

(b) F MK və BK FİRKƏ TARIXI 30' BƏSİ

RATHAYZER

APXMB

BAQLDA İNKILAB
və
VƏTƏNDƏZ MUHARƏBƏSİ

11231

Birinci hissə

9: 523.2 (47.924).1917

R-22

AZƏRNƏSƏ

Baqt. -- 1928

Muəllifi: **Kathayzer**

Çevirəni: **Xəlil İbrahim**

1928
396

9(47.924)

BAQDA İNKILAB

P-24

və

VƏTƏNDƏŞ MUHARƏBƏSİ

1917—1918-ci illər

BİRİNCİ HISSƏ

AK(b)F BK Təbliğat—Təsvikat 3ə'bəsinin mukəddəməsi ilə

Tərcuməsinin redaktorları: { Ə. Hejdorli
M. Ağajev

AZƏRNƏ3R

Baql. — 1928

02623

APXIB

AZƏRNƏ3R
mätbäesində basıldı.

MUKƏDDƏMƏ

Ratgayzer joldazın qitabı, hələ təqçə Baqı da inkilab hərəqatı, tarixini ilq dəfə muntəzəm və butunluqda təsvir etdiqi və by syrətlə də məzqyr sahədə birinci bəjuq əsər oldygy uçun çok kijmətli bir qitabdyr. Dogrydyr, qitabın bə'zi noksanları da vardyr. Bynyn da səbəbi əvvələn by vaktacan əlimizdə nizama salınmış, seçilmiş materjal olmaması, i q i n c i s i də Oktjabr inkilabının 10 illiqi munasəbəti ilə Ratgayzer joldaza tə'cili syrətdə tapşırık verilmiş olmasıdyr. Zühəsiz by jakınlarda Ratgayzer joldazın butun əsəri toplanmışdan sonra, jenidən nəzərdən qeçirilərəq, islah və təqmil edildi q d ə by noksan da islah ediləcəqdur.

Həmişə bizim butun işlərimizdə xusysən firkə məarifi və umymijətə məarif işlərində bəjuq bir kusyr qərulur—o da bilmərrə jerli materjal olmamasından ibarətdur. Halby qi, Baqı proletarjattın inkilab hərəqatı tarixi, darıskal jerli əhəmiyyətli çərcivədən çok yzaga çıkır və ona qərə də həmin kahramanə mubarəzənin izkiləndirilməsi, çok bəjuq muhum və yaxşı bir vəzifədur.

Byna qərə deməq lazım qəlır qi, Ratgayzer joldaz əldə olan materjallar dağılık da olsa, onlardan mumqun olan kədər istifadə edib, əhdəsinə byrakılmış vəzifəni insaf uzrə yaxşı ifa etmişdur.

Umymijətə Ratgayzer joldazın təsvir etdiji əqil tamamilə səndlərə, vəsikələrə istinad edərəq tarixi həkikətə muvafikdur və by hadisələr də bolzeviq firkəsinin rəhbərliq rolyny və butun jerdə kalan firkələrin: menzeviq, es-er, dənək, musavat firkələrinin çırqın xajinliq rolyny mejdana çıkartır.

Qitabda bolzeviq firkəsinin rəhbərliqi altında Baqı proletarjattın byrzyazja, sənaje'çi, xan və bəjləri jıkıb, Zyra həquməti kyrmək jolynda apardıqı mubarəzə təsvir edilmişdur.

Sonra ən ağır zərəjit altında, aclık, pozgynlyk, qurcu menzeviqlərinin əqsi-inkilabçılık fəalijjəti, menzeviq, es-er, dənək və musavatçılardı cınajətqaranə fəalijjətləri zərəjiti içərisində Baqı Kommynasını məhqəmləzdirməq ygrynda Baqı izçilərini nə kədər kahramanə mubarəzə aparmış oldygy təsvir edilir.

Baqı Kommynasının jıkılmasına səbəb Zyralar Rysjası ilə ələkəsinin qəsilmə olması, butun mudaraçı firkələrin pozycy xajinənə çırqın fəalijjəti, fəvkəl'ədə aclık, menzeviq, es-er və dənəklərin inqilisləri çağırmaq jolynda apardıqları, alçək təbligat oldy. By səbəblər

müvəkkəti və ancak müvəkkəti olaraq Baqı proletarjati.nın polad sı-
rələri.ni sarsıtmı.ədtılar.

Baqı Kommynastı kommynist firkəsinin son dərəcə bəjuq fəalij-
jəti sərəsində Baqı proletarjati.nın birinci zəkınlık və dağınlık aj-
ları.ndan sonra bir daha toplasaarak, vahid, quclu bir jymryk təzqil et-
məsi, 20-nci il aprelin 27-ndə bir daha dirilməq, Azərbajcanda sosja-
lizm kyrımak və Zyra höquməti.ni artık heç bir zaman, heç qəsə ver-
məməq üçün jıqlımdı.

Ratgayzer joldazı.n by əsəri bizdə firkə məarifi üçün Baz İctimai
Tərbijə İdarəsinin 2-nci dərəcəli məqtəbləri və ali məqtəblər üçün bə-
juq bir qəməq olacaqdır. Artık bynları.n dərş qitabı, olacaq və by qi-
tab uzrə Baqı və Azərbajcanda inkilab hərəqatı.nın tarixini əjrənəcəq-
lərdur.

Ratgayzer joldazı.n by qitabı.nı okymağı, butun işçilərə təvsijə
ediriz. Onlar by qitabı, jaxzı, baza duzərlər, çunqu qitab asan dil ilə
jızılmdıdır. Və çunqu Baqı işçiləri mubarəzəsinin butun tarixinə Ba-
qı işçiləri çök jaxzı, bələddurlər.

Xusysən by qitabı qənclərə təvsijə ediriz. Bynyn vasitəsi ilə
qənclər Baqı proletarjati.nın mubarəzəsi ilə tanıl olacaqlar. By işə
onlara çök fajda verər.

A. K. (b) F. BK Təbliqat və Təzvikat Zə'bəsi

1917-ci il martın 6-da Baqı işçi vəqilləri Zyrası.nın birinci iclası
oldy. İclasda uç dərəcəli seçqi usyly əsası ilə seçilmiz 52 vəqil var idi.
Zyrada menəveiq və es-erlər çök bəjuq bir əqsərijjət təzqil edib, bol-
zəviqlərin işə ancak 3-4 numajəndəsi oldygy halda, Zyra sədrlijinə,
butun Zakafkasjada məshyr olan sosjal-demokrat bolzəveiq, Stepan
Zaymjan seçildi. Zaymjanın seçilməsinə səbəb jəkin qi, Baqı prole-
tarları arasında onyn bəjuq nufyz və e'tibara maliq oldygy idi. Zaym-
janın seçilməsi inkilabın ilq devrində Baqı sosjal-demokratları arasında
da fraksija ayrılmı.nın (təbəkələzməsinin) zəifliqini qəstərirdi.

İşçilərin o zamanqı iktisadi vəzijjəti.ni bilməq üçün Zyranın 29
mart 1917 tarixli atçoty ilə əzna olmaq qifaətdir.

«O zaman işçilərin vəzijjəti o kədər hərhad idi, qəhnə höqumət
onları o kədər bogımyzdy qi. Zyra; işçilərin haklı, kanyini nəfrət və na-
razılıqları.nın arzı olynmyjan bir zəqil almaması.nı ciddi syrətdə du-
zunməjə məchyr idi» («İzvestija» № 1).

Umymijjətlə işçilərin, xusysən ixtisası, olmajan işçilərin vəzijjə-
tinin nə kədər ağır oldygy.ny 1916-cı ilin axırlarında və 1917-ci ilin
birinci aylarında inqizaf etmiş qənis, inadlı, tə'til mubarəzəsi də isbat
edir. 1917-ci ilin əvvəllərində butun jeməli zəjlərin kijmətləri davadan
əvvəlqinə nisbətən 423 fajzə çatımdı. Bahalıq munasəbət ilə sənaje'-
çilər tərəfindən işçilərə verilən hərbi nəkdi jardı.n, hətta ən bəjuq fir-
malarda belə işçinin əsas maaşı.nın 100-fajizindən artık dejildi. By sy-
rətlə həkiki əməq hakkı, əqsilib, 1914-cü il əməq hakkı.nın 40 fajizi
kədər olmyzdy. Həmin umymi mə'lymat işçilərin ağır iktisadi vəzijjə-
ti.ni hər bir səzdən jaxzı, təsvir edir. Ona qərə zyranın atçotynda ja-
lı.nız qəhnə höqumətin sıkızdırmasından bəhs edilib də, nədənsə polis
mintəkələrinin muəssəsə sahıbları, kontory üçün bir jardı.nçı idarə
oldygy qibi umyma mə'lym bir faktı suqytlə qəcməsinə təəccub edilə
bilir. Byrası, heç də təsadufi bir zəj dejildur, janlızlık dejildur, bəl-
qə es-er—menəveiq zyrası.nın sijasi bakı.nın ifadəsidur. Mə'lym ol-
dygy uzrə, by firkələr, inkilabı; bir byrzya inkilabı, hesab edirdilər.
Onları.n butun sijasi fəalijjəti, proletarjati, «inkilabçı» byrzyazja ilə
nəzaqətlə rəftar edərəq, onlara «həddindən artık» tələblər verməməqə
məchyr etməqə çalızmaktan ibarət idi.

Zakafasja menzeviqlərinin rəhbəri Noj Zordanja Zyralar kyryltajının 18 mart 1917-ci il tarixli iclasında 1917-ci il inkilabını nə cür anladığını bəyan edərkən, öz nitkində belə demişdi: «İnkilabın başında başlıca üç kuvvə dyryr: 1—proletarjat, 2—tərəkkipərvər byrzyazja, 3—xalk evladlarından ibarət ordy». Natik həmin «xalk evladları»nın sınıfı hej'ətindən bəhs etməyi lazım qərməmişdi və sonra qı, cümləsində həmin üçüncü kuvvəni çox asanlıqla bilmərrə nytydy. Səzunə davam edəraq Zordanja dejir:

«Dogrydyr başda dyran proletarjat hərəqət verici bir kuvvədur. Laqin by inkilab daxili məzmyca bir sınıfın isı dejildir. İnkilab işlərinə proletarjat ilə byrzyazja birliqdə rəhbərliq edir».

Hər sözu bir mirvarıdyr, amma nəticə əjdin: byrzyazja ilə proletarjat dostlyk ittifaqı bağlamışdyr. Ona qərə də natik dərini mənalı təhlilini davam etdirir:

«İndiqi inkilabı, 1925-ci il ilə dytyadyracak olyrsak, əlbəttə, o zaman qı vəziyyət və zərəjit ilə indiqi arasında həjuq fərk oldygy ny azqar qərariz. 1905-ci il hərəqət zamanı, byrzyazja qəzə cərpəmir; amma başında işçi sınıfı dyran rəngə-rəng qutlə qərulur. Ona qərə də o zaman qı, taktikamız işçilər tətilindən ibarət idi və hər jerdə tətil qədirdi. İndi belə bir hal jokdyr və by qunqu taktikanı, bir sınıfın mənafeinə tabe etməq olmaz».

Zordanja həmin «nəzəri» zərəjit mulahəzəsilə işçilərin «sınıfı ehtijaclarının mubarəzə ilə dejil, sazlıq ilə ədənmasını tələb edirdi.

Həmin mə'ryzə üzərinə Zyralar kyryltajı, belə bir kət'nama kəbyl etdi:

«Byrzya kyrylyşy dajirəsində işçi və milli məsələlərin əsaslı bir syrat-də həlli nəkteji-nəzərində dyrmak və toprakların xalk nəf'inə musadərəsi ygyrynda mubarəzə aparmakla barabar, proletarjat, butun inkilabçı və muxaləfətçi kuvvələrin birlijini saklamak namına təqlif edir qı, cari, iktisadi və sajjir ixtilafları, nizamı və kajdaja salıq həll etməq üçün mənfəətdar tərəflərin razılıq və yzlaşmasına çalıqlırlıq və münqun olan jərlərdə yzlaşma kəmeraları təzqil edilsin»).

Hər nə kədər demokratiq cumhyrijjət ygyrynda mubarəzədə «muxaləfətçi» byrzyazjanın rolyny təsəvvur etməq belə çətin isə də, kət'nama jalınız inkilabçı kuvvələr dejil, hətta muxaləfətçi kuvvələr ilə də «hərəqət birliqi» ziari e'lan etdi. Qərunur by kət'namada əsas məksəd suqytla qeçsə də son gələbəjə dəq cəbhə məh-qəmliqi idi. Zordanjanın son gələbəjə dəq muharəbə tərəfdarı, oldygy Kafkasja cəbhəsi nahijə kyryltajında səjlədiqi nitkindən məlymdyr. Zordanja by nitkində ordyny Zərkə qənis hucyma dəvət edəraq demişdi: «Sizin Zərkə dogry zəfər nidanı: millətlərə sulh və azadlıq—məstəbidlərə hərə» olmalıdyr. Qyrylytyly inkilabi

*) «İqi il muddətində» N. Zordanja, İşçi numajəndələri Zyrasının nəarijjatı, Tiflis, 1919 il.

sözlərin altında muharəbədən Miljykof məksədləri qəzləndirdi. Turqijə qərəq Avropadan sızıldırırlıq. Zordanjanın «inkilabi» nitkləri və nahijə Zyralar kyryltajının kət'naması ilə silahlənmiş Baqı es-er—menzeviq Zyrası «inkilab kuvvələri birliqi»ni məkəddəs dytyb muhafəzə edir və işçilərin «haklı, kanyini həjəcanı»na karzı əlindən qəlan tədbirləri qəruurdu.

Jykarı,da bəhs etdijimiz atçotdan qəruulduju uzrə «bə'zi zavodlarda işçilər iktisadi tələbat vermiz və tətil ilə hədələmişlərdur». Özu əzljundə by bir adi hadisədur. İnkilabdan kabakqı, son əjlar muddətində belə tə'tillər çox olmyşdyr. Amma Zyra, inkilabi işçi qutlələrdən «muhafəzə» edirdi və by ixtilafları jətirmək üçün tə'cili tədbirlər qərməq lazıq qəldi. İşçilərə xitabən bir neçə muracəətnama byrakıldı. Muracəətnamada Zyra e'lan edirdi qı,

«İşçilərin halını yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlər qəruulmuşdur və jakın zamanda həjata qeçiriləcəqdur».

İşçilərin əjri-əjri, dağınık çıklıqları, əlejhinə tədbir qərməq zəryrijjəti üçün dəlil olaraq qutləni mütəəzəqqil mubarəzə üçün birləşdir-məq arızılıqlı, qəstəridilər. Əslində belə bir arzı, çox haklı, kanyini və dogry idi. Bolşeviqlər belə tədbirlərə tamamilə muzahərəət edir və byrzyazjaja əlum zərbəsi endirməqə hazırlayırlardı. Menzeviqlər isə, əzu-əzljundə dogry olan, by dəlildən ancak «vahid cəbhə» və vətəndəşlik sulhu məksədilə istifadə edirdilər.

Azəgı,da qərəcəqimiz vəchlə Zyra işçilərin halını yaxşılaşdır-mək üçün heç bir tədbir qərməmişdi. Ancak ony məksədi «muxaləfətçi» byrzyazjanın rahatlığını, tə'min etməq və işçiləri cəbhə üçün can və dildən çalızmaga vadar etməq idi.

«İnkilabçı və muxaləfətçi kuvvələrin birliqi»ni həjata qeçirməq üçün Zyra; inkilabın birinci qunlərində jərədliməz olan ictimai təzqilatlar icraiyyə komitəsinin nüfyz və e'tibarını, muhafəzə edir və ony hukyky ny dikkətlə qəzləjirdi. Uç həftə əmur etdiqdən sonra Zyra xəbər verdi qı:

«Polis idarəsinin jənədən təzqili haklında işçi vəqilləri Zyrasına hər tərəfdən əzli-hallar varid olyrdy... Polis idarəsinin tamamilə jənədən təzqili məsələsi işçi vəqilləri Zyrası ilə ictimai təzqilatlar icraiyyə komitəsi numajəndələrindən ibarət komisjaya verilmişdi. By qor komisja indi də işləməqdədur».

Ancak işçilərin təzjiki altınka polis idarəsinin jənədən təzqini luzymy məsələsinin muzaqərəsilə məzgyly oldygy ny; və Fevral inkilabından bir əj qeçdiqdən sonra by məsələnin həllini ictimai təzqilatlar icraiyyə komitəsinə verdiqini Zyra bəjnyna alır. Byny da ilavə edəlim qı, haman məsələ yzın muddət həll olynmamış kaldı və dajirə zyraları, by məsələ ilə məzgyly olmaga məcbyr oldylar. İnkilab dəvrindən kabak Baqı işçiləri arasında menzeviqlər ilə es-erlərin nüfyzı olmadığına bakınaraq jənə Baqı zəhərində işçi vəqilləri Zyrasının tamamilə menzeviq və es-erlərdən ibarət olmasına sə-

bəb, muharəbə vakti, işçi təşqilatları,ın dağıdılması, olması və muharəbənin birinci ilindəqi qutləvi səfərbərliq idi. Proletarjati,ın qəhnə kadroları əvəzində, qəntdən jakı,ın zamanda çıkmı,3, jeni unsurlər mejdana qəlmı,3. Əsqəri muqəlləfijjət möhləti verildiqdə səfərbərliqdən «jakası,ın kyrtaranlar» Baqlı,3a dolyədylar. Bynları,ın aras,ında işçi stazı olan çok az idi. By səbəblərə qərə də mudaraçı, firkələr işləmə-qə imqan tapdı,lar. Bynynla barabar işçi qutləsi öz rəhbərlərindən daha artı,3 inkilabçı, idi və jakı,ın,3 bynları,ın təzjiki alt,ında Zyra, proletarjati,ın ən zəryri ehtijacları,ın,ın ödənməsi jolynda bə'zi addı,mlar atma-ğa məbyr oldy.

Martın 24-də mə'dənlərdə mitinglər oldy. Azağı,da jazı,lan ar-ızlar kərara alınmı,3. 1—İşçi vəqilləri Zyrası,ın protokolları, mə'ryzələr və muhazərələr turq və erməni dillərinə tərcümə edilsin, 2—Mumqun olan kədər tezliqlə 8 saatlı,3 iş qunu, yzlaşma kameraları, və zavod komisjaları, tətbi,3 edilsin və həmçinin munakəzə komisjaları, üçün tə'limnəmə tərtib edilsin. Bila-tə'xir işçilər üçün həm qarlar it-tifaki, təzqili və müstərəq mukavəlanəmə tərtibinə başlanmas,ı, kərara-şadıl,ı,3.

Kət'namada mə'ryzə və məzbətələrin turq və erməni dillərinə tərcümə edilməsi haqqındaqi, birinci maddə zəjani-dikkətdir. Baqlı,da turq işçilər əqsərijjət təzqil edirdilər. Ermənilərin də bəjuq bir hissəsi qəntdən jeniçə qəlmı,3 işçilər idi. Belə oldygy halda madam qi, mə'ryzə muzaqərat və məzbətə rysca aparıl,ı,3. deməq Baqlı,da Zyranı,ın qərduju iş proletarjati,ın ən çok hissəsinə mə'lym dejildi. By qutlələri inkilabi işləmə cəlb etməqin bilavasitə əhəmijjətindən başka, byny da nəzərə almak lazı,mdy,3 qi, qeridə kalmı,3 qəntlər ilə rabitə əmələ qətir-məq ancak və ancak turq və erməni işçiləri vasitəsilə mumqun idi. İşçi qutlələri by məsələnin əhəmijjətini bəzə duzurdular, Amma Zyra rəhbər-ləri onyn kədr və kijmətini bilməjjirdilər. Menəviq və es-erlər möhqəm syratdə devlətçiliq qəzjində dyryrdylar və azağı,da qərəcəjimiz vəch ilə hətta Iran rəjjəti olan işçiləri işçi vəqilləri Zyrası,na seçqi hukykyndan məhrym etməq istəjjirdilər. Rysja rəjjəti olan müsəlmanları,ın da məglybijjətçilijindən zühbələnirdilər. By halları,ın nəticəsində Zyra fe'-lan jakı,ın,3 rysları,ın və erməni işçilərindən də azacı,3 bir hissəsinin nu-məjəndəsi idi.

Müsəlmanları,ın millətçi zijaletləri, Zyra və sosjalist firkələrin müsəlman işçilərindən yzak olmas,ından istifadə edərəq onları, öz nufyz və tə'sirləri alt,ına salı,rdı,lar.

By məslədən bir daha bəhs edəcəjiz. Ancak bir muhum nəktəni kejd etməq lazı,mdy,3 qi, işçi qutlələri by məsələjə öz vakt,ında dikkət vermı,3dilər, və rəhbərliq edici təzqilatlar ona fəvkəl'ədə az dikkət ve-rirdilərəq təksir işçilərdə dejildi.

8 saatlı,3 iş qununa qəlinçə, Zyra rəhbərləri çok korka-korka «muxaləfətçi byrzyazja»nın uzuna bakı,rdı,lar. Muxaləfətçi byrzyazja

isə vətən mudafəəsindən öz cibinin mudafəəsi üçün istifadə etməqdən vaz qəçməzdi. Laqin işçilər 8 saatlı,3 iş qununu bir çok muəssəsələrdə inkilabi bir syratdə həjətə qəçirdiqlərindən Zyra by məsələ ilə məzgy,3 olmaq məbyrijjətində kaldı, və martın axırlarında ictimai təzqilatlar icraiyyə komitəsinə belə bir ərzi-hal qəndərdi:

«Baqlı, proletarjati,ın iktisadi hərəqəti,ni, vahid bir jola salmağı, nəzərdə dytarak və ajrı-ajrı işçi qrupları,ın,ın cür-bə-cür təq bası,na çı,3.3-ları,na jol verməməq nijjət ilə işçi vəqilləri Zyrası,3... Baqlı, mə'dən dajira-sında bila-tə'xir:

1) 8 saatlı,3 iş qunu,

2) Yzlaşma kameraları, və

3) Zavod komisjaları,ın məbyri təsdikinin bilatə'xir tətbi,3inin bir-liqdə muzaqərə etməq üçün işçi vəqilləri Zyrası, tərafından təzqil olyn-my,3 yzlaşma komisjaları,na Baqlı,da mevcyd muəssəsə sahi,3bları, təzqilat-larından numajəndə qəndəriməsini Baqlı, İcraiyyə Komitəsindən rəca edir».

İctimai təzqilatlar icraiyyə komitəsinə by ərzi-hal ancak martın axırlarında qəndərimı,3. By syratdə işçi vəqilləri Zyrası, 20 mart ta-rixli muracəətnamasında işçi vəqilləri Zyrası, jətməmə,3dyr, umymi tə-ləblər tərtibinə başlanı,3dyr: «8 saatlı,3 iş qunu tətbi,3ini, yzlaşma ka-meraları, jaradı,3ması,ni, və hər əməq kısı,3ına dajir müstərəq mukavə-lənamalar hazırlajır» deyə işçilərə xəti,r-cəm'liq verdiqdə mubaləgə edirdi.

Ancak həmin muracəətnəmə e'lan edildiqdən 10 qun sonra «mə-sələnin birliqdə muzaqərəsi üçün» komisja jaradı,3ıldı. Müstərəq mu-kavəlanəmə haqqında işə Zyranı,ın ərzihali,nda heç bir söz jok idi. Jeri qəlmı,3qən kejd edəlim qi, Zyranı,ın özü də bəjnyna aldı,3ı, uzrə birinci addı,mlı,3, ancak mə'dən və zavodlarda həjəcan başlandı,3kən sonra at-ıl,ı,3. By kejdin əhəmijjəti byrası,ındadyr qi, Zyranı,ın lənq ilə iş qər-məsi təsadufi bir əej olmağı,3 mudafəəçiliqin dunjajə bakı,3ından dogan bir sistem idi. Hər muracəətnəmə və atçotda Zyranı,ın hər tədbirindən kabak işçilərin çı,3ı,3ları, oldygy,3ny qəstərməqlə, Zyra əqsərijjəti rəh-bərləri byrzyazja tərəfinə bəz əjir və «inkilab kuvvələrinin birliji» əlej-hinə bila-ixtiyar işlədiqləri xətəjə uzr və dəlil qətirirdilər.

Zyra; icraiyyə komitəsinə muracəətlə «Zyra tərəfindən təzqil olynmy,3 yzlaşma komisjaları,na muəssəsə sahi,3bları, təzqilatları,ından numajəndələr qəndəriməsini» rəca edirdi. İcraiyyə komitəsi işə belə komisjaları,ın icraiyyə komitəsi jəntında təzqil edilməsinə kərər verdi. By syratlə həmin məsələ xususyndaqi, muzaqərələrdə Zyra ancak tə-rəflərdən birisi hesab edilmı,3dı.

Baqlı byrzyazjasi, işçi numajəndələri qibi dejildi. Onlar öz sı,3ı,3f mənəfe'lərini jaxı,3ı, bəzə duzurdular və onları, mudafəəjə hazırlajı,3-rdılar. Aprel ajında bəjuq və qiçiq neft sənəjə'çiləri üçün quclu təzqil-atlar jaradarak, byrzyazja öz düşmənlərinin butun zəif tərəflərindən qeniz syratdə istifadə edir və işçilər tərəfindən ən qiçiq syi-kəsdə karı,3ı, öz mənəfe'lərini nadir bir inadla mudafəə edirdilər. Mudafəəçi-

liq siarlarından byrzyazja qəzəlcəsinə istifadə edirdi. Həmin siarlar onların əlində proletarjat əlejhinə ən qəsqin bir silah idi.

Yzlaşma komisjasının ikinci iclasında neft sənaje'çiləri Zyra rəhbərlərinə birinci dəfə mejdan açdılar.

Sənaje sahtbları öz kət'namalarında belə jazırdılar:

«.....Muharəbə vakti butun vətəndaşların var kuvvəsi xalk təsərrufatının hər kismində məhsylərlə, inqizaf etdirməyə həsr edilməli və iz muddətinin əqsildilməsi jəlniz iəci və muəssəsə sahtblarına əjid dejil, butun məmləqət əhəlisə mənəfeinə tokynan bir məsələ hesab edərək Baqi mə'dənciləri quman edirlər qi, by məsələnin tamamilə həllini kəyn verməyə kajdası ilə bəkilinəcəyə kədər tə'xir etməyə lazımdır».

Sənaje'çilər jəlniz mudafəə üçün izləjən muəssəsələrlə qifajətlənməjirdilər. Onlar məsələni butunluqda «xalk təsərrufatının butun kismiləri» haqqında kojyr və menəviqlərin sevgili «butun əlqə əhəlisə mənəfe» cumləsini qəzəlcəsinə mənimsəmişdilər.

Sənaje' sahtblarının cavabında izçi numajəndələri qərəə izçilər, qərəqsə muəssəsə sahtbları, üçün həddindən artıq (sverxyroçni) izin məbyri olmasını mejdana surdular. By tələb, butun əhali, mənəfeinin mudafəəsi prinsipindən irəli qəlirdi. Amma by dəfə həmin prinsip ağaların hukykyına zidd idi. Ona qərəə də muəssəsə sahtbları kət'i syrətdə ondan həjyn kaçırdılar. Ləqin by hal Baqi sənaje'çilərinin nəzirifqarı olan «Baqi» gəzətinin 8 saatlık iz qunu əlejhinə ziddətli kampanja açmasına və əsqərləri izçilər ilə salırdırmasına mane olmadı.

Sənaje sahtbları quzəət etməjirdilər. Zyra isə izçiləri sahtbqlar əlejhinə çəkildən əzlərini saklamaya çağırır və öz bəzilə hərəqəyə kərib cəza ilə təhdid edirdi.

8 saatlık iz qunu haqqındaqi muzaqərələrin qəsilməsi munəsəbətilə Zyra bir muracəətnama byrakmışdı. Muracəətnamada dejilirdiqi:

«Rədd olsyn təq bəzilə çəkizlər. Öz mənəfeinizin mudafəəsini öz tərəfinizdən seçilmiş təzqilatlarə tapırılıb, onlara xatir-cəm' olmaq lazımdır... ona qərəə by saat nizamsız təzqilatsız çəkizlərə, təq-təq çəkiz cur-bə-cur tələblər verməyə xitam verməli... sizi təcavuzqarılığa təhriq edənələrə kylag asılmı; özünüzü provokasjadan qəzləjin, seçdiqiniz rəhbərlərinizə kylag asın və onların ağır fəalijətində onlara qəməq' edin».

«Izvestija»nın 15 aprel numrəsində Zyra, muəssəsə sahtbları ilə muzaqərətin nəticələrini dərc etdirmişdi. Muracəətnama bir daha sulh və musaləmətlə yzlaşmaq lazımlı oldygyny tə'qidlə kejd edərək qəstərir qi, muəssəsə sahtbları fitnə ilə tə'til yaratmaq istəjir, amma «G (Zyra) muəssəsə sahtblarının belə məharətlə kyrdygy tələjə dözməz. O tə'til e'lan etməjəcəqdur. İxtilafın devlət joly ilə həll olynmasına çaltıacəkdır... By saat tə'til həjuq neft sənaje'çilərinə və qəmi sahtblarına mənəfəətdür. Ona qərəə umymi siar byndan ibarət olmalıdyr—qərəə tə'til olmasın».

Zyranın nə əsas uzrə tə'tilin qyja muəssəsə sahtblarına mənəfəət oldygyny iddia etdijini deməq çətinə, və by iddianın həkikətə muvafik olması zühəlidir. Sənaje sahtbları isə Zyranın kət'ijjətsizliyin-

dən istifadə etdilər və muvəffəkijətli mudafəə ilə qifajətlənməjərə hucyma qəcməq təzəbbusunda bylyndılar. By barədə məhəlli numajəndələr yzlaşma kameraları, numajəndələri iclasında mə'ryzə etdilər. Məzqyr iclas barəsindəqi atçotda okyjyryz qi:

«Jərlərdən verilən mə'ryzələrin əjdilnəzdir, uzrə mudirijət ilə izçilər arasında ixtilafların bəzilə səbəbi muəssəsə sahtblarının öz və'dlərini pozmaları... və hətta mevcud fabriq kəynlərinə əməl etməmələri və bir də idarə adamlarının kəbə rəftarıdyr».

Zyra; tə'tilin muəssəsə sahtblarına mənəfəət oldygyna inanarak, jəqəne silahı, olan tə'tildən məhrym oldy, By syrətlə 8 saatlık iz qunu məsələsi havada kaldı.

Ejini zamanda izçilərin aktivliji qət-qədə artarak ictimai təzqilatlar icraijjə komitəsini by məsələ ilə məzgyıl olmağa məbyr etdi və aprelin 18-də izçi vəqilləri Zyrası, «Baqi proletarjatının gələbəsi»ni e'lan etdi.

«İzçi vəqilləri Zyrası, butun Baqi dajirəsi izçilərinə mə'lym edir qi, by aprelin 15-ndə Baqi ictimai təzqilatlar icraijjə komitəsi. Baqi dajirəsində 8 saatlık iz qunu, yzlaşma kameraları, və mə'dən və fabriq-zavod komisjaları, tətbiki haqqında izçi vəqilləri Zyrasının təqlfini muzaqərə edərək belə bir kərar vemiədir:

«Baqi İcraijjə Komitəsi, xusysi Zakafkasja Komitəsi uzvu məb'ys M. J. Cəfərafyn itirəq, ilə, yzlaşma komisjony uzvlərinin mə'ryzəsini dinləjərəq aprelin 15-də əzaqi,daqi, məsələlər haqqında razılaşma hasil oldygyny e'lan edir:

- 1) Baqi dajirəsində əsas e'tibarı ilə 8 saatlık iz qunu qəcirilir.
- 2) Sənaje sahtbları, muəssəsə mudirijəti və izçilər arasında çikan ixtilaflara bəkmək üçün yzlaşma kameraları tə'sis olynır.
- 3) Mə'dən və fabriq-zavod komisjaları düzədir.
- 4) Ordy tərxis edilən zamana kədər həddindən artıq (sverxyroçni) iz butun mudafəəjə izləjən və birinci zəryri zəjələr hazırləjan muəssəsələrdə qərəə izçilər və qərəqsə muəssəsə sahtbları üçün məbyri hesab edilir.
- 5) 8 saatlık iz qunu, yzlaşma kameraları və mə'dən fabriq-zavod komisjonlarının əməli syrətdə həjətə qəcirilməsi və həmçinin həddindən artıq (sverxyroçni) iz məsələsinin xusysi kəribk bir təzqilat vasitəsilə nizam və kajdaja salınması, izçilər ilə sənaje'çilər arasında yzlaşma komisjonynda həll ediləcəqdur.
- 6) By kərarların hamısı, 1917-ci il maj ajının birindən həjətə qəciriləcəqdur.

Baqi İcraijjə Komitəsi sədri: V. I. Frolov.

Xusysi Zakafkasja Komitəsi uzvu: M. J. Cəfərov. *)

Joldaşlar, mutəzəqqil mubərəzə səjəsində çaltınmış bir gələbə ilə sizi təbriq edirik».

Gələbə adlandırılan zəj heç də Zyranın səj və himməti ilə çaltınmamışdı. Ejini zamanda gələbə özü də çək zühəli idi; çünqə icraijjə komitəsinin kərarında ancak: «Baqi dajirəsində bir prinsip olarak 8 saatlık iz qunu tətbik edilir» dejilirdi. Muəssəsə sahtbları by cur ifa-

*) «Izvestija» №14

dəyə e'tiraz etmirdilər. Söz əqsəriyyəni by kanyynn bila-tə'xir bütün Baqı sənajində həyata keçirilməsində idi. Halby qı, icraiyyə komitəsinin kərarında hamın by məsələ hakkında bir zey jokdyr. Həqiqət halda isə 8 saatlık iz qunu məsələsi ta həqumətin Zyra əlinə qəçməsinə kədər izci iclasları, məsajili-jevmijjəsindən düzməjirdi.

Fəkət iz qunu məsələsi ancak birinci başlangıç idi.

Hələ 30 mart mitinglərində izçilər müstəraq mukavəlanəna bağlanmasını tələb etmişdilər və mukavəlanəna zərtlərini düzəltməq üçün Zyra tərəfindən bir komisyon seçilmişdi. Laqin əzağda qorəcəjimiz vəch ilə menəviq və es-er Zyrasının belə mubarəzəyə rəhbərliq etməq üçün bacartığı az idi, bolşeviqlər isə o zaman hələ öz kuvvələrini toplamaq dəvri qeçirirdilər.

II

Sosjal-demokrat təzqilatı, hələ təbəkələzməmişdi (ajrılmamışdı) və hər çənd bolşeviqlər orada ustun bir rol oynaırdılarsa, laqin zühəli məsləqdaşlarından xilas olmadıkcə, səmərəli iz qorə bilməjirdilər.

Inkilabın birinci qunundan bolşeviqlər vaktın əsas məsələləri hakkında muəjjən mevke dytmyşdylar. Təbii, «inkilabçı və muxaləfətçi kuvvələrin birliqi» ideologları—mudafəəçilər izi lənqə salırdılar və çək qeçmədən bəhrən jetmişdi.

Aprein 20-dən sonra vake olan dəjirələr arası konferansda cari vəzijjət hakkında Zaymjanın mə'ryzəsi üzərinə mə'ryzəçi tərəfindən təqlif olynmyş kət'nama kəbyl edilmişdi. Kət'nama inkilabın byrzya-demokratıq bir inkilab oldygyny və sosjalizm inkilabına qeçməsinə kəjdə izhar edirdi qı:

«1—Inkilab patlajıznacan əqsi-inkilabçı olan rys byrzyazjast obzektif bir syrətdə indi də əqsi-inkilabçılığında kalır... 2—Ona qorə hal-hazırda bizim ziarımız vətəndaşlık sulhu dejil, sınıf mubarəzəsidur... 3—Milli—devləti nökteji-nəzərdə dejil, (internasional) sınıfı nökteji-nəzərdə dyran izci sınıfı öz sınıfı-iktisadi tələblərinə ən bəjuq əhəmiyyət verməlidir... 4—Inkilab futyhatını qeniləndirməqə və dərinləndirməqə çalğan proletarjat öz izci vəqilləri Zyralarının ətrafına toplanmalı, inkilabçı demokratjanın bütün kuvvələrini oraja cəm' etməli və haqimijjət organı, olmaq üzrə onların nüfuzyny qeniləndirməlidir».

By kət'namanın ləhinə 43, əlejhinə 8 vəqil səs verərək, 11 vəqil səs vermədi.

Mənəviqlər ajrıldılar. Amma bolşeviq təzqilatının kət'i syrətdə təzəqqulu bir kədər yzandı.

Baqı Komitəsinin 28 Maj muracəətnaması, qəstəirirdi qı, hələ jə-nə də «dəimi və muntəzəm bir firkə təzqilatı jokdyr». By halın səbəbi olmaq üzrə də muracəətnama, təzqilat hej'ətinin rənqa-rənq oldy-

gyny qəstəirirdi. Ona qorə umym zəhər numajəndələr iclası çağırılmasınə və kət'i syrətdə mudafəəçilərdən ajrılməqə kərar verildi.

By zamandan firkə təzqilatı, və firkə organı, mudafəəçiliq və mudaraçılıq əlejhinə inadlı mubarəzə aparırlar.

Kafkasjada mudafəəçilijin özünə maxsys bə'zi xusysijjətləri var idi. Bir çək millətlərdən ibarət olan Kafkasja əhalisi arasıında muharəbəyə karzı munasəbat, milli əlamət üzrə muəjjən edilirdi. Ryslar və ermənilər mudafəə tərəfdarı idilər. Musəlman olan millətlər üçün isə Rysjanın gələbəsini arzı etməyə heç bir əsas jok idi. Ona qorə onların çöky Turqijjə mejl edirdi. Erməni millətçiləri hətta muharəbədə aktiv iztirəq edir, qonyilly dəstələr düzəldir, çar həqumətinə jaltaklanarak, özlərini vətənpərvər qəstəirirdilər. Erməni dəstələri təzqili və açıkdən-açıqə Kafkasjada imtiazlı bir mevke' dytmək ymydy musəlmanlar üçün tə'sirsiz kala bilməzdi. By millətlər arasıında munasəbatın qəsqinləzməsi daha artıq ziddətlənərək, ədavət zəqli aldı və musəlman əhali arasıında Turqijjə mejl daha da kuvvətləndirdi. Fevral inkilabı by vəzijjəti o kədər dəjizdirmədi.

Bolşeviqlər by vəzijjət və zərəjiti nəzərə aldılar və inkilabın birinci qunundan, mudafəəçiliq mənəbi olan rys millətçilijini əlejhinə mubarəzəni birinci mevke'də kojdyrlar.

«Baqınsqı Rəboçi»nin 9-ncy numrəsində by məsələ hakkında birinci məkalə nəzər edildi. Məkalə sahıby dikkəti milli gryplara və byrzyazja mətbyatının təəssubqaranə təbligatına cəlb edərək, jazır qı:

«Bynda bəjuq təhlüqə var. By bələjə karzı ancak sosjal-demokratja mubarəzə apara bilər. Fəkət izin muvəffakijjətlə qətməsi və həkiki internasional təbligat üçün qorəq by dil milləttiliq cəbbəxanasından qəturulmuş həmlələr ilə qorlanmasın. Qorəq sosjal-demokratja kət'i və muəjjən syrətdə millətçilidən ajrılsın».

Qorulduju üzrə bolşeviqlər mudafəəçiliq ziarlarının pərdəli, ər-tulu rys millətçilijini təbligatı olaraq, jalınız milli nifakın artmasına jardılm etdiqini və byrzyazjanın çıraqına jag təqduqunu vaktlı vaktında baza düzmuşdülər.

Mudaraçılıq və mudafəəçiliq əlejhinə mubarəzə apardıkda Baqı bolşeviqləri, paq təbii olaraq, birinci nevbədə mənəviq, es-er və dənəkları, jə'ni demokratja və inkilab bəjrağı altında mudafəəçiliq aparan firkələri tənkid edirdilər. Ancak inkilabdan sonra muəjjən zəqil alməqə başlayan musəlman millətçilijini heç də təsvir etməməqlə bərabər, bolşeviqlər o zaman by məsələni qəsqinləndirməyə luzym qərməjirdilər. Bilxassə qı, o zaman mudafəəçiliq həqumfərma bir çərəjan oldygundan musəlman milli təzqilatları, başlangıçlı əlejhinə mubarəzə çək çətin idi.

1917-nci il iyn ayında mənəviq, es-er Zyrası nəzir—əfqarı «Izvestija» millətçiliq əlejhinə kampanja kaldırdı. Ancak byrada məksəd məhz musəlman millətçi təzqilatları idi. Əlbəttə «Izvestija» gəzə-

təsi məkalələrinin əsas dəlili tatar millətçiliğinin «devlətə ziddliyi» idi. Ona qərə «Bağınsqi Raboçi» belə zühəli «internasionalçılıq» təbliğatının əleyhinə çıxdı.

«Bağınsqi Raboçi» jazırdı qi:

«Millətçiliqə karət imperjalizm vasitəsi ilə mubarəzə etməq olmaz. Millətçiliqə karət biz ancak bir silah ilə muvəffəkiyyətli mubarəzə apara biləriz. O da aparılan internasionalçılıq siyasətindən ibarətdür.»

Sonralar bolşevikləri, inkilabın birinci devrində «tatar» millətçiliğine karət «jymyazak» rəftarla təhmətləndirirdilər. Laqin belə təhmətin əsla əsası jök idi. Bolşeviklər mudafəçiliq bajraqı altında rys və erməni millətçiliqi qətdijini dogry təkdir etmişdilər (kijmətləndirmişdilər) və madam qi, mudafəçilq əhval-ryhijəsi Baqı proletarjatı arasında rəf' edilməmişdi, turq millətçilqi əleyhinə mubarəzə aparmagın mənası jök idi. Turq millətçiliqini menşeviq, es-er və dəznakların millətçilqi və bəjuq dəvlətçilqi siyasəti muhumm bir dərəcədə dogrymyzdy və gıdalandırıldı. Azaqtda qərəcəjimiz vəchlə bir zamanlar var idi turq milli firkəsi «musavat» qyja bolşeviklər ilə bir jerdə qədirdi. By hal bir çoklarını zəzirtilməzdi. Onlar belə quman edirdilər qi, qyja bolşeviklər «musavata» jaltaklanırlar. Əlbəttə həkikət halda belə dejildi. Obzektif zərajit muvəkkəti olaraq musavatı bolşeviklərə tərəf çevirirdi, necə qi, sonralar «dəznaksutun» firkəsini də çevirirdi.

Əlbəttə rys və erməni izçilər arasında internasionalçılıq idejası təblig etməqlə bərabar, musəlman izçilər arasında da qəniş təbligat aparmak və Baqı proletarjatının həmin bəjuq qutləsini dərəbəji-byrzya musəlman firkələrinin nüfyz və tə'sirindən azad etməq lazımdı. Xusysən məzqyr qutlə çok qeridə kalmıq oldygyndan və zəhər ilə qəntli qutləsi arasında ancak musəlman izçilər vasitəsi ilə rabitə əmələ qətiməq mumqun olacağından by məsələnin əhəmiyyətli daha da artırdı. Inkilabdan əvvəlqi rys höqumətinin siyasəti turq əhalını ajırtırdı. İstər mədəni, istər maddi cihətdən onlar dal cərqəje atılmırdılar. Çar mə'murları kəsdən və səhvən «inorodes»ləri alçaltmaq, turqlərin milli zərəfini əzməq siyasəti aparırdılar. Fevral inkilabı sözdə hamını azad edir, amma həkikət halda hər zəj qəhnə kajdasında kalırdı. By hal; proletarjatın inkilabçı firkəsi üçün həmin hasarlı dağıtmaq, proletarjat sıralarında imtijazlı millətlərə jər olmadıqlını isbat etməq luzymny bir daha kuvvətləndirdi.

Təəssuf qi bolşeviklər by məsələni həll etmədilər. Səbəbi də jəkin musəlman izçilər arasında təbligat apara biləcəq turq təbligatçıların, təzqilatçıların olmaması idi. Muhazərələr, mə'ryzələr və sajjir izlər əqsərən rys dilində, erməni dilində az, turq dilində isə lap az qədirdi. Zyranın özündə və komisjonlarında musəlman izçilərinin numajəndəsi az idi. By syrətlə bəj-byrzya firkəsi olan «musavat» mumanəət qərmədən Baqı proletarjatının çok bir hissəsini əlinə

aldı və proletar firkəsinin qəndə qədəcəq jolyuny qəsdı. By hal da rys və erməni proletarjatının bir hissəsinə syi-tə'sir edib, mə'nəviyyatını, pozyrdy. Azaqtda qərəcəjimiz vəchlə millətçiliq ryhy proletarjat arasında izalə edilməmişdi və by hal sag es—erlərin çok nüfyz və tə'sirinə jardımdı edirdi. Bolşeviklərin bir çok məkalə və nitklərindən qorulur qi, by mulahəzələr onlara mə'lym idi, laqin obzektif zərajit onlardan quclu idi.

Menşeviq və es-erlərin əzlərinə maxsys «internasionalizminə» e'tirazla «Bağınsqi Raboçi» belə jazırdı:

«Musəlman, erməni, qurcu və sajjirlərinin millətçiliqini zərərsiz etməq üçün biz Rysja demokratjası numajəndələri hamıdan əvvəl və hamıdan artıq Rysja bəjuq dəvlətçilqi millətçiliqinə hucym edəraq, bilavasitə xırda millətlərin millətçilərinə karət mubarəzəni həmin millətlərin əzlərinə mənsyb internasionalçılıq joldəzlarınıza byrakmalıq. Çünqu qəzəlcəsi-nə bildiqimizə qərə musəlman, erməni, qurcu və sajjir millətçiliqinə gıda və-rən—başlıca olaraq Rysja istibdad millətçiliqinin təcavuzqarlıqıdır. Ona qərə də by nə kədər zəif olarsa, xırda tabe millətlərin millətçiliqi də o kədər zəminəsini itirər.»

By məkalənin sahlı, bir muhum məsələni nəzərdən kaçırmıqdyr. O da əsrlərdən bəri tabe halında jazajan bə'zi millətlərdə lazımlı təzqilat və izçilərin olmamasıdır. O cümlədən musəlman izçiləri hələ sınıfi təzqilata cəlb edilməmişlərdi. Ona qərə də byrzyazjanın milli təbligatına asanlıqla yjyrdılar. Məkalə sahlı, millətçiliq qəstərdiqi kajda daha yzyndı muddətli inqizaf üçün dogry və haklı idi. Laqin orada qundəliq məsələdən, qunun vəzifələrindən bəhs olınyrdy və elə kəsə bir muddətdə kahramanə tədbirlər qorulmədiqə cur-bə-cur millətlər arasında munasabatın ciddi dəjisməsini qəzləməq olmazdı.

1917-nci ildə çıkan bütün Baqı mətbyatında cur-bə-cur millətlər arasında karətliq, munasəbat haklında faktlar uzrə mə'lymat jökdyr. By məsələni suqytlə qeçirlər. Laqin ara-sıra mətbyata qeçən təsadufi xəbərlər by bərdə vəziyyətin o kədər də jaxət, olmadıqlını isbat edirlər. Misal üçün «Bağınsqi Raboçi»nin 18-nci numrəsində dərc olınmyz bir xəbəri qəstərəlim:

«Zəhərdə evzatın həjəcanlı oldygyne nəzərə alaraq və kara kuvvə-lər tərəfindən təcavuz və əylyklyk salınmasının karətini almak arzı-sı ilə R.S.D.I.F. «Hummət» təzqilatı, komitəsi Baqı həjatının sulh və müsəl-mətlə cərajəninin pozylması əleyhinə muttəhidən mubarəzə etməq üçün Baqıda mevcud sijasi firkə və təzqilatlardan ibarət bir istixbar bürosy təz-qil etməjə kərar verməzdir.»

«Həjəcanlı evzatın» nə mahijjətdə oldygyne byndan bilməq olar qi istixbar bürosy təzqilinə «Hummət» təzəbbus edirdi və belə «həjə-canlı evzatın» rys izçiləri arasında millətçilqi ləgy etməjə jardımdı et-mədijini səjlərsəq səhv etməmiş olıyryz.

*) «Bağınsqi Raboçi» № 17.

Millətçiliq cərəyanını ləğv etməq, ancak butun milli gryplar arasındə ejni zamanda və inadlı fəalijjət ilə mumqun idi. Fəkət jykartı-da dediçimiz qibi, byny etməq mumqun olmadı.

III

Inkilab, Baqı proletarjatı karzı,ında müstərəq mukavəlanəna məsələsini kojdy. By məsələ Baqı işçilərini yzyn illərdən bəri məşğyl edirdi. Mə'lym oldygy uzrə bə'zi işçilər hələ birinci rys inkilabından əvvəl əldə edilmişdi. Laqin çar höquməti usyli idarəsində işçi hərəqatının juqsəlihi dəvrində əldə edilmiş nailijjətləri fürsət məkamında ləğv etməq sənəje'çilərə müjəssər olmyədy. Inkilab isə by məsələni birinci plana qeçirdi. İşçilərin sajsız hesabsız dərəcələrə ajrılmasından, muəssəsə sahtıbları,ın mikdarına nisbətən cur-bə-cur tariflər olmasından ilavə, butun əməq hakkı sistemini bir də əməq hakkı,ın cur-bə-cur əqillərdə verilməsi: mənzil pyly, hamam pyly, sabın pyly, janacak və sajjirə müəqillədirirdi. Əməq hakkı,ın belə cur-bə-cur və karzık olmasi sistemi işçiləri bir-birindən ajrımaga jardı,ın edir və onları,ın mukavəmət kuvvəsini zəiflədirirdi.

Qələcəq hadisələri irəlicədən hiss edərəq, proletarjat hələ inkilabın ilq qunlərindən müstərəq mukavəlanəna tələb etdi.

Bolşeviq firkə təzqilatı,ın organı müstərəq mukavəlanəna məsələsinin bəjuq əhəmiyyəti oldygy,ın qəstəridi.

«Bəqinsqi Raboçi» jazırdı, qı:

«Çok jərlərdə hələ by vaktəcan ac—jartım karın əməq hakkı var. Hər firmada bir cur əməq hakkı, bir cur əməq zərəjiti var. Kabakqı qibi jənə də neft mə'dənciləri baxzı,3 və sajjir cur-bə-cur sədəkə ilə işçilərin əxlakı,ı pozırlar»...

«Podrijad byryk işçiləri daha mudhiə zərəjiti altında jazajırlar. Xı,ı-da podratçı örümçəqlər onları,ın kanı,ı sorırlar. Mə'dən işçiləri də by vaktə can butun işçilər arasında kyldırlar... Neft sənəjeçilərinin işçilərin əxlakı,ı pozan sijasətinə xitam verməq lazı,ıdyr. Butun mə'dənlərdə barəbar əməq zərəjiti jaratmak... bynynda da neft sənəjei və jardı,ıçıl muəssələrdə çaltı,ın butun işçiləri dogrydan birləşdirməq və toplaadı,ırmak üçün binəvrə kojmak lazı,ıdyr».

Zyranı,ın 16 maj tarixli iclasında hərəb və sulh məsələsi hakkı,ında Zaymjanı,ın kət'naması ləhinə verilmiş səslərin sajjinə baktı,ıkda, Zyra hej'əti təqmil edildiqdən sonra orada 174 səsə karzı, bolşeviqlər ancak 9 səsə maliq idilər. Laqin by hal, müstərəq mukavəlanəna komisjonları,ında onları,ın az kala birinci jer dytmaaları,ına mane' olamadı.

Müstərəq mukavəlanəna tərtib edən komisjon aprelin 25-ndə isə bəzladı.

Zyranı,ın 29 aprel tarixli iclasında Zaymjan, müstərəq mukavəlanəna tərtibinin ləngə duzməsindən dolajı, işçilər arasında jəniden narazılık dalgası artıdı,ı,ın xəbər verdi və ilavə etdi qı:

«Bə'zi mə'dənlərin mudirləri ona muracəətli, müzahədə etdiqlərinə qərə

cur-bə-cur tələblər verməq zəminəsi uzrə, işçilər arasında həjəcan oldygy,ın xəbər vermislərdur»*).

Belə korkyly xəbərlərdən dolajı, Zyra, müstərəq mukavəlanəna komisjony,ına 15 qun muddətində ony duzəldib kyrtarması,ı,ın tapzı,ı-maga kərar verdi.

Majı,ın 16-nda Caparidze; müstərəq mukavəlanəna duzəldən komisjon tərəfindən izin bitirilmiş oldygy,ın Zyraja xəbər verir.

Majı,ın 22-ndə Zyra Caparidzenin mə'ryzəsini dinlijərəq muəssəsə sahtıbları, ilə muzaqərat aparmak üçün bir komisja seçdi.

Rəsmən bolşeviqlər Zyra əqsəriyyəti numajəndələri ilə bir jerdə çaltı,ırdılar. Onlar da, bynlar da mukavəlanənamı,ın tez bağlanması,ına səj edirdilər. Mə'dən və zavodlarda işçilərin əhval ryhijjəsi həttə es-erləri və menşeviqləri belə tələsiməjə məcbyr edirdi. Laqin əsas məsələdə, jə'ni mubarəzə usylları, metodları, məsələsində, mudaraçılar öz sijasətlərinə sadik kalı,ırdılar.

Xusysi Zakafkasja Komitəsi tərəfindən «əməq və kapital numajəndələri arasında munasəbatı, nizama salan vəqil» vəzifəsinə təjjin edilmiş Isidor Ramisvili majı,ın 20-nci qunlərində Baqı,ja qəldi.

Birinci muracəətnaması,ında Ramisvili qələcəq fəalijjət programı,ını təsvir etmişdi. Sənəjein mudafəə üçün izləjən bir çok zə'bələri və nəklijjəti,ın Baqı, neftindən asılı, oldygy,ın kejdə Ramisvili kət'i syrət-də bəjan edir qı,

«Neft və neft məhsylları, istehsal, e'mal və nəklijjəti,ın dəjandı,ı,ılması,na jol verməq olmaz. Yzlaşma hasil etməq üçün hər cur tədbir qər-məq lazı,ıdyr. Ona qərə sənəje'çilər əldən çıkmı,3 sənəqlərin mudafə-əsindən» vaz qeçməlidurlər və diqər tərəfdən hissə-hissə gejjri muntəzəm tələbat verməqdən vaz qeçməq lazı,ıdyr».

Bolşeviqlərin də çoky by fiqirdə idilər qı, vakt tə'til üçün əlverişli dejjildir. Laqin by fiqir müstərəq mukavəlanəna mubarəzəsini dogry təkdir etmələrinə mane' olmadı. Bolşeviqlər Baqı,da sı,ıf mubarəzəsinin inqizafı,ını umymi syrətdə kabakcadan qəururdulər və həmin mubarəzəjə hazı,ırlazı,ırdılar. Byny məsələn «Bəqinsqi Raboçi»nin 23 ijjin tarixli numrəsindəqı bir məkalədən də qərməq olır.

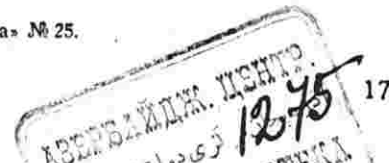
«Inkilab qutlə üçün jazajı,3 və maddi halı,ı,ı jaxzı,ılaşdı,ırmak mubarəzəsidur. İndijəcan by barədə heç bir iz qəurilməmişdir. Ona qərə işçilər arasında müstərəq mukavəlanəna məsələsinin ojatdı,ı,ı, marak və narahatlık heç də təəccub dejjildir.

By mukavəlanəna ilə əlakədar olaraq, işçi qutləsinin əhvali-ryhijjəsinə diqqət verilərsə, iclasları,ında qet-qədə daha kət'ijjətli notlar esitməq olır. İşçilər və azajı, dərəcəli xidmətçilər qı,ja qəzədə-kylakdadyrlar, qəzəjlirlər və kət'i mubarəzəjə hazı,ırlazı,ırlar».

Məkalə çok əhəmiyyəti, sözlər ilə kyrtarı,ı:

«Arka nəhəngləri, özleri, için çokdan lajık oldygy bir səj hazı,ırlajı,ırlar. O da tamamilə onları,ın izdən qanar edilməsi, və butun istehsalatı,ın işçilər əlinə qeçməsindən ibarətdur.

*) «Bəqinsqi Raboçi» № 3 və «Izvestija» № 25.

Inkilab javab-javas, amma dogry addımlarla məntiki nihajətinə tərəf qedir.

Müstərəq mukavəlanamanın həyata keçirilməsi bir cöklərini, gözlerini açıb açılmağı onlara qəstərəcəkdir».

Zyra əqsəriyyəti və Tiflis əməq komisar vəqilinin sulheyjanə daha dogrysy korkak siyasəti sənaje sahıblarına «qəzəl vaktlar» intizarı ilə müstərəq mukavəlanama muzaqəratını yzətmək imqanı verdi və çök qəçmədən elə bir zaman oldy qı, byrzyazja hucyma qəçməyə baslamagı mumqun qorurdu.

Cəbhədə məshyr ijyn hucymy və butun Rysjada əqsi-inkilab kuvvələrinin səfərbərlığı Baqı, neft sənaje'çilərini ryhlandırdı. Byrzyazja numajəndələrinin inadı, artdı və muzaqərat qəsildi.

Baqı neft sənaje'çilərinin qəzəl təzqilatı var idi və by barədə ictimai təzqilatlar İcrayjə Komitəsinin 30 mart tarixli iclasında es-erlər rəhbərinin onlar hakkında danızarqan qəstərdiqi e'tinasızlıqqa heç də lajıq dejidilər. Saakjan rixənd ilə dejirdi:

«Təzqilatınız nerdə, vətəndaşlar, kabakca təzqilat duzəldin, sonra sizinlə danısmamız və yziasmamız asandyr... Əzunuz təzqil olyn, onları (xırdə-byrzyazjanı) təzqil edin, o zaman mədəni mubarəzə aparırsınız, mutəzəqqil gryplar mubarəzəsi aparırsınız, devlət nökteji-nəzərində dyryrsanız daha byrada sizin üçün korkacak bir sej jokdyr»).

Saakjanın mutəqəbbir danıazığı heç də proletarjatın qucunu dərq etməq uzərinə əsaslanmayırdı. Çünqu həmin kuvvədən muəjjən ittifaqlarda natik özü də korkyrdy. Gələbə tony ilə danısmagının mənbəi «dəvlət nökteji-nəzəri» idi və muti' olmajanları bynylna məglyb etməq umydynda idi. Sənaje sahıbları isə romantizm xəstəliqinə mubtəla olmamışdılar və heç də Saakjanın təsəvvur etdiyi qibi gejrı-mutəzəqqil dejidilər. Neft sənaje'çiləri kyryltajı Zyrası çök bəjuq bir təzqilat idi. Aprel ajından e'tibarən də sənaje'çilərin «həmqarlar» ittifaqları var idi, ciddi intizam kojylmyzdy və muəssəsə sahıbları tərəfindən by ja diqər grypyn hər çıkızi kabakcadan duzunulur, təhlil olynırdy.

Pyl məsələləri, işçilərin iktisadi tələbləri özü-özlujundə sənaje'çiləri korkytmayırdı və onlar, bəzilca olaraq, işçi qutlələrinin təzqili əlejhinə, proletarjatın cur-bə-cur grypları arasında birliq jaradılması, mukabilində mubarəzə edirdilər. Deməq kapital ilə əməq arasındaqı mubarəzə, müstərəq mukavəlanama ygryndaqı mubarəzə, sıyasi mahijjətdə qədirdi. Menzeviqlər və es-erlər byny anlamamışdılar, ja-inqi anlamak istəməjidilər.

Zyranın 1—ijyl tarixli iclasında Caparidze, sənaje'çilərin təq-lif olynan zərajiti kəbyl etmədiqlərindən muəssəsə sahıbları ilə danı-

*) «Izvestija» № 4.

azıqlı qəsildijini xəbər verir. Mə'ryzəçi vəziyyətin ciddi oldyğyny və muzaqilat çikməmək üçün bir çarə joly tapmaq lazımlı qəldiqini qəstərir.

Azağtda qərəcəjimiz vəchlə Zyra əqsəriyyəti rəhbərləri əzlərinin əsəs vəziyətlərini byrzyazja ilə «inkilabi birliq» saklamakda qorurdular. Laqin əməq ilə kapital arasında birinci qəsqin ixtilaf Zyranın adı uzvləri üçün tə'sirsiz qəçmədi və hələ məzqyr iclasda adətə əzidilməmiş nitklər sejlənirdi və Caparidzenin mə'ryzəsi uzərinə Zyranın əz kararında da by əlamət qorulur.

«Zyra kərar verir qi: 1) müstərəq mukavəlanamanın həyata qeçirilməsi məsələsinin muzaqərəsi üçün cumə akşamı, ijyln 6-nda zavod komisjaları, konferansı çağırılacaq; 2) bir qunluq tə'til təzqili məsələsi həmin komisjonun muzaqərəsinə verilsin; 3) işçi və xidmətçilərin butun tələbləri üçün 8 saatlık iş qunu tələbi hakkında dekret verilsin... 4) bir dəfəlik nəkdi jərdim verilməsi hakkında dekret verilsin... 5) əz istehsalatını, ixtisar edəcəq olan sənaje'çilər həbsə alınaraq, məhqəməyə verilsin, əsqəri muqəlləflər isə cəbhəyə qəndərsin; 6) həqumətin; neft sənajeində əməq ilə kapital arasındaqı karadıklı munasəbatın nizam və kajdaja salınmasına mudaxələsi tələb edilsin...».

Menzeviq və es-er rəhbərlər əlbəttə «muxaləfətçi» kuvvələr əlejhinə o kədər «ciddi» iş qərməq fiqində dejidilər. Onlar çök tez ajıldılar və kəbyl olynmyz kə'tnamamı zərərsiz bir hala qətirməq üçün əllərindən qələni əsirqəmədilər. Laqin belə bir kə'tnama kəbylynyn özü bir bəjuq əlamətdur. By zamanlar bolzeviq təzqilatı, menzeviqlərdən xilas olmyzdy və ziərları daha ajdın olmaga baslamışdılar. Danıazıqlı qəsilməsi munasəbəti ilə bolzeviqlər neft sənajeinin təhlüqədə oldyğyny və sənaje'çilərin mutəzəqqil lokayt hazırladıklarını, izhar edirdilər. «Baqınsqı Raboçi» jazır qi:

«Daha byndan belə suqyt edə bilməziz.

E'tiraz etməq lazımdyr. Həddini aşmış kapital əlejhinə mutəzəqqil mubarəzə aparmak lazımdyr.

Joldaşlar, e'tiraza hazırlaşın».

«Müstərəq mukavəlanama» sərlevhəli məkaləsində bolzeviq təzqilatının orqanı belə jazır:

«Onlar (sənaje'çilər) kəsdən çəqir və yzadırlar, ymydlarını, əqsi-inkilaba bağlajarak, inkilabın dajanacağı ymydy ilə işçilərlə kəsdən ojnayırdılar...». «Siz (muəssəsə sahıbları) istahınız, əqsildə bilməjirsiniz, işçilərin hətta muharəbələrəndən əvvəl maliq oldyklarını, belə ədəjə bilməjirsiniz... Nihajət istehsalat sizin rəhbərlijiniz altında dogrydan da kabakqı, qibi işləjə bilməjirsə, o halda, biz sizə byndan sonra da kontrolsyz sahıblıq etməq ixtijarı verə bilməziz... Sizə dejeriz: xalk sərvətindən kanlı əlinizi çəqin... By muharəbənin təksiri sizdədur, həmin pozgynlygyn təksiri sizdədur, siz onyn əhdəsindən qələ bilməzsiniz. Kəhr olsyn gərəqtər kapitalistlər. Butun haqimijət işçi və əsqər vəqilləri Zyrasına tapdırılmalıdyr»).

*) «Baqınsqı Raboçi» № 21.

Gəribədur qi, menşeviqlərin organı olan «Sosjal-demokrat» ijyly 6-nacan müstərəq mukavəlanəna haqqında, muzaqəratın qəsilməsinə əsla diqqət verməyirdi və ancaq bir həftə keçəndən sonra, mutəbəxşus və ali-cənabənə bir məkalə jazarak, tətilə jol verməq mumqun olmadığını qəstərirdi. Gəzetənin fiqrincə by vəziyyətdən çlkmək uçun jəqanə çarə: məsələni öjrənməqdən ötru əməq komisarı, janında bir komişja jaradılmasl isbat edilirdi.

Əməq komişarı, jə'ni Tiflis vəqili Isidor Ramizvili, Skobolevə belə bir telegraf çəqir.

«Müstərəq mukavəlanəna tətbiki barəsində işçilər ilə muəssəsə sahıbları arasında aparılan muzaqərat qəsilmədir. Muəssəsə sahıbları muzaqərat aparmakdan imtina' edirlər. Umyyni tətil qəzənlir. By isə mə'dənlərin devlati əhəmiyyətinə qərə, arzı, olynmyjan bir əjədir. İşçilər mukavəlanəna zərəjətinə jənədən qəzdən qəçirməyə razıdyrlar. Neft sənajə'çilərindən quzəst qəzələmirlər. Məsələnin həlli uçun həqumətin mudaxələsi lazımlı qələcaqdır».

«İşçilərin mukavəlanəna zərəjətinə jənədən qəzdən qəçirməyə razı» oldyklarını bildirməq uçun Ramizvilinin hansı əsasa istinad etdi-jini səjləməq çəfindir. Qjərunur telegraf ijyly 2-ndə qəndərilmişdir: o zaman işçilərin fiqri hələ tamamilə muəjjən edilmişdi və əzəgədə qərəcəjimiz vəchlə, işçilər mukavəlanəna zərəjətinə jənədən qəzdən qəçirilməsini heç də mumqun hesab etməjirdilər. Ramizvili xırda bir saxtaqarlık etmişdir. Ramizvili menşeviq rəhbərlərin fiqri-ni bildirmiz və ony işçilərin fiqri adlandırmışdyr.

İşçilərin nə fiqirdə, nə əhvali-ryhijjədə oldygyny isə «Izvestija»nın əzəgədəq mə'lymatından bilməq olar.

B i b i - H e j b ə t . Neft sənajə'çiləri ilə sulh danışıqlarının qəsilməsi xəbəri bizə hələ cümə qunu çatdı və az bir zamanda bütün mə'dənlərə jə-jildi. Birinci təəssurat son dərəcə həjəcan-amiz idi. Qyja ehtijac və açlık çənqəindən kyrtarmak və muharəbə vakti, çəqdiqləri bütün məzəkkətlərə karzı heç olmasa özlərinə bir az muqafat verməq ymydy zail olırdy. Həm ən zəryri zəjlərin kijmətlərini qundən-qunə zisirdən duqançılartın həjəsiz-lyt, karnı dolısy jəməməq, paltarızlyk—səbr və təhəmmul mumqun olan hər zəj karzında jallınc rylı verən bir ymyd vardı—o da müstərəq mu-kavəlanənamanın jaktın zamanda bağlanacağı idi. By halda həmin xəbər qəldi. Mitingə 2.000-nə kədər adam toplanmışdı. Əhvali-ryhijjə ifrat dərəcə həjəcanlı idi. Qəzlər od saçır. Həjəcan və nəfrətin həddi-intihası jək-dyr. Nitklərdə bir ehtiras hissi qərlur. Zyranı, xusysən ony məb'ys (nu-majəndə) qibi zərəfli bir ad axtaran «ölu nufyzy»ny məzəmmət və təkbil etmədən qəçməjirlər. Fəkat mubahəsələrin mərqəzi bydyr—indi nə etməli? İndi hamı by fiqirdədur qi, tətil kapitalistlər uçun əlverişlidir və hal-hazırda işçi və inkilab hərəqəti, məksədləri uçun zərərdur. Ona qərə də neft sənajə'çilərinin sojgynçy siyasətinə tə'sir icrası uçun başka tədbirlər lazımdy. Yzyñ muzaqərə və mubahəsələrdən sonra belə bir kət'nama kəbyl oly-

nyr: «Biz Bibi-Hejbət dajirəsi işçiləri ijyly 2-ndə mitingə toplanarak, ta-mahqar vəhşi kapitalistlərin bizim ehtijaclarımızı karzı cinajətarənə mu-nasəbatını muzaqərə etdiqdən sonra, bütün sajr dajirələrdəqi joldaşlarımızı-zı, Zyramız ətrafında daha sıktı bir syrətdə birləməyə və umymi kuvvə ilə müstərəq mukavəlanənamanın məbyrən və tamamilə həjata qəçirilməsinə çalışmağa çəqiriz. Zyrə tərəfindən təqlif olynan tədbirlərin hamısını təsviblə tezliqlə həjata qəçirilməsində israr edirik»).

Qjərucluqu uzrə mukavəlanəna zərəjətinə jənədən qəzdən qəçirilməsi haqqında söz belə jəkdyr.

İzçi iclaslarının əzəgədə kejd olynan kət'namaları, byndan az əjdəni dejildir:

«Biz Əli-Abbas Dadaşov varislərinin syxoq doky izçi və ystaları mukavəlanəna məsələsinə muzaqərə edərək belə bir kət'nama çıkardı: müstərəq mukavəlanəna komişjasi və işçilər uzərində kapitalist ağalartın istelza və təhkikini qərəraq kapitalist ağalara protestomyzy e'lan edirik' və birinci zəryri məhsyllar və həmçinin ajakkabı və paltarın qət-qədə bahalanmasından dolajı, dejiriz qi, daha belə jəzəmmət olmaz. İjyly 3-nə cən iktisadi tələblərimiz kəbyl edilmədiqi təkdirdə öz tələblərimizi açlık qəjuslə mudafəə etməq uzrə aktiv çlklərə kədər hərəqət sərbəstliyimizi saklayız».*)

Elektriq işçiləri ittifaqlarının fəvkəl'ədə iclası, belə bir kət'nama çıkarmışdı:

«Muəssəsə sahıblarının müstərəq mukavəlanəna bağlamak haqqındaqı rəftarını bütün Rysja uçun belə ağır bir zamanda izçi sırtına karzı «taktika sıktırdırması» hesab edərək, elektriq işçiləri ittifaqı, izçi vəqilləri Zyrasının birinci çəqiriz, uzrə, həm qarlar mubərəzəsinin bütün vasitə və kuvvələri ilə mubərəzə aparacaq və mukavəmət qəstərəcaqdır».

Rys «Neft» zirqəti 208-nci mintəkə işçiləri tərəfindən kəbyl olynmyz kət'namada denilir qi:

«Neft sənajə'çiləri müstərəq mukavəlanənamayı təsdikdən imtina edərsələr onları biz işçilər haqqında tətbik etdiqləri mubərəzə usulyny indı onları özləri haqqında tətbik etməli... Əsqərliqə jərajanları, həbsə almalt, səfərbərliqə alıb cəbhəyə qəndərməli, jerdə kalanları isə azad Rysjamlıznı duzməni sifəti ilə həbsxanalara qəndərib muəssəsələrini həz edərək xəzinə ixtijarına verməli».

Menşeviqlər və es-erlər öz xəttlərini jurudurdular, öz mudarəçilik siyasətlərinə sadıq kaldılar və işçiləri hər durlu inkilabi çlklə-dən dazındırmak ygynda var kuvvələri ilə çalışdırlar.

Əməq komisarı, işçilərə xitabən bir muracətnəmə byrakarak, müstərəq mukavəlanəna zərtləri əlejhinə muəssəsə sahıblarının e'tirazını, «obzektif» bir syrətdə (bitərəfanə) təsvir edir. «Arzı olyn-

*) «Izvestija» № 75

*) «Izvestija» № 77.

«Arzu olınmayan nəticələr»in qarşılanması, almak üçün, Ramisvili neft sənayeçilərinə müraciətlə öz numajəndələrini qəndərmələrini və «müxtəlif mukavələnamaların nə qibi zərflərə ən yaxın bir zamanda həyata keçirilə biləcəyini onlarla birlikdə mufəssəl sərətdə muzaqarəyə bəsləmələrini rəca edir».

Ramisvili mukavələnamə zərflərinin jəniddən qəzdən qəçirilməsini hələ işçilər konferansından kabak həll etmişdi. Bynyn ancak muəssəsə sahəbləri üçün əlverişli oldyğyny isbata ehtijac varmışdyr?

Əməq komissarı, öz «fajdalı, devləti» fəalijjətində heç də jaltınlz dejidli. Bolşeviqlərdən başka Zyrada istiraq edən firkələrin hamısı, «ağılsız» hərəqətlər ələjhinə tədbirlər qərməq üçün səfərbərlijə alınmışdılar.

Neft mədəncilərini rədd cavabı Zyrə üçün naqəhani idi. Zyrə bir ijyl tarixli iclasında ajıl 6-nda çağırılacaq konferansda muzaqarə edilməq üçün bir çök tədbirlər kejd etdi. Laqin konferans çağırılıncaja kədər Zyrə rəhbərləri ajıldılar, əzlərinə qəldilər.

Konferans ərəfəsində sosial-demokratların organı, butun numərəsinin jartılması «iktisadi sijasət»ə həsr edir və Skobelevin: «İşçilər jaltınlz öz arzularını dejidil, həmçinin onlara əməl etməq imqanlarını da ynytmamalıdyr» qibi sözlərindən sadlanaraq öz tərəfindən də by sözləri artırlır:

«Ynytmajın qi, xalk əməjini məhsyldarlıqı, juqsəlmədiqə, işçi sınıfının həli həkiki sərətdə jaxsılaza bilməz. Ynytmajın qi, ancak əlqə istehsal kuvvələrinin qeniz sərətdə inqizafı, sosializmə dogry apara bilər».

By sərətlə muəssəsə sahəbləri, qərdulər qi, işçilər öz əməqlərinin məhsyldarlıqını juqsəlmədiqə onları n halını, jaxsılazdırmaq lazıml dejidur, və Nobel ilə Mantazev üçün can və dildən izləməq sosializmə dogry həkiki bir jol imiz!

6 ijyl konferansı, butun mudaraçı və byrzya firkələrin tam səfərbərliqi altında qəçdi. Rəhbərlər hədələdilər, nəsihət etdilər və firkə intizamından istifadə edərəq, adi uzvlərini əzlərinin təqlif etdiqi kət'namaja səs verməqə məçbyr etdilər.

Kət'namanın birinci maddəsində dejidirdi:

«Əməq həkiki dərəcəsinə həjatın bahalanmasına nisbətən artırmaq prinsipini öz qucunda bəki saklajarak, təcili sərətdə əməjin cur-bə-cur kəsilmələrində əməq zərəjiti və əməq həkiki normalarını kət'i sərətdə muəjjən etməq üçün müxtərəq mukavələnamə lajihəsi, əməq komissarı, jantında təzqil olınmyz komissiona verilsin».

Son cümlə mukavələnamanın əvvəlqi zərflərini dəjizdirməq məsələsinə artıq həll etmiş olır. Mubərəzə usylları və muəssəsə sahəblərinə tə'sir icrası, tədbirləri məsələsinə qəlinca, by xusysda kət'namə belə dejidr:

«İşçi sınıfının ictimai, iktisadi vəzijjətini jaxsılazdırmaq yğrynda tə'tilin ən həkiki cəngi bir mubərəzə vasitəsi oldyğyny e'tirafla, konferans hazırlıqı zərəjiti və ynyimi devləti mənafeini nəzərə alaraq, by vasitəyə

ancak yzlaşma və ja devləti mudaxələsi joly ilə hukykına nail olmağın bil-mərrə mümqun olmağı, təkdirdə əl atılmasını lazıml qədur, ona qərə də belə quman edir qi, tə'til və numajiz vaktı dejidur».

Rəhbərlər çök sad idilər, onlar «gələbə çalmışdılar», «muxaləfətçi» kuvvələrin birliqi bəki saklanmışdı. Zyranın rəsmi organı, olan «Izvestija» gəzetəsində «Ağıllı, bir kərar» qibi çök mə'nəli, sərləvhə altında bir məkalə dərc edilmişdi:

«Bə'zi joldaşlar tədbirlər cümləsində Zyrə (1 ijyl iclasında) bir ja iqi qunluq tə'til və numajiz kyрмаğı təqlif edirdi. Hələ zyranın özündə təqlif olınan tədbirlərə karşı muxaləfət əzqar oldy. İstər işçi, istərsə əzqar vəqillərindən bir çök numajəndələr əlqəni çökly janacakdan məhrym edib də musbət nəticələr verməyə bilən tə'til mukabilinə e'tiraz etdilər... Tə'til mukabilinə e'tiraz edənələr əlbəttə tə'tilin işçi sınıfı əlində ən qəzəl bir mubərəzə ələti oldyğyny danmajrlar. Fəkat onlar by nökteji-nəzərdən e'tiraz edirdilər qi, inkilab devri zərəjiti və xusysən əlqə mənafei proletarlardan mubərəzə vasitələrində çök dikkətqarlıq və ajrıca mətanət tələb edir. Janacak; təsərrufat həjatının ən muhum səbəbi oldygy bir zamanda, madam qi, tə'til əlqəni bir milyon pyt neftdən məhrym etməlidur, o halda çıkarılacaq nəticə bircədur: tə'til olmalı. Butun əlqənin mənafei byny tələb edir. By bir zühəsiz və mubahəsəsiz məsələ idi. İsbət edilməsi lazıml qəlon məsələ isə Baqı işçi sınıfının öz iktisadi sijasətində by nökteji-nəzərdə dymağı bacara bilib bilməjəcəqi və ja istəjib istəməjəcəqi idi»).

Mudaraçıların «gələbə»si işçilərə çök bəha əjləzdi.

Jykarıda qəstərdiqimiz qibi, muəssəsə sahəbləri, inkilab ələjhinə qeniz hucym edirdilər. Onlar işçi təzqilatlarını və o cümlədən işçi vəqilləri Zyrasını hərmətdən salmaq üçün müxtərəq mukavələnamə mubərəzəsindən istifadə etdilər. Heç də təsəddufi olmajarak, muəssəsə sahəblərinin xırda ittifaqları, cur-bə-cur təshihlər təqlif edərəq, bəjuq sənayeçilər tərəfindən kəbyl olınmyz maddələrin kəbylyndan imtina edirdilər. İmtina'larına dəlil olaraq, maddi səbəblər qəstərdirdilər, amma by dəlillər zühəli bir sərətdə həmişə onlar ilə ajrıca mukavələnamə bağlamak həkkinə bəjuq sənayeçilər tərəfindən əzqar, ja da örtulu bir sərətdə edilmiz təqliflərə muvafik qəldilər. Dikkət verilməli bir hal by idi qi, sənayeçilər həmişə işçilərə müraciətlərində çökly müxtərəq mukavələnamələr bağlamak lazıml qələcaqını səjləjirdilər. Sənayeçilər işçi sınıfının birləzməsi ələjhinə mubərəzə aparırdılar. By məsələyə onlar kət'i əhəmjijət verirdilər.

Əməq həkiki, artırmaq məsələsində bəjuq sənayeçilər muəjjən bir məvke' dytyrdılar. Onlar fajiz hesabla butun işçilərin əməq həkiki, barabar artırmaq əsasını mudafə edir və kara işçilərin əməq həkiki, edilən ilavəni Zyrə komissarı, lajihəsində qəstərilən mikkəra nisbətən çök əqsildərəq, ixtisaslı işçilərə isə daha juqsəq ilavə təqlif edirdilər.

*) «Izvestija» № 71

Proletarjat sənajə'çilərin xətti-hərəqətini duzqun kijmətləndirirdi. Proletarjat byrada məsələnin iktisadi mubarəzədən ziyadə izçi sınıfını əvvəlqi qibi qücsuzluq və dağınkılık halında saklamaga çalısmakdan ibarət oldygyny hiss edirdi. Byrzyazja əlejhinə mubarəzə vasitəsi olmaq uzrə izçilər iqi qunluq tətil və numajiz təqlif edirdilər. By isə ejni zamanda proletarjat kuvvələri uçun bir rəsmi-qeçid xidməti qərməli idi. Laqin mudaraçılar belə numajizdən korkdylar və Baql izçilərinin mutəzəqqil çıktızi əlejhinə əllərindən qəlan kədər tədbirlər qərdulər və «galib» qəldilər.

Hələliq Baql izçi sınıfının arzısı məsələsini qanara byrakarak, Baql byrzyazjası mudafəə və muhafəzəçilərinin zəfər bajramını vaktsız oldygyny deməliyiz. Misal qətirdiqimiz məkalə, byrzyazja karzısında bir nəqərçiliq numynəsi olmaq uzrə maraklıdyr. «Devlət duzunən» byrzyazja öz mənfəatinin heç olmazsa bir hissəsindən vaz qeçməqi mumqun hesab etmədiqi halda, həmin izçi sınıf «numajəndə»ləri misilsiz həyasızlıkla jarım ac proletarjatdan «təsərrüfat həjət» namına jeqanə mubarəzə vasitəsindən vaz qeçməsini tələb edirdilər. Byrada qutluqmu, joksa xajinliqinmi daha çok oldygyny deməq çətindir.

Konferansın kərarı, proletarjatın çok hissəsi arasıında bir anlaşmazlıqca, itxilafa bais oldy. By kərar xusysən müsəlman izçilərə tyhaf qəorulməli idi. Çunqu cur-bə-cur zabitlər və sajir xadimlərin vətənpərvəranə nitkləri onlar uçun jabancı idi. Ejni zamanda xırda muassəsələrdə bir çok izçilər o vakt vəziyyətlərinin son dərəcə ağırlıqından dolajı, inadlı tətil aparırdılar. Müstəraq mukavəlanəmə məsələsinin həllini yzətmək, izçilər arasına nifak salır və inkilab kuvvələrini zəiflədirirdi. Baql proletarjatı byny anlamızdı, laqin ijyl hadisələri Zyra rəhbərlərinin imdadına çatdı.

Petrograddan Baqlja qəlan xəbərələr xusvsi ryhda tıkklandırlırdı. Ona qərə mənzəviq və es-er sijasətçiləri bolzeviqlər əlejhinə ziddətli kampanja açmızdılar. Zyranın rəsmi gəzetəsi olan «Izvestija» bolzeviqlər əlejhinə talançılık nitkləri və kə'tnamaları mufəssəl syrətdə dərc edirdi. By ədəbiyyatdan numynə olmaq uzrə, «Liflanda əlajın tapılğı» adlanan əjin əzagıdaql parçaları kejd etməq qifajətdur:

«Söz qar etməjən jerdə silah izlətməli. Qənc cumhyriyyətin məhv olmasında səza dəstələri jaxıdyr...». «Mijasəjedovlar və Syxomlinovlar, indi də bolzeviklər və fərarilər əvəz edirlər...». «Rys cumhyriyyətinə bir avtə anarxistlər dejil, Petrograd muhafəzə əsqəri dejil, fərarilər dejil, bələq cumhyriyyətdə ordysy mudafəə edəcəqdur».

Mənzəviq Sadovsqinin mə'ryzə xusysyndaql atçotda belə ibarələr vardyr:

«İstər cəhhədə, istər arkada olsyn, fərk etməz, hər jerdə qi, nizamsızlık olmydyr, istintakın muajən etdiqinə qərə, hər jerdə nizamsızlık baxçıları, sabik jəsayllar, cəndarmalar və onları ətrafındaql bir avtə qor

aldanmış adamlar olmydyr və by kampanjanın planı, Almanja bəz ər-qani-hərbinin planına muvafik qəltr».

Mənzəviq təzqilatının gəzetəsi olan «Sosjal-demokrat» bəz məkalələrində iqi uzluqla bolzeviqləri əqsi-inkilabçı mətbyatın bəhtan və iftiralarından mudafəə edir, o biri məkalələrində isə «Baql» gəzetəsindəqi qibi bəhtan, iftira, və zəakın nidələr jazırdı.

«Baqınsqi Raboçi»nin 16 ijyl tarixli numrəsində jazılmı, olan bir mə'lymat bolzeviqlər əlejhinə aparılan iftira kampanjasını bir dərəcəyə kədər təsvir edir:

«İjyln 14-ndə izçi və əsqər vəqilləri Zyranın iclası vake oldy. Zrejder və Sadovsqi cənahları, tən mə'nasi ilə talançılık nitkləri sojlədilər. By nitklər öz isini qəurur. Onsyz da hirs və gəzəbə dolmy əsqər və bəhrilə-jənilər qutləsi zahirən hər cur cəbr və təcavuzə hazır idilər. Həmin geiz və gəzəbə dolmy demokratja qutləsini qərməq korkync idi. Əzumuz və bolzeviqlər uçun dejil, həmin demokratja uçun korkync idi».

Jenə haman gəzetənin 19 ijyl tarixli numrəsində «Joldaqlar aqlıncı, bəzıncə toplajın» sərlevhəsi ilə bir məkalə dərc edilmizdi. Petrograd mənzəviqlərinin bolzeviqlərə karzı saldırlıqlar əlejhinə protesto etdiqlərini kejdə, gəzetə, məkaləsini belə davam etdirir:

«Biz butun namysqar və məsləqli duzmənlərimizə muracəətə ajılmaga və özlərinə belə bir syal verməqə də'vət edirik; özləri nə'və qırmız və qutlələri arkalarıncə nə'və aparırlar?!»

Biz by izi öz mənfəimiz uçun dejil, umymi isimin mənfəi, inkilab mənfəi uçun qəururuz. Aqlıncı, bəzıncə toplajın joldaqlar!»

Ijyln 12 ja 13-ndə Baql sosjalistlərinin konferansı vake oldy. Byrada bolzeviq təzqilatının numajəndələri də hazır idilər. Məzqyr konferans mudaraçılar ittifaqının zahiri gələbəsi devrində çəqrilməzdi. O zaman bolzeviqlər əlejhinə bəhtan və iftira kampanjası yci—ə'laja çatmızdı. Belə zərəjit içərisində Ramizvilinin butun firkələrin vahidliqi hakkındaql nitki «Izvestija» gəzetəsinin dediqinə qərə «by mukəddəs bir adamın təbligatı, qibi hesab edilmizdi». Jenə məzqyr gəzetənin dediqinə qərə, Zaymjan demizdi:

«Ja biz xajiniz, ja-inqi siz əqsi-inkilabçısınız. Biz öz nəkteji-nəzərlərimizi qizləməjiriz və qizləməjəcəqiz. Biz həmişə sizin cəbr və təcavuzlərinizə hazırız».

Mənzəviq Sadovsqi demizdi: ideja mubarəzəsi vaktları qeçmişdur. Bolzeviqlər əlejhinə mubarəzəni söz ilə aparmamalıdyr.

Ijyln 14-ndə cari vəziyyət məsələsinin muzaqərəsi uçun Zyranın iclası oldy.

Ramizvilinin çocykasına butun sosjalist firkələr arasıında sulh hasil etməq təəbbusundən sonra, sosjalist təzqilatlar numajəndələri ilə birliqdə Zyranın iclası, çəqilməz bolzeviqlər ilə hesablaşmaq məhijjəti aldı.

Mə'ryzəçinin ətraflı yzyn nitki belə bir nəticə çikarmakla kyrtardı qi «hal-hazırda nicatımız məsələsi mejdanda dyran mudhiə bir zamanda söz ilə kəne edilməsi mumqun olmajanlar əlejhinə quc izlətməq lazımdyr». Mənzəviq, es-er, dəznək və sajir firkələrin natik-

ləri bolşeviklərə hücum etdilər və nəticədə «anarxi və əqsi-inkilab» ilə kəf'i mubarəzə üçün diktatorlyk luzymy hakkında bir kəf'nama çıkarıldı.

Mudaraçılar gələbə və zəfər bajramı edirdilər. Bolşeviklər qıya təqlənmis və «zəfərsiz» edilmislərdir. Hadisələr isə «galiblər»in işçilər karəsində mudaraçılıq, və əqsi-inkilabçılıq simalarını açmış oldyklarını isbat etdi.

IV

Bolşeviklərin ciddi bir syrətdə mudaraçılarını maskasını yırtmaqda və Zyra siyasətinin prinsipsiz oldygyny işçilərə qəstər-məqdə davam edirdilər. Konferansın 6 ijyl kərarı hakkında «Ba-qınsqı Raboçi» jazırdı qı:

«Biz bila-tə'xir öz ziारlarımız ilə quçəyə çıkmalı. Neft sənajeyinin də təhlüqədə oldygyny möhqəm və muəjjən bəjan etməli idi. Proletarjat ja-lınlıq quçəyə çıkmakla öz iradəsini qəstərə bilərdi. Başka vasitə yokdyr. Quçəyə çıkmamızla biz rəhbərlik edici idarələrimizin xətti-hərəqətinə əəriq olmadıqlımlı, işçilərin daha səbr etməq istəmədiqlərini, byrzyaz-janın əqsi-inkilabçılıq siyasətinə cavab olaraq proletarjatın qəhnə muda-raçılıq siyasətindən vaz qəçərəq mubarəzəyə çıkdıqlını, qəstərə bilərdi. Başka yol yokdyr və ola da bilməz...»

İndi kapitalist agalar by kədər həjasızcasına imtina etdilərə, ancak səbəbi bydyr qı, onlar hələ by vaktə can mudaraçılıq xəttindən çıka bilmə-jən və kapitalistlərin çokdan hücum etməqdə oldyklarını, qərməjən işçi və əsqər vəqilləri Zyra sifətində proletarjatın zəifliyini qərrurilər.

Ijyl ajına can müstərəq mukavəlanama mubarəzəsinin hələ bir kədər müstəkil əhəmiyyəti var idi. Hər çənd bahalıq qətdiqə artırdısa da amma by elə bəjuq bir sur'ətlə artmırdı. Ejni zamanda dağınlılık da hələ o kə-dər qənis bir ölçüə çatmamışdı. Hələ byrzyazja kyrylyay dajirəsində iş-çilərin halını yaxşılaşdırmaq mümkün qibi qərulə bilərdi. Muvəffəkiyyətsizliyin səbəblərini Zyra komisjasında bolşeviklərin aktiv numajəndəsi Fiole-tov firkə tədqilatını umymi zəhər konferansında ətraflı və əsaslı bir sy-rətdə təsvir etmişdi: 1—İstər millijətcə və istərsə əzyrca Baqi işçiləri həj-ətinin müxtəlifliyi, 2—sənajə' işçilərində daimi unsur yoklygy və dəqiqən unsurlərin çoklygy; 3—işçilərin muəssəsə sahıblarından sədəkə kəbylyna çaltımaqdan ibarət əndrikovçylyk; 4—mənzəviq və es-erlərin haqim si-nif ilə aparılıqları mudaraçılıq siyasəti; 5—işçi və əsqər vəqilləri Zyra sınıqlı müstərəq mukavəlanamaya karə, kəjdsizliyi; 6—hulyl etmiş irtica'dan istifadə edərəq işçilərin tələbinə quzəətə qətməq istəməjən muəssəsə sahıb-larını inadlı...»

Obzektif syrətdə mudafəəçilər işçilərə karə, byrzyazjanı mu-dafəə və muhafəzə edirdilər. Onlar mubarəzə aparmak istəməjirdilər. Çünqu, işçilərin mənəfeini byrzyazja muharəbəsinə, byrzyazja dev-lətçiliyinə tabe edirdilər. Cəbhədə ijyn hücumy, Petrogradda işçi-lərin ijyl çıkmışı və bolşeviklər əleyhinə saldırlıqlar kəf'i syrətdə mudaraçılıq siyasətini kırıdılar, vətəndə muharəbəsi qənislədi və təbii olaraq əməq ilə kapital arasındə munasəbatın hukyki normaja salınması, olmaq həsəbilə müstərəq mukavəlanama mubarəzəsi gejr-i-mumqun oldy.

Azığıda qərarəqərimiz vəch ilə, mukavəlanama bağlandıkdən sonra da heç bir həkiki fajda vermədi, deməq olar qı, heç həjata qe-çirilmədi və mubarəzə neft sənajeyinin milliləşdirilməsi vaktinəcan davam etdi. Laqin müstərəq mukavəlanama ygrynda mubarəzə əzu-nun iktisadi əhəmiyyətini itirdisə də bəjuq bir siyasəti rol kazandı, və ojnadı.

Inkilabın birici qunlərindən bolşeviklər müstərəq mukavəlan-amanın, Baqi proletarjatının birləşdirilməsi, bəxəiz və işçiləri imti-jazlı, və imtijazsızlara bəlməq qibi sədəkələrin əxlak pozan tə'sirin-dən azad olmaları üçün jeqənə çarə (yol) oldygyny duzqun təkdir etmişlərdir. By syrətlə muəssəsə sahıblarının inadlın bəjuq siyasəti əhəmiyyəti var idi.

Jykarıda qəstərdiqimiz qibi mudafəəçi firkələr by məsələni həl etməyə kadir dejidilər. Mudafəəçilər 6 ijyl konferansında «galib» qəldiqdən sonra tezliqlə zəminələrini itirməqə bəzlədilər və nadir dəkikələrdə qəzləri açıldıkdə dogry fiqir bəjan edir, fəkət lazımlı nəticələr çıkara bilməjirdilər.

«Izvestija»nın 22 ijyl tarixli numrəsində «Təq-təq çıkmışlar» sərlevhəsilə bir məkalə dərc edilmişdi. Məkalə sahıblı kejd edir qı:

«İktisadi mubarəzədə sənajəçilər hilaqaranə» ağıllı fırlıdaklarla hə-misə işçi sınıqlarının kuvvələrini parçalıdır və xırda quzəətlər ilə az subatlı olanları, aldadarak bəjuq məsələləri kazantırlar.

İndi əqilmisə biçməq lazımlı qədir.

Məkalə sahıblı, cur-bə-cur jərlərdə müstərəq mukavəlanamanı həjata qəçirməq üstündə müstəkil tə'tillər bəz verdini təsdik edir. Zahirən vəziyyət belə iqən həttə mənzəviqlərdə belə muəssəsə sahıb-larının inadlı, məglyb etməq kəf'ijjəti ojanmalı idi. Fəkət anlaşıldıqı uzrə «vətən mudafəəsi» onyn öz fiqrini belə axıtra can duzun-məsinə izin verməjir.

«Butun kuvvələri mudafəəyə verməq luzymy iz sahıblarının əlinə ən quclu bir silah verir və onlar zahiri qəzəl uzr və dalillər pərdəsi altındə müstərəq mukavəlanamanın həjata qəçirilməsini yzadırlar».

Məkalə sahıblı by vəziyyətdən çıkmək çarəsini «əfqari-umymijja və muvəkkət həquməti» işçilərin tərəfinə cəlb etməqdə qərrur.

Ajrı-ajrı, dağınlıq tə'tillər işçilərin kuvvəsini zəif salırdı. Laqin

byrası işçi konefranslarında mudafəçilərin sulh və musaləmətlə yzlaşma luzymyny tələb edəraq məsələnin həllini yzatzmalarına mane olmadı. «Izvestija»nın e'tirafına qərə ijylyn 24-də konferansın işləri «çok kızıgın zərəcit içərisində qədirdi». Laqın bynyyla barabar hələliq «əkli-səlim» galib qəlirdi.

Mudaraçılar «gələbə»lər çalıraqan «Pirro gələbəsi» bajram etdiqlərini—proletarjattın onlardan yzaklaşmaga başladığını qər-məjjirdilər.

Hələ ijynyn 28-də es-er təzqilatının qərqmli uzvu Syxartsev «Baqınsqı Raboçi» gəzetəsində «Ağır fiqirlər» sərvəhəli bir məkalə jazarak, məzhyr ijyn hucymyny təqdir edirdi. Internasionalist mən-zəviqlər, mudafəçilərdən ayrılarak, bolzəviqlər ilə həmrə'j olmaga başladılar.

Bibi-Hejbət dajirəsi bolzəviq təzqilatı iclasında jərlərdən mə'ry-zəçilər «izçilər arasında bolzəvizmə tərəf bir dənüqlüq qərulduqunu və həmçinin bolzəviq ədəbijjattına tələb artdığını» xəbər verirdilər.

Mənzəviq və es-er «Izvestijası» Zəhər Dymasına bolzəviqlər sıyahısı muzaqərə edilən bəjuq seçqi kabagı iclasında bolzəviq «de-magogları»nın» muvəffəkijjət kazandıqlarını, istehza və hırlıltı ilə xəbər verirdi.

Firkənin Balaxana dajirə komitəsi numajəndələri izçilər arasın-da bolzəviqlərin nüfyz və tə'sirinin sur'ətlə artdığını bildirirdilər.

Butun by xəbər, ijyl ajının axırlarına dogry bolzəvizm tərə-finə dənüqlüq başlandığını qəstərir.

Ijylyn 27-ci qecəsi Zyra icraijjə komitəsinin iclası vake' olarak sənaje'çilərin neft kizmətlərinin artırılmasını tələb edəraq inad qəst-ərdiqləri ajdınlaşdı. Muəssəsə sahıbları həqumətə tə'sir icra etməq və neft kizmətinin bahalandırılmasına najil olmaq məksədilə tə'til zə-rajiti jaradırdılar. By syrətlə izçilər fe'lən çıkmaz bir vəzijjətdə kaldılar. İcraijjə komitəsi Petrograda bir telegraf çəqərəq vəqalətli numajəndələr həjəti qəndərlməsini rəca etdi.

Ijylyn 27-də zavod komisjaları konferansı vake oldy. Konfe-ransda 583 adam var idi. Konferansın adı uzvləri, Zyranın fəalijjə-tini tənqid edəraq, tə'tilin labud oldygyny tə'qidlə qəstəririrdilər. Fə-kət «inkilab bəzçisi» Ramizvili öz prinsiplərinə sadik kaldı. Məsəl-ə-dəslərini ytanarak suqytla qeçdiqi fiqri o açıkdan açığa bəjan edirdi. Ramizvili dejirdi:

«Mən izçilərin tələblərinə əməl etməqə kuvvələri olmadığını, səljəən kapitalistlərə inanıram. Mən inanıram qi, sənaje bəhrən qeçirir».

Ramizvili həmçinin izçilərə də «inandığını, onların ac oldygyna da inandığını» ilavə etdi; ona qərə də əməq məhsyldarlığını juqsəlt-mələrini təqlif etdi.

Ramizvilinin nitki ziddətli həjəcan və nəfrət ojatdı. Ona qəstərir-dilər qi, camaat içində əjləzən sənaje'çilər öz mənəfələrinin əməq komisarı tərəfindən mudafəə edilməsinə çok zəddyrlar.

Mudaraçılar qutləjə bir kədər quzəzətə qetməqə məzbyr oldylar. Konferans; neft sənaje'çiləri ilə muzaqərəti, bitmiş hesab etməq, həqumətə məzbyrən sindikatlaşdırmaq lazım qəldiqini qəstərməq, tə'til məsələlərinin həlli üçün qəniz komisja seçməq və həqumətə telegraf çəqərəq kət'i tədbirlər tələb etməqə kərar verdi.

27 ijyl konferansından sonra bir neçə qun muddətində adi izçilə-rin çıkmazlarından kərkmyz olan, Zyra əqsərijjəti rəhbərləri byrzyzja-nı ziddətli təksirləndiriciliq rəlyny ojnadılar. Fəkət çok çəqmədən saqit oldylar və artıq «Izvestijasının 1 avgyst tarixli nəmrasində izçil-əri hurrijjətə nicat namına «bəjuq fədaqarlıklar»a çalıran bir məkalə dərc edildi. Qərunur jakında əməq naziri Skobelevin Baqıtda qələcəqi hakkındaqi telegraf jənə də izçilərin fədaqarlıklara qədəcəqləri ymy-dy vermiz imiz.

Skobelev qəldiqdən sonra muzərəq mukavəlanəmə hakkında bir neçə muzavərə çagırıldı. 8 avgyst tarixli muzavərədə Skobelev sənaje'çiləri neft kizmətlərinin bahalandırılacağına inandırlar və by əsas uzrə əməq hakkı məsələsində quzəzətə qetmələrini tələb edirdi.

Skobelev sənaje'çilərə muracətlə dedi qi:

«Mən məsələni byrada həll etməlijəm. Neftin sabit kizmətlərinin jeni-dən qəzədən qeçiriləcəqini və bahalandırılacağıni bildirirəm. İmdi mənə cavab verin 4,6 əməq hakkına razısiniz ja jök?».

By syala neft sənaje'çilərinin birinci ittifaqı sədri Tagianosov cavab verdi:

«Sizə ap-açık deqiriz, bizim həj'əti-idarəmiz var. Mejdana atdığınız məsələ və verdiqiniz syal çok muhum bir syaldyr. Ona cavab verməq üçün həj'əti-idarəmizlə syal-cavabdan ötru 3—4 qun vakt lazımdyr».

Skobelev soryzır:

«Deməq sizin vəqalətiniz jökdyr?».

Tagianosov cavab verir.

«Əvət».

İz belə oldykda Skobelev deqir qi:

«Rəca edirəm protokola jazasınız qi, mən sənaje'çilərin muzərəq mukavəlanəməni imzalamaga razılık verə biləcəqlərini ja-da imtina edə-cəqlərini soryzdykda sənaje'çilər vəqalətə maliq deqildurlər deyə cavab verdilər».

«Numajəndələr deqirlər qi, izçiləri tə'tildən daqındı,ra bilməjlilər. Qut-ləni tə'tildən daqındırmaga qucumuz jökdyr».

Iclasmaqlara muracətlə Skobelev deqir:

«Hal-hazırda tə'til mumqun deqil və jol verməq olmaz. Mən by qun Moskvağa muzavərəjə qetməjəcəqəm və byrada kalmalıam. Ymydvaram izçilər və onların numajəndələri mənim fiqrimlə hesablaşarlar və tə'tilin karəsini almaga muvəffək olaram».

İzçi və sənaje'çilər numajəndələrinin 9 avgyst tarixli muzavərə-sində Skobelev qəlincəjə kədər Tagianosov belə bir nitk səjlədi:

«Skobelev məni janına çagırmışdı. Dunəqi iclasda davam etmiş danışık hakkında yzyn muddət səljəət edir. O: hamının, sənaje'çilərin də, izçilərin də, həqumətin özünün də çıkmaz bir mevkədə kaldığını qəstə-

rərəd, məsləhət və çikiz joly qəstərlməsini rəca edir. 4.6 rəkəmi iəçilərin başında məhəqəm jərəsmiadur, və Skobelev byndan nə syrətlə yzaklaşmak, çəqiməq mumqun oldygy ny təsavvur etməjir. By rəkəmin kəbyly labuddur. Laqin byny nla barabar sənaje'çilərdən bir hissəsinin fərjadı nı, o tamamilə əsaslı və nəzərə alınmalı hesab edir. Byrada rahat çalınmak mumqun dejidur. Muzaqəratı Petrograda qəcurməq lazımdyr. Bynyn uçun hələliq müstərəq mukavəlanəna hesabına olarək avans verməq lazımdyr».*)

By bəjanat Skobelevin kərkdygy ny və zəzirətdy nı qəstərir. Sənaje'çilər nazirin neft kəjmətlərinin bahalandırılacagı nı xəbər verməsilə qifəjətlənmədilər. Onlar həkik nəticələr əldə etməqə və iəçilər məazın nı artırılmasından dogan xarəci dəvlətin belinə juqləməqə çalınrdılar. Skobelev onları nı imdadına kəzdy və muzaqəratı nı Petrograda qəçurilməsini təqlif etdi; çunqu orada iəçilərin bilavasitə sükəntisindən azad ola biləcəq idi.

Skobelevin neft sənaje'çilərinin vəziyyətinə nə dərəcə asanlaşdırıldıgı nı, sonraqı muzaqəralərdən bilməq olar.

Xırdə firmaların numajəndələri qəstərirədilər qı, müstərəq mukavəlanəna hesabına avans verməqə onları nı qucu çatmaz.

İqinci ittifak numajəndələri, neft kəjmətlərinin 1 m. 15 k. jada, 1 m. 20 k-dən azagı olmajacagına təminat tələb edirdilər. Bynyn cavabında Tagianosov dejir:

«Agalar, byny nla də hesablaşmalı sındz qı, Skobelev daha qutlələrin kabagı nı saklaja bilməjir. Onyn müstərəq mukavəlanəna hesabına avans verməq tələbi tamamilə əsaslıdyr. Məncə biz iəçilərin ehtijacı nı nəzərə alarak, Skobelevin təqlifini kəbyl etməlijiz. Axır siz də müəjjən fədaqarlıkdə bylynmalı sındz. Qəçirməqə oldygy myz vakt və zərəjit ilə hesablaşmak lazımdyr».

Birinci sənaje'çilər ittifakı sədrinin təbligatından sonra Skobelev qəldi.

Nazir öz nitkində dedi qı:

«Səz və təndidərin isə qəçilməsi uçun əlimdən qələni etdim. Tə'tilin kərəsində almak uçun hər cür tədbir qərdum. Ynytmajın qı, qutlənin səbr və təhəmmulunu imtahana çəqməq olmaz. Ynytmajın qı, iəçilər arasındə deməqogları nı çağırılma yja biləcəq unsurlər çokdyr. Hamı nı z ən jakı n məaz qunu iqi əjlik tam əməq hakkı, verməqə razı olsanız muzaqəratı, Petrograda qəçurməje hazıram».

Skobelev iəçi numajəndələri ilə barabar bajıra çıktdıkdə, Tagianosov əldə edilmiş nəticələri təkdirlə belə dejidirdi:

«Dunə nqi qunə nisbətən bəjuq bir zəj kazandı k. Dunən bizə sabit kəjmətlərin nə kədər artırılacagı hakkındə heç bir təminat vermədən, bila-tə'xir 4.6 rəkəmi uzrə məazlı müstərəq mukavəlanəmə razı olmajmızı tələb edirdilər. By qun isə müstərəq mukavəlanəmə razı olmaq iltizamı almadan avans verməqi təqlif edirlər. Ejni zamanda müstərəq mukavəlanəna muzaqəralərinin Petrograda qəçurilməsini təqlif edirlər. Orada həmin məsələ sabit kəjmətin artırılması, məsələsinin həlli ilə bir jerdə həll olınacakdyr. By fürsəti əldən byrakmak olmaz. Ona qərə əməq nazirinin təqlifini kəbyl etməq lazımdyr».

*) Nobel fondy № 80, səhifə 62).

Əsas məsələdə sənaje'çilər asan bir gələbə çaldılar. Skobelev bəjuq nəhənglərin mənafeini mudafəə edə bildi, kapitalistlərin çokdan iələtdiqləri sistem uzrə iəçilərə sədəkə verməq bahasına onları nəzərə və hərəqətlərdən xilas etməqə müvəffək oldy. Xırdə kapital də tələb edirdi qı, sosjalist nazir onları nı da mənafeini nəzərdən salması nı. Skobelev də quzəstə qətdi və dubarə muzavərə salony na kajıdarək bəjan etdi qı:

«Həqumət öz tərəfindən mali jərdımsız qəçinə bilməjən və jəzəmak iste'dadı olan müəssəsələrə mali jərdım qəstərir. Bynə xətirəcm' ola bilərsiniz...».

Iəçilər numajəndəsi Mandelətam dəxi sənaje'çilərə təsəlli verirdi:

«Bizim uçun tə'til, dəvlət mulahəzəsi ilə mejdən verilə bilməjən bir məsələdur. Biz, əməq nazirinin təqlifini kəbylla iələrin davam etdirilməsinə qəməq etməqə hazırlız».

Byndan sonra Tagianosov təntənəli bir syrətdə sənaje'çilərin də nazir tərəfindən edilən təqlifini kəbyl etdiqlərini bəjan edir. Fəkət bir iz adamı olmaq həsəbilə byny də ilavə edir qı:

«Və'd etdiqiniz mali jərdım byny kəbyl etməmiş uçun əsas jəradır. Aqlr vəziyyətdə olan sənaje'çilərə həqumət tərəfindən jərdım qəstəriləcəqinə əmin və ymydvarız».

Muzavərənin iz kışmı kyrtadı, və Skobelev özünə qəstərilən muzahərəta kərəi təzəqqur etdi.

«Dəvlətin nüfyz və səlahiyyətinə və müvəkkət həqumətin uzvu olmaq uzrə mənə kərəi, husnu-təvəccuhunuzdən dolajı, təzəqqurlərimi təkdimə musəəədə istrəram».*)

Bir dərəcə kədər faciəli komedija bitdi. Sosjalist nazir; iəçiləri əldədarək sənaje'çilərin təzəqqurunu kazandı. Çunqu iəçilərə heç bir zəj verməjərəq sənaje'çilərin isə istədiqlərinin hamısı verildi.

Nazır ilə iəçilərin vidai konferansı byndan az təntənəli qəçdi. Hətta Mandelətam gəm və qədərlə izhar etdi qı, onları nı ymydları pyca çıktdı.

V

Muhərəbənin iqinci ilindən başlajarak ərzək məsələsi, zəhər idarəsi ilə neft sənaje'çiləri kyryltaj zyrası nı n (sovet sjezdin) məsəjili—jəvmijjəsindən duzməjirdi. 1916-cı il fevralında bahalı k ustundə cid-də həjəcanlar vake' olırdy. Neçə juz duqan dağdılmız, talan edilmizdi; hətta insan tələfatı da var idi. Ona qərə həqumət təzviyə duzmizdu. Neft sənaje'çiləri kyryltaj zyrası, qibi «ictimai təzqilatları n» istifadə edilirdi, kooperativlər jəradıldı, amma ərzək bəhranı əlbəttə ləgv olınmadı.

Fevral inkilabı vəziyyəti bir o kədər də jaxzlaşdırmadı. Ejni zamanda nəklıjəti n pozylması və Baqı zəhərinin az kala jəqənə ərzək mənbəi olan Zimali Kafaksjada vuky' bylmız hadisələr ilə əlakədar olarək bəhran qundən qunə dərinləjirdi.

*) Jənə orada, səhifə 38—43

Ərzak işləri başına inkişabın ilq qunlarından Stopani keçdi. By, bir çalısan adam idi. Onyn çalıxkanlığı, sajesində bəhran muvəkkəti olarək bir kədər junquullədi, bir kədər tə'xirə salındı, laqin aradan qəturulmədi.

Hələ 1917-ci il mart ayının axırlarında Baqlı gybernjası, ərzak komitəsinin muzavərəsi öz kət'namasında ərzak məhsyllarından ən ciddi kənaətlə istifadə edilməsi və çərəqçilər ilə alverçilər üzərində ciddi nəzarət kojlması lazımlı oldygyne kejd etmişdi. By tədbirlər həyata qeçirilmədi və senzli Zəhər Dymasın, sabotazından dolajı, daha ağırlaşmış olan jykardı, kejd olynmyə obzektif zərajitə qərə ərzak işləri Baqlı gybernjasında qundən qunə fənalazırdı.

Ərzak komitəsinin 19 aprel tarixli iclasında Stopani Baqlı da ancak 22-23 qunluq ərzak ehtijati, oldygyne və Kafkasjada taxıl bazarı, nın ağır vəziyyətdə bylynmasından dolajı, bəhranın qəsqinlənməsi təhlüqəsindən korkmak lazımlı qəldiqini bildirdi. Ona qərə muzavərə; majın birindən çərəq kartoçkası, tətbiğinə kərar verdi.

Bəhran muntəzəmən jakınlazırdı, və majın ortalarında təhdidli bir dərəcəyə varmışdı. «Izvestijanın» 14 maj tarixli numrəsində belə bir sej jazılmışdı:

«By vaktə can biz Baqlı dajirəsində birinci zəryri sejlərin kılığını, az hiss edirdiq. Kijmat baha olsa da hər halda ən zəryri sejləri alırdı, k... Amma indi nevbət bizə də çatdı. Bir əmri-vake' kərəsində kaldı, yn ehtijatımız kyrtarmışdır. Saatlarla çərəq duqanları, kabagında nevbəyə dyrdykdən sonra jenə də ən zəryri kədər çərəq ala bilməyib evə əli boz kajıdanları, saji qundən qunə artırdı».

«Hər qun acılar dəstə-dəstə ərzak zə'basına və zəhər idarəsinə qələraq bila-tə'xir tədbirlər qərulməsinə tələb edirlər. El divanı (samasyd) və qutlənin fiqrinə qərə yn ehtijatları, qizləjən varlıları, evlərinə öz basları, na axtarmak ilə hədələyirlər».

Ərzak bəhranın, başlıca səbəbinin nəklıjət pozgynglygy oldygyne qəstəraq qəzetə xəbər verir qi, Zyra tərəfindən tədbirlər qə-rulur və lazımlı qəldiqi təkdirdə Xəzər və Edil donanmaları, həz edilecəqdir. Həmçinin

«Butun birinci zəryri sejler istehsal və təksiminin tamamilə muəssəsə sahıblarının əlindən alınması, məsələsi irəli surulmuşdur».

Iclasın 12-13 maj tarixli iclası, ərzak məsələsinə həsr edilmişdi.

Mə'ryzəçi A. Stopani Baqlı gybernjasının, ərzak vəziyyəti haqqında mə'lymat verərək, belə rəkəmlərlə təsvir edir:

Baqlı gybernjasında taxıl istehlaqı, norması ajda 700.000 pyt (bygdə) dyr. Janvarda ancak 350.000, fevralda 423.000 martda 210.000, apreldə 178.000 maj ayının 12 qunu müdətində isə cümlətən, 34.000 pyt taxıl qəlmışdır. Bynyn nəticəsində ehtijatdaqlı taxılı, jeməq lazımlı qəldirdi. Laqin ehtijət da kyrtarmak uzradur və ancak 10-12 qun zəhərin təchizinə qifajət edər. Taxıl juqlərinin Baqlıja tez qəndərilməsinə yardım etməq üçün işçi vəqilləri Zyrası, numajəndələr qəndərdi. «Fəkət ərzak təzqilatları, nın binaquzarlığından dolajı, mənəfeinə zərər tokynan zəxsələr ərzak təzqilatları, nın fəalijətinə kərə, hədxahlıq qəstəyirlər».

«Ərzak təzqilatları, nın binaquzarlığından dolajı, mənəfeinə zərər tokynan zəxsələr» Zəhər Dyması, və zəhər idarəsində əjləmişdilər. Ərzak komitəsi üçün vəsajit Zəhər Dymasından byrakılırdı, sa da laqin Stopani öz başına olarək ərzak komitəsinə Dymaja təbejjət xaricində kojmyədy. Zəhər idarəsində qeniz syrətdə numajəndəliqləri olan duqançılar və tacirlər çok acıqlanırdı və mumqun olan jərlərdə ərzak idarələrinin işlərinə ənqəl çıkarırdı, mane' olyrdylar. Kənaət, ehtiqara kərə, mubarəzə və saji by qibi kərarlar qaqız üzərində kalırdı. Çunqu milis və gradonaçalniq Dymanın qəstərisi uzrə iz qərudulər. Ona qərə, məhtəqirlər rahatcasına öz işlərini davam edə bilirdilər.

Donanmanın həzi təqlifi munasəbəti ilə ərzak komitəsi uzvu Jakobson dejir, by tədbir ən əsaslı bir zəjdir. Fəkət ərzak komitələrinin qifajət kədər vəsajit və kuvvəsi jokdyr, həmçinin bynyn üçün lazımlı olan həqumət də jokdyr.

Syallara cavab verərən, Stopani qəstərir qi, çərəqçixanalar üzərində kontrol çətinləmişdir. Çunqu kəyn və kajdanın pozylması haqqında ərzak organları, tərəfindən tərtib edilən protokollara əməl olynmajırdı. Məhsylların həzi çətinləmişdir, çunqu ərzak komitəsinin ixtijarı (səltəsi) jokdyr. Əhəlinin kara qutləsi arasında ərzak idarələri əlejhinə ziddətli təbligat aparırdı. Ərzak idarələri bir iz qərə bilməqdən acizduurlər. Zəhərdə ərzak işlərini kajdaja sala bilməq üçün demokratja numajəndələrindən ibarət həqumət organları, lazımdyr.

Başda Zaymjan olmaq uzrə, oradaqlı bolzəviqlər ərzak diktatorlygy kojlması, nı təqlif edirlər. By təqlifə prnsip uzrə e'tiraz jok idi. Laqin diktatorlygyn həyata qeçirilməsinə, o zaman xəjala belə qətimməq olmazdı.

Iclas; nəklıjətin nızama salınması, qəmilərin həzi və saji rə qibi məsələlərə dajir bir çok tədbirlər qərulməsinə Zyranın icraijə komitəsinə tapırdı.

Həmin iclas daha heç bir nəticə vermədi, və verə də bilməzdi. İctimai təzqilatlar İcraijə Komitəsinin işləməq kabılıjəti jok idi. Se-li Dyma isə ərzak komitəsinin butun tədbirləri əlejhinə inadı, mubarəzə aparırdı.

İçərisində mə'qulat altı-veriçiləri bəjuq jer dytan musəlman xırdə byrzyazjası, əlbəttə ərzak komitəsinin fəalijətindən və tədbirlərindən razı dejidilər və qeridə kalmış musəlman fukərası, arasında məzqyr tədbirlərin əlejhinə təbligat aparırdı, lar.

Qəzetələrin rəvajətinə qərə, ijynyn birində ərzak komitəsi musəlmanların bəjuq bir dəstəsi tərəfindən ihatə edilmişdi. İzdiham çərəqin çok byrakılması, tələb edirdi. İxtilaf ciddi bir zəqil almışdı, və ancak bəjuq bir zəhmətlə jətirlməsi, mumqun olmyədy.

Ərzak təzqilatları, rəhbərlərinin dediqinə qərə, həmin ixtilafa; həjəcan vakti, qutləyə rəhbərliq edən alverçilərin təbligatı, səbəb olmyzimis.

Ərzak işlərini jolya koymak xusysən mə'dənlərdə işləri düzəltməq üçün mintəkə ərzak komitələri yaratmaga kərar verildi. Majın 21-ndə komitələr seçqisi oldy. By seçqilərdə ilq dəfə musəlman ictimai təşqilatlar komitəsi özünü qəstərdi. Həmin komitə seçqijə ayrıca sıyahı ilə qetdi və təqə iqi dəjirədə həmin sıyahıya, butun dəjirələrdə verilmiş umym səslərin jartısı kədər səs verildi. Belə qəzlənməz nəticə mənəviqləri həjəcana qətirdi və seçqiləri ləgv etməq məsələsi kaldırıldı. Laqin mərqəzi seçqi komisjasi by təqlifi rədd etdi.

Ərzak komitəsinin qərdüqu tədbirlər, verdiqi əmrlər və icbari kərarlar həjata qeçirilməjirdi. Çünqu jerli həqumət byna karzı e'tinasızlık kejsizliq və hətta bə'zən düzmənçiliq qəstərdirdi.

Məhtəqirlər, by vəzijjətdən qəzələsinə istifadə edərəq, birinci zəryri zəjlərin hamıslının kiymətlərini bahalandırıldı. İjynyn, axırlarında, hələ müstərəq mukavəlanəma ymydy olan zaman, Syraxanda işçilər mitingi izhar etdi qi, «son zamanlar müstərəq mukavəlanəmada qəstərilən əməq hakkı cədvəli ilə əlakədar olarək, butun m. lların, hətta birinci zəryri zəjlərin kiyməti qundən-qunə kalkarək, işçi slınlını çkılmaq bir vəzijjətdə byrakır». İşçilər istər ərzak komitəsi, istərsə ictimai təşqilatlar icraiyyə komitəsinin nəzəri-dikkətlərini by vəzijjətə cəlbə, alverçi və sənaje'çilərin həddini qeçmiş istəhlarını məhdud kılmaq üçün kət'i və tə'cili tədbirlər qərməsini, onları'n üzərində kontrol jaratmasını və ərzak nizamsızlıklarına xitam verməsini təqlif etməqə kərar verdilər.

Zatən Syraxanı işçiləri elə bir zəj tələb edirdilər qi, o barədə Zyra çokdan kərar vermizdi. Fəkət cur-bə-cur ictimai təşqilatları'n verdiqi kərarları həjata qeçirməq istəjən və bacaran həqumət jok idi.

İjylın birində işçi vəqilləri Zyrası jenidən ərzak məsələsi ilə məzgyıl oldy. Mə'ryzəçi Jakobson bir daha Zyranın nəzər dikkətini, «mənfəətdar zəxslər»in mumanətinə, zəhər idarəsinin sabotajına cəlb etdi.

«Izvestija» gəzetəsinin jazdıqlına qərə, muzaqərat vaktı, İjji cərəjən əmələ qəlmizdir. Sol cərəjan numajəndələri bəhranı'n səbəbini həqumətin inkilabçı xalk əlində olmadıqlında və jərlərdə həqumət olmadıqlında qəururlər. Xusysən məzqyr cərəjan Baqıda ictimai təşqilatlar icraiyyə Komitəsinin jenidən təşqilini tələb edir. İqinci cərəjan numajəndələri isə inkilabçı xalkın həquməti öz əlinə almasını, məksədə müvafik qərməjir və butun ərzak muəssələlərinin fəalijjətini ciddi syrətdə kontrol etməqi qafi hesab edirmizlər.

O zaman mənəviq, es-er ittifaqlı'nın zəjpyry olan «Izvestija» gəzetəsi İjylın 4-ndə belə bir zəj jazır:

«Bahaltga karzı mubarəzədə by vaktacan deməq olır qi, heç bir iş, heç bir tədbir qərulməmişdir. Bahaltk da qet-qədə artır. daga dırmaşır və nə qibi intihə dərəcədə dajana biləcəqi qərulməjir. Laqin jerli bahaltk

hadisələrinə karzı, əməli tədbirlər qərulsə belə (qəqanə dogry fiqir olmaq üzrə) ancak o zaman mümkündür qi, bahaltga karzı, səmərəli mubarəzə jalınlıq devlət tədbiri ilə mərqəzi həqumət mudaxələsi ilə aparıla bilsin».

Gəzetə məsələni düzqun və dogry koymazdyr. Fəkət jerli bəzi sojyk mudaraçlı həqumətin vəzijjəti jaxırladırmak üçün heç bir iş qərə bilməjəcəqini və butun kərarları'n qaqız üzərində kaldıqlını, bəza düzməq istəməjirdi.

Qərdüduqu üzrə, Zyranın 12-13 maj tarixli ciddi kərarları, qagız üzərində kalırdı, amma «iqinci cərəjan» numajəndələri hələ jenə də haqimijjəti Zyraja verməqə luzym qərməjirdilər.

Muzaqərat nəticəsində bir çok arzuları havi nevbəti kət'nama kəbyl edildi. By kət'namanın ancak işçi vəqilləri Zyrası janında bir ərzak təşqilatı jaradılmasına ajid 8-nci maddəsi zəjani-dikkətdir. By maddə ancak nojabrda, rəsmən Zyra həquməti bərpa edildiqdən sonra və rəhbərliq rolyny boləviqlər ojnajan zaman həjata qeçirildi.

«Izvestija» gəzetəsi Zyranın 1 İjyl iclasına həsr etmiş oldygy məkaləsində:

«By məsələlərin muttəhid iclasda muzaqərəsini ərzak təşqilatları'nın əməli fəalijjət jolynda qərulən həjəcanlı hadisələq tələb edir».

Zahirən by sözlərin nəticəsində işə mane' olan təşqilatları'n ləgvini təqlif etməq lazım qəlirdi. Laqin «Izvestija»nın əkli hələ oracan qəsməjirdi. Butun fəlaqətlərin təksirini milis nəfərləri və milis dəjirələrində qəururdular.

Avgystyn 17-ndə Zyra İcraiyyə Komitəsi, ərzak təşqilatları və sajlirərinin muttəhid iclası vake oldy. İclas təhdid-amiz dərəcədə artmış çərəq bəhranı məsələsini muzaqərə edirdi. Butun mə'ryzəçilər, bir səslə vəzijjətin çkılmaq dərəcə ağır oldygy qəstərdilər. Fəkət byrada jeni heç bir zəj jok idi və mə'ryzəçilər üzərinə davam edən muzaqərələr ilə qeçən iclasları'n muzaqərələri arasında heç bir fərk jok idi. Axırdə belə bir kət'nama kəbyl edilmizdi:

«1) Çərəq pajını ¹ əqsiltməli; 2) ambarları axtarmalı; 3) əhəljia muracətlə bir xitabnamə nəsr etməli; 4) zəhərin artıq unsurlərdən azad edilməsi məsələsi ictimai təşqilatlar icraiyyə komitəsinə tapətilməli; 5) mevcud məhsyl ehtijatları'nın xəbər verilməsi əhəljia təqlif edilməli və iləx...».

Kəbyl olynmyz kət'nama butun by təşqilatları'n nə kədər aciz oldyqları'nı qifajət kədər ajdın qəstərir; çünqu by tədbirlərin heç birisinin həkiki bir əhəmiijjəti jok idi. Hətta «Izvestija» gəzetəsinin 114-ncü numrəsindəqi bəz məkalənin sahıby da «təqlif olynan tədbirlərin hamıslı—həkiki çərə dejildir» deyə e'tirafa məbyr olmyz və by kərara qəlmizdi qi, istehsal üzərində kontrol lazımdyr. Həm də nə kədər qəndə zəhər sənaje məhsulyly verilmədiqçə ərzak məsələsi həll olynmamış kalacakdyr.

Jakınlazmaqda olan aclıq çaxnaşma tərətmişdi. Zəhər və mə'dənlərdə ərzak təşqilatları əljhinə təcavuzqarlıklar vake olmyzdy.

Qutlolar arasında bə'zi xusysi xəxlərdə ərzak ehtijati, oldygy ərzak idarələrində syi-iste'mal və xijanət oldygy hakkinda zəjjələr jəjlərdi. Ərzak idarələrinin fəalijətini iflic edə biləcəq, dərin bir pozgynlyk təhlüqəsi jəklənərdi.

Avgystyn 17-ndə Balaxanıda bəz vermiz olan əzağıdaqlı hadisə Zyrada bəjuq iztirab və təzviə səbəb oldy.

Balaxanı dajirə mulqi komitəsi bir taj manyfaktyra həcz edərəq toplanmış camaatın tələbilə, oradaca sabit kijnətlə satmaga bəzldi. Komitə uzvlərindən birisi haman sabit kijnətlə bir neçə arzın manyfaktyra qəturərəq oz-evinə qəndərir. Jolda camaat haman manyfaktyranı, aparən adamı, dytyb komitəyə qətirir. By bir neçə arzın manyfaktyranın komitə uzvünə maxsys oldygy aydınlaşdırıldı, iəçilər butun komitənin həbsə alınmasını tələb edirlər.

Ertəsi qunu bir dəstə iəçi haman irəliqi qun neçə arzın manyfaktyra qəturmuş olan komitə uzvunu komitəyə qətirmizdi. Jolda iəçilər ony məhqəm dəjmuə və uzunə tupurmuşlardı. Komitə binası janında dystaqı bir yca jərə çkarakarak, uzunə də kirmizı arvat tymanı tərmişdilər.

Qullı mikdarda əhəl toplanır. Ramizvili və sajiyləri nə kədər nəsihət edirlərsə də, bir nəticə çkmajr. Ancak təsadufən Syxartsef dystaqı azad etməqə muvəfək olыр.

Mulqi komitələrə belə mənfı munasəbət və by zəqildə divan heç də jaxzı bir əlamət dejildi.

Ijyl aji, müstərəq mukavələnama ymydy və bəzəviqlər əlejhinə mubarəzə bəjragı altında qeçdi. Vermizevin gəzətəsindən bəzəjarak, Zyranın rəsmi naziri-əfqarınacan butun mətbyat bəzəviqlərə həcm edirdilər. Butun mitinglərdə mudaraçılar ittifaqı «anarsist»ləri ajırır, səjurlərdi və iz ilə məzgyıl olmaga vakt jok idi. Ejni zamanda ərzak bəhranı qundən-qunə ziddətlənirdi və avgyst ayında çərəq pajın n əqsildilməsi məsələsi mejdana çkdi. Sabyncy dajirəsinin 12 avgyst tarixli qeniz konferansında çərəq pajın n əqsildilməsi məsələsi muzaqərəyə kojylarak butun natiklər qəsojın syrətdə by tədbirin əlejhinə çkdi. Məsələnin mə'dən iəçi iclaslarına qəçirilməsi kəraraləzdi.

Avgystyn 10-nda gybernija ərzak komitəsi bəz ərzak mudirinə belə bir telegraf çəqir:

«Baqtja taxıl qəlməjr. Butun icimai təzqilatlar jəgincəqlı vəzijəti kərkylı hesab etməzdir. Mə'dənlərin dajanması və aqlıgın sajr nəticələrinin kabagını, almak uğun fəvkəl'adə tədbirlər lazımdyr».

Ejni zamanda hərbiyyə, ticarət, sənaje və əməq nazirlərinə by məzmynda bir telegraf çəqilmizdi:

«İəçi və əsqər vəqilləri Zyranın icraiyyə komitəsi, gybernija komitəsi... Plenym iclası, gybernija ərzak idarəsinin mə'ryzəsi uzrə, jərli xalk ehtija-tnın heç dərəcədə az olması, və jəklı zamanda Zimali-Kafkasjadan taxıl

alınması, nə ymyd olmamasından dolajı, vəzijəti kərkylı hesab edir. Taxıl qətirməq iəzlərinin jaxzılaşdırılması, butun neft sənajinin jatması, ilə və bəhqə daha fəna nəticələrlə təhdid edir. Gybernijada, deməq olыр qı, bilmərrə məhsyl olmadığından, gybernijanın vəzijəti fəlaqətlidir».

Mə'dən komisjaları, konferansı ilə birliqdə Zyranın 19 avgyst tarixli iclası, by telegraflarda vəzijətin ağırlıgında mubaləgə edilmədiyini qəstərir.

«Izvestija»nın 25 avgyst tarixli numrəsində məzqyr iclas belə təsvir edilmizdi:

«Butun natiklərin jurutduqu ziar—qullijətli axtarış ziarı, idi. By tədbirin əlejhinə olanları, bilmərrə danışmaga kojmajr,rdilər... İəçi və əsqər vəqilləri Zyranı, icraiyyə komitəsinin komitə uzvlərinin umymi—qullijətli axtarış əlejhinə danışmaları, butun iclası, Zyranın əlejhinə kaldırıldı... Həç qəs heç durlı mutəzəqqil iz aparmak sozunu əitməq belə istəməjirdi... İcraiyyə komitəsinin təqlifini səsə kojмага belə imqan vermədilər. Camaat özündən çkmişdi. İcraiyyə komitəsi uzvləri qetdiqdən sonra da nitklərin arası, qəsil-məjirdi. Bir çok muzaqərələr, ixtiləflər—təzqilatsız qutləyə maxsys hər zəj vardı. Umymijətə iclas çok ağır tə'sir byrakdı. Konferans, ilq dəfə olarək pozgynlyk bəzəndiğini əzqar etdi... Zəhərin demokratiq təzqilatları, by halları, bir kədər duzunməlidurlər...».

By məkalə, mudaraçılara maxsys ryhda jəzıylarak, bəjuq sijasi hadisələr kəzəsində xırda byrzyazjanın mə'nəvi acizliqini təsvir, ejni zamanda da «əvam qutlə» uzərində «rəhbərlərin ustunluqu»nu kejd edir.

Rəhbərlər öz xətti-hərəqətlərini jenidən qəzədən qəçirməqi lazımı hesab etməjirlər. Onlar bir jerdə əjak dəjməq sijasəti sajesində qutlələrin «rəhbər»lərə olan e'timad və e'tibarını, itirdiqlərini və çkılmaz vəzijətdən çkiz joly aramaga bəzəndiklərini, qərməjirdilər.

Sabyncyda ərzak iəçisinin bəzına qələndə hadisə musbət nəticə vermiz oldy— by hadisə iəçilərin əzlərini də pozgynlyk və təcavuz təhdidi ilə kərktydy. Bir çok iəçi iclasları, Sabyncy hadisəsinə kəzə, protesto etdilər və çərəq pajın n əqsildilməsi təqlifi butun iəçi iclaslarında qeçdi. Fəkət byranı, heç də bəhranın təsvijə edilmiz oldygy qəstərməjirdi. Bil'əqis, bəhran qundən-qunə ziddətlənirdi. Qutlolar fəvkəl'adə tədbirlər tələb edirdilər. Fəkət by məsələnin həlli əlbəttə Baqıdan asılı dejildi. Xusysi xəxlərdə çokly ərzak ehtijati, olması, zəjjələri qutləni həjacana salırdı, və umymi axtarış tələbi qet-qədə daha artıq israrla mejdana atılırdı.

«Izvestija»nın jəzıgı uzrə «Bə'zi kanacıklı iəçilər umymi axtarış uğun belə dəlil qətirirlər: koj axtarışdan heç bir nəticə çkması, laqin zəhəri axtardıkdən sonra biz hər bir fədaqarlıga hazırlıq».

By dəlil zəbhəsiz zəjani—dikkətdir. Dogrydan da Baqıda miljonlarla pyt taxıl, yn, kənd və sajrə oldygy hakkindaqlı psixoloji e'tikad və ymydyn bəz oldygy anlatmaq, aydınlaşdırmaq lazımdyr.

Laqin jənə də umymi axtarız nəfrət tərədəcəq, ehtirasları kızıdır, cəkdyr. Çünqu Baqının jazajız zərajiti Rysjanın sajir zəhərlərində oldygy qibi dejidur. Byrada musəlman əhalisi var. Onlar ta kədim zamanlardan bəri belə jazajırlar, qiziləri bazarlara qədərəq muəjjən bir muddət uçun mə'qylat alırlar... Bynynla ciddi syrətdə hesablaşmak lazımdır»^{*}).

Baqın «jazajız zərajiti» by məsələni fəvkəl'adə qəsqinlədi-rirdi: proletar təzqilatların da musəlman izçiləri üzərində heç bir tə-sirləri olmadıgından by tədbirdən ciddi syrətdə korkmalı idilər.

Umymi axtarız səhbətləri musəlman əhalidə bir həjəcan ojat-mızdı. Mənfəətdar zəxslər musəlmanların qeridə kalmız qutlöləri arasında qeniz syrətdə təbligat apardırlar. Nəticədə, musəlmanların qyrylyly iclasları vake olaraq, axtarız əlejhinə qəsqin protesto kə-rarları çkərildirdi. Musəlman ictimai təzqilatlar icraijə komitəsi, hətta həjəcana qəlmiz musəlmanları saqit etməyə təzəbbus belə etmə-jirdi, bil'əqis, by hərəqata rəhbərliq qəstəririrdi və axtarızə hər vasitə ilə mane olmaga kərar vermizdi. Məsələ by syrətlə milli mubarəzə rənci aldı, və ciddi təsvizə səbəb oldy.

Avgystyn 20-nci qunləri axtarız icrası uçun zavodlar tərəfindən vəqil edilmiş izçilərin konferansı vake oldy. Basin bələvıqlər adından bəjan etdi qı, umymi axtarızə mejdən verməq olmaz. Ərzak bəhranını, ancak muharəbəyə xitam verməqlə təsvijə etməq olar. Basin izçiləri ax-tarızəda iztirəq etməməqə çağırıldı.

Fioletov neft sənaje izçiləri ittifaqların idarə hej'əti adından ax-tarızə qəsqin bir syrətdə təqdirlə, by tədbirlərin təhluqə çkərə biləcəqini kejd etdi.

Firkə numajəndələrinin nitkləri çok arami-dil ilə karəlandı. Kon-feransda əhvəli-ryhijə axtarız tərəfinə idi.

Musəlman komitəsi numajəndəsi Topçibazev iclası açıldan-açığa xəbərdar edirdi qı, umymi axtarız qibi bir tədbir musəlmanları «de-mokratjanın sajir kışmı» əlejhinə kaldırar. O dejirdi:

«Musəlmanlar sizin by tədbirinizi özlərinin əlejhinə çevrilmiz hesab edirlər... Bynynla musəlmanları təhkir edir və luzymsyz açıldırıldı... Musəlman təzqilatları, Zyrası by tədbirlərin nəticələrinin məs'yilijətinə axtarız tələb edənlərin əhdəsinə byrakır».

Iclas, by məsələnin muzaqərəsi uçun qeniz konferans çağırma-ga kərar verdi.

Avgystyn 26-nda vuky bylmyz olan konferans umymi axtarız təqlifini rədd etdi, fəket by konferans mərqəzi və məhəlli həqumətin acizliqi əlejhinə bəjuq bir numajiz idi. Konferans; axtarız tələblərinin ancak həqumətə e'timad və e'tibarsızlık bəjanından ibarət oldygy, isbat etdi.

«Mudaraçılık siyasətinin iflası» sərlevhəli məkaləsində «Baqins-qı Raboçi» jazırdı qı:

^{*}) «İsvestija № 119.

«By saat Baqıda, zavod komisjalrı konferanslarında və Hurrijət Mejdandıq, mitinglərdə vake olan hədisələr, jalınız daxili mə'na və məzmyca bəjuq bir zəj olmaq dejl, ejni zamanda son dərəcə mudhiə və sakındırıldı, bir hədisədur... Heç zəhbəsiz by saat özünə çkiz joly axtaran bir təbii (qutləvi) hərəqət qedir. Fəket by hərəqət çkiz joly tapmazsa, dəhətli cəbr və təcavuz əqlində zuyhrə çkəkəkdyr. By çkizədən əqsi inkilabın tam gələbəsinə bir addım kalır. Nə olmyz? Aclık və məzəkkət çəqmiz izçi qutlöləri ərzakı tapmaq, zuyhra çkəkəkək uçun umymi axtarız tələb edirlər... Demokratjanın rəsmi rəhbərləri by tədbir-in mə'nəsiz oldygy, bəjan edirlər. By fiqir çok dogrydyr. Umymi axtarız, məksədə muvafik olmajan mə'nəsiz bir tədbirdur. Fəket jakımmı, jamanımı, qutlölər məsələnin öz duzunduqləri qibi həllini təqlif edirlər. İzçi və əsqər vəqilləri Zyrası, by təqlifi rədd edərən, onyn mukabilinə özü nə qibi bir syrəti-həll qəstərir? Heç bir zəj. İcraijə komitəsi; zabit Lyne-vin dili ilə ancak konferansda çöykcəsinə dejr qı: «Bizi butun demok-ratja seçmişdir, ona qərə siz izçilər də bizim kərarımızə tabe olmalı-sınız. Lynevler baza duzənjirlər qı, elə əsil məsələ də izçi sınıfının heç də xırda-byrzya demokratjası dalınca qətməq istəmədiqində və kapita-listlər əlejhinə sınıf mubarəzəsi aparmasındadır. Lynevler izçilərin məna-feini kapitalistlər mənafei ilə bərlədmək istəjirlər. İzçilər onlara «rədd ol» kizkılır və sijasi cihətdən bilmərrə savadsız, fəket onlara öz kəra-rını təqlif edən zəxsləri seçirlər... Belə ələmnəq və adətə fəcənəq vəzij-jətə səbəb nə oldy?... Siz mudaraçı, cənab mənzəviq və es-erlər byny istə-jirdiniz... Siz bələvıqlərlə mubarəzə apardıkdə, onlar əlejhinə namysyz-casına bəhtan və iftiralara jol verdiqdə, kara quryhlara jol açıldı. İndi izçilər zidd siyasətinizin cəzasıdyr, çəqirsiniz. İnkilaba xijənətinizin cəzasıdyr çəqirsiniz. Artıq izçilər sizə «rədd ol» kizkılır»^{*}).

Mustərəq mukavələnama məsələsində oldygy qibi ərzak məsələ-sində də mudaraçılar şijasəti iflas etdi.

VI

1917-nci il martın 5-nci qecəsi, zəhər idarəsi, izçi vəqilləri Zyrası, kooperativlər, həmqarlar ittifaqları, və ərzak muzaqərəsi numajəndələrinə ibarət muvəkkət icraijə komitəsi təzqil edildi. Sonralar icraijə komitəsinin hej'əti dəjizərəq inklabçı, təzqilat və firkələrin numajəndələri əqsəriyyə təzqil etdilər.

Rəsmi syrətdə İcraijə Komitəsi Baqı zəhərinin ali həquməti idi, laqin icraijə komitəsi ilə janası, bir də Zəhər Dyması var idi qı, zə-hərin butun izlərinə baktırdı, və əlində malijə vəsajiti və muntəzəm iz-çi aparatı var idi. İnkilabdan kabaklı devr kanyini-əsisisi ilə seçilmiz Dyma, əqsəriyyə ev sahlıbları, tacir və neft sənaje'çiləri numajəndə-lərindən ibarət idi.

Martın 16-nda icraijə komitəsi, Petrograndan qəlmiz olan Dev-lət Dyması, uzvləri Xarlamof, Papacanof və Cə'fərof ilə birliqdə, Zə-hər Dymasını demokratlaşdırmaq məsələsini muzaqərə etdi. Mərqəz

^{*}) «Baqinsqı Raboçi» № 45.

numajəndələri mə'lymat verdilər qi, zəhər kanyınları vəz'i—kanyın joly ilə dəjədirilənə dəq, qəhnə muəssəsələri pozmaq mumqun dejidur. Mə'dən-zavod dəjirələri məsələsi hakkında da arzı edilmədi qi, Zemstvo idarələri təzqil edilincəyə kədər, neft sənəje'çiləri kyryltajı, zyraı, ictimai əhəmiyyəti olan məsələlər muzaqərə edilən iclaslarına qutlə numajəndələrini də byraksınlar.

By kərar əsasilə Dyma demokratiq təzqilatlar tərəfindən heç bir e'tiraz qərmədən fəalijətini davam etdirirdi. Əz mevkeini möhəqəmləşdirməqdən ötru, Dyma öz hej'ətini bir kədər təqmil etməq məsələsi ilə məzgyıl olmağa kərar verdi.

Aprelin 24-ndə Dymanın təsəvvur olynan iclası ərəfəsində, əsqər vəqilləri Zyrasının İcraijjə Komitəsindən bir tə'likə alındı. Tə'likədə Dyma hej'ətinin demokratiq unsurlərlə təqmili məsələsinin muzaqərəsini həmin məsələlərin icraijjə komitəsi tərəfindən həll edilməsindən tə'xirə salmaq təqlif edilmədi.

Dymanın 25 aprel iclasında bələdijjə rəjisi Arytjynov, əsqər vəqilləri Zyrasından alınmış tə'likə hakkında mə'lymat verərək, bynyın açıkdən-açığa bir anlaşılmamazlıq oldyğyny bəjan edir. Çünqu Dyma heç də demokratlaşma məsələsi ilə məzgyıl olmaq fiqində dejidur. Həmin iclasda Nobel əirqəti numajəndəsi S.S. Tagianosof Dyma rəisi və Azyrof zəhər idarəsi uzvu seçildi. Jeni seçilmiş zəxslərin məz məsələsini muzaqərə edərək, Dyma onlara ildə 7,200 manat məz verilməsini kət' edir. Qorulduqu uzrə ev sahıbları və neft sənəje'çiləri numajəndələri heç də öz haqimijjətlərindən vaz qəcməq niyyətinə dejidilər və zəhər pyllarını öz istədiqləri qibi sərif etməqdə davam edirdilər.

Sonradan mə'lym oldy qi, Mərqəzi höqumət, zəhər idarəsinə seçqi hukyknyn qəniəlandırilməsi və onları jenidən seçilməsi hakkında hələ aprel ayında kanyın vermiz imiz. Jəkin by kanyın Zəhər Dymasına mə'lym imiz. Fəkət nədənsə Dyma by kanyı e'lan etməmiş və həjata qəçirilməsi üçün heç bir tədbir qərməmişdi. Bolşeviqlərin Baqı təzqilatı, organı olan «Baqınsqi Raboqi» gəzəti, birinci dəfə byna dikkət verərək, hətta icraijjə komitəsi tərəfindən heç olmazsa Dymanı kismən demokratiq unsurlərlə təqmil etməq üçün belə by məsələni by vaktəcan muzaqərə etmədiqini kejd etdi.

Qizli sirlər əzqara çıkdıkdə, jenı kanyndan bojyn kaçırmaq artıq mumqun olmadıkdə, zəhər ataları hərəqətə qəldilər və nihəjət bələdijjə rəjisi zəhər idarəsinin statistiq zə'bəsinə muracətlə bila-tə'xir Zəhər Dymasına jenı seçqilər iclası üçün hazırlıq işlərinə dəjir materjallar toplamaga başlamasını təqlif etdi.

Zəhər Dymasının 23 maj tarixli iclasında rəis Tagianosov dejr qi, həmişə lazımı kədər uzv tolanmadığından qundəliq nevbədə dyran məsələləri həll etməq mumqun olmajr. Zəhər Dymasının işləməq kabiliyyəti, Tagianosovyn by sözlərindən əzqar qərulər. Laqin byna

bakmajarak Baqı zəhər idarəsi haqimijjətə bərq-bərq jayıq bəmin muəssəsənin jenidən təzqili ələhində hər cur tədbirlər qəstərdi.

Təsəvvur olynan jenı seçqilər məsələsi hakkında mə'ryzəni zəhər idarəsinin statistiq bürosy mudiri V.D. Smirnov verirdi. İclası təhəri—nufys texnikası ilə tanız etdiqdən sonra, Smirnov; qələcəq seçqilərin statistiq təhlil və hazırlıq ilə aparılmasına imqan verəcəq bir zəqildə, əhəlinin hansı grypları, hansı dəjirələrdə, özünü seçqi kampanjasında nə cur qəstərdiqini əjdənləşdirmə bilməq uzrə kojylması lazım qəldijini qəstərdi. Məsələ aqrı oldyğyndən Smirnov seçqiləri ancak 6 ajdan sonra, hər halda ən tezi nojabr ajında mumqun hesab edirdi. Hətta Dyma by muddəti çok yzın hesab etdi və Smirnovyn təqlifi ilə jakından tanız olmaq üçün xusysı bir komisja tə'jin etdi.

Dyma komisjası, by muddətin bir kədər ixtisarı, mumqun qərerək, qifajət kədər fəalijjət qəstərdi qəstərdə, seçqilərin sentjabr ayında axırında mumqun oldyğyny qəstərdi. Dymanın haman 23 maj tarixli iclasında, həmçinin seçqi hazırlıq işlərinə ictimai təzqilatlar numajəndələrinin də cəlbı məsələsi ortaja surulmuşdu. By təqlifə əsas e'tibarı ilə e'tiraz jök idi. Laqin möhtərəm zəhər vəqilləri byny çok qətin bir məsələ hesab edərək, by məsələni ən jakın iclasda muzaqərə etməqə kərar verdilər.

İctimai təzqilatlar icraijjə komitəsinin tələsməq lazım hesab olynmadığı hakkında fiqri bizə mə'lymdyr. Fəkət sol təzqilatlar rahat byrakmajırdılar, bir iz qərməq lazım idi.

Majın 27-ndə Dyma; ictimai təzqilatlar icraijjə komitəsindən bir tə'likə aldı. Məzqyr tə'likədə qəstərilirdi qi, Zəhər Dymasına seçqi hazırlamaq və qəçirməq işlərinə ictimai kuvvələrin jardımlına muracəət hakkında Dyma tərəfindən verilmiz kərar əsası ilə, icraijjə komitəsi seçqi komitəsi hej'ətinin by əzqıdaqı təzqilatlar numajəndələrindən duzəlməsi məsələsinin muzaqərəsini rəca edir: Zəhər Dymasından 5 numajəndə, izqi və əsqər vəqilləri Zyralarından—5; muslman ictimai təzqilatları Zyrasından—5; erməni milli təzqilatları Zyrasından—3; həmqarlar ittifaqlarından —2; kooperativlərdən—1; ticarət—sənəje ittifaqlarından—1; kadın hukyky barabarlıq cəmiyyətinə—1; sosial-demokratlardan—3; sosjalist—revoljysnərlərdən—3; Daənaksakanlardan—1; «Bynd»dan—1; «Xalk azadlığı» firkəsindən—1; cumlətanı 32 numajəndə. Jenə by tə'likədə qəstərilmişdi qi, butun seçqi işləri seçqi komitəsinin əhdəsinə verilməlidir. By təqlif bütun by işin zəhər idarəsi əlindən çıkarılması deməq idi. Fəkət İcraijjə Komitəsi zəhər idarəsinin hukyknyn gəsb etməqi mumqun hesab etməjirdi və tə'likəsini Dymanın məzqyr sijahıya razi oldyğy təkdirdə Dyma kərarının gradonaçalniq tərəfindən təsdikini qəzləməjərək, butun məzqyr təzqilatlara öz numajəndələrini qəndərmələrini təqlif edib də tezliqlə izə başlanmas, təqlifi ilə kyrtarmışdyr.

İcrəijə komitəsi tərəfindən qəstərilən seçqi komitəsi hej'ətində senzli unsurlərə 32-dən 16 jer verildi. Bynynla barabar zəhər atalar, saqit olmadılar. Onlar kanyyn özlərinə verdiqi hukyky məhqəm mudafəə edirdilər.

By məsələyə Dyma ijynyn 6-nda xusysi bir iclas həsr etdi. Neft sənaje'çisi Benqendorf iclasın dikkətini kanyyn tərəfindən butun seçqi işlərinin zəhər idarələri əlinə tapşırıldıqlına və butun işlərin qədisindən zəhər idarəsinin məs'yl oldyğyna cəlb etdi. Məzqyr kanyyna arkanarak, Dyma isə zəhər idarəsi tərəfindən rəhbərliq edilməsini, siyasi və ictimai təzqilatlar numajəndələrinin qəməyə çəgərilməsini lazıq qərdu. Dyma byndan yzak qədə bilməz; çünqu o muvəkkət həqumət kanyynları əsasilə iz qəru. Bolzəviq təzqilatların uzvu olan zəhər vəqili Əzizbəyov Dymanın dağılmasını və butun işlərin demokratiq təzqilatlara verilməsini tələb edirdi. By təqlif əlbəttə ancak bir numajiz mahijjətində idi və Dyma bir səs ələhina butun səslərin əqsərijjəti ilə icraijə komitəsinin təqlifini rədd etməyə kərar verir.

Həmin kərara qərə bələdijjə rəisi; icraijə komitəsinə xəbər verir qi:

«Baq, Zəhər Dyması 6 ijyn tarixli iclasında kanyyn əmri ilə qəstərilən joldan qanara çıka bilməjəcəqini və ona qərə də zəhər vəqilləri seçqisi məsələsində tamamilə öz kətnaməsə, nəkteji-nəzərində baki kalməq, kərarlaşdırıldı. By kərara əməl etməq uzrə zəhər idarəsi indidən Zəhər Dymasının kərərində ziqr olynmyz təzqilatların hamısına dəvətnama qəndərərəq, jeni zəhər vəqilləri seçqisi hazırlayan seçqi komitəsinin fəalijjətində kə'ijjətli səsə ictimai təzqilatlar numajəndələrinin qəndərmələrini xahiz edir».

İctimai təzqilatlar numajəndələri qəlmədiqindən, zəhər idarəsi tərəfindən ijynyn 10-nda təj'in edilmiz iclas baş dytmadı. Seçqi komitəsinin birinci iclası ijynyn 12-ndə vake oldy. İclası; 14 Zyra numajəndəsi qəldiqi əzqar oldy. Ona zəhər rəisi numajəndələrindən 5 nəfərini kə'ijjətli. 9 nəfərini isə muzavir səsi ilə ictimai byraka biləcəqini bildirdi. Zyra numajəndəsi sosjal-demokrat Roxlin byna e'tirazla, icraijə komitəsinin kərər, uzrə ictimai-sijasi təzqilatlara 14 jer verilmiz oldyğyny və ona qərə, bynların hamısının seçqi komisjasi işlərinə ictimai təzqilatlar numajəndələrinin qəlmədiqindən, zəhər idarəsi tərəfindən birisinin gəzetələrdə çap olynmyz bir nitkini qəstərdi. By nitkdə dejilirmiz qi, seçqi komisjasi, qyja ancak məsləhətçi—icraijə organı imiz. Demokratja isə məzqyr komisjoni zəhər Dymasına seçqi aparmək məqsədi ilə çalyzan tam myxtarijjətli bir təzqilat hesab edir. Çaparidze heç də rəsmijjət hakkinda mubahəsəyə qirizməq fiqrində olmadıqları bəjan edərəq dejir qi, «Zəhər seçqiləri izi lənqə salınır, demokratja mənafei zərər çəqir. Bizcə zəhər seçqisi ancak demokratjanın izidur və heç qəs xusysən öz jerini belə bərq-hərq dytan qəhnə senzli Dyma onyn öz vəzifəsinə əməl etməsinə mane

olmaz. Demokratjanın seçqi işlərini senzli Dyma əlinə byraka bilməjəcəqini tə'qidlə qəstərerəq Çaparidze Dyma uzvlərinin öz məvkelərini quzəstə razı olyb-olmadıqlarına bila-təxir cavab vermələrini tələb edir. İzqi və əsqər vəqilləri Zyrası; Dymanın hej'ətini Dymada əjləzən senzli bir mikdarında demokratja numajəndələrilə təqmil etməqə artıq kərar vermizdur. By tədbir həyata qəçirilməli, o zaman sizinlə danışarız». Əzizbəyov dejir qi: əmrü qəçmiz Dyma öz jərələrini çokdan demokratjaya verməli idi. Laqin o belə etmədi. İndi biz öz izimizi əlimizə alməqə əzumuz qəldiq, Yzyn muzaqərat heç qəsi fiqrindən dazındırmadı. Dyma numajəndələri çıkb qətdilər. Jərdə kalan ictimai təzqilatlar numajəndələri özlərinə seçqi komisjasi e'lan etdilər. Vakt qec oldyğyndən komisja; iclası ijynyn 14-ndə tə'xir etməyə kərar verdi.

Baq, Dyması xadimləri arasında bir çokları var idi qi, mədaxilli jərdən ajrılmək istəməjirdi. Amma rəhbərliq roly kadetlərə maxsys idi və onlar uçun həmin mubərəzənin dərin—sijasi əhmijjəti var idi. Seçqi komitəsi məsələsi kadet firkaşinin Baq, zə'basında muzaqərəyə kojylmyz və qələcəq xətti-hərəqət muəjjən edilmizdi.

İxtilafın tarixi ilə tanız oldykdan sonra seçqi təzqili məsələsində Zəhər Dyma və idarəsinin xətti-hərəqətini firka təsvib etdi. Jənə orada mubahəsəli məsələ hakkinda Kafkasja Komisarıqlının rəjini əj-rənməq uçun, Dymanın Tiflisə 3 adam qəndərməqə kərar verdiqi bildirilmizdi.

Qərunur kadetlər demokratja ilə vyryzməqə kərar vermizlər imiz, bilxassə qi, Tiflisə ymydvar olmaq uçun qifajət kədər əsasları var idi. İjynyn 14-də bələdijjə rəisi; icraijə komitəsinə muracəttlə mubahəsəli məsələ Zakafkasja komisarıqlı tərəfindən həll edilincəyə kədər Dyma numajəndələrinin və zəhər idarəsi uzvlərinin seçqi komitəsi iclaslarında ictimai təzqilatlar numajəndələrinin qəlmədiqindən, zəhər idarəsi tərəfindən birisinin gəzetələrdə çap olynmyz bir nitkini qəstərdi. By nitkdə dejilirmiz qi, seçqi komisjasi, qyja ancak məsləhətçi—icraijə organı imiz. Demokratja isə məzqyr komisjoni zəhər Dymasına seçqi aparmək məqsədi ilə çalyzan tam myxtarijjətli bir təzqilat hesab edir. Çaparidze heç də rəsmijjət hakkinda mubahəsəyə qirizməq fiqrində olmadıqları bəjan edərəq dejir qi, «Zəhər seçqiləri izi lənqə salınır, demokratja mənafei zərər çəqir. Bizcə zəhər seçqisi ancak demokratjanın izidur və heç qəs xusysən öz jerini belə bərq-hərq dytan qəhnə senzli Dyma onyn öz vəzifəsinə əməl etməsinə mane

Musəlman təzqilatları adından Rəsyl-zadə bəjan etdi qi, Zəhər Dyması açıkdən açığa irtica'çı oldyğyndən Zəhər Dyması seçqiləri izində musəlman ictimai təzqilatları demokratja ilə əl-ələ verəcəqlərdir. Tiflisə numajəndələr qəndərməyə kərar verərəq seçqi komitəsi belə komisjonlar təzqil etdi: seçqi mintəkələrinin sərhəddini təj'in edən komisja, seçqi sijahları tərtib və nəzr komisjasi, ətraf və əqnaf-ları zəhərə bitizdirməq məsələsi, seçqi kabəq iclasları, təzqili komisjaları və zemstvo namzədləri məsələsinə dəjir komisjon.

Caparidzenin dediqi uzrə Dyma hej'ətini demokratiq təzqilatlar numajəndələr ilə təqmil etməq hakkındaqı kərarı Zyra ijyl ajınlıq birlində çkarmışdı. O zaman Zyra belə bir kərar vermışdi:

«1) Mərqəzi seçqi komitəsi, butun seçqi kampanjasını, jeqanə hukyka malıq bir təzqilatdır.

2) seçqi kampanjasını, aparmak üçün lazımlı olan butun vəsajiti Zəhər Dyması məzqyr komitəyə verir.

3) mərqəzi seçqi komitəsinin hej'əti iəçi və əsqər vəqillər Zyrasınlın daha 5 numajəndəsilə təqmil edilməlidir.

4) İəçi və əsqər vəqilləri Zyrasınlın icraiyyə komitəsinə tapdırılmalı qı, xusysi Zakafkasja komitəsinə muracəətlə kadınlarınlın xusysi bir seçqi kərjasına ajrılmasqı hakkında Dyma tərəfindən verilmiş istidajə əməl olynmasın.

5) mə'dən dajirələri qələcəq zəhər idarəsinə bitidirilir.

6) lazımlı meveyd zəhər Dymasınlın hej'əti Dyma vəqillərinin (glasni) mükdarına barəbar mükdarda iəçi və əsqər vəqilləri Zyrasınlın numajəndələfilə təqmil edilsin».

By kərarlarınlın hamısı bəjannama karakterində idi; çünqu Zyra rəhbərləri kanyndan qəcməyə cur'ət etməjirdilər və byndan dolajı mubarəzə Tiflisə qəçuruldu. Orada mubahəsə edən tərəflərin numajəndələri xusysi Zakafkasja komitəsi tərəfindən kanyna muvafik syrətdə izah edilməsinə çalırdılar.

İjynın 19-da xusysi Zakafkasja komitəsi kərar verdi qı, zəhər seçqi komitəsinin hej'əti Baqı icraiyyə komitəsinin kərarına mutabik muəjjən edilsin, by syrətlə təzqil olynmyz seçqi komitəsinin öz səlahijjəti dajirəsində butun məsələləri mustəkillən həll etməq hukyky təsdik olynсын və onyn kəradadları, kanyna mutabik olmaq hakkında zəhər idarəsinin kərarına tabe edilsin. Seçqi komitəsinə sədrliq Baqı bələdijjə rəisina ja-da ony əvəz edənə maxsysdyr. Zəhər hudydlarınlın qenizləndirilməsi məsələsi jerli muəssəsələrin səlahijjəti xaricində olyb qələcəqdə əjid bylynan zəhər muəssəsələrinin təkdimi uzrə xusysi Zakafkasja komitəsi tərəfindən həll edilməlidir.

Məsələnin əslində xusysi Zakafkasja komitəsi zəhər idarəsinin nəkteji-nəzərində dyrmakda idi. Byny iəçi vəqilləri Zyrasınlın organı olan «Izvestija» gəzetəsi də danmajırdı. Məzqyr gəzetə belə jazırdı:

«Demokratja ilə qəhnə Dyma numajəndələri arasındaqı ixtilaf bərtərəf edildi. İndi artıq ixtilafın nə syrətdə bərtərəf edilmis oldygy məsələsinin muzaqarəsinə qırtımaq qəcdur. Zətən by məsələnin bəjuq bir əhəmiyyəti də jəkdır».

Belə mə'lym olyr qı, butun ictimai təzqilatlarınlın muzaqərə etdiqı və ictimai həjatınlın mərqəzində dyrmyz bir məsələ birdən birə butun əhəmiyyətinə itirmis imiz. By syrətdə nə üçün Zyra numajəndələrinin öz təqliflərini inadla mudafəə etdiqlərinə təəccub etməlidir.

Ancak by məsələyə mənzəviq təzqilatınlın rəsmi organınlın bir kədar ajrı cur bəkdıqınlı kejd etməq lazımdır. O öz okycylarınlı,

demokratjanınlın gələbə çalmıq oldygyına inandırdı. «Sosjal-Demokrat» gəzetəsi jazırdı qı:

«Baqı Dyması ilə Baqı demokratjası arasındaqı mubahəsəli məsələ demokratjanınlın nəfəinə həll olynıdy. Dymanınlın heç vəch ilə razı olmadıqı əsas maddə jə'ni seçqi komitəsinin hukyky dajirəsi maddəsi; iəçi və əsqər vəqilləri Zyrasınlın ilə sosjalist firkələrin anladıqı qibi həll olynıdy. Komitə; kət'ijjətli səs ilə mustəkil bir təzqilat qibi çalırdı.»*)

Laqın gəzetə; xusysi Zakafkasja komitəsinin kərarında «kəradadları kanyna mutabik olmaq hakkında komitə zəhər idarəsinin kərarına tabe edilsin» deyə bir cumlə oldygyıny artırmadı ynytmyzdy. «Izvestija»da çalızan mənzəviqlər özlərinə qyja mubahəsənin ciddi əhəmiyyəti olmaması ilə təsəlli verirdilər. «Sosjal-Demokrat»da çalızan mənzəviqlər isə xusysi Zakafkasja komitəsinin kərarınınlın özlərinə maxsys bir təzddə təfsir edərəq qyja gələbə çalmıq qibi sadlanırdılar.

Bələvəviqlər isə by barədə bam-bazka fiqirdə idilər. «Baqınsqı Raboçinin» 19-cy numrəsində demokratja ilə Dyma arasındaqı ixtilafa əjid bir məkalə həsr edilmışdi. Gəzetə belə jazırdı:

«Baqı demokratjası nə səbəbə həjasızcasına zəhəri öz əlinə almıq əxslər ilə by kədar yzın muddət əlləzir və dajaltıq edir? İnkilabi demokratjanınlın aktiv həraqətə bəzlaması vaktı çatmadı mı? By saat inkilab devridur. Həqumət başında xalk dyrmalıdır. Qəhnəliqə məhqəm jayızanlar və hukykları xalk hukykyıny çəjnəjən kanyınlar üzərinə əsaslanmalarınlın hamısı tezliqlə dəf edilməlidir. Ev səhıbi ağalarınlın və onlarınlın nəqərlərinin rəzəlat və həjasızlıqına səbəb jerli demokratjanınlın qəhnə Baqı Dyması ilə həddindən artıq nəzəqətlə davranmasıdır».

Seçqi komitəsi məsələsi nə olyr olsyn həll edilmışdi, laqın Dyma ilə ixtilaf hələ bitməmişdi. Nevbədə; mə'dən zavod dajirələrinin zəhərə bitidirilməsi məsələsi dyryrdı. By məsələ hələ inkilabdan əvvəl kalkmışdı. Sabik bələdijjə rəisi Bıç vaktilə bir iəçi qəntləri inzası lajihəsi tərtib etdirmışdi. By lajihəyə qərə iəçi dajirələri zəhər idarəsi təzqibinə daxil edilməli idi. Fəkət neft sənajə'çiləri bynyn əlejhinə mubarəzə aparırdılar, çünqu xarclarınlı artırdıqından onlar üçün heç də əlverişli dejildi. By məsələ inkilabdan sonra həll olynmaldı, laqın jeni seçqi kanyıny səbəbindən onyn həlli varlı gryplar tərəfindən bəjuq mukavəmət ilə kəzəlləndi.

Jeni kanyna qərə Dyma zəhərin ictimai həjatında qərqəmli bir məvke' dytmalı oldygyndan ətraflarınlın zəhərə bitidirilməsinin bəjuq sijasi əhəmiyyəti var idi. Mə'dən-zavod dajirəsi olmasa zəhər, sonraqı seçqilərin də isbat etdiqi uzrə, senzilələr əlində kalmalı olardı. By syrətlə iəçi qutlələri zəhər həjatında iztiraqdan qanar edilir

*) «Sosjal-Demokrat» gəzetəsi № 4.

dilər. By halı, işçilər də, senzilər də nəzərdə dytyrdylar. Jaltınlz menzeviqlər məsələni muqəmməl syrətdə kojмага cur'ət etməjirdilər. Onlar «butun sərajiti» nəzərə alıı və məsələnin sazııla həlli üçün çarə axtarırdılar. Sosjal-demokrat (menzeviq)ların bələdijjə grypy komisjasi by ryhda rə'j verdi. Komisja by rə'jə qəldi qi, qəhnə mə'dən-zavod dajirəsinin birləşdirilməsi (Balaxana və sajiyə) texniqi maneələrə rast qəlır. Mə'dən dajirəsi zəhərə bitişdirilərsə qəntləri də bitişdirməq və qəntlərdə xusysi zəxslərin də topraklarını bələdijjələşdirməq lazıı qəlır. Toprak sahıbları öz nufyzy ilə Balaxana, Sabyıncı və sajiyə dajirələrin musəlman əhalsına tə'sir jetirəcəq olırsalar, o halda məzqyr dajirələrin əhalsı da e'tiraz edənlərə kozyla biler. By səbəbdən məzqyr dajirələr zəhərə bitişdirilməməlidir. Fəkat Ag-zəhər və Bibi-Hejbət barəsində belə dəlıl jokdyr. Ona qərə onları zəhərə bitişdirməq olar. Menzeviqlər öz adətlərinə qərə istər zəhərin istərsə qəndin kapitalistlərinə zidd qətməqi mümqun hesab etməjirdilər. Byna qərə də Balaxana və sajiyə dajirələrin zəhərə bitişdirilməsindən asanlıkla vaz qəçdilər və by syrətlə işçi dajirələri hissələrə parçalanmalı olırdy. By isə ancak byrzyazja üçün əlverişli idi.

Məzqyr dajirələrin işçiləri isə məsələjə bam-bazka cur baktırdılar.

Xəzər—Kara dəniz cəmiyyətinin mexanik e'malatxanası işçiləri belə bir kət'nama çıkardıılar:

«Mə'dən və zavod dajirələrinin zəhərə bitişdirilməsini və lazıı qə-lərsə by kərarın inkilabi syrətdə həyata qeçirilməsini tələb edirik».

Kara zəhər dajirə işçilərinin zavod komisjaları uzvləri iclası; Zəhər Dyması seçqisində dajirələrin istiraq hukykyndan məhrym edilmələri haqqındaqı mə'ryzəni dinləjərəq belə bir kərar vermiedi:

«Protesto numajisi kyrylarak dajirənin zəhərə bitişdirilməsi müvək-kəti həqumətdən tələb edilsin. By tələb rədd edilərsə işçilər inkilab sy-rətdə zəhər idarəsinə seçqi icrasına jol verməjəcəqlərini bildirirlər».

Ramanada proletar kadıınlar ittifaqı, miting demokratja prinsipi-nin pozyması əlejhinə protesto edərəq, dajirələrin zəhərə bitişdirilməsi mubarəzəsində işçilərə kozyımaga kərar vermiedi.

Rys «Neft» zirqəti işçiləri «butun zəhər ətrafındaqı neft sənajei dajirələrinin demokratıq əsaslar uzrə Zəhər Dyması seçqi sıjahlına daxil edilməsini tələb etməqə kərar verir və byny hər cur vasitə və tədbirlərlə müdafiə edəcəqləri» məzmyıly kət'nama çıkartı.

«İsmailijjə» salonynda kyrylmyz miting:

«İşçi vəqilləri Zyrasına muracətlə ən jaktın zamanda butun dajirələrdə bila-tə'xir dajirələrin bitişdirilməsi tələbilə numajislər kyryl-masınlı; mə'dənlərdə bila-tə'xir seçqi komitələri jaradılaraq seçqi sıjahları tərtibinə bəzlanmasınlı təqlif etməqə» kərar vermiedi.

2000-dən artıq adam istiraq edən Sabyıncı mitingində kəbyl edilmiş olan kət'namada denilirdi qi:

«İstər zəhərin ətrafları, istərsə mə'dən dajirələrinin seçqi mintəka-lərinə daxil edilmələrini tələb edirik».

İşçi və əsqər vəqilləri Zyrasının Zabrat dajirə komitəsi belə bir kət'nama çıkartmışdı:

«İşçi və əsqər vəqilləri Zyrası zəxsinə inkilabi demokratja numajəndələrinə muracətlə istər Baqı zəhərinin ətraf mintəkələri, istərsə Balaxana və o cümlədən Zabrat dajirəsi qibi işçi dajirələri işçi sıınlınlın Baqı Zəhər Dyması seçqilərində aktiv istiraq hukykyıny müdafiə etməsi tələb edilsin.

Balaxana işçilərinin iktisadi, sıjasi, tibbi, silhi, mədəni və mənzil mənafei. Apzeronyn jeqanə mədəni mərqəzi olan Baqı ilə sıktı syrətdə mərhıtdyr. Ona qərə, Baqı Zəhər Dyması uzvləri seçqisində istiraq etməq işçi sıınlıı üçün həjat tələbi və kəyni bir ədalətdir».

Menzeviq və es-erlər əlində olan Zyrə butun sajiyə məsələlər qibi by xusysda da bir iş qərə bilməqdə aciz kaldı. Zyrə butun Baqı işçi sıınlınlın tələblərini həyata qeçirməq üçün əsla tədbir qərmədi. O; byrzyazja əlejhinə kət'i tədbirlər qərməqdən aciz idi. Bolzeviqlər ətraf mintəkə və dajirələrin zəhərə bitişdirilməsinə əsla rəsmi maneə olmadıqlınlı qəstəridilər. By işi ancak Tiflisin icazəsi ilə qərməq mümqun oldygy bahanası jaltınlz senzli unsurlər numajəndələrlə qəsqin ixtilafdan jaksınlı kyrtarmak üçün ortaja atılmıı bir bahana idi. Xusysi Zakafkasja komitəsi hələ ijyn ajında xəbər vermiedi qi, Zəhər Dymalarına; zəhər seçqiləri üçün zəhərlərin hudydyny tə'jin etməq hukyky verilməsi kət' edilmişdir. Hudyd tə'jini üçün zəhər ilə zəhər ətrafı həjatınlın həkikətən umymi olması, zəhər ətraflarında jə-zəjanların zəhər tərz-i-məisəti ilə jəzamalartı əsas ola bilər». Məzqyr əlamətlərin qəz kabagında oldygyına heç bir e'tiraz ola bilməzdi. Fəkat əmənsə, jerli həqumət idarələri; xusysi Zakafkasja komitəsinin kə-rarını qizli saklamagı lazıı qərmüşdülər. Zyrə; əmrü qeçmiş Dy-ma əlejhinə mubarəzədə bilmərrə aciz çıktdı; çünqə o; inkilabi hərə-qətdən aciz idi.

Bolzeviqlərin sıktınlınlı altında icraijjə komitəsi ijylyın 26-da mə'dən dajirələrinin bitişdirilməsi məsələsinə muzaqərə etmiş və Zaymjan tərəfindən təqlif edilmiş olan əzagıdaqı kət'nama kəbyl edilmişdi:

«Mə'dən dajirələrinin açıkdan açığa zəhər idarəsi seçqiləri üçün zəhərə bitişdirilmələrini tələb etdiqlərindən, icraijjə komitəsi, by tələbi tamamilə kəyni və demokratja mənafei nəkteji-nəzərindən fəjdalı hesab edərəq və xusysi Zakafkasja komitəsinin kərarına arkanarak, məzqyr dajirələrin zəhərə bitişdirilməsinə kərar verir».

Ətraf və əqnaflın zəhərə bitişdirilməsi əlejhinə musəlman ictimai təzqilatlar komitəsi numajəndələri də e'tiraz edirdilər. Çün-

qu əvvələn bitizdirməq məzqyr dajirələrdə topraq olan kolçomaklara əlverişli dejildi, diqər tərəfdən onların fiqrincə mə'dənlərin zəhərə bitizdirilməsi müsəlman qutlələrini Zyra ilə jakınladıra bilirdi. Rəsmi syrətdə isə onlar byny bahana qətirirdilər qi, mə'dənlərin zəhərə bitizdirilməsi zemstvo təzqilini gejrı mumqun edər. By məsələdə istər erməni, istər rys, butun byrzyazja müsəlman byrzyazjası ilə əl-ələ qədirdi. Xarclərin artmasından ilavə, byrzyazja ony da nəzərə alırdı, qi, mə'dənlərin zəhərə bitizdirilməsi seçqida iəzi təzqilatlarına böjuq əqsəriyyət verəcəqdır.

İjylın 29-da byrzyazja numajəndələrinin sıkıntısı altında, icraiyyə komitəsi ətraf mintəkə və dajirələr məsələsini jenidən muzaqərə etdi və yzın muzaqərələrdən sonra Zaymjan tərəfindən tərtib olynmys bir kət'nama çıkardı, qi:

«İcraiyyə komitəsi tərəfindən ijylın 26-da kəbyl olynmys kət'nama zəminəsində baki kalarak bila-tə'xir Balaxana, Sabynçy, Ramana, Syraxana, Ağ-zəhər və Bibi-Hejbət mə'dən dajirələrinin xəzinə yerləri qəntilərin istifadəsindən çıkartılması hudyd uzrə zəhərə bitizdirilməsini təqlif ediriz».

Qəntilələr hakkında isə «onlardan da zəhərə bitizdirilməsini arzı, edənlərin bitizdirilməsi» kərarlaşdırıldı.

Jykarıdan bəri jazdıqlarımlıdan qərudduqu uzrə ən muhum məsələlərdə təzəbbus bəzəviqlərdən idi. Halby qi, mikdarca onlar Zyrada qıçıq bir gryp təzqil edirdilər. Mudaraçılar ittifaqlınlın prinsipsizliqi onları dyta bildiqləri mevke'dən məhrym etdi və fe'lən onlar hərəqatın dalınca surunurdular.

Avgystyn birində Dyma icraiyyə komitəsinin kərarıdan muzaqərə edirdi. Zəhər vəqili Kasımov yzın bir nitk səjləyərdə mə'dən dajirələrinin zəhərə bitizdirilməsinə kət'ijjən heç bir əsas olmadığını isbat edirdi. Natik mə'dənlərin butun Rysjaja maxsys oldygyyny və ona qərə by məsələ hakkında Petrogradın rə'jini sormak lazım qəldiqini bəjan edir. Ejni zamanda onyn fiqrincə, qələcəq demokratıq Dymanın da belə bitizdirməqə razı olyb olmajacağı da mə'lym dejilmis.

Zəhər idarəsi uzvu Azyrov qəstərir qi, ictimai təzqilatlar icraiyyə komitəsinin sədri Frolov məsələnin tədkik edilməmiş oldygyyny və kabakca, ciddi syrətdə tanız olmadan həlli mumqun olmadığını, bojnyna almıydyr. Azyrov dejir qi:

«Dajirələrin zəhərə bitizdirilməsini mudafəə və tələb edən icraiyyə komitəsi üzvlərinin jeqanə arzısı,—seçqida mumqun olan kədər çök səs toplamakdyr».

Zəhər vəqili Ter-Zaxarjan; subyt edir qi, Zyra numajəndələri xalk rəfahını, heç də zəhərə bitizməq istəməyən qəntlərin rəfah halını kejdini çəqməjirlər. Onyn fiqrincə məsələ heç də iəçilərin mitinglərdə tələb etdiqləri qibi həll olynmamalıdır.

Bəzəviq təzqilatı, uzvu Əzizbəyov mə'dənlərin zəhərə bitizdirilməsi əlejhinə senzilərin nə qibi dəlil və bahənalı oldygyyny əcmaga çalırdı. Zəhər ataları by nitkdən gəzəhlənirlər və byrzyazja məbyatı, heç olmazsa onyn nitkinin kusa məzmyyny belə dərc etməqi mumqun qərməmişdi. Ona qərə by nitkin məzmyyny ancak ona karət, atılan sözlər və e'tirazlardan anlamak mumqun olyr. Əzizbəyova etirazla zəhər vəqili Əsədyllajev dejir:

«Millətçiliqə qəlincə mən müsəlman oldygyymı və bynyyla fəxr etdiyimi yca səslə bəjan edirəm. Mən byrzyjam, mən neft sənaye'çisijəm, laqin mən byralıjam, byranın dogma evladıjam və 80 fajizi bənim kohym-larımın ibarət olan dogma qəndimin mənafei bənə çök jakındyr».

Axırda by məzmynda bir kət'nama çıkartıldı:

«Bağı Zəhər Dyması; mə'dənlərin bitizdirilməsi məsələsini muzaqərə edərəq, məsələ Zakafkasja komitəsinə muracəətə jeni Dyma çağırılcaja kədər icraiyyə komitəsinin təqlifini rədd etməsini rəca edir».

Kət'namanı mudafəə etməqdən ötru Dyma ən qərqəmli üzvlərindən 3 nəfərini Tiflisə qəndərir.

Muzaqəratdan artıq anlamak olyrdy qi, Dyma vəqilləri nahak jərə məsələnin tədkik edilməmiş oldygyyny dəlil qətirirdilər. Onlar məsələni qəzəlcəsinə əjrənmis, tədkik etmişdilər və byna qərə, də ətraf və dajirələrin zəhərə bitizdirilməsi əlejhinə o kədər inadla mubarəzə edirdilər. Maraklı byrasıdır qi, müsəlman qəntilələr ittifaqlınlın, qənt kolçomakları ittifaqlınlın sədri xusysi Zakafkasja komitəsi uzvu Cə'fərofa telegraf çəqərəq qəstərir qi: «Neft mə'dən dajirələri ətraf qəntlər ilə bir ajrılmaz və mustəkil vahid təzqil etməli»durlər. Neft mə'dən dajirələrinin Bağı bələdiyyə idarəsinə bitizdirilməsi lazım qərudduqu təkdirdə isə butun Bağı gradonaçalstvosy qəntlərinin zəhərə bitizdirilməsini lazım hesab edir...

Məsələ Tiflisə qəçuruldu, amma orada muəjjən syrətdə həll edilmədi. Xusysi Zakafkasja komitəsi mə'dənlərin zəhərə bitizdirilməsimi, jəksə onlara xusysi jerli idarə verilməsi lazım oldygyyny və hər iqi təkdirdə hansı qəntlərin mə'dənlərə bitizdirilməli oldygyyny ajdınlaşdırmaq üçün jeni bir komisja jaradılması lazım qərdu.

Dajirələrin zəhərə bitizdirilməsi məsələsi hələ yzın muddət cur-bəcur komisjaları qəzir, laqin jənə də açık kalırdı. Səbəbi də mə'lymdyr: proletarjatin mənafei byrzyazja mənafei ilə tokkyzan jerdə demokratja adlananlar tamamilə aciz idi. Gəribədur qi, hətta «Sosjal-Demokrat» jalınlız by məsələ dejil, bir çök sajjir məsələlərdə dəxi demokratjanın tam iflas etdiqini bojnyna almak məbyriyyətində kalmızdı.

«Sosjal-Demokrat» belə jazırdı: «Demokratjanın dytmys oldygy mevke' qət-qədə artmaqda olan əqsi-inkilabın həmləsi altında sarıdır. Inkilabi demokratja hucymdan mudafəə qəçir. Laqin sənqər (mevke)

ləri muhafəzə etməq üçün onları kabakca işgal etməq lazımdır. Təəssuf qi, biz zavallı əhərimizdə hələ heç bir şey işgal etməmişiz»*)

Menzəviqlər özlərini qəzəlcəsinə karakterizə etmişlərdi. Ləqin öz adətlərinə qərə öz muvəffəkijjətsizliqlərinə, öz kərkəkliliklərinə və mubərəzə istə'dədsizliklərinə proletarjat xusysijjəti qibi bəklərdilər. Həkiqətdə isə Baql proletarjatı by barədə kət'ijjən menzəviqlərə bənzəməyirdi. Proletarjat məhəqəm və mətin bir syətdə kət'i tədbirlər tələb edirdi; o, əzunun mubərəzəyə hazır oldyğyny tə'qidlə qəstərir və numajiz edirdi. Fəkət ona hər zəjdən əvvəl öz «rəhbər»lərindən azad olmaq lazımdı. Demokratiq Dyma ygryndaql mubərəzə Baql-da inkilab inqizəft səfhələrindən birisi idi. Proletarjatın mudaraçılardan yzaklaşmasına o da jardımdı etdi.

VII

Baql-da Fevral inkilabından sonra birinci iqi aj muddətinə firkə təzqilatları, nın fəalijjəti hakkında heç bir mə'lymatımız jəkdır. Bolzəviqlərin Baql təzqilatının organı olan «Baqinsqi Raboçi» gəzətinin birinci numrəsi aprelin 22-də çıkmışdır. Menzəviqlər özlərinə maxsys gəzətə nəzrinə ancak ijyly 11-dən; es-erlər isə aprelin 10-dan bəzlamışdılar. By gəzətlərin hamısı həftədə bir dəfə çıkdı. Ona qərə də firkələrin fəalijjəti hakkında mə'lymatımız pəq azdır. «Baqinsqi Raboçi»nin birinci numrəsindəqi bir məkaləyə nəzərən deməq olar qi, inkilab bəzlandıkdə Baql-da firkə təzqilatları jək imiz. Onların hamısı muharəbə illəri muddətinə və xusysən Fevral inkilabı ərəfasində dağıdılmış imizlər. Inkilabın birinci qunləri qəniz fəalijjət məjdantı açmışdır. İzçi və əsqər vəqilləri Zyraları, ictimai təzqilatlar icraijjə komitəsi, ərzək komitəsi həmqarlar ittifaqları, qutləvi mitinglər və sajirə. Vəzijjət belə iqən firkə izçilərinin təzqilat izləri ilə məzgyll olmağa imqanı jəkmyz. By gəzətinin qəstərdiqinə qərə, firkə izlərilə «təq-təq zəxslər ja da ajrı-ajrı gryplər, məzgyll olırdy, muttəhid və butun fəalijjət isə qərulməyirdi». Hətta izçi vəqilləri Zyrasında belə sosjal-demokrat fraksijjəti təzqil edilməmiş, firkə aparatı jəkmyz və hətta hələ muəjjən xətt belə jəkmyz. Ancak aprel ajının axırlarında sosjal-demokrat təzqilatı, təzqilatca muəjjən zəqilə duzməyə bəzlamış, mə'dən, zavod və fabriqlərdə özəq jarətmək və onları dajirələrdə və sonra butun təzqilatda birləşdirməq planı vucyda qəlir.

Muəjjən zəqilə salınmış təzqilatı və lazımlı aparatın olmadığına bəkməjarək, jənə də firkə uzvlərinin mikdarı çək sur'ətlə artır və umymi, hətta dajirə firkə iclasları çək bəjuq olıy bə dajirə numajəndələri iclaslarına qəçməq lazımdı qəlir. Əzəqlər və dajirələr əsası

*) «Sosjal-Demokrat» № 24.

ilə təzqilat kymək planı kejd olınyr və butun təzqilatın ali organı olmaq uzrə dajirələr arasında umymi konferans kəbyl edilir. Konferans butun təzqilat üçün rəhbərlik edici organ, jə'ni komitə seçir. Firkə komitəsi janında təbligat-təzvikat həj'əti, maliyə komisijjəsi, həj'əti-təhririjjə, nəzrijjət komisijjəsi və sajirə təzqil edilməli idi.

Aprelin 10-da R.S.D.I.F. Baql təzqilatının bəjnəddəvajir (umym dajirələr iztiraql ilə) konferansı vake olıy. O vaktə can fraksijjələr hələ təzqilatca muəjjən bir zəqilə salınmamışdılar. Menzəviqlər hələ firkə təzqilatı sıralarında kəldirdilər. Ləqin inkilabın birinci qunlərindən rəhbərlik roly və əsqərijjət bolzəviqlərdə idi. Cari vəzijjət hakkında mə'ryzəni Zaymjan verirdi. Konferansın sədrı də o idi. Muzaqəratda menzəviqlərin qərqəmli numajəndələri də iztiraql edir. Yzın muzaqərelərdən sonra Zaymjan tərəfindən təqlif olıyan kət'nama 24 səs ələjhinə 39 səsə kəbyl olınyr. 5 nəfər səs verməyir. Kət'nama muharəbəni imperjalizm davası adlandırarək, butun millətlərin öz imperjalist həqumətləri ələjhinə isjan ziari byrakır. Rys inkilabının mahijjəti hakkında kət'nama belə dejr:

«Hələliq, məzmyncə byrzya-demokratiq inkilab olan rys inkilabı, Avropada ictimai inkilab üçün bir mukəddəmə izqil edərək, əzu də ony tə'siri altında jəvaz-jəvaz sosjalizm inkilabına çəvriləcəkdir». Byrzyazjanın inkilab ilə munasəbatı hakkında by kət'nama nahijə Zyralar kyryltajından fərqli olarək—Rysja byrzyazjasının «obzektif syətdə əqsi-inkilabçılıkdə kaldığı»ni və byrzyazja numajəndələrindən ibarət muvəkkət həqumətin; proletarjatın sızıldırması, altında quzəstə qədəcəqini, ləqin inkilabı sızıldırması azacıq zəifləzərsə həqumət açıkdan-açığa əqsi-inkilab organı olacağı» kejd edir.

Bə'zi menzəviqlər təshihlər verməqə təzəbbus etdilərə də hamısı rədd olınydı. Koneferans tərəfindən seçilmiş buroja jənə də bir neçə qərqəmli menzəviq daxil oldy və təzqilat hələ jənə də muttəhid hesab olınyrdə davam edir. Zəbhəsiz—rəhbərlik edici bolzəviq jadrozy Sadovsqi, Ajollo və sajirləri qibi menzəviqlərin təzqilatda bylynməsindən bizər idi, onlar bolzəviq xətti aparırdılar, gəzətə fe'lən bolzəviqlərin nəkteji-nəzərini ifadə edirdi, fəkət firkəçi izçilərin əhvali-ryhijjəsi ilə hesablaşarək by məsələni bir muddətliq açıq byrakmağı lazımdı qəurudulər. Bibi-Hejbət dajirəsi firkə uzvləri iclası hakkındaql atçətdə denilir qi:

«İz içində Rysja Sosjal-Demokrat İzçi irkəsi Baql təzqilatının birliql məsələsi də kaldırılmışdır. Butun izçilər vahid təzqilat jaradılmasını təbriqlə təzqilatı parçalamak jolyndaql hər durlu təzəbbuslərin ələjhinə kət'i rə'j vermislərdür».)

*) «Baqinsqi Raboçi» № 3.

Sabynçy dajirəsi firkə iclasına dajir atçotda belə denilir:

«Təzqilatımızın mahijjəti məsələsi canlı muzaqərə və mubahasələrə bais oldy. Deməq olыр qı, butun iclas uzvləri bir birinin dalınca; butun məsələləri həll edən və vahid rəj ilə çkırədə bylynan muttəhid və toply təzqilat jaradılmas, lazım oldygyны bəjan etmişlərdir. Təzqilat muəjjən kərar çkırılcaja kədar azlkda kalanlara öz fiqrlərini sərbəst mudafəə etməq imqanı verilməlidir. Kərar çkırıldıkdan sonra azlkda kalanlar əqsərijjətə tabe olmalıdyrlar. *)

Qəstərilən kətnamalar heç də firkəçi izçilərin menzevizmə tərəfdar oldyklarını qəstərməjir. Bil'əqis slknti menzeviqlər tərəfinə çevrilmədi. Tamamilə əqsərijjətə tabe olmaq hakkındaqı kərar da byny isbat edir.

By kətnamada əzqar həkikət adlandırlımlı əqsərijjətə tabe olmaq hakkındaqı kərarə qərunur menzeviqlər əməl etməjirmislər. Ona qərə təbligat hej'ətinin 4 maj tarixli iclasında muhazərələrdə təbligatçılarn cari vəziyyəti hakkında verdiqi məryzələrin kabakcadan muzaqərə edilməsi kərarlaşdırılmışdır.

Majın 19-da R. S. D. I. F. Baqı Komitəsi; təzqilatın kərarlarını həyata qeçirən bir qundəliq gəzetə nəzrinə kərar verir. «Ejni zamanda, menzeviqlər özlərinə maxsys bir gəzetə çkarmak istər və pyl tələb edərsələr komitə tərəfindən byna əsas e'tibarlı ilə mumanəət qəstərilməjəcəqi» kejd edilmədi. By kərar artıq birləzmənin axırını başlangıç idi. «Baqınsqı Raboçi»nin 5-ci numrəsində butun firkə uzvlərinə xitabən bir muracətnama nəzr edilmədi. By muracətnamada firkə təzqilatının mudafəəçilər ilə heç bir əlakəsi olmadıqı və by jakınlarda butun dajirələrin umymi konferansı çağırıldıqı xəbər verilərəq, dejilirdi qı:

«Bizim təzqilatın zəifliqinin səbəblərindən birisi də, özunu sosial-demokrat adlandıran fəkat, inkilabi marksizm ilə heç əlakəsi olmayan bir çok adamların firkəmizə daxil olmasıdır. Belə unsurlər butun izləri ləngidir və firkəmizi zuyrly izçilərin qəzundən salırdılar. Butun firkə uzvlərinə məlym oldygy nərə, heç biri birinə oxşamayan unsurlərin birligdə jəzaması, son konferansda parçalanmakla kyrtardı. Menzeviqlər konferansdan çkırılıb qetdilər, təzqilatı parçaladılar və sonra by parçalamayı izçi vəqilləri Zyrasındaqı fraksjaya da qeçirdilər. Byndan belə by qibi vəziyyətin davam etməməsi üçün təzqilatı zühəli və arzi olynmayan sosial-demokratlardan təmizləməq lazımdır. Mudafəəçi menzeviqlər də by qibi sosial-demokrat cümləsindəndurlər. Həmin sosial-demokratlar ilə Almanja Zeydemanları və Zudekyları arasında az təfavut vardır. Sosial-demokrat təzqilatının əsasını marksizm bəjrəqlinə sadik kəlməz bolzeviqlər və internasionalçı menzeviqlər təzqil etməlidurlər.»

Muracətnamada qəstərilən bejnəddəvajir konferans hakkında mutəəssifanə mufəssəl məlymatımız jokdyr. Sonralar menzeviqlər təqəd edirdilər qı, onlar protesto syrəti ilə konferansdan çkırılıb qetmişlər imiz, parçalanmaq (ajrılmak) isə hələ muəjjən əqilə salınmamız imiz.

*) «Baqınsqı Raboçi» № 3.

Ijynyn 11-də «Sosial-Demokrat» gəzetəsinin birinci numrəsi çkırıldı. Zahirən gəzetənin çkırılması əsaslandırılmalı olan bəz məkaləsində qəstərilmişdi qı, inkilabın birinci qunlərindən «istər inkilabımızın mahijjətinə dajir nəkteji-nəzərində, istərsə xətti-hərəqət məsələsində firkəmizdə birlig olmadıqı əzqar olmyədyr. Birdən birə iqi xətti-hərəqət cərəjanı zuhyr etdi və həmin iqi cərəjan biri birilə mubarəzəyə qirizdi». Ondan sonra menzeviqlərin xasijjəti uzrə «nəkteji-nəzər darıskallıqı», «dərnəqçiliqı», bəzka cur duzunənlərə kərazi, «təhəmmulsuzluq» qibi ziqajətlər qəilir. Axırda məkalə sahıby ilavə edir qı:

«Baqı, Rysjada məs'yd bir istisna təzqil etməjir. Təzqilatımızda «bəhiət həjəti» jokdyr, hər jerdə oldygy qibi bizdə də iqi cərəjan mubarəzə edir.»

Menzeviqlərin ideja muttəfiki olan «Bynd» da səda-sədayə verərəq öz fiqirini səjləjir və «Sosial-Demokrat»ə təbriqində belə jazır:

«Bynd»yn Baqı Komitəsi leninizm əlejhinə mubarəzə aparılmasını lazım qəurur; çunqu leninizmin əiar və əxətti-hərəqəti ilə sosial-demokratja prinsipləri arasında bir rabitə olmamakla barəbar, onlar anarzi məksədinə xidmət edərəq əqsi-inkilab uçun əlverişli işləjirlər.»

«Sosial-Demokrat» gəzetəsi hələliq qyja xusysi bir nəzrijjat idi. Jykarıda qəstərilidyi qibi menzeviqlər rəsmi syrətdə hələ R.S.D.I.F. Baqı təzqilatı sıralarında kəlırdılar. Laqin bolzeviqlər artıq qəsqin syrətdə onlardan ajrılık xətti aparıldılar. Komitənin 8 ijyn tarixli iclasında Zəhər Dymasına seçqi kampanjasında menzeviqlər ilə ittifaq qırməqin cəjiz olyb olmaması məsələsi muzaqərə edilir. Bir çokları ittifaqlın əlejhinə çkarak mudarəçil menzeviqlərin sosial-demokratja prinsiplərindən bilmərrə yzaklaşdıklarını kejd edirdilər. Həman məsələ hakkında həmin iclasda muəjjən bir kərar çkırılmayı, laqin məsələnin mejdana atılması özü fəvkəl'adə syrətdə əlamətli bir zeydur.

Xusysən ijynyn 10-da Petrogradda qəzələnən numajjizə munasəbət məsələsi hakkında iqi fraksija arasında qəsqin ittilaf çkırıldı. Menzeviqlər «bolzeviqlərin anarzi çkırılardan» dilxor olaraq dejirdilər, madam qı, əlqənin başında mustərəq (koalisja) həqumət dyryr, o halda:

«Həmin inkilabçı həqumətin əlejhinə musəlləh protesto numajjizə kyrməga çağırmağı; inkilabi pozan bir həqətdən bəzka cur adlandırılmak olmaz. Məs'yilijjətsiz əkəlijjət; xalk əqsərijjətinin onyn tərəfində olmadıqı, qəzəlcəsinə bilərəq, Petrograd izçi və əsqərlərinin bir hissəsinə arkalantb öz istədijini bir çok milyonlara maliq əlqəyə cəbrən kəbyl etdirmaq istəjir.» *)

Qərulduqu qibi Baqı menzeviqləri; umymi menzeviqlərin «bir avıç məs'yilijjətsiz zəxsələr, butun xalkın iradəsi» və sajirə qibi ibarələri qəzəlcəsinə əjrnmişlər imiz.

*) «Sosial—Demokrat» № 2.

Bejnəddəvəjir konferans ərəfəsində Baql komitəsi bütün firkə üzvlərinə xitabən siyasi vəziyyət və karışdaqlıq konferansın vəzifələri haqqında bir muracətnamə byrakır. Muracətnamə, müstəraq həqumətə əjid öz mənfi munasəbətini kejdə qəstərir qi:

«Jalınız inkilabçı xalk, jə'ni işçi qəntli və əsqər numajəndələrindən ibarət həqumət by gərəqərliq muharəbasinə xitam verə bilər...»

Bizim bejnəddəvəjir konferanslarımız nizamsız və kajdasız qədirdi. Azlıkda kaldıqları halda mudafəçi menzeviqlər təzqilatın kərarlarına tabe olmaq istəməjirdilər, və fe'lən ondan çokdan ayrılmışdılar. Konferansdan qetdiqdən sonra onlar əzlərinə məxsus mustəkil təzqilat yaratdılar, əzləri üçün rəhbərliq edici məqəz yaratdılar, işçi vəqilləri Zyrasındaqlı fraksijant parçaladılar və menzeviq numajəndələr konferansı çağırtdılar».

Ijynyn 25-də vuky bylmyz olan konferans firkə təzqilatının inqizafına mane olan qizli fəalijjət və gejrı muəjjən vəziyyətə xatimə çəqdi. Orada belə bir kət'nama kəbyl edilmizdi:

«1) Hazırqlı həjətın dogyrdygy muharəbə və sulhə, hurrijjət istikrazına və müstəraq həqumətə munasəbət, işçi əsqər və qəntli vəqilləri Zyrasının roly, rys inkilabının vəzifə və məksədləri qibi məsələlərdə və həmçinin bə'zi program məsələlərində bir tərəfdə bolzeviqlər ilə internasional menzeviqlər və o biri tərəfdə mudafəçi menzeviqlər olmaq üzrə by iqsinin arasındaqlı rə'j ittilafı o kədər dərin və barışmaz bir dərəcədədur qi, bir təzqilatda birliqdə çaltəmaqlı gejrı mumqun hesab edirik.

2) Təzqilatımızın qəcmizi də bizi by nəticəyə qətirir. Bizim bejnəddəvəjir konferanslarda cari məsələlərin əməli və ciddi muzaqərəsi əvəzində bir çok qəsqin musadəmələr vake olaraq, bütün təzqilat isimizi lənqə saqlır və heçə endirirdi.

3) Nihajət mudafəçilər fe'lən Baql təzqilatından ayrılmış və rəsmi syratdə vahid təzqilat olmasız ilə əsla hesablaşmajarak, mustəkil iz qərməqə baslamışlardyr. Byınların hamısını nəzərə alaraq, konferans bir nəfərin səs verməsi üzrə bütün səslər ilə kərar verir qi: «Biz bütün inkilabçı, sosial-demokrat bolzeviqlər ilə internasionalçı menzeviqləri birləşdirən bir təzqilat yaratılmasını lazım qəroruz. Mudafəçilər ilə bizim jolymyz bəzkadyr».

Ijynyn 24-də menzeviqlərin umymi iclası vake olыр. Byny rəsmən təzqilat iclası adlandırtdılar. «Qizli» (podpolni) buro, Baql Komitəsinin muracətnamasına istinadla, öz məryzəsində mustəkil firkə təzqilatı yaratmaq lazım oldygy qəstərir. Kəbyl olynmyz kət'namada əz-cumla belə qəstərilir:

«Qyja menzeviqlərin bais oldygy firkə parçalanması, kışmında, muracətnamada firkəni parçalamak hərəqəti qibi qəstərilən konferans salonundan çıkmak kəzijjəsi, xusysi bir munasəbətə vake' olyb jalınız konferans həjətinin demokratizmə ziddliqi və duzqun səsə kojylmamak əlejhinə bir protesto zəqili idi».

Iclas umym—firkə konferansı çağırılmasını tələb etməqi kərar verir və komitənin belə bir konferansı çağırılmaktan imtina etdiqi təkdirdə komitəsi çağırılması buroja tapşırtdılar.

Leninizmin «anarxist çikizləri» əlejhinə mubarəzə aparən Petrograd proletarjatinın bolzeviq ziarları ilə çikizdə bylınması, əqsi-inkilaba jardım edəcəq bir hərəqət hesab edən menzeviqlər, Baql Komitəsinin öz muracətnamasında jakasını onlardan qanara çəqmasından incimədilər. Təzqilatın kərarlarına əməl etməqdən imtina' etdiqləri və qizli fraksijaçılıq fəalijjətlərlə bütün işləri kırıb pozdyqları halda menzeviqlər əzlərinin təzqilatda saklanılmalarını tələb etməqə əzlərini haklı hesab edir və bolzeviqlərə demokratizmə zidd hərəqətlər isnad verdilər. Qərunur menzeviqlər firkə təzqilatını içəridən parlatmaq istəjirmizlər və bolzeviqlər tərəfindən vaktli vaktında tədbirlər qərulməsindən onlar çok narazı kalmışlardı.

Menzeviqlərin dydygy mevkein «prinsip» oldygy bir dərəcəyə kədər ijynyn 28-də firkə üzvlərinə xitabən byrakılmış muracətnamə üzrə təsəvvur etməq olar. Inkilabın mahijjəti, cari vaktın vəzifə və məsələləri və mubarəzə xətti-hərəqəti məsələlərində bolzeviqlər ilə menzeviqlər arasında ittilaf az oldygy izhar etməqlə barabar muracətnamə jənə də by kəzijjənin firkənin parçalanmasına səbəb olmalı oldygy tə'qid edir. Menzeviqlər jazırtdılar qi:

«Parçalanmanın karışını almak üçün azlıkda kalanlara öz nəkteji-nəzərini mudafə etməq imqan və hukyky verməq qifajətdur. By həmin qənis işçi qutlaları tərəfindən və dəriskal fraksija mubarəzəsini işçi isə mənəfeindən jykarı dytmajanlar tərəfindən bila-tərəddud həjata qəçirilən bir nəkteji-nəzərdur».

Axırda muracətnamə birləşməqə çağırtdır və belə jazırtdı:

«Muttəhid təzqilat yaratılması, və byıdan belə mənasız və karışlıqlıq mubarəzəyə kuvvə sərf edilməməsi üçün biz umym firkə konferansı çağırtdır və firkə birligi nəkteji-nəzərində dyran fraksija fərki qəzləmədən bütün numajəndələri konferansa də'vət edirik».

Menzeviqlər; zyra və sajjir demokratiq adlanan təzqilatların mudaraçılıq siyasəti əlejhinə firkə tərəfindən aparılan mubarəzəni zəiflədirməq imqanı kazanmaq üçün təbii, firkə təzqilatı sıralarında kalmamağa çaltırtdılar. Prinsipsiz menzeviqlər üçün muharəbə, inkilabın mahijjəti və sajjir by qibi əsaslı məsələlər «mənasız» və e'timaja lajjik olmajan səjler idi. Onların bütün xətti-hərəqəti sazılardan ibarət idi. Ona qərə də istər bolzeviqlər, istərsə bəzka firkələr ilə birləşməqdən imtina etməqə qərunur prinsip əsasları jok idi.

Ijylın 2-də menzeviq bürosy tərəfindən çağırılmış umym firkə konferansı adlanan konferans vake oldy. Kət'nama bolzeviqlərin təzqilatdan ayrıldıqlarını və muttəhid umym firkə konferansına də'vət edilmiz oldyqları halda qəlməqdən imtina etdiqlərini izhar edir. Konferans Baql təzqilatı, menzeviq komitəsi seçdi. By zamandan firkənin parçalanması kət'i olaraq muəjjən zəqilə saltdılar və «Sosial-Demokrat» gəzetəsi; «Rysja sosial-demokrat işçi Firkəsi Baql təzqilatının organı» adlandı. Jeri qəlmizəqən byny da kejd edəlim qi, erməni sosial-de-

mokrat işçi təşkilatı, menzeviqlərlə birləşmədi, «Himmət» firkəsi isə bolzeviqlərlə bir qədərək onların rəhbərliyi altında idi.

İlq zamanlar Baqı da es-erlər özlərini xajin hiss edirdilər. Muharəbə vaktı Baqı proletarjatı, hej'ətinin çox dəjizməz olması—bir tərəfdən qantlı unsurları—diqər tərəfdən cəbhədən kaçıb jakasını, kyrtaran unsurların kuvvələnməsi, Rysjanın bir çox zəhərləri qibi Baqı es-erlərinə də müvəkkəti bir müvəffəkijjət verdi. Zyra seçqiləri by firkəyə bir əqsərijjət kazandırdı. By firkənin qutləyə nüfuz və tə'sirini danmaq olmaz. Laqin ciddi və möhqəm birləşmiş firkə təşkilatı, oldygyyny da iddia etməq olmaz. Es-erlər ancak hələ inkilab hərəqatına cəlb olynmamış işçi qutlələrinin bəjuq grypları, özünə cəlb edən inkilab əlifbasının birinci pilləsi ilə dəjurdulər. Laqin qutlə qet-qədə sijasi mə'lymat topladı, kca sola dogry qədirdi.

Mudaraçı zyranın birinci addımlarından sonra es-erlərə kozyan bir çox grypların fə'lən mudaraçılar əlejhinə mubarəzədə bolzeviqlərə tərəfdar çıkıdıkları, nın səbəbi də by idi. Sol es-er fraksijası, təşqilindən hələ çox kabak, Zyra uzvlərinin bəjuq bir hissəsi bolzeviq kət'namasına səs verir və mudaraçı, Zyranın fəalijjətini ziddətlə tənqid edirdilər.

Menzeviqlərdən xılas oldykdən sonra Baqı təşqilatı, istər Zyra da, istərsə qeniz qutlələr arasında bəjuq aktif fəalijjət qəstərir, özünə maxsys muəjjən xətt aparır və hələ yzyn muddət bütün mevcyd demokratiq təşqilatlarda azlıqda kaldığına bakmajarak, çox qeçmədən dikkətlər mərqəzi olyr. Müstərəq mukavələnamə mubarəzəsində bolzeviqlər təq sözdə dejil, izdə mukavələnamanın həyata qeçirilməsinə çalızan jeqanə firkə idilər. Bolzeviqlər müstərəq mukavələnamanın bilavasitə əhmijjətindən başka bir də qutlələrin ajılması, və mudaraçılar ittifaqından qəqilməsi məsələsində də bəjuq rol ojnajacagını anlamışdılar. Zyrada mikdarca çox az oldykları, halda bolzeviqlər bütün müstərəq mukavələnamə tərtibi və muəssəsə sahıbları ilə muzaqərat aparmak işlərini öz əhdələrinə almışdılar.

Zyrada müstərəq mukavələnamə mubarəzəsində jeqanə aktiv kuvvənin bolzeviqlərdən ibarət oldygyyny jəkin iddia və tə'qid etməq olar. Jerdə kalan firkələr kyjrykda surunurdulər və ancak mubarəzə təhlüqəli bir zəqil almakla təhdidə basladı, kda fəalijjət qəstəriridilər. Mudaraçı firkələr mubarəzəni var kuvvələr ilə jybədir, ənqəl tərədir və proletarjat, rəsmən də olsa mukavələnamanın sənaje'çilər tərəfindən kəbyl və təsdikinə, onların arzı və iradəsinə rəgmən najil oldy.

Dymanın jenidən təşqili və dəjirələrin zəhərə bitidirilməsi məsələsində də bolzeviqlər az fəalijjət qəstərmədilər.

Qunun cur-bə-cur iktisadi və sijasi məsələləri barəsində çox iz qərdüqlərindən bolzeviqlərin bir muddət bilavasitə firkə işlərinə qifajət kədər dikkət verməqə imqanları, jok idi. Muxtəlfı dəjirələrdə bir çox firkə iclaslarında firkəçi joldaşların qifajət kədər ciddiyyətlə ədə-

bijjat jajmadıkları, və uzvlüq hakkını, n vaktında toplanmadığını qəstəriridilər. By xusysda lazımı kərarlar çıkartılmı, zdi. Fəkət qərunur aktiv işçilərin izi çox oldygyndan by noksanlar o zaman rəf' edilməmişdi. Fəkət bynynla barabar qutlə arasında firkə təşqilatının nüfuz və tə'siri qenizləndirdi. İşçi iclaslarında kəbyl olynmyz pəq çox kət'namalar da byny isbat edir.

Petrograd işçilərinin ijyl çıkı, zı, Baqı es-er və menzeviqlərinin qərməq istəmədiqləri bolzeviqlərlə hesab çəqməq təzəbbusları uçun bir izarə və bahana oldy. Qutlələr arasında bolzevizmin nüfuz və tə'sirinin artması, və hətta rəsmi syrətdə mudaraçı, firkələrə mənsyib olan adı Zyra uzvlərinin belə bir çox məsələlərdə bolzeviqlərə onlardan jəkin qəldiqlərini və mudaraçı, agaları, heç olmazsa sözdə byrzyazjaya mubarəzə e'lanına vadar etdiqlərini mudaraçılar ittifaqı, dana bilməzdi. Qutlələr üzərində bolzeviqlərin nüfuz və tə'sirini kət'i syrətdə ləgv etməq məksədilə menzeviq—es-er rəhbərlər bütün iclas və mitinglərdə byrzyazjaya mətbyatının bütün yjdyrma və ittiralarını, təqrar edir və açıkdan-açıqə dejirdilər qi, indi artıq ideja mubarəzəsi dejil, quc ilə hesab çəqməq məsələsidur. Həmin mubarəzədə Saakjan, Zrejder və Sadovsqı biri birindən artıq çalı, zırdılar.

Belə iftira, bəhtan və jəlan kampanjasının işçi qutlələrinə icra etdijji pozycy tə'sir bolzeviqləri məzqyr kampanjaya bir neçə məkalə nəsr edərək inkilabı, təhdid edən təhlüqələri qəstərməq məcbyrijjətində byrakdı. İjylyn 19-da «Aglını, zı, başını, zı, toplajın, joldaşlar» sərlevhəsilə «Baqınsqı Raboçi» gəzetəsində dərc edilmiz məkalə byrzyazjaya mətbyatında bəjuq bir sevinc və zadlıqə bais oldy. Baqı bəjuq byrzyazjasının organı, olan «Baqı» gəzetəsi, zadlıqından bogyla-bogyla, bolzevizmin kət'i syrətdə nüfuzdan duşduqunu, basıldı, gını, və qyja byndan dolajı, bolzeviqlərin əman diləməqə məcbyr oldykları, nı jəzırdı. Fəkət belə ölçusuz, biçimsiz saldı, rı, zlar proletar qutlələri arasında əvvəlcə bir hejrət və sonra ziddətli narazılıq ojadı, və by hal menzeviqlər organını, qyja bolzeviqləri mudafəjə kalkı, zı, mığa vadar etdi. Mitinglərdə bolzeviqlərlə c i s m a n i divana də'vət edən, Petrograddaqı proletarjat çıkı, zı, nı, sabik jəsayl cəndarmaların rəhbərliyi altında əqsi-inkilab çıkı, zı, e'lan edən adamlar «Sosjal-Demokrat» gəzetəsində belə jəzırdılar: «Biz idejəca bolzevizmin əlejhindəjiz. Biz bolzeviqlərin təbligatı, əlejhinə mubarəzə aparmı, z və aparacagı, z, laqin təq sarı, bylvar gəzetələri və bütün sajir satılıq mətbyat dejil, həmçinin «mə'təbər byrzyazjaya gəzetələri» tərəfindən belə bolzeviqlər ətrafında kaldı, rı, lmı, z olan nəfrətli saldı, rı, zların janından lakejd qəçə bilməriz». «Mə'təbər byrzyazjaya gəzetələri» nə karı, zı, protestoja başlıca dəlil olmaq üzrə də məzqyr gəzetə əqsi-inkilabın bolzeviqlərlə izini bitirdiqdən sonra menzeviqlərə də əman verməjəcəqini qəstəriridi. Qyja həmin çırqın kampanjanı, menzeviqlərin özləri başlamamı, zlar imiz!

Məzqyr protestonun iqi uzluluq oldygy hər zəjdən yaxşı, menzəviqlərin 15 iyul tarixli umumi iclasında açıqlandı. Məzqyr iclasın muzaqəratı, hakkinda by sözləri okyjyryz:

«Xaçijev joldas byrzyazja mətbyatı, tərəfindən bolşeviqlər ələhina kaldırılma əlan saldırlı, qəsqin sryətdə təqdir və Byrsevin hərəqətinə nəfrət bəjan edən bir kət'nama təqlif edir. Kət'nama muzaqərajə kojyl-dykdan sonra (25 səs ləhinə və 32 səs ələhinə verilməqlə) əqsəriyyətlə rədd edilir. İclas belə bir kət'nama çikarır: «Rysja Sosial-Demokrat İaçi firkəsi Baqlı təzqilatı, nın əəhər dajirəsi umumi iclası; sosjal-demokratizm fiqrinin bir cərəjanı, üzərinə saldırlı, altında butunluqda umum inkilabi demokratja ələhinə əqsi-inkilab fiqri qizlədən byrzyazja mətbyatı, nın cirqin hərəqətinə bəjani-nəfrət edir».

Byrzyazja, umid ilə kanatlanarak, iəçilər ələhinə hucyma basla-dı; müstəraq mukavəlanəmə məsələsi açıl kəldi, by və ja diqər itti-faka mənsyb neft sənaje'çiləri cur-bə-cur bahənalərlə həttə kabəkda razı, oldykları, quzəətlərdən belə imtina etməqə basladılar. Dyma inə-dində davam edərək demokratij əsaslar uzrə seçqi təzqili ygrynda əyra numajəndələrinin butun təzəbbuslərini hər vəch ilə sabotaz edirdilər. Ərzək məsələsi də bynlardan yaxşı, halda dejildi, bəhran qun-dən qunə fənaləşirdi.

By hadisələrin hamısı, qutlələrin sijasi idraqı, nın artması, na jər-dim edirdi. Onlar umymijjətlə mudaraçılık sijasetinin və xusysən mu-daraçılı, Zyranın sijasetinin hara aparılğı, nı, təcribədə qərur, jəkin edirdilər. Qutlənin by əhvali-ryhijjəsi bir çək kət'namalarda buryza çiklir. Bəngendorf zavody iəçiləri; butun həqumətin bilətə'xir iəçi və əsqər vəqilləri Zyranı əlinə qəçməsi, bilətə'xir sənaje üzərinə kontrol kojylması və axtarı, şlar icrası, uçun iəçi dəstələri təzqili hakkinda kət'nama çikarılır.

Rətsəild e'malətxanası, iəçilərinin çikarmı, ə oldygy kət'namada əz-cumlə belə dejilir:

«Muzəffərəmə bir sryətdə iləri qətməqdə əlan əqsi-inkilab qət-qədə daha artık dərəcədə inkilab futyhatı ilə mubərəzə edir. Əqsi-inkilab əz sarı mətbyatı, nı inkilabçij demokratjaja kışkırdır. O da inkilabçij demok-ratjaja səjuz və bəhtan çirqəbi atır. Ağalar, siz belə quman etməjin qi, biz sizə inanılır. By hərəqətlərimizlə əncək sizə karşı nəirətimizi arırlı-sınır... Əqsi-inkilabın inkilabi demokratja üzərinə hucymına kət'i sry-ətdə protesto edirik. Zəxsi məsynlyk, mətbyat və qəlam əzadlığı, nın məhdud edilməsinə, əlum cəzası, nın bərpası, na, cəbr və təcavuz sijasetinə və sajjir əqsi-inkilabçılık hərəqətlərinə karşı protesto edirik. Jazası, nın proletar firkəsi, jazası, nın proletar mətbyatı. Jazası, nın internəsjonal».

Butun Rysjada oldygy qibi Baqlı, da dəxi byrzyazja və menzəviq es-er mudaraçılı, lar gələbə əənləqini tez etmiş oldykları, nı, jək, nın bir za-manda jəkin etdilər. Baqlı, bolşeviq təzqilatı, məhəqəmləədi və Zyrada həqumfərməlik edən firkələr ələhinə açıl mubərəzə aparmak uçun əzunda qifajət kədər kuvvə qərdu. Bolşeviqlərin altıncı, kyryltajı, xu-

sysyndaql, atçot mə'ryzəsində Caparidze əz-cumlə təzqilatı, xırda byr-zya firkələr ələhinə ciddi mubərəzəyə baslamaga və onları, nın mudara-çılık sijasetini açmaga çağırıldı. By sjar Caparidzenin əgzi, nında ajrlı-ca əhəmiyyət kazanır, və byny da ilavə etməq lazımdır, qi, ony çağırıldı, heç də qələcəq ziari, olmajb təzqilatı, nın nevbəti vəzifəsinin ifadəsi idi. Bolşeviqlər mudafəə devrini bitirdilər və qənis hucyma basladılar.

VIII

Jykarı, da səjləndiqi qibi Skobelevin müstəraq mukavəlanəmə bağ-lanması, ygryndaql, təzəbbusları, muvəfəkiyyətsiz bitdi, və nazir isin içi-ndən çikə bilməq uçun məsələnin həllini gejjri muəjjən bir vaktə can tə-xirə salmak məbyriyyətinə kaldı. Bila-tə'xir tə'til baslanması, nın karəslə, nı, almak uçun Skobelev heç olmasa sözdə, neft sənaje'çilərinin iəçilərə iqi ajlık əməq hakları, mikdarı, nında pəzin verməqə razı, etdi. Skobelev təqlifini belə ifadə etmişdi:

«Neft sənajei və ona jardı, mçij, muəssəsələrdə məəgyil əlan iəçi və xidmətçilərlə müstəraq mukavəlanəmə əkdini cənab muəssəsə sahlı, ları, numajəndələri bilavasitə və dogrydan dogryja sabit neft kiymətlərinin artırılması, ilə əlakədar dytdyklərindən, by məsələyə bakacak əlan xu-sysij həqumət komisijası, istiraq uçun bila-tə'xir hər iqi tərəfin Petrograda barabar numajəndələr qəndərilməsinə təqlif edir. By sryətlə qi, iəçilərin iktisadi vəziyyətlərinin indiqi əqlr inə, nında işlərin kajda uzrə qətməsinə tə-min etməq uçun istehsalatı, nın butun kışımı, və təbəkələrinə mənsyb muəssəsə sahlı, ları, cənabları, avgyst ajr, nın 25-dən qəç olmamak əətilə bu-tun iəçi və xidmətçilərə iqi ajlık muqəmməl əməq hakları, mikdarı, nında pəzin versinlər»).

Nazir Moskva muzavərəsinə qətməqə tələsirdi. «Izvestija» gəzə-təsinin dediqinə qərə by muzavərə muvəkkət həqumətin «bir nev' tac-quzarlığı, qibi bir zəj» olmalı, imiz.

Butun ymydları, nı, Skobelevin qəlməsinə bağlamı, ə əlan menzəviq-lər və es-erlərin vəziyyəti, həkikətən fəcənaq idi. Nazir əncək iəçilərə sybyt etmiş oldy, qi, mudaraçılık; proletarjati, qucdən salır və mərqəzi həqumətə ymyd bağlamaga heç də əsas jəkdyr. Bynynla barabar menzəviqlər jənə də ryhdan duzməjirdilər. Moskva muzavərəsi onlar uçun jeni bir «ırlıklı, yldyz» oldy. Mudaraçılı, lar mətbyatı, nında «kuvvə-lərin rəsmi-qəçidi»nin bəjuq əhəmiyyəti hakkinda məkalələr jazı, larak əğızları, qəpuqlənə-qəpuqlənə byrzyazjadan istifadə etməq lazı, m ol-dygyny, mudara etməq lazı, m qəldiqini isbat edirdilər. Həmin «Sosja-list» gəzətlər Petrograd və Moskva proletarjati, nın haman əqsi-inki-lab təzəbbusunə nə cur bəkdikləri, hakkinda bir qəlmə belə jazmajr-dılar. Laqin bynyn mukabilində Byblikof ilə Seretelinin rəmzi bir sry-ətdə biri birinin əlini sışkması, nın bəjuq əhəmiyyətini bin dil ilə mədh edirdilər.

*) «Izvestija» № 109.

Bolşeviqlər isə Moskva muzavərəsi və ony təzqil edənlərin əqsi-inkilabçılıq rolyny amansız bir syrətdə açaraq, izçi qutlaları karzıslı-nda belə vəzifələr kojyrdylar: 1—muzavərənin xalk numajəndəliqi maskasını cırarak, xalka zidd və əqsi-inkilabçılıq mahijjətini əzqara cıkarmak; 2—həmin muzavərəni inkilaba nəcat verməq bajragı ilə pərdələjərəq, xalkı aldadan menşeviq və es-erləri ifşa etməq; 3—«...mulqədar və kapitalistlərin kazanlarına... nəcat» verənlərin belə əqsi-inkilab fırıldakları əljhinə qutləvi protesto mitingləri kyrmak.

İzçi slınlı üçün Moskva muzavərəsinin nə qibi əhəmiyyətli oldygy-ny Baqı izçiləri heç olmazsa öz muəssəsə sahıbları ilə mudara tacri-bəsindən təsəvvür edə bilirdilər. Butun izçilərə iqi ajlık maaşları, kədər pezin verilməsi hakında yzlaşma imzalanmasından cəm'i bir neçə qun qeçmiş sənaje'çilərin bir çok grypları, hətta by azacıq quzəstin belə əljhinə kampanja aparmaga başladılar. Əlbəttə by kampanja jerdə kalan sənaje'çilərin də razılığı ilə apılırdı. «Zafatema» cəmiyyətine daxil olan muəssəsə sahıbları, umymijjətlə müstərəq mukavəlanəna bağlamaktan və pezin verməqdən kət'i syrətdə imtina etdilər. Əməq komisarı onlara bir məqtyb jazarak məsələnin muhum oldygy ny və müstərəq mukavəlanənamanın onları da muəssəsələrinə zamil edilmə-sindən imtinanın nə kədər korkyly nəticələr verə biləcəqini «məhtrəm vətəndaşlara» anladırđı. Ramizvili onlara jazır qı:

«Həqumətin istiraqı ilə iqi tərəf arasında karzılıklı mukavəlanəna bağlamak; əməq ilə kapital arasındaqı karzılıklı munasəbatı, ən mədəni və kanyini bir syrətdə nizam və kajdaja salmaq deməqdur. Belə bir mukavəlanənamanın rədd etməq bəjuq muəqilat və nizamsızlıklar üçün zəmin hazırlajır. Əlbəttə özünüz baza duzursunuz qı, imtina etməqlə siz; umymijjətlə olqə karzılıqda, həqumət kabagında və öz izçiləriniz huzyrynda butun muəqilat və nizamsızlıkların məs'ulijjətini öz əhdənizə almıq olırsynyz. Byny sizə xatırlatmaqı, özüm üçün mukəddəs vəzifə sanıram qı, daha sonra, həmişəqi qibi, deməjəsiniz qı, bildirmədiniz, xəbərdar etmədiniz, çağırmadınız və iləx... İmtinanızdan dogan ciddi vəzijjəti muzaqərə edib kərarınız, avgystyn 23-dən qec olmamak zərtilə kət'i zəqildə mənə xəbər vermənizi rəca edirəm. Çünqu ajın 25-də butun Baqıda və dajirələrdə avans verməqin son məhləti kyrtarır». *)

Əməq komisarının həmin son dərəcə nəzəqətli məqtybyndan qə-rulur qı, sənaje'çilər çağırılmamak, xəbər verilməməq və sajirə qibi bahənalarla butun yzlaşmaları ajak altına salınmışlar. Bynynla barə-bar menşeviqlərin rəhbəri və «əməq mənafeı mudafəəçisi» muəssəsə sa- hıblarına muracəətlə vətənə nəcat verməq xatirəsinə quzəətə qətmələri üçün jalvadır. İzçilər isə daha ciddi və əsaslı tədbirlər qəbulməsinə tə-ləb edirdilər. Onlar qəzəlcəsinə bilirdilər qı, sənaje'çilər ancak öz cib-lərinə nəcat verirlər. «Zafatema» cəmiyyətine daxil olan muəssəsələrin

*) «Izvestija» № 116.

zavod komitələri konferansında Ramizvilinin muəssəsə sahıbları ilə olan muzaqərəti hakındaqı məryzəmi dinlədiqdən sonra, tə'til ko-misjasi seçərəq, tə'til təzqil və rəhbərliq etməqi ona tapşırmaqə kərar vermişdi.

Sentjabrın 11-də «Zafatema» ja daxil olan muəssəsələrin hamı-sında izçilər işləri dajandırıldı. By munasəbatlə əməq Zyrası tərəfində mə'dən-zavod komitələri konferansı çağırıldı. Konferans sent-jabrın 9-də vake oldy. Bolşeviqlər numajəndəsi Caparidze öz nitkin-də demişdi qı, biz müstərəq mukavəlanənamamız, məhdyd etsəq jeno də sənaje'çilər razı olmajacaklardır. Kabaqı mudaraçılıq sijasəti ol-qədə heç bir məsələni həl edə bilmədi, müstərəq mukavəlanəna məsə-ləsinə də həl edə bilməjəcəqdur. İnkilabın mejdana atdıqı məsələləri və o cumladən müstərəq mukavəlanəna məsələsinə bir dəfəliq kyrtarmak üçün mərqəzdə və jerlərdə butun həquməti (umyr və ixtijarı) Zyrala-ra verməq lazımdyr. Numajəndə Zərzof dejir qı: «Zafatema» kəsdən pezin verməjir. «Zafatema» muəssəsə sahıblarının umymi planını həjata qeçirir. Plan isə izçiləri parçalamaktan ibarətdur».*)

Axlırdə konferans, əməq komisarına muracəətlə avans hakında dekret verilməsini və izçilərə, öz işlərinə başlıjarak, məsələnin umymi həllini qəzələmələri təqlif edilməsini kərarlaşdırılır. Jeri qəlmizqdən kejd edəlim qı, konferansın kərarı qaqız üzərində kalmıq və izçilər tə'tili davam etdirmizdilər.

Zərzof tərəfindən muəssəsə sahıblarının umymi planı hakında verilmiş rə'j əsaslız dejildi. Yzlaşma komisjasiının 9 avgyst tarixli protokolyndan qərulur qı, birinci ittifak uzvu olan bəjuq sənaje'çilər hərçənd «Zafatema» cəmiyyətine daxil olan muəssəsə sahıblarının iz-çilərə müstəkilən avans verməqə kuvvələri çatdıqını tə'qid edirdilərsə də, laqin hamısı onlara mali jərdim qəstərməqə razı olmyzardı. Fə-kət həmin jərdim qəstərilməmişdi. Diqər tərəfdən «Zafatema» cəmi-jjetinə daxil olan muəssəsələrdən çokynyn bəjuq sənaje'çilərdən asılı oldyklarını nəzərə alarsaq, onların atdıqı addımların birinci ittifak başçılarını tərəfindən əmr edilmiş oldygy ajdınlaşar.

Sentjabrın 17-də Nobel izçiləri tə'til etdilər. 18 sentjabr ta-rixli konferansın kərarı ilə tə'til jatırılmışdısa da, laqin mudaraçılıq sijasətinin cərujub qətdiqinə əsla zühə ola bilməzdi.

Mudaraçılıqın idejaca qutlədən yzaklaşması və əlakəsiz oldyk-ları, Kornilov işjant zamanında çok ajdın zuhyra cıkdı. Kornilovyn cıkılması xəbəri çatdıqıda avgystyn 28-də sosjalist firkələr ilə birliqdə izçi və əsqər vəqilləri Zyrasıının icraiyyə komitəsi uzvlərinin tə'cili qizli muzavərəsi olıy. Muzavərə belə bir kət'nama cıkarmışdyr:

*) 1) İnkilabçı demokratjanın numajəndə və rəhbəri, sosjalist firkələr və mərqəzi buronyn iqişər numajəndələri ilə təqmil olynmyz izçi və əsqər

*) «Izvestija» № 132.

numajəndələri Zyraları, icraiyyə komitəsidir. 2) Əqsi inkilab ilə mubarəzə üçün icraiyyə Komitəsi öz arasından bir buro ajırır. Məzqyr buro butun hə'ət ilə ictimai təşkilatlar icraiyyə komitəsinə daxil olır və həmin icraiyyə komitəsi bəz həqumət organı olır».

Qəstərilən kət'namanın birinci maddəsi heç də iğinci maddəsinə mutabik qəlməjir. Çünqu Zyranın icraiyyə komitəsi inkilabçı demokratiyanın rəhbəri isə, o halda əqsi-inkilab ilə mubarəzəni byrzyazja numajəndələrinin də iştiraq etdiyi ictimai təşkilatlar icraiyyə komitəsinə tapşırılmağa heç bir əsas jök idi. By kərarın məntiki mə'nasızlığı ilə bərabər ejni zamanda bir dərəcəyə kədər sijasi mə'nası vardı. Menzəviq. es-er ittifaqı mudaraçılıq xəttinə sadik kaldı. O, byrzyazjasız inkilabı aqlına belə qətirə bilməjirdi, hətta byrzyazjanın əqsi-inkilabçı kərlərinə kərsi mubarəzəni belə haman byrzyazjanın iştiraqı olmadan aparmayı təsəvvür edə bilməjirdi. Kəradatın birinci maddəsi isə iğçilərin nəzəri-dikkətini əsas məsələdən jajlandırmak üçün deklarasja qibi bir zəj idi.

Hətta Baql byrzyazjasızın açıldan-açığı əzçi sınıfı, və butun demokratiq təşkilatlar əlejhinə mubarəzə aparması, belə əqsi-inkilab ilə mubarəzə üçün jaradılmış olan Hərbi Inkilab Komitəsinin, menzəviq və es-erlər tərəfindən jenə haman byrzyazjanın da numajəndələri iştiraq edən ictimai təşkilatlar icraiyyə komitəsinin rəhbərliyinə verilmişinə mane olamadı. By kəradatın xijanət dərəcə mə'nasızlığı, qəz kabagında idi. Ona qərə Zyrə, 30 sentjabr tarixli iclasında belə bir kət'nama kəbyl etdi:

«Cari hadisələr məsələsini muzaqərə edərəq, əzçi və əsqər vəqilləri Zyrası, əqsi-inkilab ilə kət'i mubarəzə aparən butun həqumət idarələrinə jaratın qəstərəcağını bildirir. Ejni zamanda qəstərir qi, həmin mubarəzə iştiraxı, istərsə xarici sijasətdə byrzyazja ilə əlakənin qəsilməsinə bəis ola biləcəq tədbirlərdən çəqinməməlidir. Zyrə lazım qəzur qi, umym Rysja Mərqəzi icraiyyə Komitəsinə muracəətlə səlahijətdar inkilabçı həqumət jaradılması, məsələsinin kət'i syratda həlli üçün birinci imqandan istifadə edərəq, əzçi, əsqər və qəntli vəqilləri Zyraları, həmçinin sosialist firkələrinin iştiraqı ilə inkilabçı organlar kyryltajı çağırması təqil edil-sin. Əqsi-inkilab ilə mubarəzə edən jerli organa qəlinca, Zyraların fiq-rincə, icraiyyə Komitəsi tərəfindən jaradılmış buro, əqsi-inkilab ilə muba-rəzə məsələlərində mustəkil olaraq ictimai təşkilatlar icraiyyə komitəsin-dən asılı olmajan, əzçi və əsqər vəqilləri Zyrası, organı, qibi iz apar-malıdır».*)

Es-erlərin bəjuq bir hissəsi ilə bəzəviqlərin səsi ilə kəbyl edilmiş olan by kət'nama icraiyyə komitəsinə təsvizə saldı. Ona qərə də icraiyyə komitəsi tə'cili bir iclasında iste'fa verməqi kərarlaşdırtdı. Həmçinin əqsi-inkilab ilə mubarəzə bürosy da iste'fa verdi.

Fəkət iz bynylna bitmədi. Sentjabrın birində Zyranın kapalı ic-lası, vake' olarak, 30 avgyst kət'namasından dolaju, icraiyyə komitəsinin

iste'fası məsələsi muzaqərə edilir. Məzqyr kapalı iclas nəticəsində Zy-ra kəbyl etmiş oldygy kət'namadan vaz qəçərəq icraiyyə komitəsinə bə-jani-e'timad edir.

Baql Zyrasının organı, Zyranın haman kapalı iclası, hakında bir kədər mufəssəl mə'lymat verməqi mümqun qərməmişdi. Ancak «Baqinsqi Raboçi» qəzetəsində iclas belə təsvir edilmişdi:

«Baql əzçi və əsqər vəqilləri Zyrası hejrət-amiz dərəcə həkir bir mənzərə təşkil edir... By iclasda olmajan və o rısvahıqları qərməjən jol-daalar bəxtəvərdülər. Zyranın irtica' ryhily rəhbərləri əzçi və əsqərləri azacıq qəlisinə razı ola bilməjirdilər. Əzləri azlıqda kaldıqları halda, Zyrə əqsəriyyətinin iradəsinə təcavuz etdilər. Onlar iste'faja çıkmakla hədələjə-rəq və qəsqin sijasi vəzijətdən istifadə edərəq Zyranı qəçən kət'namasını, qeri qəturməqə və iqi qun kabak yzın muzaqərədən əqsəriyyətdən tərəfindən tam idraqla rədd edilmiş olan kət'namanın ləhinə ses verməqə məbyr etdilər».*)

Inkilabın ilq qunlərində seçilmiş olan Zyrə çokdan Baql prole-tarjatının fiqrini ifadə etməjirdi. Hələ by da azdır. Vəqillərin çokı o jan by jana dağılmışdı. Ona qərə Zyranın, deməq olır qi, butun ic-lasları az mikdarlı numajəndələrin iştiraqı ilə qədirdi. Kapalı iclasın kərarı, Zyranın izləməqdən aciz oldygyne isbat etdi, ona qərə bəzə-viqlər qərdülər qi, Zyranın jenidən seçilməsi ygrynda kampanja apar-mak vakti çatmışdır.

Baql bəzəviq təşkilatı, konferansı, hələ avgystın 31-ndə tə'qid-lə qəstərmışdi qi, hərbi-inkilab komitəsi, əqsi-inkilab ilə mubarəzə mə-sələlərində ictimai təşkilatlar icraiyyə komitəsinə asılı olmajan, əzçi və əsqər vəqilləri Zyrası, organı, qibi izləməlidir. Həmçinin iğçilərdən kızıllı gvardija jaratmak luzymy hakında bir kəradad kəbyl edil-mişdi. Ejni zamanda konferans Zyrə fraksijasızna tapşırılmışdı, qi, Zy-ranın jenidən seçilməsi hakında Zyrə tərəfindən kərar çikarılması-na çalınsın. Bəzəviq təşkilatı, komitəsinin 3 sentjabr tarixli iclasında; Zyranın jenidən seçilməsi jolynda dəjirələrdə qəniiz təbligat aparmaya bəzlanması, kərarlaşdırılmışdı. Əqsi-inkilab ilə mubarəzə bərsində komitə; internasionalçı, sosial-revoljysionerlər və hərbi təşkilat numajəndələri ilə birliqdə həkiki mubarəzə aləti olacaq bir ərqani-hərb jaratmaga kərar vermışdi. Dəjirə zyraları, təşkilatlarının numajəndələrinə; zyraların fəalijətini artıraraq, qutlələr üzərində onların nü-fyzyne qutlə arasındə qəniizləndirmələri tapşırılmışdı. Ejni zamanda Baql Zyrası janındaqı hərbi təşkilatın qəniizləndirilməsi və məhqəmləzdirilməsi kərarə alınmışdı.

Menzəviq—es-er ittifaqı, byrzyazja ilə mudara fiqirlərini mudafə-ədə davam edirdi. Hətta Kornilovyn çikızı, və kadetlərin by çikızda iştiraqı, də Baql mudafəçilərini ytdandırmadı. Baql zərajiti içərisində

*) «Izvestija» № 124.

*) «Baqinsqi Raboçi» № 48.

by qibi fiqrin mudafəəsi uçun heç bir əsas jok idi. Ona qərə «Izvestija» da çalısan muhərrirlər tarixi misallar qətimməqə kaçırdılar.

«Izvestija» belə nəsihət verirdi:

«Bəzi vakt olır qi, həqumət başına, haqim sınıflar dejil, iktisadi və siyasi cihatdən qifajət kədər məhəqəmləməmiş olan sınıflar qeçirlər. Belə olan syratda onlar həqumət başında dyrdykları halda, javaz-javaz özlərini abırdan salırlar və onların fəalijətlərinin bütün səmərələrindən haqim sınıflar, istifadə edirlər. 1848-nci ildə Fransada da inkilab belə-qe-dirdi. İndi hansı fajdaldır—1789-ncy ilmi, joksə 1848-nci il? Zuhəsiz hamı razı olar qi, 18-nci əsrin axırındaqi inkilab inqisafı, məhəqym sınıf uçun son dərəcədə daha əlverişli və fajdaldır»*).

By hədjanlar isbat etməli idi qi, kadetlər özlərini rusvaj etmişlər-sə də, laqin koalisiya ideyası heç də byndan mutəzərrir olmaıdır. Həqumətin Zyralara qeçməsi ancak iəçi sınıfları, rusvaj edər və jalınız byr-zyazıya mənfəət olardı. Ona qərə də menzeviqlər və es-erlər, həquməti iəçi sınıflarına verməqə təəbbus etməjib «jetimiz» sınıfı, jə'ni byrzyazıya, əlində saklamadı daha jaxız hesab edirlər.

Baqlı menzeviq və es-erləri; iəçi və əsqər vəqilləri Zyrasında jeritdiqləri xəttin əsasını belə qəstəridilər.

By «rəhbər»lərin bədbaxtlığı byrada idi qi, onlar çokdan iəçi qutlələrindən yzaklaşmışdılar. Baqlı proletarjət, byny məzqyr devrin bir çok iclas və mitinglərində isbat etmişdir.

Nobel kardəsləri zirqətinin Mərqəzi Komisjalar Zyrası, 5,000 iəçi adından; avqystyn 30-nda Zyrə tərəfindən çikarılmış və kəbyl edilmiş kət'namaya tərəfdar oldyklarıni və jardıın edəcəqini bildirmişdi.

Nobel zirqətinin dulqərlıq zə'bəsi cari vəzıjət məsələsini muza-qərə etdiqdən sonra, Zyranın 30 avqyst tarixli kət'namasına tamamilə zəriq oldygyny bəjan etmişdi.

Nobel zirqəti inzaat zə'bəsinin bütün iəçi və ystaları, bir səslə iəçi vəqilləri Zyrasını jənıdən seçməqə kərar vermişdi.

Nobel zirqətinin bory—zalonqə e'malatxanaı, və bory ambarı; əqsi-inkilab kuvvələrinin çikızı, ilə əlakədar olaraq vucyda qəlmış və-zıjəti muzaqərə etdiqdən sonra «başka bir çarə tapmajarak bir səslə avqystyn 30-nda iəçi və əsqər vəqilləri Zyrasını iclasında kəbyl olynmyz kət'namaya zəriq olmağa» kərar vermişdi.

Nobel zirqətinin 6-ncı mə'dəni son hadisələr məsələsini muzaqərə edərəq həqumətin iəçi-qəntli və əsqər vəqilləri Zyrasına qeçməsi hak-kında kət'nama çikarmışdı. Çunqu onlar jalınız Zyranı hurrijət muhafəzəçisi hesab edirlər.

Es-erlər tərəfinən Bibi-Hejbətdə çağırılmış olan iəçi mitingi belə bir kət'nama çikarmışdı:

«Biz tamamilə muvəkkət həqumətə jardıın edəcəq, və hər cur əqsi-inkilab çikızı ələjhinə—by çikızı hər qəsdən baz verir-versin mubarəzə

*) «Izvestija» № 128.

aparacağız. Zyranın 30 avqystda çikarmış oldygy kət'namaya biz də iətirəq edirik. Byrada məhallində dəxi iəçi və əsqər vəqilləri Zyrası zəxsində məhəqəm bir demokratiq həqumət olmasını və həmçinin Zyraların ən jaktın bir zamanda jənıdən seçilməsini tələb edirik»*).

Fəket bütün Baqlı proletarjətinin səsi menzeviqləri kəne' etməq uçun qifajət etmədi. İəçi iclasları tərəfindən kəbyl edilmiş kət'namalar menzeviqlərə subyt etdi qi, Zyraların əmrü-qunu qeçmişdir. Menzeviq və es-erlərin həqumətməlik etdiqi Zyraya karzı qutlələrin e'timadsızlığı və mə'dən-zavod iəçiləri tərəfindən Zyranın mudarəçilik siyasəti ələjhinə protestolar jagdırılması, həmin jalançı rəhbərlər umymıjjetlə Zyrə sisteminin iflası subyty qibi baza duşməşdülər. 129 numrəli «Izvestija» qəzetəsinin baz məkaləsində menzeviq təzqilatı, rəhbərlərindən birisi, özü uçun pəq ələmnaq bir hadisə olmaq uzrə, qutlələr tərəfindən Zyraların jənıdən seçilməsi tələb olynđygyny kədjlə dərin mə'nalı bir syratda xəbər verir qi:

«Bizcə Zyraların zəifliqi; javaz-javaz demokratiyanı öz ətrafına toplajan bir təzqilat olmaqdan duşməşindədir. İnkilabın birinci devrində, demokratiya dağınmış və olqun olan zaman, Zyralar dağınmış kuvvələri toplajrdı, və bilaxitjar əhəlinin bir çok təbəkələrinin diləq və arzularını, əqs etdirirdilər...»

Qəet-qədə dyman dağıldı, kəca zyror dəxi dal-ba-dal vəzıjətlərindən azad olynđylar. «Bynyın mə'nası elə olmalı idi qi, həddizatında Zyraların daha heç bir vəzifəsi kalmamışdı, və onyn jəzamaya ixtijarı məsələsi umymıjjetlə syal ələməti ilə kejd edilə bilər». Qərunur by məkaləni jazan Baqlıda tanınan menzeviq Ajollodyr. O; zyranın 6 sent-jabr tarixli iclasında deməq olır ləfzən ejni fiqri bəjan etmiş və demmişdi qi:

«Zyraların zəifliqinə qəlinca, həmin zəifliq, başlıca olaraq, zyranın rolynyn dəjisməsindən irəli qəilir. İnkilabın əvvəllərində bizdə heç bir siyasi firkə, heç bir həmqarlar ittifaqı, və təzqilat jok idi. Zyrə bynları, hamısını əvəz edirdi. İnkilab inqisaf etdiqəə mustəkil təzqilatlar siyasi firkələr, ittifaqlar və səjirə vucyda qəlməqə başladı, Zyrə daha vahid təzqilat olmaqdan duşdu və əvvəlcə taq onyn ətrafına toplanmış olan kuvvələr dağılmaya başladılar»**).

Fəket by dəlil jalınız menzeviqlərin vicdanını, saqit edə bilərdi. Laqin, hətta menzeviqlər də qutlələrin tə'qidli tələblərinə lakejd kalınagın munqun olmadığıni, anladılar və Zyrə nihajət jənıdən seçilməsi hakkindaqı təqlifi kəbyl etdi. Gəribədir qi, Zyranın iclasında xarici təbəkələri jə'ni neçə min iranlı, iəçinin seçqi hukykyndan məhrym edil-məsi məsələsi kaldırılmışdı. Mubadəlji-əfqardan sonra kərar verilmişdi qi, xarici təbəkələri seçqida iətirəq edə bilər, amma vəqil seçilə bil-məzlər.

*) Kət'namaların hamısı «Izvestija»nın 128-nci numrəsində çap edilmişdi.

**) «Izvestija» № 130

Hələ Zyranın 30 avgust tarixli iclasında menşeviq təşqilatı rəhbərlərindən birisi Kornilovyn çığırtı, haqqında mə'ryzə verərən belə bir «dərin mə'nalı» fiqir bəjan etmişdi:

«Ağılları, məşgyl edən əhvali-ryhijəni bir neçə qəlmə ilə ifadə etməq olar. Hamı inkilabdan mumqun olan kədər çok huyk almak istəyir, amma heç qəs öz vəzifəsinin ifası haqqında fiqir etməyir. Demokratja by xusysda vəziyyətin tələb etdiyi kədər yca olmadı. Natikin fiqirincə, Kornilov çığırtı demokratjanın heç bir zəjə jaramadığından və Petrograd iəci və əsqərlərinin mumqun olan kədər çok huyk alıb heç iz qərməməqə çalınmasından iləri qəlmiz imiz. Muvəffəkijət kazandıkdan sonra, demokratja qutləsi və hamıdan əvvəl iəci və əsqərlər inkilabı məhəqəmləşdirməq üçün heç bir iz qərmədilər... Inkilab hərəqəti, hər jerdə parçalandı, dağıldı, hamı maddi fejlər zəbtli joly ilə qətdi və hər jerdə inkilab rəhbərlərinin qutlələrdən ayrıldığı, yzaklaşdığı, qərulur. *)

By nitkin e'tinasızlıq ryhy və inkilaba karşı bəhtan və iftiraları, təq bir jykartıda ziqr olunan natikin fiqri dejildi. Menşeviqlər qyja proletarların mudaraçılıq əlejhinə çığırtıların, intikamını alırdılar. Ona qərə də istər mətbyatda, istərsə çığırtılarında menşeviq—es-erlər itti-fakti rəhbərləri iəçiləri, isjan edən bir qutlə qibi kələmə verirdilər. Rəsmi əyra qəzetəsinin 8 sentjabr tarixli numrəsində belə bir məsələ mu-zaqərə edilirdi: sollazma hərəqəti varmıdır? «Baql Zyrasında yca səslə dejirlər qi, qutlə sollazmıdır və bolşeviqlərin təqlifləri son də-rəcə husni-rəgbətlə karzılandı. Qyja inkilabçı demokratja əhvali-ryhij-jəsinin sollazdığı qəz kabagında qibidur». Fəket məzqyr məkalənin sa-lıbı by nökteji-nəzərə zəriq olmajr, onyn zənnincə «inkilab nəzvunu-ma edir, laqin idraqsız arzuları, idraqlı bir syrətdə bəjan edənlər çok zəjləri baza duzməjirlər... Qutlə, Kornilov macərasından sonra nə-cəti ifrat inkilabçı, həqumətdə arajır və mevhym Nəzarətdən mə'cuz qozlajır. İjyl və avgyst, sentijabr qunlərindəqi irticənin psixoloji astarı (iç uzu) bürdur. O zaman da, imdi də əvam korkaklıq və zəzkinliyi bu-ryzə çığırtı. O adamlar həqumfərməlik edirlər qi, Zan-Zak Ryssonyn dedji qibi azad (hurr) olmğa izin diləyir və ona qərə də azadlıq, (hurrijətə) lajık dejildurlər».

By syrətlə menşeviqlərin korkaklığını, ifza edən və əqsi-inkilaba karzı kəti tədbirlər tələb edən iəci sınıflının menşeviq—es-er rəhbər-ləri «korkak əvam və azadlıq lajık olmajan» e'lan edirdilər. Daha ajdın olmaq üçün Baql Zyrasının rəsmi qəzetəsi byny da ilavə edir

«İdejalı bolşevizm də, menşevizm də, hər zəj də, syda kənd ərişən qibi by qutlədə əriyir. By; canlı nə varsa tamamilə ydan və qəzəl, səf inkilabi elitiras çiçəqləri ilə bəzənən bir bataklıqdır. Kabakda saglaşmak olmadıqı qibi indi sollazmaq da jokdyr».

Umym Rysja və Baql həjatının faktları, bolşeviq—es-erlər itti-faktını çok təsviə salırdı. Petrograd iəci və əsqər vəqilləri Zyrasın-

*) «Baql» №195.

da bolşeviqlərin gələbəsi xəbəri hətta «Izvestija» muhərrirlərini belə duşunməqə məbyr etdi, inkilab tarixində jeni səhifə başlandıqını, e'tiraf etməq lazım qəldi. Haqimijjətin iəci-qəntli qutlələr əlinə qəçmə-si vaktının jakınlazdığı, istər-istəməz izhar etməq lazım qəlirdi. La-qin menşeviqlər və es-erlər əzlərini inandırdılar qi, həqumətin iəci-qəntli əlinə qəçməsi inkilabın axırının başlanması olacaktı. Inkilab karzısında jeni kyrylyza «bir nev' huyk təsdiknaması» verən bir çok dekretlər qibi «xidmət»lərini sajarak, onlar Kornilova çalınmış gələ-bəni də əzlərinə isnad verirdilər. Fəket busbuğun ynydyrdylar qi, ha-man gələbə; Baql mudaraçılarının «canlı nə varsa, tamamilə ydan ba-taklıq» adlandırdıkları proletarjatin sə'j və himməti sajesində çalın-mışdı. By gələbəni haman qəniz qutlələr çalmışdı qi, «Izvestija» mu-hərrirlərinin dediqinə qərə, onların arasında «butun xuljaçılar əfsa-nəçilər və anarəistləri qəçən əhvali-ryhijə jetisir».

Əlbəttə, by qibi alçaq fiqirlər heç qəsi aldada bilməzdi. Mudaraçılı-ğın iflas etdiyi, proletarjatin ondan uz dəndərdiji hamıja qifajət kədər ajdın idi. Menşeviq es-er muhərrirlərə jazdığı qəsqin cavabında «Ba-qinqsi Raboçi» «öz mudaraçılıq siyasətini mudafə etməq üçün ony qutlənin anlaja bilməjəcəqi kədər ağıllı, çətin murəqqəb bir siyasət» adlandırdı. Zyrə rəhbərlərinin xətti hərəqətini təsvirlə, məkaləsini by səzlərlə kyrtırdı:

«Jok, vətəndaşlar, özünüzü və əzqələri aldatmaqdan sizə bir çarə hasil olmaz. Daha sizin məhmuz okynmuşdyr. Mudaraçılıq bajragınızi, kajta-rınız da, mart ayında bizim jəmmeza haradan qəlmədinizsə, oraja kajdın, iəçiləri bürədmək və birləşdirməq istədiqiniz unsurlərin jəminə özünüz qədiniz... Kəhr olsyn mudaraçılıq siyasəti, jəzasın əqsi-inkilabçı, byrzyazja əlejhinə mubarəzə. Qunun ziari, belə, Baql iəçilərinin iradəsi də bydyr».

Demokratiq muzavərəjə əyra və icarijjə komitəsi tərəfindən 5 nu-majəndədən 2-nin bolşeviq və iqisinin internəsjonalçı, es-erlərdən se-çilmiz oldygyny kejd etməq oldykca maraklıdır. By seçqi proletarjatin heç bir zəjə jaramadıqını, iddia edən menşeviqlərin fiqirincə karzı Baql proletarjati, tərəfindən ən kijmətli bəlig bir cavab idi.

Petrogradda və Rysjanın sajr mərqəzlərində vəke olan hadisə-lər Baql proletarjati, üçün tə'sirsiz kalmamışdı. Xusysən Baqlın öz haltı və Baqlda sınıf mubarəzəsinin qəsqinləməsi mudaraçılıq sija-sətinin zərə oldygyny iəci sınıflına dəfərlə isbat etmişdi.

Hələ Skobelev Baqlda konak olan zaman, avgyst ayında əvvəllə-rində, yzlazma komisjasi iclaslarında sosjalist mazirin: mə'dən-zavod komisjaları, huyky məsələsində, jə'ni Baql iəçilərinin əsas tələblə-rindən birisində, muəssəsə salıblarının nökteji-nəzərinə qəçdiqi əzqər oldy. Skobelev tam məntik uzrə iz qəurdu. Onyn zənnincə inkilab byr-zyazjanı, kyrylyzyny məhəqəmləşməsinə dogry aparır. O; bəjuq byr-zyazjanı, həkiki tərəkkipərvər kuvvə hesab edir, ona qərə də tam səmi-mijjətlə, bəlgə açıkdən açıq, bəjuq kapitalın mənafəini mudafə edirdi.

Mustərəq mukavəlanəna muzaqərələri Baqı proletarjatından yzaklara, Petrogrda qəçuruldu və hərçənd mukavəlanəna bağlanmadı,sa da, laqin əməq nəzarəti, işçi və xidmətçilərin kəbyl və xaric edilməsi uçun muəssəsə sahıblarına mustəsna ixtijar verən tə'mimnəma nəzrinə lüzüm qərdü. By tə'mimnəma işçi qutlərinin səbr qasasını doldyrdy və onyn əlejhinə, deməq olar, protesto etməjən bir zavod, bir mə'dən kalmadı. Misal uçun bir neçəsini byrada kejd edəlim.

«Neft» zirqəti işçi və xidmətçilərinin umymi iclası, əməq naziri Skobelevin işçi kəbyl və xaric etməq ixtijarını, muəssəsə sahıblarına verən son kərarı məsələsini muzaqərə edərək, belə bir kət'nama kəbyl edir:

«Biz işçi və xidmətçilər əməq nazirinin: işçiləri ən ibtidai huykdan məhrym edən və işçi hərəqatının qoqunu kıran irticaçı kərarından son dərəcə narazıız. Əməq naziri «sosjalist» Skobelev nazir sandalijasını, işgal etdiqdən sonra, işçilərin huyk futyhətini məhqəmləzdirməq əvəzində, onları əllərini bağlayır və işçi sırtının ən gəddar düzməninə karət, son mubarəzə vasitəsini əlindən alır. Ona qərə butun ryhymyza by qibi kərara ptoesto bəjanı ilə bila-tə'xir ləgvini tələb edirik»*).

«Lijanozof zirqəti işçiləri ən kət'i bir syrətdə əməq nəzarətinin binaqzarlığı, əlejhinə protesto edir və zavod komitələrində verilmiş huyky əldə olan hər vasitə ilə mudafə edəcəqlərdir»**).

Xususən 5 işçinin iədən çıkarılması, munasəbəti ilə çaqırlılmaı olan Syraxan, işçiləri mitinginin kət'naması, əajani—dikkətdür:

«Jerli həqumətə bəjan edilsin qi, işçilər jalınız toplaamak, danıamak və kət'nama jazmaqı dekil, onları mudafə etməji də bacarırlar. Ona qərə nihəjet işçilərin çıkarılması, mukabilinə protestolarını, icraiyyə komitəsi və əməq komisarına by syrətdə xatırlatmaq uçun sabah sentjabrın 7-ndə Syraxan, dajirəsinin tə'til etməsini kərar veririk».

Jykarıda misal qətirdijimiz kət'namaların əhəmiyyəti; umym Rysja menəvizmi sutynlarından birisinin əlejhinə cevrilmiş olmasındadır. Komisjaların huyky məsələsi Baqı işçilərinə subyt etdi qi, onları mubarəzəsi təq Baqı zəhəri ilə məhdyd kalmır və umyijjətlə mudaraçılıkdən xilas olmaq lazımdır.

İşçilər mə'dən-zavod dajirələrinin zəhərə bitizdirilməsi tələblərini də bynca inadla mudafə edə bildilər. İşçilərin tələbi uzrə xusysi Zakaıkasja komitəsi məsələ ilə jerində tanrı olmaq uçun bir komisja qəndərdi. Əlbəttə, çök vakt tələb olyndygyndan komisja məsələni əjrənə bilmədi, laqin qeniz qutlələrin əhvali-ryhijjəsi ilə tanrı oldy və dajirələrin bitizdirilməsi hakkında bir kət'nama çıkardı. Komisja, öz kət'namasına dəlil olmaq uzrə məzqyr dajirələrin təsərrufat və iktisadiyyat cihətindən zəhər ilə ajrılmaz bir syrətdə sıktı, mərybyt oldygy qəstərmədi. Zəhər butun mə'dən dajirələrinin iktisadi həyatı uçun bir təsərrufat əsası və təzqil edici mərqəzdir. By əla-

*) «Bağınsqi Raboı» № 47.

***) Jena orada.

mətlərin mevcyd olması, qəstərir qi, Baqı icraiyyə komitəsinin xahisinə əməl edilməlidir.

Butun millətlərin byrzyazjası, mə'dən dajirələrinin zəhərə bitizdirilməsi əlejhində silahlandı. Byrzyazjanın ən qərqəmli numajəndələri həftələrlə Tiflisdə qeçirərək öz tələblərini mudafə edirdilər. Zühəsiz, xusysi Zakaıkasja komitəsinin butun husni-təvəccuhu də byrzyazja numajəndələri tərəfində idi, laqin işçilərin sıktırması altında xusysi Zakaıkasja komitəsi canını dizinə dytarak 7 sentjabr tarixli iclasında belə bir kərar verməqə məcbyr oldy:

«Mə'dən dajirələri ilə birliqdə umymi bir zəhər idarəsi vahidi təzqil etməq məksədi ilə mə'dən-zavod dajirəsi zəhərə bitizdirilsin. Bila-tə'xir Baqıda indiqi hudyd daxilində Dyma seçqisi tə'jin edilsin və jeni bitizdirilən mə'dən-zavod dajirə və qəntlərində sijahı, tərtibinə bəzılsın və seçqi icrası hakkında muvəkkəti kanyınnamada qəstərilən muddətin tamamlında məzqyr dajirədə ilavə olaraq zəhər vəqilləri seçilsin. Oradan seçiləcəq vəqillərin mikdarı, bitizdirilən dajirənin əhali, sırtının mikdarına muvafik olaraq tə'jin ediləcəqdir».

Karətə məclisi-muəssəsən seçqiləri dyrdygyndan və demokratiq təzqilatlar izləməqə kabil olmadıklarından, by kərarın əməli əhəmiyyəti jok idi. Laqin əsas e'tibarı ilə məsələ işçi qutləsinin tələbinə muvafik bir syrətdə həll edildi.

Ərzak pozgynlygy qundən-qunə dərinləzirdi. Ona qərə işçi qutlələri javaz-javaz baza duzurdulər qi, məsələ jalınız Baqıda ərzak idarələri təzqilatının noksanı, ilə bitməz, pozgynlyk və bəhranın səbəbi haqim firkələrin umymi sijasi xətti-hərəqətindədir. Baqı həyatı, ancak umymi vəziyyətin bir numynəsi idi. Pajları mikdarı, əqsilməqdə və çəraq duqanları kabagında nevbəje dyranların saji qundən-qunə artmaqda oldygy halda, ərzak komitəsi binaqzarlıklar verərək atlara taxıl (çəraq) verməqi kədəgen edirdi. Byrası; zəhərdə məhqəm həqumət olmadıqından ərzak təzqilatlarının aciz kədiklərini, qəstərir. Fəket by həkikətlər umyijjətlə mevcyd sijasi sistemin iflasını təsvir edirdi.

By barədə 3,000 adamın istiraqı ilə Sabynçyda vake olmyz bir mitingın kət'naması, əajani-dikkətdür. Kət'namada əz-cumlə belə dekilirdi:

«Biz e'tiraf edirik qi, ərzak idarələrinə karət, qutlənin narazılığı; ictimai təzqilatlar icraiyyə komitəsi və işçi vəqilləri zyrasının byrzyazja unsurləri ilə mudaraçılık sijasəti və fəalijjətsizliyinə qərə, qutlənin onlara inanmamasından dogyr. Ona qərə, qutlələrin öz zyralarına inanıb e'tibar etmələri və onyn rəhbərliqi altında mutəzəqqil izləmələri uçun işçi vəqilləri Zyrasını, jenidən seçməq lazımdır».

Baqıda inkilabın inqizafında kət'i rol oınajan məsələ isə muəstərəq mukavəlanəna ygynda aparılan mubarəzə idi.

Avgystyn axırlarında Mandelstam Petrograddan kaçırdı. Mandelstam müstərəq mukavəlanama muzaqəratı, uçun Skobelev tərəfindən Petrograda çağırılması olan Baqlı işçiləri numajəndəsi idi. Mandelstam Petrograddan xəbər qətirdi qi, sabit neft kilmətinin artırılması hakkında neft sənaje'çilərinin təminat tələbinə əməl edilmədir. Neftin kilməti 60 kəpiqdən artırılıb 96 kəpiq edilmədi. By syrətlə müstərəq mukavəlanama xarclarının ödənməsi uçun sənaje'çilərə neftin hər pytynda 36 kəpiq verilmədi, həm də by artırma jalınız qələcəqdə istehsal ediləcəq neftə dejiil, hətta bəjuq sənaje'çilərin əlində mevcyd olan çokly neft ehtiyatına da zamil idi. Çokly neft ehtiyatı oldygy, heç olmasa Skobelev və ticarət-sənaje naziri zəxsində, Muvəkkət Həqumətə qəzəlcəsinə mə'lym idi. Dogrydyr, işçilər neft kilmətlərinin bahalandırılması ələjhinə kət'i syrətdə protesto edir və çok dogry olaraq neft kilmətinin bahalandırılması, nın bir daha jazajətə bahalıqlı artırılmasına bəis olacağına qəstəridilər. Laqin nə olyrsa, olsyn kanyın artıq verilmədi və sənaje'çilər işçilərə hələ muəjjən heç bir zəj verməmiş oldygy halda, həqumət onlara çok bəjuq zəjilər vermədi. Fəkət bynynla barabar sənaje'çilər müstərəq mukavəlanama ələjhinə mubərəzəni davam etdirirdilər.

Bəjuq sənaje'çilər əməq hakkı, nın artırılması məsələsində muxtəsərcə quzəstə razı olyrdylar. Byrası qəstərir qi, onlar təcə özlərinin bilavasitə mənəfeini mudafəə etməqlə qifajətlənməjərəq umyijjətlə inkilab ələjhinə mutəzəqqil mubərəzə aparmakdan bəjyn kaçırmazdylar. Jykarıda qəstəridiği qibi müstərəq mukavəlanamanın məsələsi (məksədi) vahid əməq hakkı sistemi jaratmaq, cur-bə-cur təbəkələr və dərəcələr sistemini ləgv etməq və işçiləri mudirijjətin qejji-majəzasından asılı olmaqdan kyrtarmak idi. Sənaje'çilər bəziləca olaraq by əsas prinsipin ələjhinə zor verirdilər. Onlar var kuvələri ilə ajrı-ajrı işçi grypları ilə ajrıca mukavəlanamalar bağlamaga çalırdylar. By məksədə çatmaq uçun birinci ittifaq numajəndələri məzqyr ittifaqa daxil olan firmalar adından müstərəq mukavəlanama zərtlərini bə'zi dəjiziqliqlərlə kəbyla razı oldyklarını bildirdilər. Ejni zamanda sajir gryplara mənsyb sənaje'çilər ja müstərəq mukavəlanama bağlamakdan bilmərrə intina edir, ja da kəbyly mumqun olmajan təqliflər edirdilər. By hərəqətlərin umyimi bir məksədə—Baqlı proletarjatını birləşdirən mukavəlanamanı kirmək məksədinə xidmət etdiğini zənn etməq olyr.

Zyra Komisjasının lajihəsinə qərə, işçilərin məazı artırıldıkdə juqsəq ixtisaslıların artımı fajiz nisbəti ilə əqsilməli idi. Umyimi prinsip əhəmiyyətindən bəzka, Baqlı zərəjiti içərisində by maddənin daha bəjuq əhəmiyyəti var idi. Kara (ixtisasız) işçilərin ən çoky muşəlmən və bir az da ermənilərdən ibarət idi. Rys işçilərin isə çoky ysta və ixtisaslı işçi idi. By syrətlə əməq hakkı, nın bir dərəcəyə kədər

barabarlaşdırılması cur-bə-cur millətlərə mənsyb işçilərin jakınlazması, uçun zəminə hazırlamaq idi.

Baqlı neft sənaje'çiləri adətə işçilər ələjhinə mubərəzədə müstərəq mukavəlanamanın rəf' etməli oldygy dağınıklıkdən tez-tez istifadə edirdilər. Ona qərə rys işçiləri ja da heç olmasa onların jykarı təbəkəsinə karzı provokasiya jarada bilməq uçun sənaje'çilər butun işçilərin məazını, barabar mikdar fajiz artırmaq prinsipini mudafəə edirdilər.

Sənaje'çilər öz təqliflərini butun işçilərə pajlamak uçun ajrıca bir qitabca zəqlində çap etdirmədilər. İşçi numajəndələri əlbəttə by təqlifləri kəbyl etmədilər və muəssəsə sahıbları ilə muzaqərat sentjabrın ortasında qəsildi. Qutlələr; bəjlə zərəjiti altında bəzka çərə qərməjərəq, tə'til e'lanı tələb edirdilər. Fəkət menəviq es-erlər ittifaqı, pəq məntiki olaraq tə'tili öz əsas sijasi xəttləri uçun bir təhlüqə hesab etdilər. Sentjabrın 16-nda mə'dən-zavod komisjaları konferansında mudaraçılar muzaqərənin davam etdirilməsi hakkında bir kət'nama çıkardırmaga muvəffək oldylar. Fəkət konferansın kərarı işçiləri kane etmədi və bir azdan sonra dağınık tə'tillər başlandı. O cumlədən Nobel zirqəti işçiləri də tə'til etdi. By hadisə ilə əlakədar olaraq sentjabrın 18-nda konferansın iquinci iclası, vake olyb belə bir kət'nama çıkardı:

«1) Konferansın iclası fasiləsiz e'lan edilsin.

2) Muzaqərat aparın komisja hər bir nəticə hakkında konferansa mə'ryzə versin, muzaqərat vaktı birinci nevbədə by məsələlər ultiyatım zəqlində kojylmaldyr: «Zafatema» cəmiyyəti işçilərinin tələbinin bila-tə'xir kəbyly; ev qirajəsi və jol qirajəsi də daxil olmaq uzra komisja tərəfindən təqlif olynmyz əməq hakkı, mikdarının tamamilə kəbyly; əməq hakkı, mikdarının əsqər arvatlarına da zamil edilməsi və komisjanın kəbyl və təsdiki məsələsi.

3) By məsələnin hamısına qəçən konferans tərəfindən tə'jin olynmyz məhlət muddətində kət'i syrətdə cavab verilməlidir.

4) Təqlif kəbyl edilmədiği təkdirdə konferans; tə'til komitəsi e'lan edilyr».

Jeri qəlmizqən kejd edəlim qi, konferansın by iclasında Petrograd muzavərəsi hakkında Zevinin (bolşeviq numajəndəsi) mə'ryzəsi dinlənmiz və bolşeviqlər tərəfindən təqlif edilmiz bir kət'nama kəbyl olynmyzdyr. Kət'namada Muvəkkət Həqumət sijasetinin tam iflas etdiğini izharla by sijasetin davam etdirilməsi inkilabı tam məglybijjətlə təhdid etdiği qəstərilir və ona qərə də by tədbirlər təqlif olynmyr:

«1) Mudaraçılıq sijasetinə xitam verilməsi və byrzyazja ilə əlakənin tamamilə qəsilməsi.

2) Butun həqumətin həkiki inkilabçı demokratjaya qəçməsi.

3) Muhərəbə edən və bitərəf devlətlərin butun millətlərinə bilatə'xir umyimi demokratıq sulh təqlifi.

4) Jərlərdə əqsi-inkilabçıları ələhinə mubarəzə üçün aktiv bir kuvvə olmaq üzrə işçilərin bila-tə'xir firka təşkilatları, kontroly altında silahləndirilməsi.

5) Butun məhbys bolşeviq və internasionaçıların bila-tə'xir azad edilmələri.

6) Kornilov macərəsi ələhinə kət'i və açtık mubarəzə aparılması, byrzya əqsi-inkilabçıların (Miljyko, Gyçkof, Rodzanko və səjirlərinin) həbs edilməsi, əqsi-inkilabçı təşkilat və gəzətlərin kəpətilməsi, rys inkilabına zərər vıran müttəfik kapital acentlərinin Rysjadan surqun edilməsi.

7) İnkilab duamənləri və xajinləri üçün bəki saklanmakla barəbar əsqərlər üçün ölüm cəzasının ləgvi, komanda həj'ətinin bila-tə'xir təmizlənməsi».

Byndan ilavə kət'nama öləqənin malijjə və iktisadi həjətini nizam və kajdaja salmaq üçün müləqədar toprakları üzərində xusysi müləqijjətin ləgvini və toprak məsələsi məclisi-muəssəsən tərəfindən həll edilənən cən məzqyr toprakların qəntli komitələrinə verilməsini; devlət əhəmiyyəti olan bəjuq sənaje və o cümlədən neft sənaje'inin milliləşdirilməsini təvsijə edirdi.

By kət'namanın ələhinə ancak 7 adam səs vermişdi. By isə mənzəviq-es-er rəhbərlərinin tamamilə əzəlməsi oldyklarını isbat edirdi. Onlar ancak iqi qündən sonra fiqirlərini topladılar və bolşeviqlərin bəjannamasını tənqid etməyə bəslədilər. «Izvestija»nın mənzəviq-es-er mühərrirləri soryzrylar qi: «Müttəfik kapital acentlərinin Rysjadan surqun edilməsi nə deməkdir? By təqlif İnoqiltərə, Fransə, Amerikə, Japonjə və İtaljə ilə sijəsi munəsəbatı qəsməq, onlara muhərəbə e'lan etməq deməkdir». Məkalənin axırında müəllif malxuljə ilə dejiq qi:

«Onə qərə də konferans, bolşeviqlərin təqlifini tamamilə kəbyl etməqlə özünü fəna bir vəziyyətdə byrakdı». Jəltiniz gəzətinin nə üçün konferansın özündə mudarəçilərin «bolşeviq bəjannaması» ələhinə səs verməq kədər mərdənəliq qəstərə bilmədiqlərini ilavə etməməsi təəccubdur». Tə'til jəkləndirildi. Tə'til lahud olmyədy.

By tə'tilin bir çox səbəbləri var idi. Birinci səbəb muəssəsə sahıblarının müstərəq mukavələnamə əərtlərini kəbylyndan imtina' etmələri idi. Ləqin işçi qütlələrinin umymi əhvali-ryhijjəsi byrzyəzəjə karə, dərin nəfrət və mudarəçilik sijəsətdən çəqinmələri də byrada bəjuq rol ojnandı. Jykarıda dejidijə qibi hələ Skobelevin qəlməsindən əvvəl işçilər tə'til e'lanı və protesto numajijə təqilini tələb edirdilər. Baqı, proletarjət, bilavasitə öz iktisadi mənafeindən başkə, silni hiss ilə kət'i vryzəmə zamanının jəkləndirilmə, da hiss edir və öz qucunu qəstərməyə çalırdı. Mənzəviq və es-erlərin silni, silni altında numajijə bəz dytmədi. Ləqin bynynla barəbar, toplanmış inkilab enerzisi özü üçün bir çəklə joly tələb edirdi və müstərəq mukavələnamə məsələsində muəssəsə sahıblarının inadi, həmin çəklə üçün səbəbdən zijadə bir vasitə oldy.

Bolşeviqlər, heç olmasə onların çöky, by halı, nəzərə alırdı. Ləqin bynynla barəbar, deməq olry qi, heç birisi tə'til ələhinə çəkməgə cur'ət etməjirdi. Bynyn da səbəbi by əzəgıdəqi, hədisə idi: bir dəərəcə kədər korykə var idi qi, tə'til müəjjən syrətdə neft sənaje'çiləri üçün əlvəriəli olsyn; sənaje'çilər, işlərin dəjandırlımasından istifadə edərəq, neft kiymətlərinin daha artıq bəhaləndirilməsinə müvəffək olsynlar. Baqıda çök bəjuq neft ehtijəti var idi. Həstərxən jolynyn bəglanməsinə də əz kəlmədi. Amma by məsələdə bolşeviqlərin ehtijətarlıqına ən umdə səbəb mə'dənlərdə cəbr və təcəvuz icrəsi, təhlüqəsi idi. Məsəlman işçilər və erməni proletarjətin çök hissəsi inkilabçı firkələrin nüfyz və tə'sir dəjriəsinə cəlb edilməmişdi. Milli munəkəzə hələ o zamanlar Baqı əhərində çök qənis mejdən əlməmədi, sə də, jənə də korykə var idi. Zyranın mudarəçilik sijəsəti qütlələrin əjrlməsinə, yzəkləməsinə səbəb olmyədy. Çəklə rəhbərliq edə bilməq üçün qifajət kədər nüfyz və sələhijjəti olan bir təşkilat jök idi. Sonralar mə'lym oldy qi, müstərəq mukavələnamə idejəsi, qütlələr arasında o kədər mə'təbər imiz qi, butun Baqı proletarjətin birləşdirən bir kuvvə xidməti qərmüşdü.

Sentjəbrın 21-ndə konferans özünü tə'til komitəsi e'lan etdi və əjlin 22-ndə, sentjəbrın 27-ndən bəsləjərek tə'til e'lanına kərar verildi.

Mənzəviqlər və es-erlər qyja tə'tilə jərdim edirdilər. Amma onların tə'tilə karə, dərin bir mənfə əlakə bəslədiqləri əubhəsiz idi. Tiflisdən qəlmiz olan mənzəviq rəhbəri Gegeçkərinin çəklə byny hamıdan jəxət, isbat etdi. Həttə neft sənaje'çiləri iclasında belə Gegeçkəri tə'tili xəta hesab etdiqini, işçilərin tələbinin bələqə də həddindən çök oldyqyny və işçilərin inadi, dytdykda əkli-səlimə kylək əsmək istəmədiqlərini bəjan etmişdi.

Tə'til müntəzəm və müttəəqqil qeçdi. Oktjəbrın 2-ndə ibtidajı mukavələnamə imzalandı. By mukavələnaməjə qərə, muəssəsə sahıbları iqi həftə müddətində kət'i mukavələnamə bəgləmagı iltizəmə etmişdilər.

Butun məthyət Baqı proletarjətinin gələbə çaldıqını tə'qidlə qəstərirədi. Bir dəərəcə kədər by tə'qid dogry idi. Əvvələ bir çox maddələrin ələhinə sənaje'çilər inadla mubarəzə aparırdılar; indi tə'til nəticəsində məzqyr maddələr kəbyl edildi. Tə'tilin əsil əhəmiyyətinə isə Aljözə Caparidzə «Baqınsqı Rəboçı»nin 4 oktjəbr tarixli numrəsindəqi məkaləsində belə qəstərmışdi:

«İşçilər mudarəçiləgə gələbə çalaraq mubarəzə joly dytdylar. Tə'til qütlələrin müttəəqqil və birlijə maliq oldyqyny isbat etdi. Çəklə ərəfəsində qərulməqdə olan kəjdsizliqdən dolaj, byrasının bəjuq əhəmiyyəti var idi. Ən muhummu də bydyr qi, tə'til qunləri; həqumətin işçi və qəntlilərə qeçməsi əjrlənin mümqun və dogry oldyqyny isbas etdilər».

Inkilabın birinci jartım ilində Baqıda jykardı təsvir etdiqimz sınıf mubarəzəsi inqizafın tarixi ilə Rysjanın bütün proletatar mər-qəzlərindən inkilab inqizafının qədizi arasında əslində heç bir təfavut yoxdur.

Mudaraçılığın iflası, qutlənın menzeviq və es-erlərdən yzək-ləzması, sınıf mubarəzəsinin qəsqinləzması—hamısı fevraldan oktyabra can inkilab tarixinin umymi halları idi. Ancak Rysjanın sajiir sənaje mər-qəzləri ilə Baqının fərki, umymijjətlə əhali, sınıf hej'ətində və xusysən proletarjatının cur-bə-cur millətlərdən muraq-qəb olmasında idi. Baqıda işçi sınıfının ən bəjuq hissəsi qanardan qəlmə unsurlərdən: rys, iranlı və Kazan tatarlarındən ibarət idi. By syrətlə iktisadi və mədəni cihətdən umymijjətlə qeridə kalmış olan Azərbaycan qəntləri, deməq olır qi, tamamilə səhər nufyz və tə'siri dajirasından xusysən işçi qutlələrinin nufyz və tə'sirindən xaricdə kəlirdi.

Əlbəttə by hal Baqıda işçi hərəqatı, inqazafının bütün qədizinə tə'sir edirdi. Sınıf mubarəzəsinin umymi kanyınları əlbəttə Baqıda da hər jerdə oldygy qibi idi. Laqin jykardı ziqr olynan xusysijjətlər sajiisində proletarjatın mudaraçılıq xuljasından azad olması cərə-janı çətinləzirdi. Ona qərə, sentjabra jakın Baqı işçilərində mudara-çılıq siyasətinə karzı daha husni-rəğbət kalmamışdı, sa da proletarjat qəsqin və muəjjən syrətdə byrzyazja ilə hər cur yzlaşma (mudara) nın əlejhinə rəj vermizsə də, laqin bynynla barabar təəccublu bir hadisə qəroruz—menzeviqlər ilə es-erlər, xusysən es-erlər səhnədən çəqilməjirlər. Azagıda qərəcəqimiz vəchlə, işçi qutləsi ilə menze-viq—es-er ittifaqının bir çok tokyzmalartna bakmajarak istər jerli, istərsə umym Rysja mahijjətli bir çok məsələlərdə, bolzeviqlər tərə-findən çıkarılan tələb və ziartlara qutlənın jartım etməsinə bakmaja-rak. Səhər Dyması seçqiləri, məclisi-muəssəsan və jerli mər-qəzi Zyra seçqisi es-er firkəsinin jəzəməyə kabil oldygy qəstərdilər və bol-zeviqlər bynynla hesablaşmaga vadar olyrdylar. Zahirdə təəccublu qərulən by halın səbəbi o idi qi, Baqı işçiləri mudaraçılıqdan asan-lıkla azad oldylar. Amma rys və erməni proletarjatının çok hissəsi yzın muddət mudafəəçiliqdən azad ola bilmədi.

Menzeviqlər ilə es-erlər müsəlman işçilərin arasında iz apar-mağın kejdini o kədər çəqməjirdilər. Dogrydyr qi, hərdəm bir by məsələyə bir neçə məkalə həsr edirdilər, laqin by məkalələrin ryhy müsəlman millətçiliqi ilə mubarəzə aparmak, müsəlman qutlələrinin «devlətə zidd» gərəzi mukabilinə mubarəzə etməq məsələsindən ibarət idi. Çok dərəcə muraqqəb olan milli məsələnin həlli ygrynda on-ların tərəfindən heç bir təəzəbbus edilməmişdi və edilə bilməzdi də.

Müsəlmanlar arasında izləməq məsələsi bolzeviqlərin konferansı,

və Baqı komitəsi iclasları məsajili-jevmijjəsinə tez-tez daxil edildi-qində qəroruz qi, bolzeviqlər müsəlman işçi qutlələrinin izə cəlb edil-mələrinin inkilab üçün nə kədər bəjuq əhəmiyyəti oldygy jaxzı, baza duzmuşdular. Fəkət inkilabın birinci devri muddətində izin sözdən o jana qətmədiqini kejd etməq lazımdyr. Bynyn da səbəbi müsəlman işçilərin dillərini bilən firkə işçilərinin olmaması, firkə aktivinin son dərəcə məzgy olması və işçi qutlələri arasında mudaraçılıq və muda-fəəçiliqi dəf' etməqə muvvəfək olmadı, keca müsəlmanlar arasında mil-lətçiliq inqizafı üçün əlverişli bir zəminə oldygy duzunmaq idi.

Yzın illərdən bəri Rysjada müsəlman millətlər üzərində həqum-fərma olan zylym və təhəqqumdən dolajı müsəlman və o cumlədən Azərbaycan zijaqları, azacıq bir hissədən başka, onları çar həquməti və onyn inzibatçılartından xılas edən inkilabı təbriq etdilər. Müsəl-man byrzyazja siyasi xadimləri Rysjaya karzı inkilabçı idilər. Onlar çok haklı olaraq baza duzurdulər qi, həqumət başında bəjuq byrzy-azja dyrarsa «jabancı millətlər»in halı əsla dəjizməjəcəqdur, ona qərə demokratjanın gələbəsini təbriq edirdilər. Müsəlman xalklar ilə məsqyn olan bir çok əlqələrdə agalığ edən «inqilis demokratja»sı onları qəzunun kabagında idi. Umym əhəmiyyətli dəvləti məsələlərdə Azərbaycan millətçiləri də demokratjanın ən sol kanadı ilə əl-ələ qətməqdən çəqinməjirdilər. Xusysən muharəbə məsələsində onlar, Turqijəyə təmajul edərəq, muharəbə istəməjirdilər və sol demokratja ilə barabar qətməqə mejl edirdilər. Azərbaycan byrzyazja və xırda byrzyazjası millətlərin ajrlımaga kədər tə'jini-mukəddərat hukyky ziartını məmnynijjətlə karzıladılar. Çünqu by ziartlar əzlərini müsəl-man qutlələrin jeqanə numajəndəsi e'lan etməq imqanını onlara ver-mişdi. Byrada ony da kejd edəlim qi, fevraldan oktyabra can 8 aj muddətində Azərbaycanda millətçiliq hərəqatı muəjjən ittihadı-islam-çılıq mahijjətində qədirdi. Bəlqə də sabik Rysja imperjası müsəlman-ları dejil, hətta bütün dunja müsəlmanları, nın birləzması məsələsin-dən bəhs olynırdy.

Fəkət məzgyr xadimlərin inkilabçılıqı Azərbaycanın kapısında kyrtarırdı. Byrada, öz evlərinin içində onlar inkilabın adını belə əzitməq istəməjirdilər.

Baqı Müsəlman İctimai Təzəqilatları Komitəsinin Əxbarı gəzəta-sinin birinci numrəsində («Kaspi» № 95) komitə baş məkalədə zahirən öz programının əsaslarını təsvir edir.

«Xalk izinə xidmət etməqə başlarqan, biz; jaltınız jerli, milli məsələ dejil, umym dəvləti məsələlərdə də mustəkil olmağı lazıq qəroruz... Tarixi və mədəni birləzmiş və bilmərrə təbəkələzmiş demokratiq müsəl-man xalk qutlələrinin mənafeini mudafəə etməqlə barabar əlqənin demok-ratiq cumhyriyyət ygrynda bizə azadlıq vermiş olan həkiki demokratiq siyasi firkələri ilə həmişə həmrəj olacağız. Parlman əlqələrində məzrytali byrzyazja usuly-idarəməzimin bizim qibi müsəlman millətlərə heç bir zəj ver-mədiqini heç bir zaman ynytmajacağız. Inqiltərə ilə Fransa bynyn canlı numynəleridur. Rysjadaqı imperjalistlər bizim dostymyz ola bilməzlar».

Azqardır qı, musavatın rə'jincə «bilmərrə təbəkələzməmiş» musəlman xalqları qutləsinin sınıfı təzqilatları ehtijacı jokdyr, onlar uçun sınıf mubarəzəsi ölümdür. Çünqu musəlman millətlər uçun butun sınıfların birləşməsi və umymyn səadəti uçun birliqdə izləməsi lazımdır.

Jənə həmin gəzətinin 13 ijyn tarixli numrəsində başka bir məkalədə musəlman ictimai təzqilatlarının «sınıfsızlığı» daha kə'ti və muəjjən syrətdə ifadə edilir. Məkalə sahibinin qəstərdiqi uzrə, musəlmanlar arasında sun'i sınıf təmsilindən kərkan milli təzqilatlar ələhdarlarına cavabla, məkalə sahibinə onlara belə təsəlli verir:

«İnkilabçı demokratja numajəndələri bilməlidurlər qı, bizim milli təzqilatlar kə'tijən və mutlək sınıfı gərəzə jabancı olaraq öz uzvləri və xadimlərinin daxili məsləq və e'tikadi məsələsinə heç də kərkməjirlər».

By sözlərin cəfəncijət olmasından ilavə, izdə heç də həkikətə muvafik olmadıqları, kejd etməyə dəjməz və azagıda qəfəcəqimimiz vəchlə musəlman komitəsi sınıfı mubarəzənin butun məsələlərində ən aktiv iştiraq edirdi.

Milli komitənin qimlərdən ibarət oldygy onyn sijasi simasını, qifajət kədər qəstərir:

«1) Məhəllə (məscid) komitələrinin tərəfindən bir numajəndə. 2) Mənarəist və anarxistlərdən başka hər musəlman sijasi firkə təzqilatından uçər numajəndə (məsləq fərki koymadan). 3) Musəlman qənt kooperativ cəmijətlərinin hərəsindən bir numajəndə; və butun zəhər kooperativlərindən 7 numajəndə. 4) Hər hənqarlar ittifaqından 2 numajəndə. 5) Hər işçi dəjirəsindən bir numajəndə olmaq uzrə cumlətanı, 12 işçi. 6) Baqı grodonəçalışvosy dəjirəsindəqi qənt cəmijətlərindən 12 numajəndə. 7) 3-u bəjuq və uçu qicqı tacirlərdən olmaq uzrə 6 nəfər tacir numajəndəsi. 8) Hər mədəni-məarif muəssəsəsindən iqi numajəndə. 9) Musəlman əsqərlərdən (hərbijyndan) 5 numajəndə. 10) Hər zemləçəstvodan (həməəhərlilər) komitəsindən bir numajəndə. 11) Musəlman neft sənajə'çilərindən 2 numajəndə. Muhərrir, doktor, vəqil və mühəndislərdən hərəsindən 4 numajəndə və muəllimlərdən 8 numajəndə.

daha izahata hacət jok.

Komitənin canı, liberal mulqədarlar və xırda byrzya zijaqlar firkəsi olan «musavat» idi. Azərbaycan musəlmanları arasında byrzyazja zəif tərəkki etmiş oldygyndan və Baqı byrzyazjasının ən çoky, xariciləri çkdiəkdən sonra, rys və erməni oldygyndan «musavat» firkəsi öz programında bəjuq mulqədarların mənafeini mudafə etməqdə iqən işçi məsələsində deməq olыр qı, tamamilə sosial-demokrat firkələrinin əkəll programını kəbyl etmişdi.

Musəlmanlar ilə ermənilər arasında çər həqumətinin saçdıqlı milli ədəvat və rysların imtiazlı, bir mevkə' dytması, təbii olaraq, musəlman işçiləri ilə erməni və rys işçiləri arasında bir ajrılık jaratmışdı. Muharəbə vaktı rys proletarjatının bir hissəsi və xusysən ermənilər millətçiliqə alışıqlığından və «Dəznaksuton» firkəsi qonyly dəstələr təzqil etdiqindən Kafkasja musəlmanları və həmçinin Baqı musəlman işçiləri tərəfindən ermənilərə və kışman ryslara kərzi, çəqməzliq hissini dərinləədirdi. İnkilab

muharəbənin və «Zərk istibdadı ələhinə mubarəzə» nin davam etdirilməsi bəragı altında qətdiqcə, Kafkasja millətlərinin jəknəlaşmasına jərdim etməjirdi. Musəlmanlar arasında firkə işləri aparılmaması, musəlman millətçilərinin musəlman işçilərini öz nufyızları altında çəqməqlərini asanlaşdırırdı.

Millətçi komitənin işçilər arasındaqi muvəffəkiyyətini sentjabrın 29-nda bolşeviqlərin bejnəddəvajır konferansında musəlman bolşeviq təzqilatlarının verdiqi məlymatdan qərməq olыр. «Himmət» və «Birliq» qibi musəlman bolşeviq təzqilatları numajəndələri həmişə son dərəcə namunasib zərəjit altında çalışmaq məcburiyyətində kaldıqlarını qəstəririlər. By zərəjitin başlıca xusysijəti hələ by vaktə can musəlman byrzya-koçy təzqilatlarının nufyız və tə'siri altında kalan musəlman demokratiq qutləsinin tamamilə mutəəssib millətçiliq ryhy ilə ryhlanmasından ibarətdür.

Axırda natiklər, musəlman əməqçi demokratja qutləsinə byrzya-koçy təzqilatların nufyzyndan azad etməq uçun by məsələyə lazımlıca dikkət verməyə də'vət edirdilər» *).

By təzqilatların mə'dən işçiləri üzərində nə kədər nufyız və tə'siri oldygyny bilməq uçun maj ajrında mulqi ərzək komitələri seçkilərinin nəticəsi hakkindaql rəkəmlər qafidir. Uçuncu mintəkədə 7.120 səsdən 787-i sosialistlər ittifaqına, 6302-si isə musəlman sijahısına verilmişdi. 4-ncü mintəkədə 11271 səsin 1293-u sosialistlər ittifaqına, 9888-i musəlman sijahısına verilmişdi.

By syrətlə səslərin ən çokynyn musəlman ictimai təzqilatlar komitəsinə verilmiş oldygy qərulur.

Sosjalist firkələr tərəfindən musəlman işçiləri arasında heç bir iş aparılmadıqları, jykardı kejd etmişdiq. Hələ by da azdyr. Zyrada, deməq olar qı, musəlman numajəndəsi jok idi və birinci devrə mənsyb Zyra komisjaları, sijahılarına bir turq familjası qəzə çərp-majır. Hətta mə'dənlərdə işçi mitinglərinin də çoky rys dilində aparılırdı, və gəzətlər dəfələrlə qəçəri syrətdə musəlman işçilərin rys dili bilmədiqlərindən mitingə qəlmədiqlərini kejd edirdilər. Qəribədür qı, maxsys musəlman iclaslarında çkərilməz kə'tnamaların çoky rys, jada erməni sədr və qatib tərəfindən imza edilmişdir. Zyranın 6 ijyn tarixli iclasında Caparidze öz nitkində əz-cumlə belə demişdi:

«Zyrada qəniz syrətdə musəlman işçilərindən numajəndələr bylyndyrmək lazımdır. Musəlman demokratjasını təzqil etməyə başlamak və işçi və əsqər vəqilləri Zyrası janındaql komisjalara onların numajəndələrini daxil etməq lazımdır. Tez-tez musəlman dilində muracətnamalar və iclaslarınızın protokollarını nəsr etməq lazımdır» **)

Misəl qətirdiqimiz iclasın atçotynda qərə, sajir natiklərin nitkələrində Caparidzenin kaldırdıqlı məsələdən bir qəlmə bəhs edilməjir. Qərunur by məsələ Zyranın dikkətini cəlb etməmişdir.

*) «Baqınsqi Raboçi» № 61.

**) «Izvestija» № 57.

Bolşeviq təşkilatının yığıncaqlarında ziqr olynmyz bejnəddəvajir konferansında «Baqınsqı Raboçi»nin verdiyi atçota qərə, milli məsələ haqqında kət'nama çıxarmajarak, umym Rysja bolşeviq konferansının kət'naması zəminəsində kalmaga kərar verilmişdi. Əlbəttə, umym Rysja bolşeviq konferansı milli məsələnin həllini çox dogry kejd etmişdi, laqin Baql zərajiti içərisində umym Rysja konferansının direktivlərini ajdınlaşdırmaq, müəxxəs etməq lazımdı. İnkilabın birinci devrində by məsələ çox çətin idi və Baql konferansı əslində məsələni həll etməq dejil, nevbədən qəturmuşdu.

Millətçi müsəlman təşkilatları munakəzə zamanı Zyrada və sajjir demokratiq təşkilatlarda müsəlman işçiləri və müsəlman ictimaiyyətinin numajəndələri olmadıqları tez-tez qəstəridilər. Fəkət bynyn ancak bir munakəzə usuly oldygy kejd edərsəq, səhv etməmiş olarız. Həmin müsəlman təşkilatları nə kədər qi, hələ məhəqəmlənməmişdilər, Zyrada qifajət kədər müsəlman işçiləri numajəndəsi olmaqla çalçamajurdular. Həmin qutlələr Zyradan yzak olmaqla, ancak millətçi byrzya firkələrə mənfəət idi. Jalınız mə'dən və zavodlarda öz nufuzlarını məhəqəmləşdirdiqdən sonra by təşkilatlar istər Zyrada, istərsə başka demokratiq təşkilatlarda qifajət kədər numajəndəliq tələb etməyə başladılar.

Mə'lym oldygy uzrə, mərqəzdən Kafkasja Xarlamof, Babacanof, Cəfərof və Çxenqelidən ibarət bir xusysi komitə qəlmışdi. Xusysi Zakafkasja Komitəsi Zakafkasjada höqumət təşkilinə başladı və by izdə hər millətə öz topraqlarında höqumət təşqili ixtijarı, imqanını verməq prinsipi ilə iş qəturdu. Qeridə kalmış müsəlman vilajətlərində—həm də jalınız müsəlman vilajətlərində dejil—kabakcadan həzrlək qərmədən jeni höqumət təşqili əmri höquməti kolçəmək və mulqədarların əlinə tapşırılmış oldy. Xusysi Zakafkasja komitəsinin o muddətdəqi arxivini bir çox ziqajətlərlə dolırdy. Cur-bə-cur gryplar mulqədar və koçyların öz başına bütün əhaliyə üzərində kontrolsyz höqumətməlik etdiqlərindən ziqajət edirlər. By hal qəndin zəhərdən yzaklaşmaqla, ajrlıqları bir az daha dərinləşdirdi. Qəntlər tamamilə byrzya-mulqədar gryp və firkələrin əlinə qeçdi.

Majlın axırlarında Zyranın orqanı olan «Izvestija» millətçiliq məsələsi ilə məəgyəl olmağa başladı. Byna da səbəb mulqi komitələr seçqisi və Baql Gradonaçalstvostunda jazajan Edil bojy müsəlmanların milli byrasına seçqilər oldy. Birinci məkalədə by sözlər və o cümlədən denildir:

«Vəqillər Zyranın bərcədyr bütün əməqçiləri birləşdirsin və onları arasında ajrlıq (hasar) əmələ qəlməsinə və məhəqəmləməsinə yol verməsin. Zyranın bərcədyr öz arasında müsəlman numajəndələrini artırsın və onları arasında ən ciddi mədəni-məarif işləri aparınsın»*).

* «Izvestija» № 43

Əməqçilər arasında milli ajrlıq bəz verməsinə və məhəqəmləməsinə «yol verməməq» əzu-əzluqundə dogry bir fiqirdur. Laqin məzəviq—es-er muhərrirlər, Edil bojy müsəlmanların milli cərəjanı əlejhinə hucym açmaq barəbar, erməni, qurcu və sajjirlərin məvcyd milli təşkilatlarından bir qəlmə belə olsyn bəhs etməqə hələ luzym qərməjdilər. Məzəviq və es-erlərin əzləri, hər nə olırsyn devlətçiliq və mudafəəçiliq təbligatı, aparmakla, fe'lən rys-bəjuq devlətçiliq millətçiliqı aparırdı və ona qərə müsəlmanları, millətçiliqdə təhmət və məzəmmət etməyə hakkları jok idi.

Millətçiliq məsələsinə həsr edilmiş olan o biri məkalədə «Izvestija», müsəlmanları, ancak əzlərini və öz tələblərini tanımaqda mut-təhim və məzəmmət edərək jazır qi:

«Byrası, qəzetəmizin kabakda dedijı ajrlıqlıq nəticəsidur. By əzu üçün Zyra təşkil etmiş müsəlman demokratiyasını, jerdə kalan rys demokratiyasından ajrtan sərhəddi ajrlımaqdyr. Halby qi, rys demokratiyasının birinci məksədi əlqəni və onyın əhaliyəsini bütün demokratiq tələklərini əiddətli muhərabənin təxrib edici təsirindən azad etməq, demokratiq hukyk və kənyin əsaslarını məhəqəmləşdirməq, əlqənin təsərrufat həyatını dirçəltməq və əməqçi jazajılmasının maddi zərajitini jaksılaşdırmaqdır».

Qəzetənin fiqrincə by fejz və səədətlərin hamısını Miljykovlar, Gyçkovlar əjləzən və İstanbyl və Dardanelisiz Rysja üçün səədət qərməjən bir höqumətin vasitəsi ilə kazanılmalı, oldygy qanarda dyrsyn, demokratiq hukyky və kənyin əsaslarını məhəqəmləşdirilməsinə millətlərin hukyky da daxil idi. «Izvestija» isə nədənsə məhəqym millətlərin hukykyny mudafəə etməqi xusysi hukyk ygrynda mubarəzə aparmak hesab edir və rysların belə hukyk və imtijazlara çəkən belə maliq oldyklarını busbutun nəzərdən kaçırdı.

Həmin məkalələr munasəbəti ilə «Baqınsqı Raboçi» jazırdı qi:

«Səjləməq nə kədər ağır və ələmnaq olsa da, işçi və əsqər vəqilləri Zyrasının orqanı, Kafkasjada jazajan millətlərdən birisi haqqında heç də demokratiq üçün məkbyl olmajan və son dərəcədə bir nəkteji-nəzər dytmydyr... İşçi və əsqər vəqilləri Zyrası, internasional bir məs-səədur. Belə olmaq hesab ilə millətçiliqə karşı mubarəzə aparmak onyın bərcədyr. Amma müsəlman, rys, erməni, qurcu və başka millətçiliqinə karşı, dejil umymijətlə millətçiliq əlejhinə mubarəzə etməlidur... İmperjalizm əlejhinə imperjalizm vasitəsi ilə mubarəzə aparmak olmaz. Millətçiliq əlejhinə ancak məntiki bir syrətdə aparılan internasionalçılıq siyasəti silahı, ilə müvəffəkiyyətli mubarəzə aparmak olırsın».

Hadisələr isə öz cərəjanı ilə qədirdi. Kafkasja cəbhəsindən rys kozyınları tərəfindən izgal edilmiş zəhərlərdən, qəntlərdən, provokasja talanları, rys və erməni əsqərləri tərəfindən müsəlman əhaliyə kırıqlıq talan edilmiş xəbərləri qəlməqdə idi. By dalga javaz-javaz rys nahijələrinə dogry irəliləjir, vəziyyət qet-qədə çətinləşir, kərkəy qet-diqcə artırdı.

Təəssüf qi, inkilabın birinci devrində milli munakəə əsası ilə istər ətraflarda, istərsə Baqınlın özündə vukı' bylmyz hadisələr hakında mə'lymatımız azdur. Gəzetələr əqsərən əhaliñi həjəcana qətirməməq uçun by hadisələri suqytla qeçirdilər. By xusysda «Baqı Musəlman İctimai Təzqilatlar Komitəsi Əxbarı» gəzetəsinin bir qəstərizi çök maraklıdyr qi «erməni və musəlman cəmiyyətine fəna tə'sir byrakmak istəməjərəq, komitə vilajətlərdən qələn xəbərleri dikkətlə suzqəcdən qeçirir və çök vakt əsil məsələdən bəhs etməjir. Sajir gəzetələr də belə xətt aparırdılar. Fəkət bynynla barabar bə'zi xəbər-lər mətbyat səhifələrinə qeçirdi və izlərin vəziyyəti hakında bir dərəcə mə'lymat verirlər.

«Musəlman komitəsi Əxbarı»nın 28 iyn tarixli numrəsində Mygandan alınmış bir muxbir məqtyby dərc edilmişdi. Məqtybda əz-cumla jazılır qi:

«Aldığımız əziz hurriyyət qunundan bəri Myganda jeni bir əej jokdyr. Cökdan bəri arızısını qədiqləri kiymətli hurriyyətdən kabak kardaşlarımızı sıkan unsurların çəngəlinə onlar hələ də xilas olmamışlardır; jənə də onları çəngəlinə qaldırdılar... Cür-bə-cür maskalar altında bə'zi adamlar, musəlmanların təzqilatlarından istifadə edərəq, Myganda musəlmanlar əlejhinə ziddətli təbliğat aparırlar».

Sonra muxbir jazır qi, musəlmanların silahlanması hakında zəjəələr byrakıldığından və tez-tez garət və sojgyn bəz verdiqindən rys qəntlilərinin çöky Rysjaja qəçməqə hazırlasır. Ejni zamanda «Baqı» gəzetəsi xəbər verir qi, musəlmanlar tez-tez hucym etdiqlərindən rys qəntliləri qutləvi syrətdə qəçub qedirlər.

Musəlmanların silahlanması zəjəsi zəhəri həjəcana salmış və labuddən jakınlaşmaqda olan bir hadisə qəzləməq zərajiti jaratmışdı. By halı isbat uçun gəzetələrdə çap olynmyz by xəbər qifajətdir:

«Zəhərdəqi həjəcanlı vəziyyəti nəzərə alaraq, və kara kuvvələr tərəfindən cəbr və təcavüz imqanlarının karətisini almak məksədi ilə Rysja sosial-demokrat izçi firkəsinin «Himmət» təzqilatı komitəsi, Baqıda mev-cyd siyasi firkə və təzqilatların numajəndələrindən ibarət bir istixbar bürosy təzqil etməqə karar vermmişdir qi, Baqı həjatının sulh və musəl-mətlə cərəjanının pozylması əlejhinə məzqyr firkə və təzqilatlar biri-biri-nə muvafik və yigyn çikədə bylynsynlar»^{*)}.

By zəjəələrin nə mahijjətdə oldygyny ondan bilməq olar qi, istixbar bürosy təzqilini «Himmət» öz əhdəsinə almışdı.

Iyn ayında ictimai təzqilatlar icraiyyə komitəsi sədri, izçi və əqər vəqilləri Zyrası sədri və umym Rysja musəlman kyryltajı numajəndələri sədrinin imzaları ilə əhaliyə xitabən bir muracətnama nəzr edilmişdi. Muracətnamada Kafkasjada ciddi milli tokyəmə hazırlayan provokasjadan bəhs olynır. «Musəlmanların cəmiyyətə zidd məksədləri, qəntlilər və o cümlədən ermənilərə hucym məksədi ilə silahlanmaları hakında zəjəə jazılır.

Məzqyr zəjəələrin jaratdığı həjəcan üzərinə bə'zi jərlərdə ryslar ilə musəlmanlar arasında tokyəmələr olynmışdır».

Əlbəttə əsrlərdən bəri surən ədavəti ləgv etməq uçun təq bir muracətnama qifajət dejildi; bəzəkə bir tədbir də qəruilməmişdi və həttə tələsiq də bir tədbir qərməq belə çətin idi. Jənə haman iyn ajında zəhərdə atışma kalkarak neçə adam jaralanmış və ölmüş oldy-gyndan, zəhərin bə'zi hissələrində çaxnaşma olynmışdır. Butun zylyk-lyk salan bir neçə xylikan olynmışdır. Amma ən muhum məsələ bynyn bir çaxnaşmaya bais olmasındır. «Baqı» gəzetəsinin jazıldığına qərə,

«Çök adamlar evlərdən qeçələrə və damlara çikmiş, açık kalan du-qanlar o saat bağlanmışdır. Nə oldygyny düşünmədən quçə və damlardan iclas jarıtmış qəsilərəq komitə üzvləri korkmuş əhaliñi təsqinlətməq və qullə atmaya başlanmışlardır. By zaman icraiyyə komitəsinin iclası, varmış, arzi olynmajan hərəqətlərin karətisini almak uçun avtomobillərdə zəhərin muxtəlif hissələrinə qətməşlərdir».

Milli nifak qet-qədə artmış və azagıda qərəcəqimiz vəchlə kor-kyly bir dərəcəyə varmışdı. Hələliq ancak byrasını kejd edəlim qi, jakınlaşmaqda olan fəlaqətin həjəcanlı əlamətlərinin Baqı uçun son dərəcə fəna tə'siri olynmışdır. Rys izçiləri erməni və musəlman izçiləri-nin ajrılığını, nifakını qərduqda öz canlarından korkyrdılar. Kaf-kasja cəbhəsində gələbə ja da, məglybijjət məsələsi Baqıda rys əha-linin varlığı məsələsi zəqlini almışdı. Byrada mudaraçılar həjəcanlı zəjəələrlə əhaliñin muxtəlif grypları arasında nifak və ədavətdən gıdalanırdılar.

Bolşeviqlər isə məntiki bir syrətdə internasjonalçılıq siyasəti aparırdılar. Onlar musəlman millətçiliqinin muvəffəkiyyətinin səbəb-lərindən birisini rys və erməni millətçiliqində qəruur və ona qərə də rys və erməni millətçiliqi əlejhinə ziddətli mubarəzə aparırdılar. Es-erlər isə fe'lən rys milli grypy sifəti ilə iz qəruurdular. Ona qərə də izçilərin qənis qutlələri umymi və cari siyasət məsələlərində bol-şeviqlərin dalınca qədirdilər də, laqin Baqınlın xusysi zərajiti muda-raqı-mudafəəçi firkələr və o cümlədən es-erlər ilə kət'i syrətdə əlakəni qəsmələrinə imqan verməjirdi.

X

Əlqədəqi umymi təsərrufat pozgynlygy və Zimali-Kavkasja dag-lıları ilə Terek kazakları arasında başlanmış muharəbə Baqınlın əzək vəziyyətini çök fənaləşdirmişdi. Belə qi, oktjabrın ortalarında açık təhlüqəsi qet-qədə muəjjən həjəcanlı mahijjət aldı. Oktjabrın 10-da butun mulqi əzək komitələri divani-rijasətləri iclası; gybernja əzək komitəsi sədrinə bir məqtyb jazarak mudhiş təhlüqə jakınlaş-dığından ən ciddi tədbirlər qərməq lazım qəldiğini qəstərməmişdi. Məqtybda jazılmışdı qi:

*) «Baqınsqı Raboçi» № 18.

«Bizim mərqəz by saat faceəli bir vəzifətdədir. qələcəq perspektivlər isə dogrydan dogryja fəlaqətlidir. By qun vətəndaşların işçi qütblərinin jartm ac halt və sabah jeqanə jeməq məhsyly olan çərəqdən təmin edilməmələri kəblərimizdə bəjuq bir həjəcan ojadır... Bil'xassa, bizim Baqı dajirəsi bəjuq vətən və hurrijət hissijjatına səkəkət, muvaifəkət və mutəəzəqquilliqə bir numyənə qəstərmisadur»*)».

İşçi qütbləri jerli ərzak idarələrinin noksanlarını qəstərdilər-sə də laqin artıq baza düzmuşdülər qi, əsil məsələ jerli ərzak komitə-sində dejil butun idarə sistemindədir, və əlqəni mudhiə bəhrəndən xılas edə biləcəq tədbirlər ərzak muəssəsələrinin, jerli həqumətin əlin-də dejil, bələqə, mərqəzdən asılıdır. Mudaraçılıq sijasətinin bözly-gyny və heç bir zəjə jaramadığını, işçi qütblərinə ajdın isbat edən məsələlərdən birisi də by idi.

Byrzyazja ilə yzlaşmaq və əlqə həjatını, kajda və nizama salınması tədbirini onlar ilə yjynlaşdırılmaga çalısmagın nə qibi nəti-cələr verə bildiğini işçi qütblərinə isbat edən məsələlərin birisi də Zəhər Dymasının fəalijjəti idi. Zəhər idarəsinin demokratlaşdırıl-ması yğrynda aparılan yzın mubərəzələr axırta vardırlımlıdır: dajir-ələrin zəhərə bitidirilməsi məsələsi xusysi Zakafkasja komitəsi tərə-findən musbət syrətdə həll edilmişdi. Zəhərdə seçqinin qunu təjin edilmişdi. Laqin Dyma seçqiləri daha bir neçə qun tə'xirə salmaga kərar vermiz və məclisi-muəssəsəna seçqij hazırlıjan və mə'dən da-jirələrində sijahı, hazırlıjan komisjanın pyl byrakmaq hakkındaqı istid'asını, rədd etmişdi. İmtijaz sahıbları xusysi Zakafkasja komitə-sinin dajirələrin zəhərə bitidirilməsi hakkında kərarından ziqajət etmiş oldykları üçün, Məclisi-Muəssəsəna seçqij hazırlıqı izlərini lanqə salmaga əzlərini itijardar hesab edirdilər. Öz mubərəzələrini davam etdirməq imqanını kazanmaq üçün byrzyazja numajəndələri butun zəhər əhəlisinin arzısını dikkət vermədən seçqiləri tə'xirə sal-maga kərar vermişdilər.

İmtijaz sahıblarının by addımı byrzyazjanın inkilab əlejhinə mubərəzəni kuvvətləndirməqə kərar verdiqlərini isbat edən bir çök faktlardan birisi idi. Bolzəviq təzqilatının Baqı Komitəsi iclasında mə'ryzəçilər neft sənaje'çilərinin işçi tərəfdən hucym etdiqlərini qəst-ərirdilər: əvvəla işçi vəqilləri Zyrası və sajjir inkilabi təzqilatlar əlejhinə mubərəzə apararaq xitmədən çıkarmak təhdidi ilə tələb edirdi-lər qi, məzqyr təzqilatlardaqı işçi numajəndələri mə'dən və zavod-larda izlərini byrakıb iclasa qətməsinlər. İqinci də mə'dənçilər hələ kət'i syrətdə jazılmamış olan müstərəq mukavəlanamadan mumqun olan kədər qəsməqə çalırdılar.

Baqı bolzəviq təzqilatı, komitəsi neft sənaje'çilərinin provoka-torlyky sijasəti əlejhinə qəsqin syrətdə protesto edən bir kət'nama-

*) «Izvestija» № 10

nın Zyrada qəçirilməsini və kapitalistlərin inkilabçı muəssəsələr əlejhinə hucyma başladıklarının kejd etməqij kərarə almışdı. Oktjabrın 20-də Balaxana dajirəsi mə'dən zavod komitələri konferansı, da neft sənaje'çilərinin müstərəq mukavəlanama və inkilabçı təzqilatlar əlejhinə aktif çıkışlarını izhar edir. Konferans; həqumətin Zyralara qəçməsinə, ictimai təzqilatlarda məzgyıl olan işçilərə sənaje'çilər tərə-findən maaz verilməsini, xalk milisi jaradılməsını, sənaje' məhsyılar istehsalına və birinci zəryri zəjlərin təksiminə kontrol kojylmasını, muəssəsə sahıbları tərəfindən bağlanan muəssəsələrin devlətə veril-məsini və işçilərdən kızılgvardja təzqil olynmasını, tələb edən bir kət'nama kəbyl etmişdi.

İqij həftə muddətində müstərəq mukavəlanamanı kət'i zəqildə jazmalı olan təhririjjə komisjasi sənaje'çilərin rəf'i kabil olmajan manəə və ənqəllərinə ogradı, nə kədər qi, mukavəlanama imzalan-mamışdı, sənaje'çilər hər maddəni öz istədiqləri qibi təfsir etməqə əzlərini haklı hesab edirdilər. Müstərəq mukavəlanamanın işçilər üçün musbət cihətləri hələ həjata qəçirilməmişdisə də muəssəsə sahıbları, müstərəq mukavəlanama bağlanmasından kabak işçi və xidmətçi-lərin istifadə etdiqləri və mukavəlanama lajjihəsində kejd olynmamış imtijazlardan imtina edirdilər. By tədbirlərin hamısından məksəd az düzuncəli işçilərə isbat etməq idi qi, müstərəq mukavəlanama daha da onları halını fənalazdırırdı.

Sənaje'çilər həmçinin işçilərin kəbyly və izdən qənar edilməsi məsələsində zavod komitələrinin iztiracı əlejhinə də ziddətli kam-panja aparırdılar. İşçilərin sıklıntısını altında xusysi Zakafkasja ko-mitəsi, yzın tərəddüdlərdən sonra bir icbari kərarə verməmişdi. Məz-qyr kəradada qərə əməq byrsası, təzqil edilincəyə kədər işçilər mudirij-jət tərəfindən kəbyl edilməli, fəkət həmqarlar ittifakları, namzədləri baş-kalarından əvvəl kəbyl edilməli idi. İzdən qənar edildiqdə isə qənar olynan işçijə izin veriliridi qi, mudirijjətin kərarından lazımı, həm-qarlar ittifaklarına ja da mə'dən zavod komisjalarına ziqajət etsin-lər. Çökly işçiləri birdən izdən qənar etməq isə xusysi kontrol ko-mitəsi vasitəsilə olmalı idi. Sənaje'çilər by kət'namaya protesto edə-rəq açıkdan açıqca, həmqarlar ittifakları vasitəsilə kəbyl olynmyə işçilərin qənar edilmələrini tələb edəcəq və by tələbə əməl edilmədiqi təkdirdə zavodlarını, kapajacaklarını, bəjan etdilər. Onlar həmçinin komisjaların tələbi uzrə qənar edilənlərin qeri kajtarılması, tələb edirdilər.

Inkilab əlejhinə byrzyazjanın umymi hucymy Baqı proletarja-tının çök hissəsinin aktivliqini artırırdı. Hətta rəsmən mudaraçı, firkələr sırasında hesab olynanların bir çökləri, bir jerdə dyryb ajak dəjməq sijasətinə razı ola bilməjirdilər.

Oktjabrın 15-də qənis Zyrə konferansında demokratiq muəz-vərə hakkında internəsjonalçı, es-er Syxartsevin mə'ryzəsi kojylmyə-

dy.. Məryzəçi muzavərə hakkında, təssuratını təsvirlə kejd edir qi, höqumət sun'i syrətdə muzavərəni ən e'tidalçı unsurlərdən toplamağz oldygy halda jenə də muzavərənin çök hissəsi mə'lym oldygy uzrə istehkakçılar ilə koalisiyasız demokratiq höqumət kyrylmasına rə'j vermizdi. Bynynla barabar Seretelli muzavərə əqsəriyyətinin iradəsini pozarak öz arzusuına muvafik bir kət'nama çkarişmasına muvəffək olmysdy. By mulahazə ilə Syxartsev Zyranın təsdikinə bir kət'nama təqlif edir. Kət'namada qəstərilir qi, demokratiq muzavərə, hej'ət e'tibarı ilə inkilabçı demokratiyanın iradəsini ifadə etməjirdi, jeni yaradılmağz olan koalisiya höqumətin qeçən kabinələrdən heç bir fərki jokdyr və öləqdə heç bir əj verə bilməz. Ona qərə konferans quman edir qi, ancak demokratiya arasında e'timad və e'tibarı olan bir höqumət anarxi və pozgynylygy heç olmasa kismən rəf' edə bilər.

Syxartsevin təqlif etdiqi kət'namanı, konferans böjuq əqsəriyyətlə kəbyl etdi.

Konferansda muzaqərə edilən məsələlər cümləsində bir də oktjabrin 20-nə tə'jin edilmiş Zyralar kyryltağında istiraq məsələsi var idi. Numajəndələrin əqsəriyyətinin bolşeviqlər dalınca qetdiqini nəzərə alarak menşeviqlər və es-erlər isbat edirdilər qi, konferansın belə məsələləri həll etməyə səlahiyyəti jokdyr, və numajəndələr seçqisi ancak Zyralarını ixtijarındadyr. Onlar, əlbəttə çökdan bəri zyrada əqsəriyyətlə toplamağın numqun olmadığını, bildirilər. Deməq mudaraçılar ittifaqının by təqlifindən məksəd Baqlı proletarjati, by qibi əsası inkilab məsələsi hakkında öz fiqrini səyləməq imqanından məhrym etməq idi. Fəkat konferans by təqlifə razı olmadı, və özünü Baqlı proletariyatının səlahiyyətli numajəndəliqi e'lan etdi. Məsələ əsas e'tibarı ilə muzaqərə edildiqdən sonra 55 səs ələjhinə, 284 səsini əqsəriyyəti ilə Zyymjan tərəfindən təqlif olynmyz kət'nama kəbyl edildi.

1) Kyryltağ çağırılması hakkında birinci kyryltağ tərəfindən tə'jin edilmiş 3 aylıq müddətlə tamam oldygy.

2) Hal-hazırda höqumətin Rysjanı məhivə dogry aparan əqsi-inkilabçı byrzyazja alında oldygy.

3) Məclisi-muəssasənin vakti-muəjjəndə və xalqın həkiki iradəsini ifadə etməq hej'ətli çağırılması, uqun höquməti xalk düzmanlərinin əlindən alıb, iaci əsqər və qəntli vəqilləri Zyraları naxsində xalkın öz əlinə təslim etməq lazım qaldıqini.

4) Məclisi-muəssasənin tədbirlərini həyata qeçirməq və ona jərdün etməq uqun məclisi-muəssasəni isləjən zaman istər mərəqəzdə, istərsə məhəllələrdə küvvəli ayralara maliq olmaq lazım qaldıqini nəzərə alarak Baqlı əhər və dairəsinin uqeni iaci və əsqər vəqilləri Zyranı, oktjabrin 20-də Zyralar kyryltağında istiraq etməqə və öz numajəndələrini qondərməqə kərar verir.

By syrətlə, deməq olыр qi, inkilabın birinci qunlərindən ətrəfində mubarazə qedən bir məsələ, jə'nə höqumətin Zyralara qeçməsi məsələsi həll edilmiş oldy. Gələbə çalındı, və «Baqışni Raboçi» pəq

haklı olaraq qəstərmizdi qi, by gələbəyə byrzyazja mətbyatının mudaraçılara karxi, qəstərdiği müləbbət və byrzyazjanın heç də qizlətmədən proletar inkilabına karxi, bəslədiği nəfərt çök qəmən etmiş oldy. Dogrydyr sonraqi, qunlər zyrada hələ jenə tərəddudlər oldygyne qəstərdi, laqin butunluqda proletarjati, xətti-hərəqəti umymijjətlə muəjjən oldy və ony məhqəmləşdirməq lazım qəlırdi.

Baqlı qutlələrinin əhvali-ryhiyyəsinə belə dənüqluq təsadufi bir əej olmağz inkilabın umymi inqizafı, nəticəsi oldygyne menşeviqlərin özləri də böjynlərə almaq məcburiyyətinə idilər. Dogrydyr mətbyat səhifələrində və iaci iclaslarında menşeviqlər çaltırdılar isbat etsinlər qi, qutlə heç də sollaşmamışdyr və bolşeviqlər ancak avamfərbliq (demagogiya) ilə hə'zi muvəffəkijjətlər əldə etmişlərdür.

Laqin öz təzqilatlarının iclaslarında menşeviqlər başka dil ilə danışrdılar. Başda Ramizvili ilə Xaçijev olmaq uzrə menşeviq təzqilatı, uzvlərindən böjuq bir gryp firkə siyasətinin dəjjədirməsini lazım qorurdu. Onlar qəstərdilər qi, qəhnə siyasət davam edərsə, iaciilər kət'i syrətdə menşeviqlərdən uz dəndərlər. Çıktıda bylyanlar belə dejjirdilər: seçqi kabəqi, iclaslarına qəlməjjirlər, muhazərələrə kylag əsmajırlar. Qutlə bizdən qəqilir, məhivə olyryz, həmişə bir jerdə dyryb əjak dejurus.

Muxaliflər siyasətin dəjjədirməsinə nəjil ola bilmədilər; çunqu siyasəti dəjjədirməq menşevizmədən və mudaraçılıq siyasətidən vaz qeçməq deməq olyrdy. By isə həmin firkənin varlığını təzqil edirdi. Laqin muxaliflərin iləridən səyləmiş oldygy sözlər dogry çıkdı, və Baqlı menşeviqləri dogrydan da qutlə arasında butun nufyz və e'tibarlarını, itirdilər. Onlar fe'lən es-erlərin dalınca surunurdular. Es-erlər isə hələ o zaman umymi təzqilatdan ayrılmamış olan sol kanadın varlığına qərə və bir də rəhbərlərinin «çapıq»lığına qərə Baqlı iaci sınıfı, arasında hələ bir kədər nufyza maliq olmaqda davam edirdilər.

Petrograd, Hərbi Inkilab Komitəsinin fəalijjəti və Petrograd iaci və əsqərlərinin bolşeviqlərinin rəhbərliqi altında çıxışa hazırlanmaları, xəbərinin alınması ilə əlakədar olaraq, oktjabrin 25-də Baqlıda müxtəlif siyasi təzqilat və firkələrin numajəndələrindən ibarət bir muəssasə çağırılarak ali inkilabi bir muəssasə təzqili məsələsi muzaqərə edilmişdi. Ajın 26-da ikinci muəssasə çağırılarak byrada zyra icarijjə komitəsi butun səsialist firkələr, həmqarlar ittifaqları, zyrası, Kaspi donanmasının Mərəqəzi Komitəsi, dəmir jol xidmətçiləri icarijjə komitəsi, posta-teleqraf xidmətçiləri icarijjə komitəsi, əsqər kit'ələri və səjjirlərinin numajəndələri itiraq edirdilər. Əqsəriyyətlə ilə Zyra icarijjə komitəsindən 3 numajəndə və by təzqilatların hərəsindən bir numajəndənin istiraqı ilə bir inkilabi muəssasə təzqil edərək «Baqlı Inkilabı İctimai Musələmət Komitəsi» adlandırılmasına kərar verilmizdi. Bolşeviqlərin numajəndəsi olan zyra icarijjə komitəsi sədri Zyymjan, jeni bir muəssasə yaradılmasına protesto edərək, rəhbərliq edici muəss-

səsinin işi və əsqər vəqilləri Zyrast icraijjə komitəsindən ibarət oldy-gyny qəstərmisdi. İcraijjə komitəsində bolşeviqlər rəhbərlik roly ojnadtıklarından menşeviq və es-erlər ony həqumət bəzından dəf' etməyə çalışırdılar. Menşeviq və es-erlərin by təqlifi kəbyl olyndykda Zaymjan bolşeviqlər adından mə'dən-zavod konferansı və alaj, bəluq və qəmi komitələri numajəndə (uzv)lərinin iştiraqı ilə qeniz Zyra tərəfindən by məsələyə jenidən baktılmasını tələb etdi.

İqinci qum qeniz zyranın iclası oldy. Petrograd hadisələri hakkında mə'ryzə uçun söz verilmiz olan bolşeviq numajəndəsi Caparidze əsas e'tibarlı ilə by məsələdən bəhs etməqi artıq hesab etdiqini bildirdi; çunqu qeniz zyra by xusysda haqimijjətin zyraja verilmasını tələb edən muəjjən kət'nama çıkarmışdyr. Fəkət menşeviq—es-erlər bloky haqimijjət məsələsinin umymijjətlə muzaqərəyə kojylmasını tələb etdilər və cari vəzijjət hakkında mə'ryzəçi sifətilə es-erlərin rəhbəri olan Saakjan çıktdı.

Yzyn muzaqərə və mubahəsəldən sonra iqi kət'nama okyndy. Bolşeviqlərin kət'namasında belə dejilirdi:

«Peterbyrgda açık muharəbədə iqi kuvvə karşı-karşıja dyryr. Birişi by vaktə can bir neçə jəlançı sosjalistın dalınca pərdə arkasında olan qibi qizləniş rys inkilabını bogan mulqədar və kapitalistlər həquməti; o birisi jeni xalk həquməti jəni Zyra həquməti jəratmaq uçun kahramancasına çıkmiş olan inkilabçı işçi və əsqərlər həqumətidir. Baqı dajirəsi işçi və əsqər vəqillərinin qeniz Zyrast, müstərəq həqumətə e'timad etməməq və həqumətin Zyralara qeçməsi luzymy hakkındaqı qəhnə kərarı üzərində məhqəm kalarak Pefterbyrg və butun Rysjada vake olan by muharəzədə muəjjən syrətdə jeni jəranmaqda olan jeni xalk həqumətinin tərəfini iltizam edir... Byrzyazja və Kaledinçilər əlejhinə olarık, umym Rysja mikjastında dogmaqda olan jeni həqumətə muzahərət qəstərəraq qeniz Zyra Baqı dajirəsində də Zyraların ixtijarını (səltəsinini) qenizləndirərəq butun haqimijjətin Zyra əlinə qeçməsinə çalışmagı lazım qərorur. By xusysda Zyranın ən jəklın bir iclasında mə'ryzə verməqi öz icraijjə komitəsinə tapşırarak, qeniz Zyra bizim dajirədə bir əqsi-inkilab çıkış ja da proletarjatın iktisadi mubarəzəsi ilə əlakədar olarık, vəzijjət qəsqinləndiqi təkdirdə komitənin özünü Baqıda jəqənə həqumət e'lan etməsinə rəj verir...»

By kət'namada «Baqı dajirəsində də Zyraların ixtijarını (səltəsinini) qenizləndirərəq butun haqimijjətin Zyra əlinə qeçməsinə çalışmagı lazım qərorur» cümləsi zəjani-dikkətdur. Bolşeviqlər Baqıda haqimijjətin zyra əlinə qeçməsi uçun xusysi hazırlıq və çök ehtijətarlıq lazım qəldiqini nəzərə almışdılar. Qutlələr umymijjətlə bolşeviqlərə muzahərət (jərdün) edirdilərsə də laqin proletarjatın bəjuq bir kışmı o cümlədən musəlmanlar və ermənilər hələ həquməti ələ almaktan ötru inkilabi çıkış uçun qifajət kədər hazırlanma-

mışdılar. Ona qərə bolşeviqlər hadisəti sur'ətləndirməqə məbyr olyrdylar.

Mudaraçılar ittifaqının kət'naması isə belə dejirdi:

«Bolşeviqlər tərəfindən Petrogradda kaldırılmaış işjan ilə əlakədar olarık əlqədə vucyda qəlmiz vəzijjəti muzaqərə etdiqdən sonra, Baqı işçi və əsqər vəqilləri Zyrast e'tiraf edir qi:

1) İstər haqimijjətin Zyralara verilməsi, istər by cərəjanın jətirlməsi, əlqədə vətəndaş muharəbəsi qet-qədə artmaqda oldyğundan əqsi-inkilabın gələbəsi və butun hurrijjətimizin məhvi uçun bir əsas təzqil edir.

2) Ona qərə inkilabın mudafəəsi; bolşeviqlər tərəfindən Petrograd da kaldırılmaış olan işjanın ən azarsız bir syrətdə və musələmətlə jətirlməsinə tələb edir.

3) Butun haqimijjət ancak məclisi-muəssəsəna verilə bilər. Məclisi-muəssəsən təjini edilmiz zamanda çağırılmalıdyr. O vaktə can da münqun olan əqsi-inkilab ilə mubarəzə cərəjanında inkilab kuvvələri və mevçyd həqumət vəif oldyğundan, butun haqimijjətin demokratja içərisində koalısija verilməsini lazım qərorur...»

By kət'nama 169 səsə karşı 248 səsin əqsəriyyəti ilə kəbyl olynmydy.

Qəorulduqu uzrə mudaraçılar bloky Petrogradda kijamın əzdirilməsinə jol verilməməsinə, onyn azarsız və musələmətlə jətirlməsi lazım qəldiqini kejd etməqə məbyr olmyşdylar. By tələbin menşeviq və es-er rəhbərlərinin əhvali-ryhijjəsinə muvafik olmadıqını qəstərməqə luzym jokdyr. Bynyn ən bəjuq əhəmiyyəti orasındadyr qi, qeniz qutlələr həttə tərəddud zamanlarında belə Oktjabr inkilabının əzdirilməsi fiqrinə belə jol verməjirdilər. Bir də İcraijjə Komitəsinin 28 oktjabr tarixli iclasında, Zyra tərəfindən kəbyl edilmiz kət'nama munaşəbət ilə Zaymjan; icraijjə komitəsi sədrliqindən iste'fa məsələsinə kaldırılmaış icraijjə komitəsi bir səsə onyn sədrliqini təsdiklə e'timad bəjan etdi. By da muhum bir məsələdur. İşçi qutlələri arasında ancak bolşeviq numajəndələrinin qifajət kədər nufyz və e'tibarlı oldyğyny mudaraçılar ittifaqı qəzəlcəsinə bilirdi.

Rəsmi syrətdə Zaymjan jeni jəradılmaış olan ictimai musələmət komitəsinin uzvu hesab olynırdy, laqin bolşeviqlər by komitə əlejhinə qeniz kampanja açmışdılar. Bir az qeçmədən oktjabrın 31-də mə'dən zavod komisjaları, konferansı ilə birlikdə qeniz Zyranın iclası olarık haqimijjət məsələsi jenidən kaldırılmaışdı. Hələ by iclasdan kabak da bolşeviqlər davasız təslim olmaq fiqrində dejildilər, və əsqər hissələrinə arkalaranak imqan dajirəsində icraijjə komitəsi haqimijjətini həjəta qeçirirdilər. Oktjabrın 31-də konferansda by məsələ yzyn muzaqərə və mubahəsələrə səbəb olmyşdy.

Birinci nevbədə Caparidze müstərəq mukavələnamanın təhriri hakkında mə'ryzə vərəraq komisjanın fəalijjətində ogradıqı çətinliq-

ləri təsvir edir və neft sənajə'çilərinin işçilər ələhinə hücumundan bir çox faktlar qəstərir. Nəticədə işçiləri inkilabçı təşkilatların müdafiəsi və müstəraq mukavələnamanın həyata keçirilməsi üçün müəzzəqqil mubarəzə aparmaya çağırılan bir kət'nama kəbyl oluyur. Həmçinin konferans mərqəzi tə'til komitəsinin jəniddən vucyda qə'tirərəq ona lazımlı vəqalət verməqi kərarlaşdırılır.

İqinci məsələ—oktjabrın 27-də kəbyl olynmyz kərarın jəniddən qəzddən qəçirilməsi idi. Bolşeviq numajəndələri; işçi iclaslarında kəbyl olynby da haqimijjətin Zyraya verilməsini tələb edən bir çox kət'namlar okyuyurlar. Mənzəvq—es-erlər bloky dəznaklar ilə birlikdə iclası dağıtmaya çalışarak dejirdilər qi, iclasın qəçən qə'niz Zyranın kərarını jəniddən qəzddən qəçirməqə ixtijarı jokdyr. Fəkat bynylna barabar, əqsərijjət konferansı səlahijjətli hesab etməqə kərar verir və yzyn mubahəsəldən sonra bolşeviqlər tərəfindən oktjabrın 27-də qə'niz zyrada təqlif edilmiş kət'nama 78 səs ələhinə 288 səsini əqsərijjəti ilə kəbyl oluyur. 21 adam səs verməyir.

«Baqinsqi Raboçi»nin qəstərdiqi qibi oktjabrın 27-də mənzəviq, es-er və dəznaklar ittifaqının klisa muddətliq galib qəlməsinə səbəb es-er firkəsinin sol kanadının təəddudu və onların rəhbəri olan Syxartsevin by iclasda olmaması idi. Oktjabrın 27-dən sonra vake olan işçi və əsqər iclasları isə isbat etdilər qi, Zyra tərəfindən çikarılmış kət'nama heç də qutlənin fiqrini və əhvali-ryhijjəsini ifadə etməyir.

Numynə üçün əzəqlədaql kət'namanı qəstərelim:

«Kaspi donanması belə bir kət'nama kəbyl etmişdir: Biz Kaspi donanması bəhrijjəlləri dejiriz qi, fırlıdakçı Qerensqi tərəfindən təzqil edilmiş koalısja ilə ojnamak qifajətdir. Bila-tə'xir mərqəzda və jərlərdə butun haqimijjətin işçi,əsqər və qəntli vəqilləri Zyrasına verilməsini tələb edirik. Rədd olsyn muharəbə! Butun səbhələrdə mutarəqə e'lan edilməli, Qerensqi tərəfindən Petrograd üzərinə aparılan ordy dəjandırlımlı.»

E.F. Bering səhmdarlar cəmiyyəti işçi və xidmətçilərinin umymi iclası belə bir kərarad çikarmışdı:

«1) Mə'dən zavod komisjaları konferansı tərəfindən 27 oktjabr tarixli iclasda müstəraq həqumətə e'timad hakkında kəbyl olynmyz kət'nama və jərlərdən vəqaləti olmadıqlı halda by qibi kət'namanın ləhinə səs verməz olan butun uzvlərin ələhinə e'tiraz edilsin.

2) Bilatə'xir butun haqimijjət Zyralara verilsin.

3) Tamamilə Petrograd inkilabçı proletarjətına və onyn faalijjətinə kozylyryz və birinci çağırış uzrə inkilab və hurrijjət ygyrynda əqsi-inkilab ələhinə sənqərlərə dolmaga hazırlız.

4) Kardaz kanı təqməq kırıqlarının tezliqlə jətrırlması,ni və bilatə'xir demokratiq əsaslar uzrə sulh bağlanması,ni tələb edirik...»

3—və 4-cu həluq əsqərlərinin umymi iclası dejir qi:

«Əqsi-inkilabçı müvəkkət həqumətin jikılması və haqimijjətin tamamilə Zyralar əlinə qəçməsi ygyrynda Zyralar kyryltajının butun təzəb-

buslərinə hər vəchlə jərdəm edəcəyiz. Ejni zamanda olqə və inkilabın nicatı üçün jəqanə çarə, haqimijjətin Zyralara qəçməsində oldygyyny tə'qid edirik...»

Oktjabrın 29-da bəhrijjəllərin numajjisi olyr. Numajjizçilər «Hurrijjət» mejdanına çatdıkdə bəjuq bir qutlənin istiraqlı ilə miting kyrylarak belə bir kət'nama çikarırlır:

«1) Bilatə'xir həqumət işçi, əsqər və qəntli vəqilləri Zyrasına təslim edilsin.

2) By kət'namanı icraiyyə komitəsinə verərəq bilatə'xir kahraman Petrograd işçi və əsqər vəqilləri Zyrasına xəbər verilməsi təqlif edilsin.»

Xususən Benqendorf işçilərinin kət'naması çox zəjani- dikkətdir.. İclas mənzəviqlər tərəfindən çağırılmışdı. Mənzəviqlər Petrograd hadisələri hakkında mə'ryzələr verməzildilər. Laqin nəticədə belə bir kət'nama kəbyl edilməzdi:

«Biz işçi və xidmətçilər, konferansın 27 oktjabr tarixli kəraradına protesto edərəq bolşeviqlərin kət'namasına kozylyryz»*).

Misal qə'tirdiqimiz kət'namalar Oktjabr Inkilabı devrində qə'niz işçi və əsqər qutlələrinin əhvali-ryhijjəsini qifajət kədər təsvir etmiş olyr.

Zyranın 31 oktjabr tarixli kət'naması munasəbət ilə Baql es-er təzqilatının gəzətəsi jazır qi:

«Dogrysy, jərli bolşeviqlərin əməli syrətdə nə istədiqlərini bilməyiriz. Əqər kuvvətlərin həkiki tənəsubunu dəstəvuz etməq fiqrində isələr o halda heç bir çikmə bəsləmasalar jaxıtdyr. Joksa proletarjata kozyzan və sınlıf mənşybijjəti hələ tə'jin edilməmiş olan jərdəm proletar, ac, avam və milli nifaka yjmyz parçalanmış qutlələrin fəna hisslərilə ojnajarak demagoglyk etməq istəyirlər... Bolşeviqlər açıldan-açığa inkilabçı proletarjətin səjir fraksjaları ilə aranı qəsirlər. Onların də'vətini kəbyl edirik və tezliqlə cavab verəcəyiz**).

Es-erlər işçi qutləsinin hərəqatını anlaja bilməyirdilər. Onların nəkteji-nəzərinə proletarjətin iradəsini ibraz etməq onların siyasətinə müvafiq olmadığı üçün demagoglykdyr. Zijahılk əzəmətilə əzlərinə yca dytarak proletarjata avam qutlə qibi xor baktırdılar.

Laqin Baqlıda vəzijjət ilq nəzərdə qəruulduqundan çox-çok mürəq-qəb idi. Heç zəbhəsiz, zəhər muhafəzə əsqərləri tamamilə bolşeviqlərin tərəfində idilər. Byny oktjabrın 29-da Zəhər Dyması seçqiləri də isbat etdi. Əsqərlərin, deməq olar qi, butun səsləri bolşeviqlərə verilməzdi. «Baqinsqi Raboçi»nin 73-cü numrəsində Zaymjan by həkikəti kejd-lə Baqlıda inkilab üçün bynyn bəjuq əhəmiyyəti oldygyyny qəstərdi. Fəkat işçilər bərəsində byny deməq olmaz.

* «Baqinsqi Raboçi» № 73.

** «Znamja Tryda» № 40.

Oktjabrın 20-ci qunlärindä Zyra seçqiləri vake olmyädy. Seçqin naticəsi belä olmyädy:

Binokadı:	musavat . . . 1520	säs	es-er 240	säs
	daznak 867	€	bolzeviq 212	€
	bolzeviq 599	€	menzeviq 68	€
	es-er 587	€	Isqola dajirosı: es-er 254	€
	menzeviq 492	€	bolzeviq 140	€
Ramana:	musavat 1523	€	menzeviq 124	€
	daznak 959	€	Kara söher: es-er 1365	€
	bolzeviq 947	€	bolzeviq 810	€
	es-er 359	€	Ag söher: es-er 1618	€
Baloxani:	musavat 2076	€	bolzeviq 53	€
	daznak 1100	€	Bibi hejbet: es-er 887	€
	es-er 649	€	bolzeviq 279	€
	bolzeviq 571	€	musavat 2467	€
	menzeviq 66	€	daznak 1095	€
Zabrat:	musavat 831	€	Zavakzal dajirosı: es-er 346	€
	daznak 1259	€	bolzeviq 272	€

Syraxanada: musavat sıjahlıstına 1200 säs verilmişdi.

By seçqilärin naticäsini kuvvölär tēnasubunun dogry ifadəsi hesab etmäq olmaz. «Baqınsqı Raboçi» gəzetəsi seçqı sisteminiñ muvəffəkiy-jətsizliqindən ilavə hələ millətçi təzqilatlar tərəfindən syi-iste'mallara da jol verilmiş oldygyny isbat edirdi. Ejni zamanda byny da nəzərdə dytmalı qı, es-erlərə verilmiş olan səslärin bəjuq bir hissəsi bolzeviqlərlə barabar qədən sol es-erlərə məxsys idi. Laqin bynyyla barabar danmamalı qı, izçi sınlırlınlın aktiv hissəsi bolzeviqlärin daltıncı qədirdisə də bəjuq əqsəriyyəti bir çök məsələlərdə, bolzeviqlärin tərəfində olmaqla barabar, jənə də başka firkələr sıralarında kalmakda idilər. «Znamja Tryda»nın jykarıda misal qətirdiqimiz numrəsində es-erlər bolzeviqlärin izçi iclaslarında milli nifakdan istifadə etdiqlärini qəstəridi. Həkiqət hal isə byny tam əqsı idi. Musəlman izçiləri musavat və erməniləri daznak firkəsinin nufyz və tə'siri altında saklayan milli nifak idi, və es-erlärin aldıtı səslärin bəjuq əqsəriyyəti həmin milli nifakdan dogrymyz oldygy bir tələb idi. Jykarıda qəstərdiqimiz qıbi izçilər byrzyazja ilə mudaranı, açtkdan açtğa və həjasızlıqla müz-tərəq mukavələnamə ələjhinə və izçi sınlırlınlın halını yaxşılaşdırmaq yğrynda qərulən hər cur tədbirlər mukabilinə mubarəzə aparın byrzyazja ilə yzlaşmagı, fiqirlərinə də qətirməjirdilər. Laqin bolzeviqlər bəza duşurdulər qı, Baqınlın xusysı zərajiti son dərəcə ehtijatqarlık tələb edir və by fiqir bolzeviqlärin təqlif etdiqi kət'nama ilə ifadə olınmyädy. By məsələjə azagıda bir daha kajıdacagız.

Oktjabrın 31-də zyra tərəfindən kəbyl olınmyz kət'nama icraijje komitəsinə tapşırıldı qı, haqimijjətin Zyraja qəcməsi hakkında bir mə'ryzə versin. Nojabrın 2-də konferansa mə'ryzə verildi. Laqin icla-

sın əvvəlində menzeviq, es-er və daznaklar həqumətin Zyraja qəcməsi-nə məzqyr firkələrin razı olmadıqlarını bildirdilər və sonra numajiz-qarana bir syrətdə iclasdan çkık b qetdilər. İclasda 84 sol es-er, 6 nəfər internasionalçı menzeviq, 15 nəfər daznak, 31 izçi bolzeviq, 62 bolzeviqlərə ragib, 14 bitərəf, cümlətanı 344 adam kaldı. O cümlədən 146 nəfəri jerli muhafəzə əsqərləri numajəndəsi idi. Zyra bolzeviq və sol es-erlərdən ibarət bir icraijje komitəsi seçdi.

Ony da kejd edəlīm qı, bolzeviq təzqilatı komitəsinin iclasında bir az əvvəl seçilmiş Zyra seçqilərinin duşqun olmadıqlını və ona qə-rə də jənədən seçilməsi lazım qaldı qı kərarlaşdırıldı və by kərar qe-niz zyra tərəfindən təsdik edilmizdi.

Mudaraçılar ittifaqı çkık b qetdiqdən sonra Zaymjan haqimijjə-tin zyra əlinə qəcməsi uçun qərulması lazım qələn tədbirlər hakkında mə'ryzə verdi. Mə'ryzəsində Zaymjan dejir qı:

«İndi karzımızda bir byrzyazja bir də izçilərin əjagına dolazın by tərəddudlu unsurlər dyryrlar. By saat birinci nevbədə icraijje komitəsinin nufyzyny artırmamız lazım dyr. İcraijje Komitə namysqarlıqla izçi və əsqər sıjasəti apararsa izçi və əsqərlərin ona jardımlı tə'min edilmiz olar. İndi karzımızda İctimai Təzqilatlar İcraijje Komitəsinin ləgvi məsələsi dyryr. Ondən sonra zənnimizcə butun silahlı kuvvölər bizim itijarımızda olmalı dyrlar. İcraijje Komitəsinin xəbəri olmadan heç əsqər hissəsi bir jerdən başka bir jərə həraqət etməməlidir. Əsqər həraqəti üzərinde kontrol bylyndyrmək uçun əsqər hissələrində komisarlarımız olmalı dyr. Həminin gradonaçalstvo və milis. Ərzak məsələsində bə'zi çətinliqlər vardyr. Ola bilər qı, qagız pyl məsələsində də bə'zi müzqilat olsyn. Ona qərə banklarda da komisarlarımız olmalı dyr»».

Zaymjan tərəfindən təqlif edilmiş tədbirlərin hamısı bir səslə kə-byly olındy.

Zaymjanın misal qətirdiqimiz nitkindən anlaşıldıqlına qərə bolzeviqlər mudaraçılarını çkık b qətmələrini Zyra həquməti təzqili uçun bir fürsət məkamı hesab edirmizlər. Zyranın 4 nojabr tarixli mura-cətnamasında da belə bir fiqir bəjan və ifadə olınyr. Muracətnamada denilir qı:

«İzçi qutläləri və butun namysqar demokratjanın jardımlına qıvənən və inkilabçı Baqı muhafəzə əsqərlərinə arkalanan izçi və əsqər vəqilləri Zyra sı ən joksyl əhalının mənəfəi qəziqində dyracak və əzhərdə mu-qəmməl inkilabı əsajə saklajacak dyr».

«Mudafəçilərin qətməsi» sərlevhəli bir məkalədə by sözləri oky-jyryz:

«Məsələ ajdınlaşdı. Mudafəçilər proletarjati, tərglə açtkdan açtğa əqsı-inkilabçı byrzyazjanın tərəfinə qəcdilər. By addımı səmimijjətlə təbriq edirik. Mudafəçilər ancak qutlälərin e'timad və e'tibarına məzhər oldyqları zaman muəjjən bir kuvvə idilər. Onların xijənətgəranə addımı həmin e'timad və e'tibarı kırırdı... Byndan belə izçi, əsqər və qəntilərin

*) «İzvestija» № 178.

vahid inkilabçı cəbhəsi mevcuddur. Byndan belə kapitalistlər, mulqədarlar, cəndarmalar və xəfijçilərin də vahid əqsi-inkilab cəbhəsi mevcuddur. Byndan belə arada jalañçı, sosialistlər kərarqahı, jokdyr. Inkilabın ən pis duzmənlərinin ideja və mə'nəvi təhəqqumundan qutlələrin azad olma-sını tələb edirik»^{*)}.

Əqsi-inkilabçı mərqəzlərin direktivi və Tiflisin aktiv qəməqi ilə Zyradan çküb qətmiz mudaraçılar bloky Inkilabçı İctimai Musaləmət komitəsi adı ilə bir komitə təzqil etdilər. Komitə əhalıja xitabən muracətnamasında xəbər verir qi:

«İctimai Musaləmət Komitəsinin məksədi Baqıda hurrijət futyhatını, kardaa kanına gərək etməqlə təhdid edən vətəndaş muharəbəsinə jol verməməqdur. Inkilabçı İctimai Təhlüqəsizliq Komitəsi inkilabın jaratmış oldygy nizam və kajdanın qəziqində dyracakdyr. Heç təcavuz və gəsbqarlıqja jol verilməməlidir». **)

Baqıda qyja bəz verə biləcəq vətəndaş muharəbəsi əlejhinə mubarəzə e'lan etməqlə barabar, mudaraçılar ittifaqı fe'lən özu haman vətəndaş muharəbəsinə istəjirdi. İclasda mə'dən, zavod həmçinin əs-qər kit'ələri numajəndələri iztiraq etdiqləri halda Zyradan çküb qətməq və qəniş Zyranın kəbyl etdiqi kərarın əlejhinə çkəmkəla, onlar fe'lən muharəbə e'lan etmiş olurlar. Ancak iqi uzluluq edib birlig və inkilab mudafəəsi ziartı altında qizləndirdilər. By komitə bütün zəhərə çokly qaqızlar pajlajarak, əhalını, jeni həqumət əlejhinə mubarəzəjə çagırdı. Zyra həquməti əlejhinə byrakılan bəhtan, iftira və jalanların hamsını by komitə təqrar edirdi.

Nojabrın 5-də mə'dən zavod komitələri və əsqər kit'ələri numajəndələrinin iztiraqı ilə qəniş Zyranın iclası vake olur.

Byrada Zaymjan nevbədən xaric bəjanat verir. O dejir:

«By vaktə can heç qəsə mə'lym olmajan bir İctimai Musaləmət Komitəsi, zəhərdə çokly qaqızlar pajlajarak, əhalını, izçi və əsqər vəqilləri Zyrasına tabe olmağa çagırtır... By jalañçı komitə anarzi və vətəndaş muharəbəsi tərətməq istəjir və özünü zəhərdə jeqanə və səlahijətli həqumət isnad verir... Bir dəfəliq tərəddüdlərə xitam verməq lazımdyr. Ja biz səlahijətli həqumətiz və hamı kejd və zərtsiz byna tabe olmalıdyr. Ja-inqi belə səlahijətli həqumət kara qyşələrdən çkmiş jalañçı İctimai Musaləmət Komitəsidur»^{***)}.

Konferansda iztiraq edən es-er Tər-Okanov es-er firkəsi adından bəjan edir qi:

«1) Nojabrın 2-də iclasdan çküb qətməqi firkə protesto syratıla xusyisi bir iz hesab edir və firkə uzvləri jənə də Zyraja kajıdırılar.

2) Məmqun olan kədər tezliqlə jeni Zyra jaratmak lazımdyr.

3) Vahid inkilabı cəbhə lazımdyr.

4) Tezliqlə jeni İcraiyyə Komitəsi seçilməlidir».

*) «Baqınsqı Raboçi» № 76.

***) «İnkilabçı İctimai Təhlüqəsizliq Komitəsi Əxbarı» № 1.

***) «İzvestija» № 176.

Tər-Okanovyn by bəjanatı, es-erlərin nə qibi mevkə dytdyklarını, və by mevkəin mənzəviqlərin məvkeindən fərqli olmasını, bir kədər aj-dınlaşdırılması olur. Es-er təzqilatı, kışınən sol cənahlın sikkəniş, altında və hejəti e'fibratı ilə Baqıda bir proletar təzqilatı, oldygy uçun qutlənin əhvali-ryhijjəsilə hesablaşmaga və daha iqi uzlu bir sijasət aparmaga məcbyr idi. Blokyn kə'tnaması, oktjabrda seçilmiş Zyranın kəbyl və təsdikini tələb etməqdə iqən Tər-Okanovyn bəjanatında jeni zyra jaratılmas, luzymyndan bəhs olınyr. Zyra seçqilərində millətçi firkələrin bəjuq gələbə çalması, belə bir Zyraja proletarjat nəzərinde qifajət kədər nufyz və səlahijət verə bilməzdi. Byndan ilavə es-erlər arasın-da rys millətçiliqi də muhum bir rol ojnayırdı. Ona qərə bə'zi vakt, heç olmasa dildə es-erlər müsəlmanların nufyzynyn artmasından kor-karak bələviqlər ilə bir qətməqə mejl edirdilər. Mənzəviqlər isə izçilər arasında çokdan nufyzdan duzməzdülər və bütün çkizlərində ancaq xırda byrzya zijaqların əhvali-ryhijjəsini ifadə edirdilər.

Diqər es-er Juzbəzəv konferansın İctimai Musaləmət komitəsi ilə muzaqəratə qirizməsinə təqlif etdi. Çkizdə bylynan natiklər xusyən Zaymjan, kə'ti syratda by təqlifi rədd etdilər. Zaymjan dejir: «By komitələrə deməq lazımdyr qi, iqi qunə cən öz muracətnamalarından vaz qəçsinlər. Joksə onları əlejhinə kə'ti tədbirlər qərəcəqiz». Zaymjanın təqlifi bəjuq əqsəriyyətlə kəbyl olınyr. «Znamja Tryda» gəzətəsinin jazdıqına qərə natiklərin çokly konferansın bəjuq əqsəriyyətinin husni-təvəccuhu ilə İctimai Musaləmət Komitəsi xadimlərinin həbsə alınmalarını tələb edirlər. Laqin Zaymjan byna e'tiraz edir.

İzçi qutlələri arasında pəq az nufyzy olan Baqı həm qarlar ittifaqları, zyrası, mudaraçılar ittifaqına közylyr və jeni zyra jaratılmasını, tələb edir. Laqin rəsmi syratda özünün «bitərəfliq mevkəini» bahana edərəq İctimai Musaləmət Komitəsinə numajəndə qəndərməqdən imtina və vahid inkilabi cəbhə jaratmaq luzymyny tə'qidlə kejd etmişdi.

Bank xidmətçiləri, İctimai Musaləmət Komitəsinə tərəfdar çkə-rak demizdilər qi, umymijjətlə Zyralar və xusyən Baqı Zyrası, mutə-zəqqil demokratjanın əqsəriyyətinə təmsil etməjir. Ona qərə də onlar icraiyyə komitəsinə tabe olmağa protesto edirlər.

Baqı zəhəri validejn dərnəqləri zyrası, «bələviqlərin ağılsız və ibtidajı adab tələblərini pozan işjanı əlejhinə» protesto etdi,

İctimai Musaləmət Komitəsi öz muracətnamalarında izçi qutlələrinin rə'jinə isnad edirdi. Laqin nə «İctimai Musaləmət Komitəsi Əxbarı» gəzətəsində, nə də mudaraç firkələrin organı olan gəzətlərdə izçi iclasları nın İctimai Musaləmət Komitəsi nəf'inə kə'tnamaları, qəzə dəj-məjir. O zamanlar Zyranın sol kanadı, əlində olan «Zyra Əxbarı»nda bir çok izçi və əsqər iclasları nın kə'tnamaları dərc edilmişdir. By kə't-namalar qəniş qutlələrin əhvali-ryhijjəsini qəstərlər. Misal uçun bir nəçəsini byraja dərc edirik:

Kaspi donanmasının birinci-kyryltajı, belə bir kət'nama kəbyl etmişdi:

«Haqim sınıfların koalisiya diktatorlygy tərəfindən aparılan bir jerdə ajak deyməq siyasəti olqəni çykılmaq vəziyyətə salmışdyr. Əqsi-inkilabçı, byrzyazja və mulqədarlar mənafeı numajəndəsi olan Qerensqi-Konovlov həquməti, olqəni by vəziyyətdən çykarmakdan acizdur. Həqumətin butun fəalijəti Rysja inkilabının futyhatını, mudafəə edən jeqəniə bir kuvvə olan Zyraların əlejhinə çevrilməzdir. Ona qərə butun həkikət hal həmin inkilabı, bogan həqumətin son dəkikədə muəjjən vaktıda xalk qutlələrinin həkiki iradəsinin ifadəsini təmin edən zərəjit uzrə məclisi-muəssəsən çağırılmasını, da kirmajəaqına xatir-cəm'liq verməjir. Kaspi donanması, kyryltajı; Petrograd işçi və muhafəzə əsqərlərinin muzəffəranə inkilabını və onlara yardım edən səjir səhərlərin işçi və əsqər qutlələrinin təbriq edir... Kyryltaj; Baqı işçi və əsqərləri əqsəriyyətinin butun jerli siyasət rəhbərliqi və hərbi inzibat idarə işlərinin qəniş işçi və əsqər vəqilləri Zyrası icraiyyə komitəsində cəm'lədirilməsi kərarını, təbriq edir. Kyryltaj arzı edir qı, öz numajəndələrini ayradan qeri çağırılması olan butun jerli inkilabçı kuvvələr; numajəndələrini icraiyyə komitəsinə kajtarsınlar».

By kət'namanın qyryltyly olması, o zaman Kaspi donanması bəhrərijjəlilələrinin sol es-erlər rəhbərliqi altında bylynmasındandır.

Nobel kardəzları, zirqətinin jeni mintəkələr və 2-ci mə'dəni işçiləri belə kərar verməmişdilər:

«Mulqədar və kapitalistlər həquməti olyb da bəzində Qerensqi dyran Muvəkkət Həqumət olqəni məhy olmaq dərəcəsinə qətirməzdir. Pjədar sifətilə Rysja inkilabının bəzində dyran və əməqçi xalk namına və onları jaxxi qələcəqi üçün Petrograd işçi və əsqərləri zalımlar həqumətini jkdilər və butun haqimijjəti həkiki hurrijət və inkilab mudafəəçisi olan işçi və əsqər vəqilləri Zyrasına verdilər... Butun inkilabi haqimijjətin Baqı işçi və əsqər vəqilləri Zyrasının icraiyyə komitəsinə verilməsini nəzərdə dytarak, inkilabçı muəssəsəmişə həm mə'nəvi həm maddi cihətdən yardım edib bir qunluq əməq hakımıqlıqın jərləsini, ona veririz».

Nobel kardəzları, zirqətinin mexaniq e'malatxanası işçiləri isə öz kət'malarında belə deyjirlər:

«1) Belə məs'yilijətli və ağır zamanda numajəzqaranə bir syrətdə konferansdan çykib qədən joldaşlara tam nəfrət və narazılıqlıq, bəjan edirik.

2) Jeni təzqil olynmya inkilabçı icraiyyə komitəsinə tam e'timad və e'tibarlımızı, bəjan edirik və hər bir ağır dəkikədə son damla kanımızı, can ona qəməq edəcəqiz. Lazım qələrsə icraiyyə komitəsinin çağırılması uzrə biz işçi və ystalar əziz proletar inkilabımızı, mudafəəsinə kalktəəcəqiz».

«Motovilixa» cəmiyyəti işçiləri:

«Məclisi-muəssəsən çağırılana can, istər mərqəzdə, istərsə məhəllələrdə butun haqimijjət by vaktı can vətən və inkilaba nəcat verməq isində xalka butun sədəkat qəstərmis olan demokratiq unsurlər ilə ayra sifətilə inkilabçı, demokratiyanı əlinə qəcməlidur».

Mirzəjef kardəzları, zirqətinin işçiləri isə belə deyjirlər:

«Mərqəzi nahijjə ayralar kyryltajının kət'namasına kosylmaga kərar veririz qı, vətəndəz muharəbəsi ancak sulh və musaləmət joly ilə ləqv edilməli və bolşeviqlərdən xalk sosialistlərinə can butun fraksjaların həqumətə cəlbı joly ilə inkilabçı, demokratiyanı öz içərisində koalisiya təzqil etməli və məclisi-muəssəsən mutlək muəjjən vaktıda çağırılmalıdyr».

Belə kət'namalar çokdyr və deməq olar qı, hamısı, ejni ibarələrlə tərtib edilməzdir. Mudarəçilər ittifaqının hesabı janlız çykdi. Onlar Petrograd rəhbərlərinin joly ilə qədərən bir məsələni nəzərdən kaçırmışdılar qı, qutlələrin mudarəçiləga karzı ədəvət bəsləmələrindən başka bir də Baqı, jerli zərəjiti haqimijjətin Zyraja qəcməsini kət'i syrətdə tələb edirdi. Məclisdən çykib qətməq ilə, blok, butun işçiləri uzunə ak ttdi. İşçi qutlələrinin əhvali-ryhijjəsini əqsəriyyəni by fəkərənin muəjjən etdiqini byndan bilməq olyr qı, bəzində Zaymjan dyran icraiyyə komitəsi by məsələdə bəjuq ehtijatqarlıq qəstərmisdi. 9 nojabr tarixli muracəətnamasında icraiyyə komitəsi xəbər verir qı:

«Zyradan çykib qətmis firkələrin bə'zi nufyzy rəhbərləri icraiyyə komitəsinə muracəətə İctimai Musaləmət Komitəsinə numajəndələr qəndərmis olan firkələrin əzləri məzqyr komitə məsələsini jenidən qəzdan qəçirdiqələrini bildirmişlərdir... İcraiyyə komitəsi qəniş Zyra karzısında məs'yilijəti öz əhdəsinə alır və butun işçi və əsqərlərə muracəətə məzqyr komitənin məvcudijjətini sulh və musaləmətlə azar və əzijjətsiz bir syrətdə ləqv edərəq firkə numajəndələrini qeri çağırmaqlarını, təqlif edici bir muracəətnama byrakmakla qifajətlənir».

İcraiyyə komitəsi 10 nojabr tarixli muracəətnamasında belə jəzır:

«Xusysən işçi joldaşlara muracəət edir və deyjiriz qı, ağıl və vicdanını, itirib də sizi aqlıdan aqləga kardəz kılıqlıq muharəbəsinə çağırın cənərralları, nizamə də'vət ediniz... Zyradan çykib qətmis işçi joldaşlar, tezliqlə işçi və əsqər kardəzları, nizamə janına kajıdınız. By kədər çok patlangıç materjal olan səhərimizdə vətəndəz muharəbəsi başlanmasına səbəb olmağın».

Nojabrın 12-də zyradan çykib qətmis firkələrin hamısından konferansa numajəndələr qəldi. Zaymjan öz mə'ryzəsində xəbər verir qı, Tiflisdə olqə mərqəzi; Zaymjan ilə Fioletofdan ibarət iqı icraiyyə komitəsi uzvunun sag es-er, mənzəviq və dəznakların konferansına qələ-rəq muzaqərat aparmalarını, təqlif etmişdir. Bolşeviqlər byndan imtina edərəq ajrılmalız grypları, barabər hukyka maliq tərəf hesab etmədiqlərini qəstərdilər. Məzqyr firkə konferansı, icraiyyə komitəsi numajəndəsi istiraq etmədən vake oldy.

Xusysən es-er təzqilatı, rəhbəri Saakjanın nitki çok ajrılca dikkətə lajkdyr. Nətik bitərəfanə bir haqim (sydja) qibi çykib Zyradan qətmis firkələrin heç də əqsi-inkilabçı olmadıqlarını, isbata çalırlar. Baqı icraiyyə komitəsinin muracəətnamasını, təhlil edərəq Saakjan firkə üzvlərinə xitabən öz rəhbərlərinə Zyraja kajıtmak üçün icraji-tə'sir edil-

məsi hakkında muracətnamayı dogry hesab edir, laqin muracətnamayın sijasi kısmını dogry hesab etməyir.

Muzaqəratdan sonra 4 kət'nama təqlif edilir: bolşeviqlər, menşeviqlər, ts-erlər və daşnaklar tərəfindən bolşeviqlərin kət'naması və təndəz muharəbəsinin kabagını almak və inkilabi əşajıyı saklamak üçün İctimai Musaləmət Komitəsinin ləgvini qeçən seçqi vaktı daxil olmamız firkələrdən icraiyyə komitəsinə uzvlər seçilməsini və həmçinin hər sosialist təzqilat tərəfindən icraiyyə komitəsinə bir numajəndə qəndərilməsinə tələb edirdi.

Es-erlər kət'naması əz-cümlə jerli demokratja arasında bir həqumət jaradılməsini və yeni Zyra çağırılana kədər bynyn ali həqumət olmasını təqlif edirdi; Zyra isə jerli ölçüdə həqumət məsələsinə həll etməlidur.

«Musavat» firkəsi öz kət'namasında Muvəkkət Həqumətin sijasəti dogry olmadığını qəstərərək demokratij bir həqumət jaradılmasını təqlif edirdi. Musavat, ixtilafın bolşeviqləri əzməq joly ilə jətirlməsini son dərəcə zərərli hesab edir. Firkə həmçinin demokratjadan bir hissəsinin bolşeviqləri təqləməq taktikasını məksədə gejrri muvafik hesab edir.

Bəjuq əqsəriyyətlə bolşeviqlərin təqlif etdiqi kət'nama kəbylə qeçir.

Menşeviqlər icraiyyə komitəsi hej'ətinə daxil olmaqdan imtina edirlər. Jerdə kalan firkələrin hamısı, jykarıda qərduqumuz qibi, Zyraja kajıtmaga məbyr olurlar. Bynyn da səbəbi jykarıda qəstərdiqimiz qibi, butun firkələrin işçi qutləsi sıktıntısı altında olmalarıdır. Saakjanın bəzdan ajaga jalan və iqi uzluluqdan ibarət olan nitki es-er firkəsinə kozylan işçilərin əhvali-ryhijəsini də Zyra həquməti əlejhinə muharəzədə məzqyr firkənin rəhbərlərinin metodlarını da hər zəjdən jaxət təsvir edir. «Baqınsqı Raboçi» pəq haklı olaraq kajıdan işçilərin səmimi syrətdə birliq arzısında oldyklarını, komitəçilərin isə koltyklarında daş qizlədərək kajıtdıqlarını qəstərir və jazır qi: «Birliq luzymy hakkında onlardan çoklyca kəzənq sözlər eşitdiq, amma bynların hamısından saxtalıq və iqi juzluluq jəgirdi... Saakjanın nitki zəqilcə nudrətən təsaduf olynan bir avamlıq numynəsi və məzmyanca eşidənləri igfal üçün çapık bir usyl idi». Jykarıda qərulduqu qibi Saakjan, icraiyyə komitəsi muracətnamasına bir neçə kompliment səjlədiqdən sonra, fe'lən başka bir ad altında haman ictimai təhlüqəsizliq komitəsinin təzqil olynmasını təqlif etdi.

«Musavat» firkəsi hakkında əzəgüdə bəhs olynacakdyr. By firkə öz sijasi xəttini öz kət'namasında qəzəlcəsinə izhar etdi:

«Bolşeviqlərə Muvəkkət Həqumət əlejhinə jardıın etməq, amma Azərbaicanda jök».

Bolşeviqlərin kət'naması öz mevkeini mudafəədə davam edirsə də laqin onların mudaraçılar zyradan çıkıb qetdiqi zaman danıçdıqları

dil (tony) jökdyr. Hərçənd onlar (bolşeviqlər) və xusysən Zaymjan es-erlər ilə daşnakların əməqdaşlığını kiymətini bilirsələr də, laqin kət'nama sajjir firkələr ilə əməqdaşlıqı lazıım qərir. «Baqınsqı Raboçi» 10 nojabr tarixli kışa bir xəbərində belə jazır:

«Əz nifaklı generalarına icraiyyə—tə'sir etməz və Baqı demokratjasi arasında parçalanmanın kabagını almış olan işçi sol es-er, sol menşeviq və daşnak joldaşları təbriq edirik».

Butun dediqlərimizdən qərulur qi, qənis işçi dəjjirələri bolşeviqlər tərəfindən qərulən tədbirlərə muzahərət edilərsə də, laqin bynynla barabar həmin qutlələrin bəjuq bir kısmı mudafəəçi firkələrin nüfyz və tə'sirindən xilas olmalarıdır. Bolşeviqlər bynynla hesablaşmaq məbyr idilər.

By mulahəzələr nojabrın 13-də 2-ci Nobel mə'dəni işçiləri tərəfindən kəbyl edilmiş kət'namada ifadə edilmişdir:

«Vətənimiz ağır qunlər qeçirməqdə oldygyndan butun demokratja sıktı sıralarda birləşməli və inkilabın mudafəəsinə kalkışmalıdyr. Belə ağır bir zamanda biri birinə hucym etməqlə məzgyıl olan sijasi firkələrin hərəqətinə karət kət'i syrətdə protesto və bila-tə'xir muhəssə və muna-kəəni qəsmələrinə tələb edirik. Əqs syrətdə butun Baqı dəjjirəsi işçilərinə istər es-er, istərsə sosial-demokrat bolşeviq və menşeviq rəhbərlərini inkilab suqqanı bəzından ja da başka tə'birlə barışmaz dedizmədən qanara atarak, rəhbərsiz, inkilabın mudafəəsinə kalkışmaga çağırılız. Azadlıq yldyzymyz sənəməlidur»*).

Baqı Musəlman İctimai Təzqilatlar Komitəsinin organı—firkə organı—Musavat nojabrın 16-na can Petrograd hadisələri hakkında öz munasəbatını bəjan etməqi lazıım və mumqun qərmədi—o hələ qəzəljirdi. Ancak haqimijjətin Zyralar əlinə qeçməsindən 20 qun sonra by gəzətə Muvəkkət Həqumətin sijasətini təhlil etməqlə məzgyıl oldy və jeni həqumətə karət öz munasəbatını bir kədər gejrri muəjjən bir zəqildə bəjan etdi. Gəzətə, Rysjanın «jaradıçılıq kyrylyzy» çok az oldygy üçün məhv oldygy qəstərərək, dejir qi:

«Bolşevizm əiarlarının tənqid və təkdirini qanara atmakla barabar jendə ancak onların xalk fəalijjəti nidası oldyklarını e'tiraf etməq lazıımdyr. Koj by gələbənin elqə mənəfinə nə kədər muvafik olyb olmaması, muhəssəli bir məsələ olsyn, amma onyn məntiki bir tədris uzrə vake oldygy danmak olmaz».

«Baqı Musəlman İctimai Təzqilatlar Komitəsi əxbarı» hadisələri təhlil edərək, by əsasla da bila-tə'xir federasja prinsipinin həjata qeçirilməsini tələb edir. Çunqu xalkın iradəsi belədur.

*) «Izvestija» № 187.

«Biz bolşevizm məfəyrəçisi deyiliz və onların rolynda dəjandıksa, məhz məksədiniz ony bir numynə qəstərərəq zühəsisz bir həkikəti isbat etməqdür qı, xalk arzıslınlı əqs etdirən hər bir fiqir jalınlı z qəniz qutlələr arasında asanlıqla intisar tapınak deşil, həmçinin onları, kahramanana çılzılara da sevk edə bilər».

«Musavat» firkəsi ideologlarının qələbəqi nə cur təsvir və təşəvvur etdiqlərini by gəzetənin 4 nojabr tarixli bəz məkaləsinin by parçasından qərməq olar:

«İndi söz sənindir (musəlman xalkının) və ony ağıllı və sadəcə bir syratda deşərəq öz hakkını, kyry sijasi nəzəriyyə ilə deşil, hər zəxsə jaradıqlı hukyky ilə verilmiş hakkıyllah ilə təsdik edərsən».

Hələliq «Musavat» firkəsinin bilatə'xir öz ideallarını həyata qeçirməq üçün lazımlı olan qucu jok idi. Ona qərə də bolşeviq firkəsi millətlər üçün təjini-mukəddərət hukyky e'lan etdijindən qyja bolşeviqlərin qərduqu tədbirlərə qəməq edirdi. Fəket by hal məzqyr firkənin ciddi syratda kət'i çılzıza hazırlanmasına və cur-bə-cur əqsi-inkilabçı təzqilat və zəxsələr ilə aktif əlakə saklamasına mane olmaşrdı. «Musavat» ajrıca bir ciddijjət ilə musəlləh kuvvə jaratmaqla məşqyl idi. Hələ oktjabrın 24-ndə sabik tatar alajı komandanı, ceneral Pəlovsefin Qəncəyə qəlməsi munasəbəti ilə musəlman milli komitəsinin fevkəl'ədə iclası çalrıldı. Toplaşanlar ceneralı qyrylytyly alkıslarla kəzərləşir və musəlman millətçi təzqilatlarının məşhyr xadimlərindən Xasməhəmmədof təbriq nitki səylədi. Dostanə təbriqlərdən sonra milli komitə numajəndələri—Zakafkajsə seşmi xadimləri—öz nitklərində «millət üçün milli alajların bəjuq əhəmiyyətinə, komanda hej'ətinin zabitlər və adi əşqər və atlılarla birliqdəqi lijakətini keşdlə milli alajlar ilə milli komitə arasında sıklı rabitə və əlakəyə çalrırlar». Inkilabçı demokrətja ilə isvəbazlık etdiqi halda, «Musavat» ejni zamanda Tersk kazaklarının əqsi-inkilabçı hissəsi ilə Zimali-Kafkasja daqlırların bəzçiləri arasında mukavələ bağlanmasını ryhiny təzqil edir və Zimali-Kafkasjada əqsi-inkilab ocacı olan Tersk—Dağıstan həqumətinə var kuvvəsi ilə jardımlı edirdi.

Baqı musəlman milli komitəsi və «Musavat» firkəsi, istər istəməz, inkilabçı təzqilatların varlığı və musəlman izçilərin əhvali-ryhijjəsi ilə hesablaşmaga məbyr idilər. Onlar öz ymydlarını bir kədər dymanlı bir zəqildə ifadə edir və öz arzularını, Turqıstan Zimali-Kafkasja və sajirləri hakkında bir çök məkalələrdə bəjan edirdilər. Məzqyr məkalələrin hamısında muəjjən bir xətt aparılırdı,—o da inkilabçı Rysjadan ajrılmak idi.

Qəncə milli komitəsi daha açılz iz qəruordu, o öz tərəfdarlarını silahləndirməyə və milli əşqər hissələri jaratmaga çök dikkət verirdi.

Nojabrın 5-ndə Qəncədə birinci Kafkasja musəlman hərbi kyryltajı vake oldy. Kyryltaj, inkilabçı demokrətjanı, və onyn musəlmanlar ilə rəftarını, tənkid etməqlə məşqyl oldy. By tənkidə bir çök haklı cihat də oldyqyny danmaq olmaz; çünqu cur-bə-cur millətlər üçün mil-

li əşqər kət'ələri təzqil edildiqi halda, Muvəkkət Həqumət musəlmanların əşqər hissələri təzqil etmələrinə izin verməşir və bynynla da onlara jnanmadıqlını qəstərirdi. Laqin kyryltaj by tənkidlərdən tamamilə əqsi-inkilabi nəticələr çılkardı. Laqin belə korkak addımlar çök qeçmədən daha məhqəmləşdi. Qəncə mulqədarları, əzlərinə qurcu menəviqləri qibi mə'təbər bir muttəfik tapdılar. Bynları da birleşdirən; hər iqisinin proletar inkilabından ajrılmaga çalzması idi.

Nojabrda Tiflisdə Zakafkasja Komisarlığı təzqil edildi. Byraja Azərbajcan numajəndəsi sifəti ilə 4 musəlman millətçisi daxil oldy. Komisarlık təzqili hakkında qət'namada jeni təzqil edilən Həqumətin ancaq məclisi-muəssəsan çalrırlana can mustəkil iz aparacağı qəstətilmişdisə də, laqin «Başinsqi Raboçi»nin keşd etdiqi qibi, Komisarlık təzqili fe'lən inkilabçı Rysjadan ajrılmagın başlangıçı deməq idi. «Musavat» firkəsinin Baqı Komitəsi hələ bir muddətliq qyja demokrətiq təzqilatlar ilə yjgyn izləməqdə davam edirdi, laqin musəlman byrzyazjasının hucyma hazırlanmaqda oldyqyna artıq zühə ola bilməşdi. By hal Baqıda sosjalist firkələrin xətti-hərəqətində muhum bir rol oşnaşrdı.

Dəfələrlə qəstərdiqimiz qibi, es-erlər öz əqsi-inkilabi mudaraçılık sijasetlərinə sadik kəlarak, sapıtmaga və yjgynlaşmaga çalzırdılar. Ejni zamanda, onların arasında bir çök sollar, xusysən izçilər var idi qı, es-erlər sırasında kalmakla barabar, bir çök məsələlərdə firkənin rəsmi sijasetinə kəzə, muxələfətdə idilər.

Nojabrın 19-nda es-er təzqilatının gyberniya konferansında Saakjan cari vəzijjətdən bəhslə belə bir xətti-hərəqət təqlif edir:

«Bolşeviqlərə kət'i mubarəzə aparmakla barabar, onları bojkot etməməlijiz. Onların jaratdıqlı butun muəssəsələrə qətməli, orada öz xətti-hərəqətimizi jeritməli, orada onları təqləməlijiz; çünqu qutlələr onların dalınca qedirlər və biz qutlələr ilə əlakəni qəsə bilməriz və qəsməməlijiz».

Saakjan, var kuvvəsi ilə çalzarak, cəbhə ordysynyn tələf olmasına jol verməməqi lazımlı qəruur və ətraf vilajətlərdən mərqəzə dogry inkilabçı demokrətiq həqumət kyrmakla məşqyl olmagı təvsijə edir.

Bolşeviqləri qutlədən ajrımaq çök çətin bir məsələ idi. Ona qərə es-erlər hələliq İcraijjə Komitəsinin Kızıl Gvardija təzqili tədbirlərinə mukavəmət qəstərməqə çalzırdılar. Zyra İcraijjə Komitəsi inkilabçı muhafəzə əşqərlərinin inkilab mənafehi qezijində dyrdygyny bəjan etmişdi. Es-erlər by səzə istinad edərəq öz kət'namalarında Kızıl Gvardija təzqilinə luzym olmadıqlını qəstərər və təqlif etdiqləri kət'namaların hamısında Kızıl-Gvardija təzqilinin əlejhinə rə'j verirdilər. Onlar əlbəttə ordynyn fe'lən byrakılməs (tərxis) olması ilə əlakədar olarək muhafəzə əşqərlərinin qet-qədə ərijərəq əşsildiqini, əşqərlərin daqlıqlıb evlərinə qətdiqlərini jaxzıca bilirdilər. Laqin iqi uzuluq edib

by bahana ilə Zyra höqumətinin mudafəə və muhafəzəsi üçün həkiki kuvvə təzqilinə mukavəmət qəstəridilər.

Butun çıktələrində «Baqlınlı xusysi zərəjiti»ni əlində bahana edərəq, es-erlər özləri üçün əlverişli hesab etdiqləri jerdə belə nifaka qəməq etməqdən vaz qəçməzdilər. By barədə es-er firkəsi Baqlı təzqilatı, Zyrasınlı 30 nojabr tarixli kərarı, çək dikkətə lajkıdyr. Zyra seçqilərində Iran rəjjətlərinin istiraqlı məsələsi hakında məzqyr kərarda belə denilir:

«Zyra, by məsələləri muzaqərə edərəq, işçi və əsqər vəqilləri Zyrası, seçqilərində xarici təbəkələrinin istiraqlı ələjhinə protesto etməqə kərar verir. Qəniz işçi və əsqər vəqilləri Zyrası iclasında uzvlərimiz muvəkkət İcraijə Komitəsi və seçqı komitəsinin kərardadı, ələjhinə çıkmaga bərclydyrlar»*).

By kərar həyata qəçirilsəjdi Baqlı işçilərinin 40 fajlzə kədərinə seçqı hukykyndan məhrım etmiş olardı və əjni zamanda muxtəlif millətlər proletarjatı arasında nifakı dərinləsdirərdi. By munasəbətə «Baqlınsqı Raboçi» belə bir səj jazırdı:

«Qər ağılı mudaraçılardımlz nə dərəcəyə qəlmislərdur. Əz hərəqətlərinə onlar sadəcə olaraq belə uzr qətirirlər: necə jol verməq olar qı, özqələr qəlib mənim evimdə aqaltk etsinlər. Belə uzrlərlə ancak idraqsız işçiləri kane etməq olar. Amma məsələni belə dejil, by cur kojmak lazımdyr: Baqlınlı sajr işçiləri qibi həmin 40 0 0 da bizim kapitalistlər istismar edirlər. Onları da özünü istismardan mudafəə etməqə ixtijarı varmı, Joksə byna özqə evində aqaltk etməq deyərlər?... Əzunu aldatmak ilə məzgyıl olmaq jətər. İşçilər sizin istismarçılık siyasətini jaxət bəaa duzurlər. İşçilər mudafəçilərin daltıncə qətməzlər. Çünqə siz işçilərin kuvvətlərini parçalamak istəjirsiniz»**).

Es-erlər hələ yzyın muddət işçilər arasında nufyza maliq idilər. Laqın nufyzlardınlı əqsildiqini özləri də bojnlarına almaga məbyr idilər. Es-er təzqilatınlı Baqlı Komitəsi iclasında, dekabrın 14-ndə firkə gəzətləri məsələsi muzaqərə edilən zaman məryzəçilər gəzətə tirazlarınlı əqsildiqini, xusysən erməni və turq dilində gəzətlərin tirazı duzduqunu xəbər verirdilər. Bynyn nəticəsində turq və erməni gəzətlərinin dəjandırarak rys dilində gəzətlərin rəvacı, uqun tədbirlər qərulməsinə kərar verilir.

Prinsipsizliq dərəcəsinə kədər yjgynləmək bacaran es-er firkəsi; qutlənin əhvali-ryhijjəsinə nəzərə alaraq, tez-tez Zyra höquməti tərəfdarı donyna qırdı. Məsələ: dekabrın 20-ndə, jə'ni İctimai Təhlüqəsizliq Komitəsinin byrakılmasından cümlətanı, bircə aj sonra, es-er firkəsinin Baqlı təzqilatı, Zyrası, Baqlıda höqumət məsələsinə muzaqərə etdiqdən sonra, əqsərijjət-ara ilə anarzi və nizamsızlık ilə mubarəzə ixtijarınlı (höquməti) işçi və əsqər vəqilləri Zyrasına verməq hakında bir kət'nama kəbyıl etmişdi.

*) «Znamja Tryda» № 47.

***) «Baqlınsqı Raboçi» № 106.

Dogrydan-dogryja izarə jok isə də laqın zühəsiz Zyra höquməti ygrynda mubarəzə apararaq, bolşeviqlər vəzijjəti və höqumət məsələsində mecyd firkələrin munasəbatınlı, çək qəzəl nəzərə alırdılar.

Höquməti quc ilə almak mümqun dejildi. Bynyn uqun qutlələr arasında lazımlı əhvali-ryhijjə və həkiki kuvvə jok idi. Jerli zərəjiti ilə də, jaltınlz xırdə byrzyazja arasında dejil, mə'dən və zavodlarda da mevcyd olan milli nifak ilə də hesablaşmaq lazımlı qəlirdi. Hələ nojabrın avvəllərində bolşeviq təzqilatı, lazımlı qərmüzdü e'lan etsin qı:

«Baqlıda bolşeviqlər heç bir çıktısa hazırlamajırlar. Çıktı məsələsi bolşeviqlər arasında həttə muzaqərə belə edilməmişdir. By xusysda dəvəran edən butun zəjələri kara kuvvələr muəjjən provokasiya məksədi ilə jajırlar».)

Həmçinin dekabrın axırlarında Zəhər Dymasındaqı bolşeviq numajəndələri də byny təjjid etdilər. Fəkət bynlarınlı hamısı o deməq dejildur qı, bolşeviqlər plan uzrə haqimijjətə dogry qətməjirdilər. Onlar, cur-bə-cur ən muhumm məsələlərdə mudaraçı firkələrin siyasətini iflas etdiqindən qəzəlcəsinə istifadə etməqı bacararak, addım-addım Zyra mevkəini məhqəmləsditir və kət'i mubarəzə uqun kuvvə toplajırdılar.

Dekabr ajına jaktınl Zyra höqumətini deməq olar qı, butun firkələr təsdik etmişdilər, Zyrada rəhbərliq roly isə bolşeviqlərə maxsys idi. Zyra ələjhinə və xusysən bolşeviqlər mukabilinə mubarəzə səhnəsi indi də jeni seçilmiş demokratiq Dyma oldy. Mudaraçılar bloky rəhbərləri; işçi qutlələrindən yzakda özlərini Zyradadınlı çək-çək sərbəst liiss edirdilər.

Dyma əmrünün birinci qunundan hej'əti e'tibarı ilə iz qərməqə məstəid dejildi. Sol firkələr əqsərijjət təzqil edirdilər, amma byrzyazja numajəndələrindən də çökly bələdijjə vəqili (glasnlıj) var idi. Butun əsas məsələlərdə, umymi siyasət məsələlərində, mudaraçılar bloky ilə byrzyazja numajəndələri arasında tam sazıç var idi, laqın zəhərin qundəliq həjət məsələlərində demokratiya özünə maxsys bir xətt aparmaga çalırdı. Amma bolşeviqlərin «həddindən artıq tələbləri» mudaraçıları, namunasib bir vəzijjətdə byrakırdı. By syrətdə həmin jeni demokratiq muəssəsə, həmişə bir jerdə dyryb ajak deyjurdu. Bolşeviqlər əlbəttə dyrymadan heç bir həkiki iz qəzələməjirdilər. Onlar muntəzəmən koalisiya ələjhinə mubarəzə xətti aparırlar və Dymaja ancak mənzəviqlər ilə es-erlərin mudaraçılık siyasətini açmaq və by siyasətin butun zərərini qəniz işçi qutlələrinə isbat etməq uqun qədirdilər. By məksədlə onlar, Dymada kəldırlınl butun məsələlərdən istifadə edirdilər.

Dymanın birinci iclası qəstərdi qı, qəhnə Dyma öz varislərinə ancak bejuq bərcələr kojyb qətməmişdir. Kassada həttə xidmətçilərin məazınlı verməq uqun belə pyl jok idi. Ona qərə zəhərin demokratiq

*) «Baqlınsqı Raboçi» №77.

ataları birinci iz olaraq borc almaq üçün banklara müraciət etməli oldular. Səpqi üzrə Baqıda olan bankların hər biri cəm'i 88,000 manat verməli oldygy halda, Baqı bankları Dymaja 1 milyon manat borc verməq istəmədilər. Jəkin by məsələdə Dymanın sag kanadının razılığı olmamış deyildi. By iz byrzyazja tərəfindən demokratiq Dyma ələjhinə bir numajis idi. Hətta Saakjan «by izin banqir agalar tərəfindən ibtidai bir əqildə yeni Dymanı sabotaz etməq siyasəti» oldygy ny bojnyna almak məcburiyyətində kalmışdı. Dyma Zaymjan tərəfindən təqlif edilmiş kət'namını kəbyla məcbur oldy. Kət'namada belə deyilirdi:

«Bankların zəhər dymasına borc verməmələri siyasi bir məsələ olyb numajisqaranə bir syratdə yeni Dyma ələjhinə çevrilmiş oldygyndan, Dyma jerli bank rəhbərlərinin hərəqətinə karşı protesto edir və Dymaja jakın qunlərdə lazımlı olyb da iktisadi cihətdən hər cur təmin edilmiş istikrazın nəkdləşdirilməsini israrla təqlif edir».

Dymanın həmin iclasında iğinci nevbədə mə'dən dajirəsində seçqi məsələsi dyryrdy. Byny da bolşeviqlər kaldırılmışdılar.

Mə'lym oldygy üzrə by məsələ Tiflisə cən hər jerdə həll olynmyz və ancak istehkakçılarının protestosyna qərə Muvəkkət Həqumət xusysi Zakafkasja komitəsinin kərarını ləğv etmişdi. By məsələ hakkında mə'ryzəci sifəti ilə Zaymjan və iğinci mə'ryzəci sifəti ilə zəhər idarəsi uzvu Azyrof çkılmışdı. Prinsip e'tibarlı ilə menşeviq və es-erlər dajirələrin zəhərə bitidirilməsinə tərəfdar idilər, amma yeni təzqil olynmyz Zakafkasja Komisarlığı tərəfindən təsdiq edilməsini lazımlı qəurdular. «Birliq grypy» numajəndəsi Frolov öz nəkteji-nəzərini müdafiədə davam edir və deyirdi qı: məsələ ətraflı təhlil edilməmiş və ağıdınlaşdırılmamışdyr və mə'dən dajirəsinin zəhərə bitidirilməsi kərarını xusysi Zakafkasja Komitəsi ancak Zaymjanın təzjiki altında kəbyl etmişdir. Rəsmi syratdə isə, Frolovyn zənnincə, Dyma Muvəkkət Həqumətin kərarına tabe' olmalıdyr. By saat həqumət başında «bir avıç gəsbqarlar» dyryrlarsa da, laqin Muvəkkət Həqumət davam edir.

Musəlmanlar numajəndəsi zəhər vəqili Topçybazev kət'i syratdə mə'dənlərin zəhərə bitidirilməsinə e'tiraz edərəq, deyir qı:

«Musəlmanlar zəhərə bir arazın belə jerin bitidirilməsinə razı olmajacaklardyr. Bilin qı. əqs syratdə Dymanın heç bir kərarı bizim üçün məcburi deyildir və ona əməl etməjəcəqiz. Bizim əlimizdə kuvvə var və byna jol verməməqə by kuvvə qifajət edər».

Əqsəriyyəti-ara ilə mə'dən-zavod dajirələrinin zəhərə bitidirilməsi hakkında bolşeviqlərin təqlifi kəbyl olynmyz, və zəhərə bitidirməq ilə əlakədar olan əməli məsələlərin həlli üçün bir komisja seçilir.

Musəlman fraksijası, protesto olaraq iclasdan çkılıb qedir.

Topçybazevin həjanatı, millətçi firkələr və o cümlədən «Musavat»-ın fəalijətində yeni bir devr açıldıqını, qəstərir. «Baqı, Musəlman

İctimai Təzqilatlar Komitəsi Əxbarı» 24 nojabr tarixli bəz məkələsində jazır qı:

«Zahirən belə ixtilafit məsələlərin həlli üçün istər bir avıç jerli siyasətçilərin bitidirməq istədiqi və istərə zəhərin yeni zimamdarları (idarə başında dyranlar) adından danışdıqları zavallı əhəlinin diləq və arzularını muəjjən etməq üçün rə'ji-amə (refevendyma) müraciət etməq lazımdyr».

«Musavat» onyn üçün by dil ilə danışıldı qı, zəhərdə olmasa da bütün kəzalarda arkasında həkiki bir kuvvə hiss edirdi. Çünqə məclisi-muəssəsan seçqilərində səslərin 90 faizləna kədəri «Musavat» sijahıslına verilmədi.

«Musavat» kuvvə ilə hədələjir, Dyma, özünü həqumət hesab etməqlə barabar, intihəsiz mubahəsə və munakəzələrlə məəgyil olyr, zəhərdə isə həjəcanlı zəjəələr və əhali dedikodyları, subatsızlık və həqumətsizliq əhvali-ryhiyyəsi jaradılır. Musəlman numajəndələri Dymadan; qət-qədə artmaqda olan hucymalar, kənynsyz axtarıclar və sajr by qibi hərəqətlər ələjhinə tədbirlər qərməsini tələb edirdilər. Laqin Dymanın zəhərdə nizam və asajis bərpa etməqdən bilmərrə aciz oldygy ny səjləməqə qəlməz. Pozgynlyk və nizamsızlıqların ancak əqsi-inkilaba əlverişli oldygy ny nəzərə alaraq, Zyra İcraijə Komitəsi Zyranın fevkəl'adə iclasını çağırıldı. Byrada bütün muhafəzə əsqərləri bəluq komitələrinin də numajəndələri iztiraq edirdilər. İclas; izçi və əsqər vəqilləri Zyranın İcraijə Komitəsi janında bir hərbi-inkilab komitəsi jaratmaga və zəhərdə inkilabi intizam və asajis bərpası, üçün ona ən qənis vəqəlet verməqə kərar verdi.

Hərbi İnkilab Komitəsinin fəalijəti muhafəzə əsqərləri və bütün zəhərə zamil olmalı idi. İcraijə Komitəsi Hərbi İnkilab Komitəsi ilə birliqdə muhafəzə əsqərləri və zəhər üçün icbari kərarlar verirlər. Hərbi İnkilab Komitəsi öz arastından hərbi inkilab məhqəməsi aşırlır. Muharəbə ordysynyn bəluq və ələj komitələri əzlərini hərbi inkilab komitəsi e'lan edir və bütün fəalijətlərində Hərbi İnkilab Komitəsinin kərarlarını dəstəviz edirlər.

Dekabrın 15-ndə Hərbi İnkilab Komitəsi bir icbari kərarədə nəz edərəq, quçə və mejdanlarda toplazmak, dəstə ilə ictimai və ərzak təzqilatlarına müraciət etməq, içqi satmaq, sərxoz halında zəhərə çkılmaq, zəhərdə qullə atmaq, öz başına axtarış jəpmək və sajrələrini kadagan edir. İcbari kərarədə, pozanlar 6 aj muddətinə həbsə alınırlar və hərbi inkilab məhqəməsinə verilə bilərlər.

Hərbi İnkilab Komitəsi təzqili demokratiq Dymanın bütün fraksijalarını çaxnaşmaja salmışdı. By münasəbtlə fevkəl'adə iclas çağırılmışdı.

Həqumət məsələsi bir neçə dəfə Dymada kaldırılmışdı. O cümlədən ləğv edilmiş olan İctimai Təzqilatlar İcraijə Komitəsinin xələfi (varisi) qim olmas, məsələsi ilə əlakədar olaraq jənə həqumət məsə-

ləsi kalkınıdı. «Demokratija»nın qəməqi ilə byrzyazja numajəndələri tə'qid edirdilər qi, zəhərdə jeqanə həqumət Dymadyr, onyn fəlij-jətini ancak mərqəzi həqumət kontrol edə bilər və belə bir həqumət isə olmadıgından Dyma kontrolsyz olmalıdyr. Dymanı, jeqanə həqumət hesab etməq ancak bir numajiz mahijjətində ola bilərdi; çünqu Dyma belə bir hukuqy həyata qeçirməqi fiqrinə, xəjalına belə qətirə bilməzdi. Bynynla barabar məsələnin bir dərəcəyə kədər əməli əhə-mijjeti də var idi. Zyra «Izvestija»sı, çap olynan mətbəə İctimai Təz-qilatlar İcraiyyə Komitəsinin maxsys malı, hesab olynırdy və məzqyr gəzətə bolşeviqlərin əlində oldygyndan mudaraçılar bloky by gəzətə-dən jakasını, kyrtarmak üçün mətbəəni əllərinə almak təzəbbusundan vaz qeçməzdi. Zyra İcraiyyə Komitəsi, məsələnin zəhər ataları, tərə-findən həll edilməsini qəzləməyəq, mətbəəni izgal etdi və Dymanı, bir əmri-vəke karıştırdı.

Millis də Hərbi İnkilab Komitəsinə tabe olmalı idi. Belə bir komitə təzqili demokratiq Dyma bəzçilərinə gejrı-çajiz qorulurdu və by məsələ uzərində neçə saatlar ilə mubahəsə edilmizdi, Bolşeviqlər by cənqi-məglybəni kəbyl etdilər və Caparidze Dymaja qəstərdi qi, o bir az qeçiqmizdir; çünqu izçi və əsqər vəqilləri zyrası, haqimijjetin əz əlinə qeçməsini çokdan kərarlaşdırmızydyr. Hərbi İnkilab Komitəsi ancak həjəcanlı, zajeələr ilə əlakədar olaraq jaradılmızydyr və İcraiyyə Komitəsinin bir organıdyr.

Musəlmanlardan başka bütün fraksijalar həqumətin Hərbi İnkilab Komitəsi əlinə qeçməsinin əljhinə danızydyrlar, musəlmanlar isə belə bir uzr qəstərdilər qi, haqimijjet məsələsinin muzaqərəyə kojylacagı onlara mə'lym dejilmiz və kabakca firkələr tərəfindən muzaqərə edilməmişdir.

Xusysən kadet firkəsi numjəndəsinin nitki zəyani-dikkətdur. Na-tik musəlman vəqillərinə muracəətlə dejir qi:

«Quclulər orada əjləmiş və suqyt edirlər, amma həkikət halda və-zijjətə haqim olanlar danızyrlar, biz zəiflər ilə mubarəzə edirlər. Başka cur ola da bilməz. Çünqu bir dəfə quclulər bolşeviqlərə sis dejərlər—kyrtardı, qetdi»*).

İnkilaba karşı, o kədər ziddətli nəfrət var idi qi, kadetlər hətta musəlman millətçi firkələrin qəməqinə muracəət etməyə cur'ət edirdilər.

Zyn muzaqərələr və bir çok ziddətli ixtilaflardan sonra dört kət'nama təqlif edilmizdi: 1-ncisi—zəhərdə jeqanə həqumət zəhər Dymasıdyr, 2-ncisi—zəhərdə jeqanə həqumət organı, izçi və əsqər vəqil-ləri Zyrasıdyr, 3-ncüsü—Dyma ilə Zyranın biri-birinə zidd (karşı) dytylmasımlı çajiz qərməyəq həqumət jaradılmızynda hər iqisinin barabar hukuqy maliq oldygyyny mudafə edirdi. 4-ncüsü—isə zəhər

* «Kaspi» № 276.

Dyması, izçi və əsqər vəqilləri Zyrası, qəntlilər ittifaqı və milli zyra-ların barabar hukuqy əsası ilə müvəkkəti bir həqumət organı, jaratma-larını, təqlif edirdi.

By kət'namalardan heç birisi əqsəriyyə qazanmadı. Vəzijjətin içində çökmək üçün menşeviqlər numajəndəsi bəjan edir qi, onyn firkəsi əsas e'tibarı, ilə həqumət jaradılmızynda milli zyraların iştiraqına zidd isə də, laqin hazırda belə bir bəhran çökməz oldygyndan, menşeviqlər 4-ncü kət'namaya səs verəcəqlərdur.

Dekabrın 19-nda bələdiyyə rəjisi Dymaja, kəbyl olynmys kət'na-ma uzrə jeni həqumət organı, təzqili lajihəsi təkdım edir. Zəhər vəqili Zor Dymanın nəzəri-dikkətini cəlb edir qi, zəhər idarəsinin məzqyr lajihə tərtib olynan iclasında bolşeviq fraksijasının numajəndələri jök idi. Hal by qi, jeni həqumət organında onların iştiraq etməq istə-jəcəqlərini, ja da istəməyəqlərini bilməq çok muhum bir məsələdur. Əqər onlar istəməsələr, o halda jeni bir həqumət kyrylyzy duzunməq lazımlı qələcəqdur; çünqu «onlar bizimlə qetməsələr o halda bizim əljhihimizə qədəcəqlərdur». Zəhər vəqili Zorın by ağıllı sözu Dy-manı, çökməz bir vəzijjətdə byrakdı. Dogrydyr bə'zi zəhər vəqilləri byrada sözun bolşeviqlərdə dejil, izçi vəqilləri Zyrasında oldygyyny isbata çalızyr və bizim izimiz Zyra ilə olacakdyr, dejirdilər. Laqin by dəfə menşeviq Ajollo «əslində bymlərin iqisi də bir zəj deməq» oldygyyny bojnyna aldı. Ajollo təqlif olynan lajihəni Zyranın iştiraqı olmadan həyata qeçirməqi lazımlı qərdü.

Fəkət menşeviq rəhbərinin dotələb nitkləri az qəməq etdi. Bolşeviqlərsiz həqumət jaratmagın mümqun olmaçacagını hamı, qəzə-cəsinə bilirdi. Ona qərə izin içində bir təhərliq ilə çöka bilməq üçün Dyma sədri zəhər idarəsinin lazımlı tədbirlər qərəcəqini bəjan edir. Zəhər vəqilləri hətta nə qibi tədbirlər qəruləcəqindən maraklanmaq belə istəmədilər və by «naquvara» məsələdən jakalarını, kyrtarmaga zad idilər.

Bolşeviqlərin Dymaja başlıca olaraq mudaraçılarını ifsa etməq məksədi ilə qətdiqlərini jykarıya sejləmişdiq. Xusysən azagıda kejd olynan nəktələr çok maraklıdyrlar. Dymanın 28 nojabr tarixli iclasında saldat arvatlarına artıq pəj verməq məsələsi muzaqərə edilirdi. Bynyn üçün ilq zamanlar 1,250,000 manat lazımlı idi. Kanyna qərə, zəhər ancak 100,000 manat verməli idi, jerdə kalanını xəzinə verirdi. Fəkət Dyma mərqəzi həquməti kəbyl etməmiş oldygyndan by vəsə-jiti zəhər içərisində tapmaga məbyr idi. Sajir firkələr bolşeviqləri zəhər idarəsi izlərində izləməq istəməməqdə təhmətləndirir və mə-zəmmət edirdilər. Bynyn cavabında Zaymjan dejir qi:

«Biz byrada olan kompanja ilə iştiraq etməq istəməjiriz... Nə üçün by saat Petrograddaqı həqumətə muracəət edib pyl qəndərməsini xəhiz etməjirsiniz?».

Bə'zi zəhər vəqillərinin «həqumət jokdyr» dejə səsi əzidildiqdə Zaymjan belə cavab verirdi:

«Sizin başınız üzərindən bütün əhali və əsqərlərə bildiririz qi, pyl muzqilatı sizin qunahınızla hasil olmyədyr; çunqu siz Petrograddaqt inkilabçı həquməti kəbyl etməjirsiniz, tanımak istəməjirsiniz, siz Rodzjanko və Qerensqi həqumətini kəbyl edirdiniz. Amma hazırqt ən quclu həquməti kəbyl etməjirsiniz. Hamı əzidə-əzidə, uzunuzə karət sizi by həquməti tanımak istəməqlə pyl bəhranı jaratmaqda təksirləndirirəm. Siz başka bir irticaçı həqumətin qəlməsini qəzljəjirsiniz və o zaman onyn karətində diz çəqəcaqsınız»).

Dekabrın 23-ndə zəhərdə qagıt pyl tapılmaması məsələsi muzaqərə olynan iclaslarda da bolşeviq Fioletov belə ifadə nitki səjləmişdi. Natik öz nitkində zəhərin ağır vəziyyətə duzməsində Dymanın mukəssir oldygyuny qəstərmışdi. Əqər Dyma öz vaktında Xalk Komisarlar Zyrası həqumətini kəbyl (e'tiraf) etmiş olsajdı, o halda zəhər belə çykilməz bir vəziyyətə duzməzdi. Fioletov dejir qi:

«Siz hələ bizimlə mubarəzə və munakəzə aparmak ilə məəglsynyz. Vakt çatmış, jetmiş məsələləri həll etməqə siz kəbil dejijsiniz».

Bolşeviqlərin çykizləri mudaraçılar blokyny çök həjəcana qətirirdi və müstəraq həqumətin xırda bir numynəsi olan demokratiq Dymanın heç bir zəjə jaramadığıny, qutlələrə anlatmaga jərdim edirdi.

XII

Məclisi-muəssəsanın çağırılması vaktı jəkləndirildi.

Mudaraçılar byrzyazja ilə bir jerdə bütün ymydlarını «xalk iradəsinin həkiki ifadəsi» olan məclisi muəssəsənə bağlayır və by ziardan qərməq istəmədiqləri zyralar əlejhinə mubarəzə uçun istifadə edirdilər. Baqt əqsi-inkilabçı da hərəqətə qəldi.

Qundəliq ən muhum məsələlərin hamısında iflas etdiqdən sonra mudaraçılar bütün əqsi-inkilab kuvvələrini məclisi-muəssəsan bəjragı altında səfərbərliqə almaga bəzladılar. Butun byrzyazja ilə mudaraçılar arasında tam fiqir birliqi əmələ qəilir. Vermişevin gəzetəsi «Znamja Tryda» ilə daban-dabana qədir, Tagıjevin organı olan «Kaspi» gəzetəsi isə menşeviqlərin «ağıllı devlətçiliq» sijəsətini zadlıkla tərif edir.

Jəklənz bolşeviq gəzetəsi olan «Baqinsqi Raboçi» öz vaktında izçiləri xəbərdar edir qi, qunu qəçmiş zizara yjmasınlar. «Baqinsqi Raboçi» məclisi-muəssəsan hakkında belə jəzır:

«Məclisi-muəssəsan əhalinin gryplarının əhvəli-ryhijəsi munasəbətini son dərəcə gejrı-muqəmməl numajiz etdirir... Kadet firkəsinə sag es-erlərin də jərdim edəcəğini nəzərə-alarsak, o halda məclisi-muəssəsanda

*) «Kaspi» № 262.

inkilabçı izçilər, əsqərlər və qənt joksyllarının əlejhinə qədən bir əqsərijət əmələ qələ bilər.... Əlbəttə belə olan syratda inkilabçı izçi əsqər və qəntilərin kadetlər ilə birliqdə es-erlərin həqumranlık etdiqi məclisi-muəssəsandan razı olmacakları əzqədyr... Bizim borcymyzdyr həmişə izçi əsqər və qəntilərin jərdinə salak qi; bizim özumuzə maxsys parlmənlərini, jə'ni «zyra»larımyz oldygyuny bir dəkikə belə ynytmamalımyz»).

Qjərulduqu uzrə Baqt bolşeviqləri tamamilə Leninin «məclisi-muəssəsan hakkında tezislər»ində ifadə və «Pravda»nın 26 dekabr tarixli numrəsində dərc edilmiş nəkteji-nəzərini jəridirdilər.

Baqt mudaraçılar byrzyazja ilə birliqdə məclisi-muəssəsan ygyrynda mubarəzə səhnəsi olmaq uzrə, mətbəytdən ilavə Zəhər Dymasından da istifadə etməqə çalyrdılar. Dymanın 16 dekabr tarixli iclasında sədrliq edən Sako Saakjan Moskva bələdiyyə rəisi Rydnevin məclisi-muəssəsanı mudafəəyə çağırən telegrafını e'lan edir. Natik dejir qi:

«Biz bilməjirdiq qi, bütün zəhər vəqillərinin məclisi-muəssəsanı muhafəzə və mudafəəyə çağırılacaq husni-rəğbət və təvəccühlə karətəlamak arzuları bolşeviqləri həjəcana qətirəcəqdir. Onlar məclisi-muəssəsanı heç bir təhlüqə təhdid etmədiğini bizə isbat etməli idilər. Laqin indi məzqyr məclisi ciddi təhdidi altında oldygyuny qəroruz. Fəkat sizin syi-kəsdiniz jararsız vasitədur. Ona qərə sizə dejiriz: cinajətgər əlinizi çəqin. Biz; məclisi ciddi təhlüqə təhdidi altında oldygyuny qəroruz. Fəkat sizin syi-kəsdiniz çalyacagız (Caparidzə—«çik səjləjin»), əvət açk dejiriz. Çök səbr etdiq, çök çəqdiq və çök suqyt etdiq, laqin səbrin də bir intihası olqr. Ciddi təhdidə bəzlasanız, o zaman biz də sizi kanyndan xaric e'lan edəriz. (Caparidzə—«Mayzerlər?»). Mən sizə dejirəm—karətimize çıkan—toplər və pylemjotlar olacakydyr».

Butun dəhşətli nitklərin nəticəsində bolşeviqlərdən başka umym fraksija numajəndələrindən ibarət olmaq uzrə məclisi-muəssəsanı mudafəə planı hazırlamak uçun nevbəti komisja seçilir.

Inkilab əlejhinə mubarəzədə tam ciddijət və kə'tijjətlə çalyan mudaraçılar qundəliq ən muhum məsələlərin həllindən tamamilə aciz oldyklarını qundən-qunə əzqar edirdilər. Baqt gybernjasında ərzak məsələsi fəlaqətli bir hal alır. Gybernja ərzak idarəsi sədri Beqzadjan ancak gybernjanın faciənaq halı hakkında Dymaja mə'ryzə verə bilirdi. Tereqdə milli muharəbə oldygyndan Zimali Kafkasja deməq olqr qi, bilmərrə Baqtja taxıl qəndərməjirdi.

«Baqt zəhəri və mə'dən dəjirələri uçun 6 milyon pyt yn ja da 8 milyon pyt taxıl lazımdyr. İjyl və avgyst ajına can qəhnə ehtijət ilə jəzajrdık. Laqin sentiabrdan bəri Zimali-Kafkasja bizə qundə ancak 10 vaqon taxıl qəndərdiğindən açk çəqiriz».

Beqzadjanın by mə'ryzəsində adı çəqilən Tereqdə o zaman dağılılar ilə ryslər arasında kardəz kırıgını bəzlanmışdı.

*) «Baqinsqi Raboçi» № 105.

Fevral inkilabından sonra Devlət Dyması komitəsi tərəfindən Dyma məb'usy Karaylof Tersk əjalətinə komisar tə'jin edilmişdi. Kazak kolçomakları numajəndəsi oldygy üçün Karaylof o saat inkilabı «zərərsiz bir hala salmaga» başladı və by fəalijətində kazaklar və dağlı millətlərin byrzyazjası arasında özünə sadik muttəfiklər tapdı.

Bynların birinci məksədi. Tereqdə jeqanə proletar mərqəzi olan Groznu zəhərindən jakalarını kyrtarmak idi. Karaylof by məksədə dusuncə ilə janazırdı, və müvəffəkijjətsiz də kalmadı. Qjeniz syrətdə provokasja fəalijjəti başlajarak, Karaylof butun Tersk əjalətini milli muharəbə mejdanına döndərdi. Kafkasja ordysynyn ali komandanlığı, jərdimlə ilə bolşeviclərə mejl və təvəccühdə subhəli hesab olynan əs-qər kit'ələrinin hamısı Groznu'dan çikartılaraq zəhər muhafəzəsiz kalmışdı. Ejni zamanda Karaylof «vəhzi divizija» silah pajlajır və inkilab ocagı olan proletar mərqəzini talan etməyə hazırlaşırdı.

Dagıstan jöksyllarının dikkətlərini inkilabdan jayındırmak və jöksylların inkilabçı əsqərlər ilə birləşmələrinə jol verməməyə üçün Karaylof Dagıstan byrzyazjasının başçıları ilə birliqdə cəbhədən kajıdan əsqərlər üzərinə tez-tez banda dəstələri hucumları təzqil edirdilər. Groznu-Xasavjyrt dəmir joly xətti kardaz muharəbəsi cəbhəsinə döndərilərək ajlarla kan akıdılıdı.

Tersk-Dagıstan höquməti sifətində Karaylof ilə Dagıstan mulqədarlarının ittifağını Baqınnın millətçi müsəlman təzqilatları zədləklə karşıladılar. «Musəlman İctimai Təzqilatlar Komitəsi Əxbarı» Tersk-Dagıstan höqumətini təbriq edib o barədə məkalə jazmışdı. Topçybazeflər əlbəttə bilirdilər qı. Tereq hadisələri Baqınnın ərzak təchizatını bəjuq təhdid altına alırdı. Onlar dəmir jolynyn bərpasına hamıdan artıq müvəffək ola bilərdilər, laqin by məsələ heç də onların planına daxil dejildi.

By fırlıdıkların hamısı bolşeviclərə tamamilə mə'lym dejildi, fəket ony hiss edirdilər. Dekabrın 3-də Zaymjan «Rysja inkilabı və Zakafkasja höquməti» sərlevhəli məkaləsində belə jazırdı:

«Zakafkasjanı idarə edənələr bizim çərəqsiz kalacagımızdan korkyrlar. Nə kədar fərəsətsizliq! Ancak jurudulmaqda olan siyasət səjəsində jəkin zamanda Zakafkasjada aqlıq qəzələməyə olar. Zimali-Kavkasjadaqı Kaledin macəralarını Karaylov izlərini ancak hərbi kuvvə ilə ləğv etməyə olar. Zimali-Kavkasjaya bilatə'xir əsqər kuvvəsi qəndərməyə lazımdır. Rostoja can butun dəmir jol xəttini inkilabçı əsqərlərin muhafəzəsi altına almaq və bynynda da ordy və arka üçün taxıl təchizatını tə'min etməyə lazımdır... Biz tə'qidən dejiriz: Rysja inkilabının da, Zakafkasja millətlərinin də mənafehi bizdən ejni zəji tələb edir—o da Xalk Komisarları Zyrası höqumətini kəbyl və təsdik etməqdən ibarətdür. Koledinlər və Karaylovların kabagına ordy qəndəriniz. Zakafkasjada ordy və arkanı taxıldan tə'min ediniz»*).

* Baqınsqı Rəboçı. № 215.

Subhəsiz qı, Zaymjan tərəfindən qəstərilən tədbirlərin qərulməsi o zaman tamamilə mümqun idi. Laqin əzağda qərəcəqimiz vəch ilə by məsələ əsla Tiflis höqumətinin hesabına daxil dejildi.

Karaylova Tiflis tərəfindən hamiliq edildiyini jykarıda qəstərimədiq. Zaymjanın 17 dekabr tarixli məkaləsində məzqyr təksiri isbat edən kuvvətli dəlillər vardır. Məzqyr məkalədə Zaymjan belə jazırdı:

«Fələn və sənəd subyty uzra muajən olmyzdyr qı, Karaylov və Polovtsevin banda dəstələri Kafkasja ordysynyn başında dyrmız olan adamların əj və çalçımaları ilə silahlandırdılar. Baqı Zyrası 32 vagon qullə dytmyzdyr. Məzqyr qullələr byradan Karaylova qəndərilmiş. By qullələrdə dekabrın 7-8-də biz jənə haman Karaylova 7 vagon qullə qəndərilədiyini açaraq nahijə və ordy mərqəzini, Baqıja telegraf çəqərəq məzqyr vagonların dytylyb saklantımasını əmr etməyə məbyr etdiq. Jenə biz Karaylovnyn numajəndəsi olan «vəhzi divizianın» ərqanı-hərb kapitannı telefon ilə çağırılmasına açdıq. Ona da Vladikafkas və Groznu işçilərini kırmak üçün silah və qullə verməyə istəjirdilər... Groznu işçilərinin kanı və Zimali Kafkasja rys əhalətinin əzab və məzəkkətləri mudafəçilər ilə naqijə mərqəzinin vicdanı üzərinə duşur. Byny aqlıq səjləməyə lazımdır. Xalk Komisarlar Zyrası höqumətini kəbyl və təsdik etməyə istəməyə və əqsı-inkilabçı Karaylovlara, Kaledinlərə qəməq edən inkilab xajinlərini rusvaj etməyə lazımdır».

Jeri qəlmizqən byny da kejd edəlīm qı, Tereq kazak ordylarının başında ceneral Polovtsev dyryrdy. Jykarıda qəstərdiyimiz qıbi Qjençə və Baqıda «musavat» numajəndələri ceneral Polovtsefi çək hərəmət və ehtiram ilə karşılamışdı, və ceneral müsəlman əsqər kit'ələri ilə milli zyraların arasında tam yigynlyk olması lazımdır qərmüşdü.

«Musavat» firkəsi tərəfindən rys dilində nəzr edilən gəzetədə məzqyr firkənin vəzifə və məksədləri haqqında ancak dymanlı cümlələr qəroruz. Laqin turq mətbyatı, səhifələrində «Musavat» öz idejasını daha ajdın və əzqar bir syrətdə təblig edirdi. Dunjanın bir tərəfdən avropalı, diqər tərəfdən islam millətlər olmaq uzra iqi hissəyə ajrılmış oldygyne kejdə, gəzetə jazırdı qı:

«Hal-hazırda Avropa və Amerikada tam mə'nası ilə sınıf mubərəzəsi qədirsə byny səbəbi mə'lymdır. Onlar öz izlərini itmama jətirmiz, milli məksədlərinə çatmız, hurrijət və istiklalijjətlərini tamamilə tə'min etməzlərdür... İndi də əməq və insanijjətpərvərliq hissijjəti, üçün mejdən açılır. Liberallar indi artıq imperjalizmin vaktı, qəçdiyini və proletarijətin jəzajətini tə'min etməyə vaktı, qəldiyini səjləjirlər və nəticədə sınıf mubərəzəsi başlanırdı. Avropalı olmayan millətlərin vəzijjəti bəm-bəkədyr. Kapitalistlər də əməqçilər də avropalıların əlindədurlər... Butun by mülhəzələrlə mubərəzəni byradan başlamak lazımdır: əvvəlcə by millətləri bir avıç Avropa millətlərinin bojnydyrygyndan xilas etməyə lazımdır. Byna da ancak və ancak hər millətin hukykyne öz əlinə təslim etməyə və öz izlərini öz idarələrində öz iradə və arzularına müvafik aparmalarına imqan verməqlə najil olmaq mümqundur».

By idealları həyata keçirməyə üçün əvvəlcə Rysja inkilabından xilas olmaq lazım idi və «Musavat» firkəsi Zakafkasja menəviqlərinin aktiv yardımları ilə öz məqsədinə doğru mühüm addımlarla qədirdi.

Dekabrın ortalarında Qəncədə böyük hadisələr vaxt oldygy xəbəri alındı. Baqı Zyrası təcili iclasında nizam və asajılın bərpası üçün nə qibi tədbirlər qurulması lazım oldygy muzaqərə edir. Tiflisdən xəbər verirlər qı, hadisələr milli mahijətdə dejildir. Zakafkasja komisarlığı Baqı Zyrasına təqlif edir qı, dəmir jollarının muhafəzəsi üçün tədbirlər qərsun. Sonradan belə bir hal ajdınlaşır: milli kit'ələr təzqili hakında qı kərar ilə əlakədar olaraq, turq alajına əmr verilir qı. Qəncədə dyran alajın rys əsqərlərini təzqi-silah etsinlər. Əmrə ejnə əməl edilir və xəhər muhafəzəsiz kaldıqından ərzak və əsqər ləvazimatı, anbarları, talan edilir. Nəticədə dəmir jol xidmətçiləri və dəmir jol tabyry əsqərləri arasından bir çok adamlar ölür və jaralanır.

Millətçi firkələr numajəndələri ilə müstəraqən Zakafkasja komisarlığı jaradılmasının nə qibi nəticələr verəcəyini bolzeviqlər kabakadan qəurdulər. Hələ nojabr ajında bolzeviqlərin Baqı organı işçi qutlələrinin nəzəri-dikkətlərini Tiflisdən təhdid edən təhlüqəyə cəlb etmişdi. Bolzeviqlər dejirdilər. Tiflisdə jaradılmış olan həqumət ancak milli ədavəti həjutməyə, artırınğa, talanlar və gəsbqarlıqlara səbəb olacadyr. «Baqınsqı Raboçi» belə jazırdı:

«Erməni-musəlman talançılarının əlinə həqumət qibi bir silah verməyə və onların təassubqarlıq təbiətini inkilabı, demokratja bajraqı ilə pərdələməyə mudafəəçi firkələr tərəfindən böjuq bir cinajət hesab edirik. Onları xalk qutlələrinin numajəndəsi və erməni-musəlman joksyllarının mənəfeini ifadə edən numajəndə qibi qəstərməyə, mudafəəçilər qutləni əldətlər və bynynda erməni-musəlman işçi və qəntlilərini istismar və məhqym edənələrə xidmət etmiş olurlar... Butun joldaşlar inkilabdan qənara atılmış olan es-erlər ilə menəviqlərin əqsi-inkilabçı byrzyazja ilə jeni duzalizməsini təqdir edici və e'timad etməməyə kətnamaları, çıkarınğa də'vat edirik».

Zakafkasja komisarlığı başçılarını, açıqdan-açıq Baqı proletarjatinin əlejhinə çıkmayı, hələ tez hesab edirdilər, əmma jətməmişdilər. Ordy komandanı, ceneral Przevalsqı Baqıda olan kəzryn kit'ələrini byrakırdı. Əmrnamədə by məsələnin milli gryplara ajid olmadığı və milli əsqər gryplarının silah bazında kalmalı oldyqları qəstərilmişdi.

Milli əsqər kit'ələri təzqili və rys əsqərlərinin cəbrən təzqi-silah etdirilmələri cəbhəni pozurdu. Rys əsqərləri, təbii, cəhnədən çıxıb qətməyə başlaırdılar; çünqə onlarla jabancı, hətta duzmən qibi rəftar edən bir əlqəni muhafəzə etməyə üçün əsasları jə' idi, və ola da bilməzdi. By munasəbtlə bolzeviq təzqilatı, gəzətəsi belə jazır:

«Ceneral Przevalsqının əmrnaməsi, Zakafkasja komisarlığını və ajırınğa tərəfdarı olan millətçilərin təklifi ilə jazılmışdyr. Məzqyr əmrnamə cəbhəni jərli duzmən kabagında bəz byrakmakla barəbar əlqə içə-

risində də böjuq bir hərcü-mərcliq jaradır. Vahid Rysja ordysynyn byrakılması, və milli kol-ordylar jaradılması, jalınız Rysja inkilabına zərbə vyrmək dejil, Kafkasja millətlərinin mevcydijətinə də böjuq təhlüqə jaradır»*).

Cəbhə pozıldı, dağıldı. Bynyn nəticələrini kabakadan qərməyə üçün pejgəmbər olmaya ehtijac jə' idi. Tiflisin əmri ilə rys əsqər kit'ələrinin silahı, alınıq və erməni byrzyazjası ilə turq mulqədarlarının rəhbərliqi altında milli alajlar təzqil edilirdi. Tereqdə milli muharəbə həqumfərma idi. Dəmir joly dağılmışdı. Fe'lən Baqı ilə Zimali-Kafkasjanın əlakəsi qəsilmişdi. Halby qı, Baqının jəqənə ərzak mənbəi Zimali-Kafkasjadır. Əsqərlərin byrakılması hakında qı, əmrnamələr nəticəsində Baqıda olan əsqər kit'ələri qundan-quna kar qibi ərijirdi. Hətta Tiflisdən qəndərilmiş bir kazak kit'əsi qəlib çıkdı. Qərunur by kit'ə «nizam və asajıl bərpası» üçün qəndərilmişdi. Laqın kazaklar Baqı proletarjati, üçün cəllad qəsilməyə istəmədilərse təksir Tiflisdə dejildi.

Azərbaycanın butun kəzalarında «musavat» firkəsi həqumranlıq edən jərlərdə, həmçinin dəznəklar agalıq edən jərlərdə tam bir hərcü-mərcliq həqumfərma idi. Baqının özündə də həjəcanlı, zəjəələr caamatı, çaxnəməjə salırdı. Dekabr ajının axırlarında hərbi-inkilab Komitəsi tərəfindən Baqı gəzətələrində bir muracəətnəmə dərc etdirilmişdi. Zəhərdə vəzijjətin nə cur oldygy by muracəətnəmə bir kədər ajdınlaşdırdı.

«Kara kuvvələr çirqin əməllərində davam edirlər. Onlar ərzak muzaqilatından istifadə etməyə istəjirlər. Provokatorlar artıq açıqdan açıq çıxıb talan, el divanı (samosyd) və sajirə də'vat edirlər. Qərunur, inkilab duzmənləri belə quman edirlər qı, fursət vaktı çatmış və sozdən işə qəçməyə zamanı qəlmədir. Hərbi-Inkilab Komitəsi butun işçilərə, əsqərlərə inkilab tərəfdarı olan butun vətəndaşlara, biləfərk millijjət, muracəətlə Hərbi-Inkilab Komitəsi ətrafına toplanınğa və butun inkilab duzmənlərinə mukavəmət qəstərməyə çağırır... İşçi və əsqər joldaşlar, inkilabın qəzijində dyrynyz. By saat inkilabımızın ən qəsqin bir devrini qəçiririz. Ona qərə də butun inkilabı kuvvət və inizamımızı toplanmalı, hər nə cur olsa inkilabı nizam və asajıl bərpə etməli və hər cur əqsi-inkilabçılıq çıxılınğa kəzri, amansız muharəzə aparmalıjız».

Qərudluğu uzrə Baqı proletarjati, həm Tiflis tərəfindən, həm də Tersk Dağıstan həquməti tərəfindən bilavasitə zərbə altında idi. Təhlüqə çok böjuq idi və bynynda hesablaşmamak əlbəttə mümqun dejildi.

Neft byrzyazjası fəalijjətsiz dajannajırdı. Onlar da fursət məkamı taparak müstəraq mukavəlanəmə uzərinə hucyma başlamışdılar. İqı həftə müddətində müstəraq mukavəlanənamanı redakte edib «kyrtarmalı, olan redaktorlar komisjası, sənəjə'çilərin inadlı mukavə-

* «Baqınsqı Raboçi» № 114.

mətinə oğradı və axırda işçi numajəndələri muzaqəratı, qəsməqi lazımı qərdülər.

Mevcyd vəziyyət içərisində tətil sözünü dilə qətirməq belə mümkün deyildi. Başka tədbirlər qərməq lazımı idi. Fəkət bynyn üçün Zyra və icraiyyə komitəsinin qifajət kədər kuvvəsi jök idi. Məsələ dəfələrlə firkə təzqilatında muzaqərə edilərəq əqsəriyyə, mevcyd ağır vəziyyətdən kyrtarmak üçün jeqanə vasitə olmaq uzrə, neft sənajeinin milliləzdirilməsini lazımı qərmüşdü. Laqin bir çokları, da mevcyd zərajitdən dolajı, by tədbiri mümkün hesab etməjirdilər; çünqu ərzak jök, qagız pyl tapılmajır, Rysja ilə munasəbat çətinləzmışdir. Fəkət işçi qutlaları məsələnin həllini tələb edirdilər. Onlar mevcyd vəziyyətdən çkməqi əyradan qəzləjirdilər.

Baql zərajiti içərisində 1917-ci ilin axırlarında Zəhər Dymasın lagv etməq mümkün deyildi. Laqin bynynla barabar Zyra icraiyyə komitəsi mə'dən-zavod komisjalarına aralanarak javaz-javaz öz haqimijjətini qəniləndirirdi.

Muztərəq mukavəlanəmə məsələsi hələ də həll edilməmişdi. Tətil komisjası neft sənajeinin milliləzdirilməsi məsələsi ilə məzgyıl olmağa başladı. Kapital ələjhinə əməq mubarəzəsini mudaraçılar elə bir çkilməz nəktəyə sokmuşlardı qı, vəziyyətin içindən çkmək üçün ancak by tədbir tələb olmyrdy. Fəkət tətil komisjası, uzvlərindən bəziləri, o cümlədən tətil komisjasının aktiv işçisi olan Ter-Gabrijeljan, by tədbirə e'tiraz etdilər.

Tətil komitəsindəqi rəj ixtilafları haqqında mufəssəl məlymatlımız jökdyr, laqin dekabrın 11-ndə qənis Zyra iclasında numajəndələrin nitkində bir kədər əqs etmişdir.

Ter-Gabrijeljanın nitkindən qərunur qı, sənajei idarə edəcəq aparat olmadıqından və texniqi hej'ət by məsələyə mənfi nəzərlə bəkdıqından sənajein milliləzdirilməsini hələ tez hesab edirmiz. Tətil komitəsinin əqsəriyyəti adından Caparidze isbat edir qı, milliləzdirilməq məsələsini nə cur olsa da mejdana surməq lazımı qələcəqdur. Ona qərə də by məsələni muztərəq mukavəlanəmə ilə əlakədar olarək kojmak daha munasibdir. İşçilərin tələbini ədəməq üçün isə Caparidze yzlaşma komisjası protokolları əsası ilə muztərəq mukavəlanəmənin məzmynyny nəzr etməq və sənaje'çiləri mukavəlanəməni həyata qəçirməqə məbyr etməqi təqlif edirdi.

Zyra belə bir kət'nama kəbyl etmişdi:

1—Muztərəq mukavəlanəmə bizim tərtib etmiş oldygymyz əqildə bir icbari kərarədad qibi e'lan edilsin.

2—Mərqəzi tətil komitəsi, Mərqəzi Kontrol Komitəsinə dəndərisin.

3—Dajirə-zavod komitələri kontrol komitələrində dəndərisinlər.

4—Kontrol icraiyyə Komitələri muztərəq mukavəlanəmənin həyata qəçirilməsi üçün cəbri tədbirlərə kədər hər cur tədbirlər qərməlidurlar.

5—Bila-tə'xir xalk komisjarları karzısında neft sənajeinin milliləzdirilməsi məsələsi kaldırılсын.

Muztərəq mukavəlanəmə məsələsində oldygy qibi, işçilərin ərzak ilə təchizi məsələsində də Zyra icraiyyə komitəsi, Dyma və sajr demokratıq təzqilatlarə e'tina etməjərəq, ərzak komisjası jaratdı. Komisja javaz-javaz butun zəhərin təchizi isini öz əlinə aldı. Ərzak komitəsi ilə janası, olarək icraiyyə Komitəsi komisjası da isə başladı, və taxıllı dajirələrdə taxıllı tədaruqunə kədər hər durlu tədbirləri fə'lən öz əlində topladırdı. Zyra həmçinin dəmir jolynyn muhafəzəsini də öz əhdəsinə almaga məbyr idi. Hətta mudaraçılar Zyra təzqilatları ələjhinə arası qəsilmədən ziddətli mubarəzə aparırdı, larsa da laqin onlar ilə hesablaşmağa məbyr idilər.

By işlərin, by tədbirlərin hamısı mə'dən və zavod işçilərinin qənis jardımlı səjəsində mümkün olmyrdy. Deməq olar qı, butun işçi iclasları icraiyyə Komitəsinin tədbirini təsvir edirdilər; hətta mənzəviq, və es-erlər belə Zyra höqumətinin ələjhinə açıkdən-açığa çkməqə cur'ət etməjirdilər.

Fəkət Zyra işlərilə çok məzgyıl olmaq bolzeviqlərin mə'dən və zavodlarda lazımıncə firkə işləri aparmalarına mane olmyrdy. Dekabrın birindən bolzeviq təzqilat konferansında komitənin mə'ryzəsindən anlaşılr qı:

«Komitə uzvləri başka təzqilatlarda çok məzgyıl oldyklarından komitə işləri çok zəjfləzmışdir. İşçi dajirələrindən məclisi-muəssəsən seçqilərinin nisbətən muvəffəkijjətsiz qəçməsinin də səbəbi by olmyzdyr».

Dogrydan da, zəhər dajirəsində bolzeviqlərin məclisi-muəssəsən sıjahıstı birinci jər dytyb 16,808 səs almış idi. Jəkin by cümlədən zəhər muhafəzə əsqərləri çokly səs vermiz imişlər. Çünqu əsqərlərin hamısı bolzeviqlərə səs vermizdilər. Mə'dən dajirələrində isə bolzeviqlərin sıjahıstı ancak 4-cu jər dytmyzdy. «Musavat» 12,074 səs, «Dəznaksutun» 8,893, es-erlər, 7,602, bolzeviqlər isə 5,390 səs almışdı. Dogrydyr es-erlərin səsləri içərisində çokly sol es-er səsi də var idi, laqin hər halda bolzeviqlər butun səslərin 20 fəjizindən artıqlını toplamamışdılar.

Firkə sıjahıstı uzrə seçqi olanda işçilər öz seçdiqlərinin fəlijjət və hərəqətini kontrol edə bilməq imqanından məhrymdyrlar. Byny nəzərə alarək bolzeviqlər ajrı-ajrı mə'dən zavod təzqilatlarında vasitəsiz səs verilməsini mudafəə etməqi lazımı qəruurdular. Dekabrın birində qənis Zyra iclasında yzın muzaqərələrdən sonra əqsəriyyə-ara ilə kərar verilmışdir qı, Zyra seçqiləri vasitəsiz jərlərdə hər zavodda, hər mə'dəndə icra ediləcəqdur. Belə seçqi işçilərə bilavasitə tanıtıqları adamları seçməq və qələcəqdə işçi vəqilləri Zyra-sında onları fəlijjətini kontrol etməq imqanı verəcəqdur.

Dekabr ayındaql Zyra seçqilərinin nəticəsini ejnən muəjjən etməq çok çətinidir. Amma hələ seçqilər kyrtarmamış mandat komisjası tərəfindən dekabrın 31-də verilmiz məlymata qərə cümlətanı, 190 vəqil seçilmizdir. O cümlədən: bolzeviq 51, sol es-er 38, dəznak

41. sag es-er 28, Musavat 21, menzeviq 11 idi. Mudaraçılar bloky 89 səsə karşı, 101 səsə maliq idi. Seçqi kampanjasına kəf'i jəqyn vyryldykdan sonra Zyrada kuvvələr tənəsubu dəjizmədi. Dogrydyr bolzeviqlərə husni-rəğbəti olan bəjuq bir gryp əmələ qəldi. Laqin jənə də bolzeviqlər sol es-erlər ilə birlikdə Zyrada əqsəriyyəyə maliq dejildilər. Ona qərə də rəhbərliq rolynyn bolzeviqlərə verilməsi gəribə qərulə bilər. Dekabrın 31-də icraiyyə komitəsinə 20 uzv seçilmədi. 20 jerdən 6-sı, bolzeviqlərə 4-u sol es-erlərə verilmədi. Jə'ni butun icraiyyə komitəsi həj'ətinin jərtisi, bolzeviqlər və internəsjonalçılardan idi. Bynyn birinci səbəbi qəniz qutlələrin mudaraçılıq siyasətinə mənfi bəkmaları idi. Qəniz qutlələrin belə münasəbatı, blok rəhbərlərini öz arzularına rəğmən ən muhum məsələlərdə bolzeviqlər ilə barəbar qətməyə məcbur edirdi. Laqin başka səbəblər də var idi.

1917-ci ilin axırlarında Tiflisdə iəci vəqilləri Zyraları, kyryltajı, və Kafkasja ordysynyn əlqə kyryltajı çağırılmışdı.

Jeni Baql Zyrasının fevkəl'adə iclasında iəci, əsqər və qəntli vəqilləri Zyraların əlqə mərqəzi numajəndəsi dekabrın 17-də Zyralar kyryltajı təj'in edilmiz oldyğyny və by kyryltaja hər 500 seçqijə bir numajəndə seçilməsini xəbər verir. Belə qəniz numajəndəliq heç də təsəddufi bir əej dejildi. Tiflis menzeviqləri byny nəzərə alınırdılar qı, mevcyd vəziyyətdə iərisində Kafkasjanın proletar mərqəzləri lazımlı olan kədər vəqil qəndərə bilməyəcəqlərdur; çunqu belə numajəndəliq norması uzrə Baql 160 kədər numajəndə qəndərə bilərdi. Halby qı, vəsajit jəkyğyndən by kədər qəndərə bilməyəcəqdi. Tiflis mudaraçılarının, Baql, Groznı, və səjir belə səhərlərin ən çək bolzeviqlər və onlara jənəzən vəqillər qəndərəcəqlərindən kərkəmlərinə əsasları var idi. Əzlərinə əqsəriyyətdə tə'mini uçun onlar ən qəniz numajəndəliq norması kəjdylər və bynyn nəticəsində proletar mərqəzləri öz hukyklarından istifadə imqanından məhrym oldykları halda, Tiflis və jəki'n dəjirələr öz hukykyndan tamamilə istifadə etdilər.

Zyranın iclasında Fioletov həmin hadisəni qəstərəyəq dejir qı:

«Belə bir numajəndəliq sistemi tərtib etməqdən məksəd Kafkasja proletarjətinin rəj'ini və fiqrini saxtalətdirməkdir. Baql, Groznı, Petrovsk və səjirə proletarjəti hamı numajəndələrini qəndərə bilməzlər. Tiflis proletarjəti isə tamamilə isbat-vucyd edəcəqdur; çunqu onlar öz səhərlərindədurlər. Bizim səsimiz zəif çıkacəkdur; çunqu bizim 150-160 numajəndənin xərcini çəqib qəndərməyə kuvəimiz jəkydyr».

«Əlqə mərqəzi» numajəndəsi mandatların bir hissəsini Tiflisdəqı jəldəzlərə verməqə təqlif etdi, laqin by təqlif ləhinə əncək 56, əlejhinə isə 119 vəqil səs verdi. Axırdə hər 2000 adama bir numajəndə qəndərməq və hər numajəndəyə 4 səs verməqə kərar verildi. Kyryltaj onların səsini kəbyl etməq istəməsə numajəndələr kyryltaja iştirəq etməməli və əncək istixbar məksədilə iclasə qətməli idilər.

Axırdə bolzeviqlər numajəndəsi Caparidze belə bir təqlif edir:

«Zakafkasja komisarıqı, və əlqə mərqəzinin kazak ordy həqumətinə qullə və səjir silah qəndərməqdə təhmətləndirildiqini nəzərə əlaraq, Baql Zyrası kərar verir qı:

1—By barədə komisarıq və əlqə mərqəzindən atqət istənilsin.

2—İstər əxsələr, istər muəssəsələr kazak bəəçilərinə Kəledin və Karaylova—silahı qəndərməqdə mukəssir əlsələr inkilabi məs'yuliyətə cəlb edilsinlər.

3—Əlqə mərqəzi və Zakafkasja komisarıqından əqsi-inkilab və kazakların əqsi-inkilabçı bəəçilərinə əlejhinə mubərəzə əpərmələri tələb edilsin»).

Təqlif edilmiz kəf'nama muttəhidirrə'j kəbyl əlynyr.

Tiflisdə kyryltajda mə'lym əlyr qı, 198,306 iəcini birlədirən və 397 numajəndə qəndərməqə ixtijarı olan 15 bolzeviq və sol es-er Zyrası cəm'i 91 numajəndə qəndərmizdur; çunqu 397 numajəndə qəndərə bilməq uçun jərtim miljon manata kədər xərc lazımlı idi. Tiflis və Kytajis gubərnjəların, Zyraları, 200 kədər numajəndə qəndərmizdilər.

Kyryltaj əlbəttə proletar mərqəzləri vəqillərinin hərəsinə bir neçə səs verməqdən imtina' etmişdi və by syrətlə heç əsas əlmədiqı, halda, mudaraçılar bloky Kafkasjanın mukəddəratını həll etməq imqanı kazanmış əldy. Baql Zyrasının kərarına qərə es-erlərin rəhbəri Saakjandan başka butun Baql numajəndələri, həttə musavat və dəznəksutun numajəndələri də kyryltaja iştirəq etməmişdilər.

Oktjabrın 10-dan 23-nə cən Tiflisdə iəinci əlqə ordy kyryltajı davam edir. By kyryltajda Zaymjan bəjuq bir nitk səjləjərəq Tereqdə əqsi-inkilaba qəməq verməsi hakkıında Zimali Kafkasja numajəndələri tərəfindən əlqə mərqəzinə atılan təhmətləri sənədlərlə isbat edir. Jykarılda kejd etdiqimiz faktlardan başka Zaymjan ceneral Przevalsinin ceneral Polovtsev ilə xətti-mustəkim uzrə danışdıqı sözləri də kyryltaja mə'lym etmişdi. Səhbətdə denilir qı:

«Qullə barəsində danışacəqəm. Tersk kit'ələri qullə qətirirlər. Rysjadan Tiflisə qəndərilən qullənin bir hissəsini zəbt etməq məmqu ələr. Bələq də məmqu ələcəkdur. Synzen əsqərlərinə silah verilmizdur, jəq-lənilər. Ehtijət əlajlarının silahını 40,000-nə kədər toplamaq ələr. Artıq çıkəməz. Əzum əlanda silah ilə jərtim edəriz. Qullə uçun Tiflisə adam qəndəriniz. Qjəurəm, işləriniz duzəli. Qjələcəqdə də sizə muvəffəkiyyətler dilərim. Mixajil Aleksandroviç Karaylova məndən səlam».

Ərqani-hərb komisarı es-er Donskoj əzunu bilməməzliqə vyr-məqə çağırtsə də Tiflis mudaraçılarının kazak əqsi-inkilabçıları ilə əlbir işlədiqləri və dəmir jəlynyn dağılmasına, Zakafkasjada ərzək bəhrənin ziddətlənməsinə jərtim etdiqləri hakkıında qimsədə zəbhə kəlməmişdi.

*) «Izvestija» № 212.

Belə ifsaat ordy kyryltajında bolşeviklərin gələbəsina jardtın etdi. Byrada jeni olqə zyrası seçildi. Jeni zyrada əqsəriyyəti bolşeviklər ilə sol es-erlər təşkil edirdi. Bazında da sədr sifətilə bolşevik Karganof dyryrdy.

Inkilab əlejhinə mubarəzədə qurcu menşevikləri Qəncə mulqədarları ilə əlbir olmyzdylar və Noj-Zordanja müsəlman millətçi firkələrini Azərbajcanın jeqanə numajəndəsi deyə kəbyl etmişdi. Qərunur «Dəznaksutun» firkəsi tərəfindən zyranın 31 dekabr tarixli iclasında əsagıda kejd olynan bəjannamanı e'lan etməsində by hal muhum bir rol ojnamyzdyr. Bəjannamada belə dekilirdi:

«Rysyanın iktisadi, siyasi və mədəni zərajitini nəzərə alaraq «Dəznaksutun» firkəsi prinsip e'tibarı ilə bütün haqimijətin zyralara verilməsinə zidd idi. Çünqə haqimijətin zyraya verilməsi firkənin Rysja inkilabının məhijət və xasijətinə bəkdığı nəkəti-nəzərə zidd idi. Firkənin nəkəti-nəzərindən Zyralar əncək demokratiq xalk inkilabının bəjuq əiarlarını həyata qeçirməq qesijində kalmalıdır. Laqin 1—umym pozgynlyk və haqimijətsizlik ičərisində mutəəqqil demokratiyanın jeqanə organı, Zyralar oldygyyn və jaltıq zyra ətrafında birləşmiş bütün demokratiq cərəjanların bir-birinə quzəət siyasəti əsası il bəri-birilə yjgyn və birqə fəalijətinin inkilabın gələbəsini və qet-qədə artmaq və inqisaf etməqdə olan əqsi-inkilab o cümlədən Zakafkasja əqsi-inkilabına karət mubarəzənin muvəffəkiyyətini təmin edə biləcəqini; 2—indiqi zərajit altında Zyralarda numajəndəsi olan demokratiyanın əqsəriyyəti demokratiq sulh ideyası və onynla əlakədar olan cəhbə mudafəsinin həyata qeçirilməsinə jardtın edə biləcəqini nəzərə alaraq «Dəznaksutun» firkəsi fraksijası, indiqi zərajit altında bütün həqumətin Baqı işçi və əsqər vəqilləri Zyrasına verilməsinə e'tiraz etməjir və Zyranın fəalijətində aktiv istiraq edəcəqdur. Mərqəzi həqumət məsələsində «Dəznaksutun» firkəsi bütün həqumətin məclisi-muəssəsəna verilməsinə tələb edir».

Sag es-erlər də həqumətin Zyraya verilməsinə zidd olmadıqlarını, fəkət byny mərqəzi həqumət ilə əlakədar dytmadıqlarını bildirirlər. Baqıda hərcu-mərcliq və pozgynlyk ilə mubarəzə etməq lazımdyr. Ona qərə firkə pozgynlyk ilə mubarəzə etməq üçün icraijə komitəsinə daxil olacakydr.

Menşeviklər bəjan edirlər qi, haqimijət Zyra Dymasına maxsys olmalıdır. Fəkət Dymada mə'dən dəjirələrinin numajəndəsi olmadığından menşeviklər Zyra zəxsində işçilər ilə Dymanı birləşdirən bir idarə jərədlməsini təqlif edirlər.

Xusysən məzhyr Rəsylzadə tərəfindən bəjan edilmiş olan «Musavat» bəjannaması zəjani-dikkətdir.

«Musavat» firkəsi prinsip e'tibarı ilə haqimijətin Zyraya verilməsinə zidd dekilir. Fəkət Baqı Zyrası demokratiq əsaslar üzrə seçilməmiş oldyğundan və orada qəntilərin numajəndələri olmadığından musavat firkəsi həqumətin ələ bir Zyraya verilməsindən imtina edir və icraijə komitəsinə daxil olmajacakydr».

Bəjannamalar dinləniləndən sonra Zyra; mərqəzdə və məhəllərdə Zyra həqumətinin kəbyl və təsdiki haqqında bolşeviklər tərəfindən təqlif olynmyz kət'namanı əqsəriyyəti-ara ilə kəbyl edir.

Musavatın bəjannaması, bir daha isbat edir qi, həqumət ygrynda mubarəzə bolşeviklərin qyja musavat firkəsindən istifadə etmələri haqqında danıylan sözlər bəz əfsanə idi. Müsəlman millətçi firkələr mərqəzdə Zyra həqumətini kəbyl və təsdik etməqə razı idilər, amma Azərbajcanda jək.

Bolşeviklər qet-qədə mudaraçılıq və millətçilik siyasətinin zərərlərini açıb qəstərdilər. Baqı həyatı, da byny bir çək zəjlərdə subyt və təsdik edirdi. Qeniz işçi qütlələri bütün qundəlik məsələlərdə bolşeviklərə mejl və rəğbət qəstərir və byrzyazja mudaraçılar əlejhinə mubarəzədə onlara jardtın edirdilər. Xırda bir dəstə aktiv bolşeviklər fe'lən muətərəq mukavəlnəna, mə'dən dəjirəsinin zəhərə bitizdirilməsi və zyra həqumətinin rəsmi syrətdə kəbyl və təsdiki ygrynda mubarəzədə rəhbərlik etməqə muvəffək olmyzdylar.

Baqı jəzajətə zərajitinin xusysijəti: proletar və əməqçilərin bir çək millətlərdən təzəqqul etməsi, ətraf qəntlərdə əhalinin son dərəcə qeridə kalması və Zakafkasja və Zimali-Kafkasjada milli ədavətin jəvəz-jəvəz artması, musavat və dəznək firkəsinin qeniz syrətdə inqisaf və tərəkkiləri üçün zəminə jəratmışdı. İstər məclisi-muəssəsən, istərsə, Zyra seçqiləri müsəlman işçilərin əqsəriyyəti musavat, ermənilərin də «Dəznaksutun» firkəsi dalınca qetdiqlərini isbat etdi. Məzqyr firkələrin Baqı təşkilatı, umymi firkə xəttindən bir kədər başka xətt aparırdılar. Baqıda işləri işçi qütlələri ilə oldyğundan onlar əslində inkilaba heç dəxilləri olmadığı, halda inkilabçı demokratiyaya jəltaklanırdılar. Təəssuf qi, bolşeviklər by az muddətdə müsəlman və erməni işçilərini həmin əqsi-inkilabçı firkələrin nufyz və tə'sirindən xilas edə bilməmişdilər.

Ejni zamanda rys işçilərin də bəjuq bir hissəsi milli nifak və milli ədavət tə'siri altında tamamilə bir nev' milli mudafəçilikdən jəkalarını kyrtarmamışdılar. Groznı və Mygan hadisələri Baqıda rys proletarlarını bir hissəsi arasında həyat kərkəsy ojatmışdı. Kışmən belə dərq edilməmiş bəhanalarla es-erlər, xırda byrzya rys millətçi grypy sifətilə hələ yzın muddət işçilərin bəjuq bir hissəsi üzərində nufyz və tə'sirə maliq idilər.

Məzqyr hal es-er firkəsinin adı uzvlərinə də tə'sir edir və firkəni dağılmaktan saklayırdı.

Hələ 1917-ci il nojabr ayında es-er firkəsinin gyberniya kyryltajında; firkədə 3 cərəjan oldygy anlaşılmışdı. Təşkilat uzvlərinin jərləsinə kədəri fe'lən sol es-erlərin tərəfində idi. By cərəjandan başka prinsip e'tibarı ilə sol es-erlərdən fərki olmajan, fəkət firkənin parçalanmasına e'tiraz edən quclu bir gryp da var idi. By syrətlə məzqyr firkədə adı uzvlərin bəjuq əqsəriyyəti bütün məsələlərdə bol-

şəviqlər ilə birlikdə qədir və öz rəhbərlərini, Zyrə höqumətinə tərəfdarlıq rolu oınamaga məcbur edirdi. Fəkət by gryplar jenə jykarıda ziqr olynan səbəblərə qərə firkə sırasında kalırdılar.

1917-ci ilin axırlarında mə'dən-zavod proletarjati arasında fe'lən menşeviqlərin nüfuz və tə'siri kalmamışdı. Ancak kantor, posta-teleqraf və saqir xidmətçiləri onlara səs verirdilər. 1918-ci ilin əvvəllərində hətta «Sosjal-Demokrat» qəzetəsini bağlamayı lazımlı qərdulər və bitərəf bir grypyn firması altında «Naz Golos» qəzetəsi verməyə başladılar. Açıkdan açıqca mudaraçılıq siyasətləri və Tiflis ilə əlakələr ilə onlar işçi qütlələrini özlərindən yzaklaşdırırdılar.

1917-ci ilin axırlarında musavat firkəsi məhqumləşdiqindən və Azərbaycanın cur-bə-cur jərlərində, o cümlədən Qəncədə, müsəlman milli əlalərlə təzqil edildiqdən sonra, məzqyr firkə olunan həkiki əqs-i-inkilabçılıq mahijjətini qəstərməyə başladı. İnkilabın müsəlman mulqədarları tərəfindən əzdirilməsi təhlüqəsi mejdandan aldıkda bələvəviqlər tədris və məntik uzrə inkilabı mudafəə xətti apararak mudafəəçiliq jə'ni proletarjat və inkilabı mudafəə mevkei dytdılar.

Zakafkasja mudaraçılıqları, inkilabçı Rysjadan ayrılarak Azərbaycan mulqədarları ilə yzlaşdırlar və məzhyr Zakafkasja komisarlığına təzqil etdilər. Xas-Məhəmmədoflar, Cə'fəroflar və saqirlərinin təzjiki altında Zakafkasja komisarlığı umymijjətlə milli ordy kit'ələri və o cümlədən müsəlman kit'ələri təzqilini təsdik etdi. Cəbhədən qələm əsqərlərin sükünləsindən xılas olmaq üçün Tiflis mudaraçılıqları onların silahını almaq ziari byrakdılar və Qəncə mulqədarları by ziardan qeniz syratdə istifadə etdilər. Belə vəzijjət altında «Daşnaksutun» firkəsi və sag es-erlər jakınlazan təhlüqə mukabilinə Baqı Zyrasından istifadə etməyi lazımlı qərdulər.

Bələvəviqlər musavat və sonra daşnaklardan istifadə etməq deqil, bələqə by firkələr özləri nevbə ilə Zyrə höqumətindən istifadə etməyə çalırdılar.

XIII

«By saat elə bir kargazılıqda vyryayryz qı duşunulmuş tədbirlər təqilf etməq imqantı jokdyr. Heç bir zaman Baqı əhalisi imdiqi kədar bəhranlı bir vəzijjətdə olmamışdyr. Umymi iktisadi bəhran, pyl, ərzak və saqirə bəhranı, jəlniz qütlələri deqil hətta, irəli qəlmis idraqıt işçiləri belə pozur... Hətta Zyrə höqumətinin əsasına koqylmyz olan minimymy belə həjətə qeçirə bilməjiriz. Cur-bə-cur narazılıq ilə jəlniz biri-birimizi zəiflədiririz. Butun qybernja qarət əlavinə dytylmyzdyr. Baqıda inkilabçı demokratja birləşərsə butun işçi demokratjanı öz tərəfinə çəqə bilər və butun qybernjaja jakət tə'sir icra edər. Nicatımız jəlniz byndadyr» *).

By sözləri Caparidze Baqı Zyrasının 31 yanvar tarixli iclasında demədi. 1918-ci ilin əvvəllərində Baqıda işlərin nə vəzijjətdə oldyğyny by sözlər əjdən təsvir edirlər.

* «Izvestija» № 28 1918-ci il.

Butun Kafkasja və o cümlədən Baqı qybernjası milli mubərəzə əlavinə dytylmyzdy. O zamanqı qəzetələrin hər hansı numrəsində qundəliq xronika alınırsa Caparidzenin əhval və evzai təsvirdə heç də mubələgə etməmiş oldyqy qərulur. Xusysən bəjlər və xanların məhquf kalası olan Qəncə ziddətli milli mubərəzə və hərcu-mərcliq mejdanı idi. Vəzijjətin təsviri üçün Kafkasja hərbi okryg komisarı ilə Qəncədən zirehli katar naçalinqinin xətti-mustəkim uzrə danışdı, qınlı misal qətirəlim:

«Vəzijjət fəlaqətlidir. Stansijanın bir hissəsi jandırılmıq və xidmətçilər tərəfindən tərəq edilmisdir. Hərbi kuvvə qafı deqildir... Hərəqatı təzələməq ucun bir divizjaya kədar əsqər və topxana lazımdır... Joksə 300 nəfər dəmir jol işçisi sabah çıqıb qədəcəq və Qəncə stansijası jandırılıb qarət ediləcəqdir... Tam zəskünlük höqufərmədyr. Dəmir jol xətti bojynda aralıq stansijalar jandırılar. Qurəqaj neft qəməri stansijası da jandır. Qələm katarların hamısını kyldyr dəstələri qulləyə basırlar. Teleqraf və telefon muxabəratı qəsilmişdir. Xidmətçilərin çokı kaçıb daqılmışdyr. Bə'zi xırda stansijalarda bilmərrə heç qəs jokdyr. Butun jol qəziqçiləri və tə'mir işçiləri kaqmışlardyr. Qəsəqlər və kılalalar jandırılar» *).

Qəncə tərəfindən Baqınlı bəj və xan dəstələri təhdid edirdilər. Onlar Azərbaycan mərqəzində proletarjat höquməti olmasına razı ola bilməjirdilər. Baqınlı taxıldan tə'min və təchiz edən jeqanə Vladikafkas dəmir jol xətti hərcu mərc içində və son dəracə bərbad bir halda idi. Çeçenistan və İnkysystan dəjirələrində və Tersk Kazak əlqəsinin bir hissəsində həraqat deməq olar qı, tamamilə qəsilmişdi. Bynynla əlakədar olaraq Zyrələr Rysjası və Baqınlı dojdıyan taxıl dəjirələri ilə Baqınlı əlakəsi qəsilmişdi.

Vəzijjət çok ağır idi. Amma ymydsyz deqildi. Dəndan kırmızıların müvəffəqijjətli hucymy xəbərləri qəlməqdə idi. Tereqdə Karaylov əldurulduqdən sonra 1918-ci il jənvarda jeni höqumət təzqil edilməyə başladı. By höqumətin başında qərqəmli bələvəviqlər dyryrdılar. Zyrələr Rysjası üçün Baqınlı son dəracə bəjuq əhəmiyyəti olmasa əsas ilə quman etməq olyrdy qı, vaktli vaktında Baqı proletarjatının imdadına çatmaq üçün mərqəz tərəfindən hər cur tədbirlər qəruləcəqdir. Baqı bələvəviq təzqilatının karzısında nihajət dəracə məs'ylijjətli bir məsələ dyryrdy—jərdim qələnə cən son imqana kədar sabit kalmak. Stepan Zaymjanın rəhbərliqi altında bələvəviqlərin qəstərmis ol-dykları bəjuq himmət, subat və mətanətə təəcub etməlidir. Ən ağır zərajit içərisində nə Baqı Zyrasında və nə dəjirə zyrələrində əqsəri-jjətə maliq olmadıqları halda, zəhərin işçi qütlələrini mə'nən pozan, xarab edən zərajit altında bələvəviqlər zyrələri və onların içərisində öz nüfuz və tə'sirlərini məhqumləşdirə bildilər. Bir çok əqs-i-inkilabçı və mudaraçı muəssəsələri ləqv etməyə müvəfəq oldylar və hətta es-erlər

*) «Baqı» №6 1918-ci il.

ilə dərnəkləri, belə 3yra höqumətini kəbyl və təsdik etməyə məbyr etdilər.

Baql es-erləri gəzətəsinin bəz məkaləsi by dediqlərimizi hamıdan jəkə təsvir edir. Zəhər Dymasındaql byrzya joldaşları, es-erləri, məclisi-muəssəsəni, mudafəə etdiqləri halda, höqumət ustunda 3yra ilə Dymanın mubahəsəsində 3yranın ləhinə rə'j vermələri ustunda məzəmmət edirlər. Məkalə sahıby, by məzəmmətə cavab verərəq dejir qi:

«Biz syal edirik, by saat təkikətdə höqumət qimin əlindədur—iəci və əsqər vəqilləri 3yrasın, jəksə Zəhər Dymasın? Zənnimizcə höqumətin Dyma əlində olmadıqlını, zəhər vəqilləri əzləri də bojnlarına alarlar. Dymanın bir arkası jəkdır. Təqə höqumətin zəhər idarəsinə maxsys olması həkında kə'nəma çəkərmək qafı dejildir. Bynynla məsələ bitməz, iələr kəjdəyə düzməz. Hələ Dyma ev sahtıblarını, əz kapırlarında tək jandırməyə belə vadar edə bilməjir; haman ev sahtıbları qi, numajəndələri Dymada by kədər cənfəzanlıqla höqumətin Dymaya verilməsini iddia edirlər.... Elə isə Dyma bir tədbiri, məsələn bir siyasi tədbiri həyata qecirməq istəsə qimə arkalənmək fiqrindədur. Jəksə milli əlaləramı? Bizə dəyə bilərlər qi, 3yranın da arkalənacığı bir kuvvə jəkdır. Zəhər muhtəzə əsqəri jəkdır və 3yra höquməti əzunu əldətmək deməqdır, Bələ də belədur. Amma bynyn mukəbilində 3yranın iəci ordysy var. Məzqyr ordy 3yranı hər halda əzunun ali muəssəsəsi hesab edir, ona tabe olır. Jəni 3yra məzqyr ordyja arkaləna bilər....»

Ona qərə Dymanın he'ətini və Kafkasların saf jerli zərajitini nəzərə əlarək dejiriz qi, hal-hazırda zəhərdə siyasi haqimijət iəci və əsqər vəqilləri 3yrasına maxsys olmalıdyr*»).

Es-erlər bir zəji ilavə etməqi ynytməzdylər qi, neçə həftə əvvəl əqlzları qəpuqlənə-qəpuqlənə höqumətin 3yraya verilməsinə e'tiraz edirdilər və İcrəijə Komitəsi hej'ətindən çəkəmagı lazım qərməzdülər. Məkalə sahıby sag es-erlərin mənqun olan kədər 3yra höqumətini qəz-dən salməyə, rusvaj etməyə çalıətdıqlını suqytla qeçir. By xusysi jənə məzqyr gəzətənin səjir məkalə və xəbərlərindən əjrənəməq olır. İndi 3yra höqumətini kəbyl və təsdik etmələrinin səbəbi; iəçilərin by əz-ətdə olmaları və əz rəhbərlərini həmin höquməti kəbyl və təsdikə məbyr etmələri idi.

Zəhərdə fe'lən 3yranın höqumət oldyqyny byrzyazja mətbyatı, da inqar edə bilməjirdi. «Kaspi» belə jazırdı:

«İcrəijə Komitəsi miljonca kəjməti olan zəhər mətbəəsini mənimsəmişdur. Zəhər Dyması, byna kəzə bir tədbir qərdumu?—Heç əqlına də qəlməmişdur.

Qundan qunə artmaqda olan anarxi, sojgyn, kyldyrlyk və qeçə əzəmələrinə kəzə mubərəzə jolynda Dyma və onyn ərganları nə iə qərdular? Əslə bir iə qərməjirlər. Amma İcrəijə Komitəsi bə'zi iələr qərir. Bə'zi ədamları dytyr, həbsə alır. Dyma by ygyrda heç bir iə qərməjir. Amma İcrəijə Komitəsi bə'zi iələr qərməyə çəltir. «Baqınsqı Raboçı»

*) «Znamja Tryda» № 9 1918-ci il.

gəzətəsi «Kaspi»nin məzqyr məkaləsindən bəhsə ilavə edir qi: «Byrzyazja gəzətəsinin kəjd etdiqi tədbirlər əzə-əzluqunda əlbəttə səhv dejildilər, lazımdyrlar. Amma 3yra höquməti əzun belə tədbirlər qifajət dejildir. Sınlı, proletar məhijətli tədbirlər lazımdyr». »)

Proletarjətin bəjuq bir kəsmi, hələ bir kədər əqsi-inkiləbçi və mudarəçilərik firkələrin nufyzy əltında oldyqyndan Baql zərajiti içərisində «sınlı məhijətli tədbirlər»i jəvəz-jəvəz əhtijətqarlıqla hədisət qədi-zinin məntiki jəçiləri belə tədbirləri ənləmək və qərməyə məbyr etdiqi kədər həyata qecirməq olırdy. Baql bolzəviqlərinin bəjuq xidməti; qəniz qutlələrin əhvali-ryhijjəsini nəzərə əla bilmələrində və by əhvali-ryhijjədən 3yra höqumətini daha məhəqəmləzdirməq əzun istifadə etməqi bacarmalarındayr.

Dəfələrlə qəstərdiqimiz qibi müzərəq mukavəlanəmə məsələsi Baql proletarjəti, jəzajətində qərqəmli bir jer dytyrdy. Onyn ətrafında byrzyazja ilə proletarjət ərasında bilavasitə mubərəzə açıl-mışdı.

Mudarəçilər bəjuq müzərəq mukavəlanənamı, sabotəz edirdilər. Açıkdən açıqə onyn ələjhinə çəkəməyə qejrəti jəkd idi. By firkələrin rəhbərləri dildə mukavəlanəmə zərajitinin muəssəsə sahtıbları tərəfindən kəbyl edilməsinə çəltəmək lazım oldyqyny dejirdilər, əmma iədə həyata qeçirilməsi əzun heç bir iə qərməjirdilər. Müzərəq mukavəlanəmə komisjələri, hamıсында mudarəçilərin bəjuq numajəndələri də iətirəq edirdilər. Ləqin atqot və stenəgrafjəlarda mukavəlanəmə nəf'inə haman proletarjət mudafəəçilərinin heç bir dəjərli nitkinə təsaduf edilməjir. Butun iələr; Fioletof, Basın, Ter—Gəbriləjan qibi bir dəstə bolzəviqlər tərəfindən qəruqlmuşdur. Bynların da bəzində Caparidze dytyrdy. 3yranın butun iclaslarında hələ bolzəviqlərin cəmlətanı bir neçə numajəndəsi oldygy halda müzərəq mukavəlanəmə həkında mə'ryzəni həmişə məzqyr bolzəviqlər verirdilər. Es-erlər ilə mənzəviqlərin roly əncək byndan ibarət idi qi, jəlməz proletarjətin hucymny zəiflədirir və bynynla da neft sənəje'çilərinə qəməq edib məsələnin həllini yzətmələriə imqan verirdilər.

1918-ci ilin əqlrları və 1919-cy ilin əvvəlləri inkiləb ilə əqsi-inkiləb ərasında ziddətli mubərəzə dəvri olmaqda barəbar, neft sənəje'çilərinin də iəçilərə kəzə qəniz hucymny dəvri idi. By hucym birinci nəvədə mukavəlanənamanın tərtib edilmiz zərtlərini kəbyldən imtina etməqdə qətildu. Fe'lən Nobel kərdəşləri firmasının dəftərxanası olan birinci neft sənəje'çiləri ittifaqı, komitəsi mukavəlanənamanın məzmyyny islah və təshih etməq və butun məddələrini əz qejfinə qərə əz istədiqi qibi təfsir etməq itijarını bəniməsəmişdi. İəçilərin ədi mubərəzə ələti olan tə'tildən istifadə etməq mənqun dejildi. Byna zəhbə jəkd idi. Bəzə tədbirlər lazım idi. O da cəbri tədbirlərdən ibarət idi.

*) «Baqınsqı Raboçı» №38

1918-ci il fevralın 6-19-da müstəraq mukavəlanamanın muzaqərəsi üçün İcraiyyə Komitəsinin iclası vake oluy. İcraiyyə Komitəsi baza dusurdu qi, rəsmi sərətdə həqumət Zyraya verilmiş oldygyndan, müstəraq mukavəlanama məsələsinin yzınması, by həquməti qəzdən salır. İcraiyyə Komitəsi üzvlərindən birisi ajdın qəstərmizdi qi, «sənaje'çilər ilə daha danlık aparmak artıkdır. İcraiyyə Komitəsi həqumət isə, o halda neft sənaje'çilərinə tə'sir icrası, üçün kət'i tədbirlər qərməq lazımdır». Zevin muəssəsələrin millilədirilməsi və neft sənaje'çilərinin sabotazına xitam verilməsi lazıq qəldiqini qəstərir. Deməq oluy qi, butun bələviqlər by vəziyyətdən çıkmak üçün jeqanə qarə—neft sənajeinin millilədirilməsi oldygynda həmrə'j idilər. Fəkat o zaman hələ əməli sərətdə həjata qeçirilməsi mümquq dejid. Ona qərə Caparidzenin təqlifi uzrə muəssəsə sahıbları, ittifaqlarının numajəndələrini çağırıb yltimatym sərətində iəçiləri tə'til komitəsi tərəfindən tartib edilmiş əqildə mukavəlanama uzrə ədəmələrini təqlif etməqə kərar verilmişdi. Zyranın ondan sonraql iclası by məsələ hakkında daha kət'i kərar kəbyl etmişdi:

«Zyranın qəhnə kərarının həjata qeçirilməsi yltimatym əqilində muəssəsə sahıblarına təqlif edilsin. Əqs sərətdə mukəssirlər icbari kəradətə pozanlar qibi hərbi-inkilab məhqəməsinə verilsinlər».

Jykarında qəstərilən səbəblərə qərə Zyranın kərarı həjata qeçirilə bilmədi və bilməzdi də. Sənaje'çilər ilə muzaqərat hələ yzın bir muddət davam etdi və məsələ nihajət mart hadisələrindən sonra həll olıydu.

Inkilabın birinci devrində məsələ əqsəriyyə iəçilər ilə sənaje'çilərin arasında kəralıqlıq munasəbat və iəçilərin iktisadi və hukyki vəziyyəti ətrafında qədirdisə 1918-ci ilin əvvəllərində Zyraya umymijjətlə neft sənajeinin mukəddəratını dusunməli olıydu. Artıq umymijjətlə kapitalizm kyrylyzynyq mukəddəratının həll olınması, və səz neft sənaje'çiləri tərəfindən iəçilərə quzəət məsələsində dejid, umymijjətlə «mukəddəs» xusysi mulqijjət əsaslarında oldygy əubhəsiz idi. Sənaje'çilər ehtijatqarənə fəkat tam tədrici, məntiki və muəjjən sərətdə iələri dəjandırlı. neft istehsalını əqsildirdilər. Byryg iələri deməq oluy qi, tamamilə dəjandırlımdı. Butun iələr qəstəriridi qi, tə'cili tədbirlər qərulməsə neft sənaje'çiləri butun muəssəsələri bağlamaktan belə qəqinməjəcəqlərdir.

İcraiyyə Komitəsi iəçilərə xitabən byrakdıqlı muracətnamada byny izhar edirdi:

«Onlar (sənaje'çilər) öz sınıf ixtijarlarını saklamak xatirəsinə iəçiləri ilə mubarəzədə ən alçaq mubarəzə usyllarına əl atırlar. Onlar istehsalı sabotaz edir, fabriq və zavodları kapajırlar qi, bizə öz kuvvat və kəydəqlərini kəbylə məchyrs etsinlər... Hal-hazırda bizim nevbəti vəzifəmiz butun əlqəmizin sənaje həjətının siniri olan Baql neft mə'dənlərini dəndürmək və bədbaxlıqdan muhafəzə təşqil etməqdur. Ynytmamalı qi,

by qibi pozgyulygy dəjandırmək və Baql neft sənajeinin bitməz, tuqənməz sərvətindən iəçiləri üçün fəjdət, bir sərətdə istifadə etməqi ancak biz bacarıqlıq».

Bila-tə'xir neft sənajeini millilədirməq mümquq dejid. Fəkat lazıq oldygy qənis qutlələr üçün lap ajdın olmyz və prinsip əsası ilə məsələ kabakcadan həll olınmyzdy.

Zyra həmqinin qəndən qənə qəsqinləməqdə olan pyl bəhranı, məsələsi ilə də məzgyll olmağa məchyrs oldy. Zəhər Dyması, by məsələyə bir çok iclaslar həsr etmişdi. Bon byrakmaga kərar verilmişdi. Laqin iəçiləri iclasları zyra tərəfindən təsdik edilmişdiqə bonlarıq kəbyl edilmişdiqəni kərarlaşdırılmışdı. By sərətlə by və ja diqər tədbirlərin fe'lən həjata qeçirilməsi zyradan bəz verməli idi. Pylın nə olması və pyl muamələtinin, tədavulunun kənyinləri, hakkında es-erlər və o cəmlədən Sərkjan yzın yzadı, ja nitklər səjləjir, muhafəzələr okyrydyrlar. Fəkat heç bir həkiki təqlif etməjirdilər. Zyra axırda İcraiyyə Komitəsi janında bir mali-iktisadi komisja jaratmaq və devlət bankına komisar tə'jin etməqə kərar verdi.

Devlət bankına komisar qəndərməq kərarı İcraiyyə Komitəsi tərəfindən hələ janvarın birində çıkarılmışdı. Butun səjir səbəblərdən ilavə by kərarın bir səbəbi də Zakafkasja Komisarıqlığının öz tərəfindən komisar qəndərməq niyyətinə olması idi. Baql Zyrası isə rəsmi sərətdə Tiflis ilə əlakəsini qəsməmiş idisə də, laqin hər vəch ilə Tiflis komisarıqlıqlıq qeçinməqə çalırdı. Fəkat by kərar yzın muddət həjata qeçirilməjirdi. Çünqu bank xidmətçiləri Zyra komisarın byrakmaktan kət'i sərətdə intina etdilər. Yzın muzaqəratdan sonra, Zyrada iətirəq edən butun firkələr komisarın byrakılmasını, tələb etdiqədən sonra xidmətçilər muzaqəratə qirizdilər.

Fevralın 4-17-də Zyra tərəfindən tə'jin olınmyz komisar kabakca xidmətçilər ilə yzlaşdıqdan sonra banka qədir, fəkat onyq bir neçə saatdan sonra qəlməsini təqlif edirlər. İqinci dəfə qəldiqdə bank mudiri iələrinin çok oldygyq və ejni zamanda İcraiyyə Komitəsi tərəfindən komisara verilmiş olan mandatın bank xidmətçiləri üçün ə'tibarlız oldygyqy bəjan edir.

Bank xidmətçilərinin sabotazı hətta mudarəçilərin həquməranlıq surduqu həmqarlar ittifaqları zyrasının da narazılıqlına səbəb oldy. Həmqarlar ittifaqları Zyrasının 9 fevral iclasında bank xidmətçiləri ilə olan ixtilaf məsələsinin muzaqərəsindən sonra iqi kət'nama təqlif edilmişdi. Birinci kət'nama qəstəriridi qi, bank xidmətçiləri ittifaqlıq kontrol kojylması əlejhinə qevirilmiş kərarı:

«Zəhərin butun qənis demokratıq gryplarının kərarına zidd qədir. Ona qərə bila-tə'xir kərarlarını jenidən qəzdən qeçirmələrini təvsijə ediriz. Əqs sərətdə onlar butun demokratıqdan ajrılmış, təqlənmis olacaq və ciddi sınıf nəkteji-nəzərində dyran rəhbərliq edici mərqəzinə təbe olmajan bir idarəsi umymi proletar təşqilatlarıqdan çıkarılmalı olacaqdyr».

Menzəviq, es-er, həmqarlar ittifaqları, zyrasına by kət'nama çok siddətli qəldi və əqsəriyyət-ara ilə iquinci kət'nama kəbyl olyndy:

«Malijə komisjast, butun sosjalist firkəlar və ictimai təzqilatların o cümlədən həmqarlar ittifaqları, zyrasının da numajəndələrindən təzqil edilmiş oldygyndan bank xidmətçilərini kət'namasın, umymijjətlə məzqyr təzqilatlara və o cümlədən həmqarlar ittifaqları, zyrasına zidd hesab ediriz. Zyra, bank xidmətçilərinə bila tə'xir öz kət'namalarını, jenidən qəzdən qəcirmələrini və kərarlarını, zyraja xəbər vermələrini təqlif edir». *)

İzçi və əsqər vəqilləri Zyra, muttəhidirrə'j olaraq ciddi tədbirlər qərməqə kərar verəraq, belə bir kət'nama çkarmıçdı:

«1) Baada komisar və Markarjan joldaşlar olmaq uzrə bir dəstə bəhriyyəli qəndəriləraq komisar joldaşın banka kəbyly təqlif edilsin və tabe olmajanların xidməti byrakmalı olacakları qəstərlisin.

2) Bank mudiri xidmətdən çkarsılsın və İcraijə Komitəsi tərəfindən təsdik ediləcəja kədər jeni mudir seçilməsi xidmətçilərə təqlif edilsin» **).

Bir çok sajjir dəfəlar qibi by dəfə də bolzəviqlər kuvvələrin həkiki münasəbatını, nəzərə alaraq mudaraçları, heç də məzqyr firkələrin rəhbərlərinin arzılsına muvafik olmajan tədbirlərə jardıma məbyr edə bildilər.

Ən aqlr məsələ olan ərzak məsələsi istər izçi jıqlıncaklarında, istərsə seçilmiş muəssəsələr iclaslarında qundəliq məsələlər cərqəsindən çkəmajırdı. Hələ 1917-ci ildə zyra öz hejətindən bir mərqəzi ərzak komisjast ajırmıçdı və dəjjirələrdə mulqi komitələr əvəzində ərzak komisjaları jaradılmıçdı. Kanyna qərə komisjalar ərzak idarəsi və ərzak təzqilatlarının fəalijjətini kontrol etməli idilər. Ərzak idarəsi Zəhər Dymaqlıqlar bir zə'bəsi olyb bir dərəcəja kədər onyn rəhbərliqinə tabe' idi.

Prinsip e'tibarı ilə by iqi təzqilat—ərzak idarəsi ilə ərzak komisjast arasında sıktı rabitə olmalı idi. Dildə idarə rəhbərləri zyra komisjast ilə birlikdə çalızmagın lazımı oldygyny bojynlarına alırdılar. Amma isdə ərzak idarəsindəqi menzəviqlər və es-erlər izlərinin çoklygyny bahana edərəq bir jerdə iclas etməqdən kaçır və hər vəch ilə zyranın kontrolyndan jakalarını, kaçırmaqə çalırdılar. Ərzak idarəsinə toplaaan camaatı dağıltmaq üçün kuvvə lazımı oldykda zyranın jardımlına muracəet edirdilər. Amma qundəliq fəalijjətdə qəhnə mudaraçalıtq metodları ilə izləmaqə davam etdirirdilər. Məhtəqirlər heç bir mumanəət qərməjarəq və hətta bə'zən ərzak idarəsinin xidmətlərindən istifadə edərəq qənz fəalijjət açmıçdılar. Zəhərin ərzak vəzijjəti qundən quna fənalıçırdı, və jaxılazmasına heç bir ymyd jeri jok idi.

Jerli zərajit və qəntlilərin vəzijjəti ilə tanıtq olmaq üçün izçi konferans İmali-Kafkasjaja bir hej'ət qəndərmiz idi. Orada komisja cur-

*) Həmqarlar İttifaqları, Zyrasının protokolları.

**) «İzvestija» №32.

-bə-cur zəhərlərin numajəndələrini qərmüz amma Baql zəhər idarəsinin bir numajəndəsinə belə rast qəlməmişdi. Gybernja ərzak idarəsinə rəhbərliq edən olqə ərzak komitəsi İmali Kafkasja təzqilatlarına Baqlda çərəq məsələsinin kənaətbəxə bir halda oldygyny xəbər verməqlə Baql zəhərini fe'lən narjadsız kojmyçdy. By syratlə Baql dəjjirəsi birinci nevbədən çıkılıb 4-cu nevbəje duzmuşdu.

İmali Kafkasjada janacak olmadığından dəjjirmanların ən çokı dəjjanmıçdı. Zyra numajəndələri İmali Kafkasjanın nəzəri-dikkətini Baql dəjjirəsini təhdid edən təhlüqəje çəlb etmişdi. Zəhər ərzak komitəsi ehtiqaq əlejhinə mubarəzə əvəzində ony daha da təzvik edirdi. Komisja; manyfaktyraçılar ittifaqında 3200 top manyfaktyra tapmıçdı. Laqin həcz etməq olmazdı. Çünqu manyfaktyraçılar ərzak idarəsi sədrinin imzast ilə verilmiz vəsikə təkdım etmişdilər. Muzaqərat vaktı, butu n. tiklər ərzak idarəsinin ləgvini və butun ərzak izlərinin Zyraja verilməsini tələb edirdilər. Fəket vəzijjətin qəsqinliqini nəzərə alaraq Zyra rəhbərləri by tədbirin qərulmasını hələ bir kədər tə'xirə salmagı, munasib qərarəq birinci nevbədə ərzak idarələri ilə karşıllıqlı, munasəbat məsələsinin həllinə çalızmaga kərar vermişdilər.

Əslinə baktıkdə qənz dəjjirələr Zyranı, jeqanə həqumət organı, hesab etdiqlərindən hər halda ərzak izləri barəsində zyra xalk qutlələri karəsində cavab verməqə məbyr idi. Məsələni Kaspi bəhriyyəliqlərinin umymı iclası belə bir kərarına çkarmıçdı.

«Zyra İcraijə Komitəsinin nəzəri-dikkəti çərəq tapılmamasından dogan mudhiq vəzijjətə çəlb ediləraq İcraijə Komitəsinin daha ciddi tədbirlər qərməsi və Baqlja əhalının ehtiqaqı, uçun taxıl qətrilməsi jolynda çərələr aramast, rəca edilsin».

Belə kət'namalar çok idi, laqin bynynda barabar, zyra jenə də ərzak idarələrini ləgv etməq və zəhərin ərzakla təchizi məs'ylijjətini tamamilə öz əhdəsinə qəturmaqə mümqun hesab etməjirdi.

Mə'dən zavod komisjaları konferansının 25 janvar tarixli iclasında Zyra ərzak komisjastının rəhbəri komisjanın mubarəzə aparmaga məbyr oldygy çətinliqlər hakkında mə'ryzədə demizdi qi:

«Tiflis olqə idarəsi bizi acından Kafkasja Komisarlığını kəbyl və təsdikə məbyr etməq istəjjir. Tiflisə hej'ət qəndərarəq bizim uçun muəjjən bir kəza ajrtılmasın, və mustəkillən taxıl almak ixtijarı, verilməsini tələb etdiq. Laqin vermədilər və imdi Novorossisk joly ilə qələn taxıl bizə qəlib çatmajır».

Mə'ryzəqi, Stavropol gybernjastından taxıl almağın mümqun oldygyny fəket qisəçiliq məsələsinin dəmir jol nəklıjjatını, pozdygyny kejdə məhtəqirliqə karşı, ən ciddi tədbir qərulmasını təqlif edir.

Ərzak komisjastı, qisəçilərin taxılının həcz edilməsini təqlif edir, laqin by təqlif konferansın bir kısımlı, arasında narazılığa bais olyr. İddətli ərzak bəhranı ilə əlakədar olaraq bir çok izçilər dəstə-dəstə ja-da təq-təq qisəçiliq ilə məzgyll olyrdy. By hal nəklıjjata bojuq zərbə

vyrniakla bərabər işçilərin də mə'nəviyyətini pozurdu. Məzqyr məsələ ətrafında muzaqərat qəsqin bir səqil alaraq qecə jartıstna kədər davam edir. Xusysi syrətdə taxıl almaqlı, kədəgən edən kət'nama ancak ertəsi qunu səsə kojylyr və 102 səs əlejhinə jalımlız 113 səs ilə kəbyl edilir. Kət'namadan narazı olanlar jenidən səsə kojylmasını tələb edirlər. Laqin jənə də axırda 83 səs əlejhinə 118 səs ilə kət'namanı, kəbyl etdirməq mumqun olırdy.

Ərzak idarəsinin bacarıksızlıqı və bə'zən sabotazı məzqyr idarəni ləgv edib zəhərin ərzak təchizatını, tamamilə zyra idarələrinə verməq məsələsini mejdana qətirdi. Məsələn fevralın 17-də bəhriyyə-lilər iclasında kəbyl edilmiz kət'nama kejd edir qi:

«Qəhnə ərzak alan komisja özunu tamamilə e'tibardan salmışdır... Byny bildirəraq, Kaspi ticarət donanması bəhriyyə-lilərinin umymi iclası; ərzak işlərinin işçi, əsqər və bəhriyyə-lilər vəqilləri Zyrasına tapdırılmasında israr edir. Zyra Baqlı zəhərinə və sənaje dajirələrinə çərəqlə təchiz üçün öz janında bir ərzak zə'bəsi jaratmışdır».

Bibi-Hejbət dajirəsi işçiləri:

«Ərzak idarə və komitəsinin rədd edilməsini, ərzak işlərinin işçi əsqər və bəhriyyə-lilər vəqilləri Zyrasının öz əlinə almasını» tələb edir və «bizim jardımımız lazımlı qəlersə hamımız tənı-vahid qibi Zyraja qəmaq edəcəq və zyra fəalijətina ənqəl tərədənlərin hamısını, supurəcəqiz» dejirlər.

Kara və Ag zəhər işçiləri Balaxana işçi numajəndələrilə birliqdə belə bir kət'nama çıkmışdır:

«Gybernja ərzak idarə və komitəsi rədd edilsin. Ərzak işlərinin işçi əsqər və bəhriyyə-lilər vəqilləri Zyrası öz əlinə alsın. Bizim qəmaqımız lazımlı isə hamımız tənı-vahid qibi zyraja jardım edəcəq və zyra fəalijətina ənqəl tərədənlərin hamısını, supurəcəqiz».

Syraxanı dajirəsi işçi vəqilləri Zyrası, mə'dən-zavod komitəsi ilə birliqdə belə bir kət'nama çıkmışdır:

«İşçilər; son zamanlar Baqlı zəhər və dajirələrində çərəq və pyl tapılmasından amansız açlık ilə mubarəzə etməq və mə'dənlərdə işlərinin davam etdirməq imkanından məhrım oldyklarını, bəjan edirlər. Dajirə komitəsinin işçi, əsqər və bəhriyyə-lilər Zyrası, icraijə komitəsinə muracəətə belə qətsə işçilərin çalısa bilməcəqlərini və mə'dənləri byrakmaga məbyr olacaklarını bildirməsini tələb edirlər. Ərzak məsələsini muzaqərə edərəq və işçilərin by sözlərini nəzərə alaraq Syraxanı dajirə komitəsi öz tərəfindən İcraijə Komitəsinə bildirir qi, ərzak məsələsində belə aqlr vəzijət davam edərsə, dajirə komitəsi daha ac işçiləri saklaja bilməz və ac qutlə tərəfindən arzi olynmajan hərəqətlər baz verməsindən korkyr. Ona qərə komitə işlərin ən muhum ehtijaclarını, ən odənməsi jolynda ciddi tədbirlər qəvulməsini rəca edir».

İşçilərin cidi tələbləri Zyranı, ərzak idarələrinin işlərinin nizama salmaq məsələsilə məzqyl olmagə vadər etdi. Martın 4-17-ndə ərzak muzaqərəsində Caparidze belə demiədi:

«Hal-hazırda ələ bir vəzijətdə kalmışız qi, Zyra ərzak işlərinin öz əlinə almışdır. İcraijə Komitəsi belə duzunur: ərzak işləri hər qəsin əlində toplansa da hər halda işin qədizi üçün o məs'yldyr. İcraijə Komitəsi ərzak idarələrini hal-hazırda tənkidə belə lajık qərməjir... Daha ərzak pozgynlygyna səbr etməq mumqun dejildir, çünqu Ag və Kara Zəhər, Bibi Hejbət və sajr dajirələrin mə'dən-zavod konferansları, ərzak işlərinin Zyraja verilməsini tələb edirlər. İcraijə Komitəsi hamisə ərzak təzqilatlarını, muhafəzə etmiş və onlar ilə mubarəzə aparmışdır. İndi isə bir ərzak təzqilatı, jaratmaq lazımdyr. Məzqyr təzqilat, işçilər, qəntlilər, jerli hoqumət və gybernja ərzak idarəsinin numajəndələrindən ibarət olmalıdır».

Muzavərə uzvu Atabəjov jeni ərzak təzqilatını, bütün gybernijanın kejdini çəqməsi lazımlı qəldiqini qəstərir. Çünqu açlık çəqən qəntlə-rə dikket verilməsi onları, zyranın tərəfinə cəlb edir. Borjan öz nitkində qəstərir qi, İcraijə Komitəsi ərzak məsələsinin həllinə qec başlamışdır. Çünqu mevcyd ərzak idarələrinin əsla nufyz və e'tibarı, jokdyr.

Caparidzenin izhar etdiqi qibi muzavərədə ərzak işlərinin Zyraja verilməsinə bir səs belə zidd dejildi. Zyra janında ərzak idarəsi təzqili hakkinda bir lajihə tərtib etməq üçün muzavərə bez nəfərliq bir təzqilat komisjası, seçir.

Jykarıda kejd etdiqimiz nitk və kət'namaların qəstərdiqi uzra İcraijə Komitəsi zəhərdə ərzak vəzijətinin nihajət dərəcə qəsqin oldygyne nəzərə alaraq və vəzijətin tez jaxsılaşmasını ymydy az oldygyndan zəhər idarəsinin ərzak muəssəsələrini ləgv etməqi tə'xirə salırdı. Ancak qutlələrin stıknıtsı, altında by aqlr məsələni öz əhdəsinə almaga məbyr olmyədy və hətta mənzəviqlər belə by tədbirə e'tiraz etməqi mumqun qərmədilər.

Zyra bir birinin dalınca mevke'ləri ələ qətirir, zəhərdə jeqənə hoqumət olırdy və mənzəviqlərdən bazka Zyra hoqumətinin əlejhinə açlık çıkmaga cur'ət edən heç bir sosjalist gryp jok idi. Fəkət mudaraçı, firkələrin mevcydijjəti və işçi qutlələri uzərində əhəmiyyətli tə'sir və nufyza maliq olmaları, qifajət dərəcədə qəstəririrdi qi, hoquməti sulh və musaləmətlə kazanmaq ancak rəsmi bir gələbə verə bilər.

Mudaraçı, firkələrin hamısından açlık mənzəviqlər proletar inkilabı əlejhinə mubarəzə edirdilər. Jykarıda kejd etdiqimiz qibi by firkənin qutlə arasında nufyz və e'tibarı, jok idi. O ancak zəhərin xırda byrzya zijaçları, hesabdarlar, mudirlər və öz agalarının janında işləri jaxsı olan xırda kyllıqçyların bir hissəsinin diləq və arzularını ifadə edirdi. Əhalının məzqyr grypy, adət etmiş oldygy jazajız kajdaları, nın dəjisməsindən hamıdan bərq korkyrdy, və heç vəchlə Zyranın sijasətinə razı ola bilməjirdi. Onların xırda byrzya səadət və rəfahətə təhluqə təhdidi başlanar başlanmaz, hurijjət zərəfinə nəgmə okymaq qibi vətən mudafəəsi hakkindaqlı, qurultulu nitklər və cumlələrdə tez zəjil olırdy. İnkilab; byrzyazja inkilabı, çərçivəsindən çıkar çıkmaz onlar ondan uz çevirdilər. Zyra əlejhinə mubarəzədə mənzə-

viq zıhıllar vətənin məhv olması, vətəni Almanja imperjalizmindən mudafəə luzımy və səjirə hakkıında fərjad koparırdılar. Fəket by fərjadlar onları n hətta Tiflis Turqijə ilə sulh bağlajarak turqlərin Azərbajcanı ızgal etmələrinə imqan verdiqi zaman belə qurcu menzeviqləri və musavat bəj-xanları ilə əlbir ızləmələrinə mane' olmyrды.

Baqıda menzeviqlərin əhəmiyyəti çök az idi. Amma başka firkələr hakkıında belə deməq olmaz.

«Dəznaksutun» firkəsinin Baql təzqilatı sıralarında çökly izçi var idi. By hal məzqyr təzqilata tə'sir edirdi. O cumlədən «Dəznaksutun» firkəsinin Zyra fraksijası izçilərin əhvali-ryhijə və arzıları ilə hesablaşmaga məbyr idi. Ona qərə də çök vakt bolzeviqlərin təqlif etdiqi tədbirlərə yardı m qəstərməqə məbyr olmyrды. Diqər tərəfdən «Dəznaksutun» firkəsinin demokratiq unsurləri musavat firkəsinin məhqəmləməsindən korkyrды. Əsas da var idi. Ona qərə, Tiflisin sıjasəti müsəlman bəj və xanları ilə koalısja xəttilə qetdiqə, Tiflis; Qəncə mulqədarları nı, Azərbajcanı n jeqanə jijəsi hesab etdiqə, dəznaklar da zəhərdə hər durlu təcavuzə karzı, mubarəzəjə kadir olan jeqanə həkiki kuvvəjə yardı m etməqə məbyr idilər. By kuvvə də izçi vəqilləri Zyrasından ibarət idi.

Sag es-erlər bir kədər başka mevkə dytyrdylar. Baqlıda by firkə başlıca olaraq rys proletarjatı nı n imtihazlı kışmı nı n məfqyrəsini ifadə edirdi. İzçi sı nı fı nı n by təbəkələri muəssəsə sahıbları ilə mubarəzə məsələlərində; muztərəq mukavəlonama məsələsində və səjirlərində bolzeviqlərə yardı m edirdilər. Laqin jerli əhali uçun milli hukyk məsələsinin dəjisməsindən korkyrдыlar. Çünqu by məsələnin dəjisməsi onları n imtihazlı vəziyyətinə tə'sir edə bilərdi. Onlar rys həqumətinin nufyndan duzməsini əzləri uçun bir təhlüqə səjir. Ona qərə də es-er firkəsi ətrafına toplazmakda davam edirdilər. Sol es-erlər konferansında butun natiklər sag es-erlərin dalınca ancaq millətçiliq azarından jakalarını kyrtara bilməjən unsurlərin qetdiqlərini qəstərmizdilər. Inkilabın birinci devrində izçilər arasında çök nufyzy olan məzqyr unsurlər butun məsələlərdə mudafəəçilərə yardı m edir və muvəkkəti həqumətə e'timad kət'namaları çıkarırdılar. Muvəkkəti Həqumət məhv olyb Baql isə Qəncə tərəfindən hucym təhlüqəsi altında kaldıkdə, Zəhər Dymasında kadet unsurlərin inkilab əlejhinə müsəlman mulqədarlarından yardı m qəzələməqdən çəqinmədiqləri anlaşıldıkdə, sag es-erlər; mərqəzdə Zyra həqumətini inadlı bir syrətdə kəbyl etmədiqləri halda. Baql Zyrasını kəbyl və təsdik etməqə məbyr oldylar. Çünqu onlar zyranı rys devlətinin muvəkkəti numajəndəsi qibi qərduldər.

Musavat firkəsi tərəddudsuz olaraq öz məksədinə, jə'ni Azərbajcanda həquməti öz əlinə almaga dogry qədirdi. Müsəlman qutlaları əeridə kalmı z və qəntlilər arasında təbəkələzmə zəif oldygyndan

musavat firkəsi Azərbajcan müsəlman əhali sını nı n bəjuq bir əqsəriyyətinə toplamaga, birləzdirməqə muvəffək oldy. By firkədə rəhbərliq roly zəbhəsiz mulqədarları nı n və by sı nı fa jakı n grypları n əlində idi. Toprak məsələsində musavat firkəsi hətta programı, e'tibarı ilə Rysjada ən irtica'çı firkələrdən irəli qətməmişdi. Laqin müsəlman zəhər byrzyazjası, az tərəkki etmiş oldygyndan və neft sənajəində az iztiraq etdiqindən, məzqyr firkə izçi məsələsində sosjal-demokratjanı n həddi-əsgər (minimum) programı nı kəbyl edə bilmizdi. Əlbəttə musavat firkəsi zəhər proletarjatı nı n mənafeini mudafəə etməqə bilmərrə kadir dejildi. Laqin jykarıda qəstərilən zərajitdən dolajı, Baqlıda müsəlman proletarjatı nı n bəjuq əqsəriyyətinə öz nufy z və tə'siri dəjirəsinə cəlb etməqə imqanı var idi. Inkilabın birinci devrində musavat, kuvvələri toplamak və təzqil etməqlə məzgyıl idi. Oktjabrdan sonra isə daha kət'i hərəqətlərə qeçir və silahlı kuvvəjə aralanarak, Baql zəhərinə sahı b olmaga hazırlazır.

Bolzeviqlər belə muhit içərisində ızlərin butun ağırlıqlı nı öz çijimlərində dəzımaga məbyr idilər, və ancaq mətanətli, sabit bolzeviq taktikası, səjəsində Zyrada rəhbərliq edici bir kuvvə olmaq və addı m-addı m öz həqumətlərini məhqəmləzdirməqə muvəffək oldylar.

Es-er, menzeviq və dəznaksakanlar öz gəzetələri səhifələrində dəfələrlə tə'qid edirdilər qi, Zakafkasjanı n xusysi zərajitindən dolajı, Zyra həqumətini kəbyl və təsdik etməqlə barabar onlar bolzeviqlərin rəhbərliqini kəbyl etməjirlər və «bir firkənin diktatorlygy» mukabilinə var kuvvərilə mubarəzə edəcəqlərdur. By syrətlə Baqlıda məzqyr firkələrin mubarəzəsi Zyra həquməti əlejhinə dejil, bolzeviqlərin əlejhinə idi.

Mudaraçı firkələr bolzeviqlər əlejhinə birinci ciddi mubarəzəni məclisi-muəssəsan məsələsində açdılar.

Zyranı n 22 janvar tarixli iclasında zyra fraksijaları nı n hamısı məclisi-muəssəsanı n kovylması, munasəbətilə bəjannamalar okydylar və nitklər səjlədilər. Es-erlərin rəhbəri Saakjan inandı rı rdı qi, «xalk əzu aga olmaq istəjirsə öz iradəsinə tam hukyka maliq bir organ olmaq uzrə məclisi-muəssəsan sifətində təzqil etməlidur». Səjir mudaraçı firkələrin numajəndələri də təxminən by ryhda danı zı mız dılar.

Zyraja dört kət'nama təqlif edilmişdi. Sag es-erlərin kət'naması na 68 səs verilmişdi; menzeviqlərin kət'naması na 49, dəznakları n kət'naması na 45, bolzeviqlərin kət'naması na isə (76 əlejhinə) 98 səs verilmişdi. Bolzeviqlərin kət'naması by məzmynda idi:

«Baql izçi əsqər və bəhriyəlilər vəqilləri Zyrası məclisi-muəssəsan hakkıındaqı mə'ryzələri dinləjərəq bildirir qi, Baql Zyrası ancaq izçi əsqər və qəntlilər sifətində əməqçi xalkı n iradəsinə əməl edəcəq olan məclisi-muəssəsanə yardı m edir. Janvarı n 5-də açıl mız olan məclisi-muəssəsan izçi qəntli və əsqərlərin Mərqəzi İcraijə Komitasinin tapırıl gı nı rədd etdi, və bynynda əməqçi xalkı nı n iradəsindən yzaklaşmı z oldy. Baql Zyrası belə bir məclisi-muəssəsanə muzahərəq etməjəcəq və butun

kuvvəsini by il janvarın 14-də Petrogradda açılmış işçi, əsqər və qəntli vəqilləri Zyrasınlın 3-cü kiryaltajına və işçi qəntli və sqər vəqilləri zyrasınlın 3-cü kiryaltajı tərəfindən irəli sürüləcəq olan inkilabçı organlara verəcəkdir. Baqı Zyrasınlı həmçinin dogry olmağarak es-er firkəsi numajəndəliqi təşkil etməsi əsası uzrə məclisi-muəssəsənlın byrakılması, hakkında 3-cü Zyralar kiryaltajının kərarına tamamilə zəriq oluyr».

Zyranın həmin iclasında 275 vəqil var idi. Amma səs verməqdə ancak 174 adam iştiraq etmişdi. 100-dən artıq vəqil səs verməqdən çəqinmişdi. Ola bilər qı, iclasın əvvəllərində orada olanların bir çoky kət'nama kəbylyndan kabak çıkıb qetmiş olsyn. Laqın bynyn əzu də adi Zyra uzvlərinin bəjuq bir grypnynın zəzırlmız oldygyyn qəstərir.

Məclisi-muəssəsənlın kovylmasına qənis qutlələrin munasəbətini byndan bilməq olar qı, o zamanlar es-er və menzeviq qəzetələrində məclisi-muəssəsənlın kovylması əlejhinə işçi iclasları tərəfindən çıkartılmış kət'nama dərc edilməmişdir.

Jalınız Kara Zəhərdə Nobel işçilərinin bəjuq bir hissəsinin kət'naması vardıy. Orada işçilərin çoky jykarı dərəcəli mutəxəssis və ystalardan ibarət idi. Bir çok sajr muəssəsələrin işçiləri isə muəjjən syrətdə məclisi-muəssəsənlə əlejhinə rə'j verməmişlər.

Kaspi-Kara dəniz cəmiyyəti işçilərinin kət'namasında əz-cümlə belə deşilirdi:

«İstər jərlərdə, istər mərqəzdə butun həqumət başda Xalk Komisarlar Zyrasınlı olmaq uzrə işçi, əsqər və qəntli vəqilləri Zyrasınlına verilməlidir. Çünq bizim diləq və arzularımıza belə həqumət əməl edə bilər və edəcəkdir. Məclisi-muəssəsənlı ancak o zaman kəbyl edəcəq qı. Xalk Komisarlar Zyrasınlı tərəfindən verilmiş dekretlərin hamısını həyata qeçirsın, proletar sınlınının mənfəətinə işləsin, əqsi-inkilablar ilə mubarəzə etsin, kadetlər və onların kyrykları qibi sabotajlar əlejhinə mubarəzə aparsın. Məclisi-muəssəsənlı onların jeri deşildir».

E--F. Biering səhmədarlar cəmiyyətinin Balaxana zə'bəsi işçiləri əz kət'namalarında belə deməmişlər:

«Petrogradlı joldazlarımız və onların qəzu açık və xalkın iradəsinə muvafik hərəqətlərinə, mərhym byrzya məclisi-muəssəsənlın kovylmasına tamamilə zəriq oluyryz. Bilatə'xir həkiki demokratiq məclisi-muəssəsənlı çağırılmasını tələb edirik. O da çağırılma və xalkın iradəsinə ifadə etməyə jəni mərhym məclis qibi hərəqət etsə, o saat onyn da kovylmasını tələb edirik».

Belə kət'namalar çokdyr. Butun by kət'namalar uslyb e'tibarlı ilə kət'nama tərtibində ysta kələm ilə jazılmışlardyr. Amma byrasınlı işçilərin əhvali-ryhijjəsini bəjan etməq mə'nasında kət'namaların əhəmiyyətini əqsiltməz. Jykarıda dediğimiz qibi Kara-Zəhər Nobel işçilərinin iclasında es-erlər tərəfindən təqlif olynmyz kət'nama kəbyl edilmişdi. Laqın bynyn daltınca haman işçilərin ajrılmış grypnynı

iclası vake olaraq byrada bolzeviqlərin kət'naması kəbyl edilmişdi. Təq by deşil, belə hallar çok olmyzdyr. By hal işçilərin cari sijasi məsələləri tamamilə anladıklarını və kəbyl olynan kət'namalar by və ja diqər məsələ hakkında iclasın əhvali-ryhijjəsini ifadə etdiqini qəstərir.

Sulh məsələsində mudaraçılar bolzeviqlər əlejhinə kampanjayı, bir kədər artıq muvəffəkiyyətlə aparmışdılar.

Fevralın 14-27-də sag es-erlər nevbədən xaric olaraq sulh bağlanması hakkında bəjanat verərək məsələnin zyra tərəfindən muzaqərəsinə tələb edirlər. Bolzeviqlər və sol es-erlər sulh zərəjiti hakkında mufəssəl və jəkin mə'lymat olmadığıny qəstərərək məsələnin qundəliq muzaqərəta kojylmasına e'tiraz edirlər.

Ehtimal qı, bolzeviqlərin by məsələni qundəliq muzaqərətdən çıkarmayı tələb etmələrinə, bolzeviq fraksijasında məsələ hakkında rə'jlərin muxtəlif olması səbəb olmyzdyr. By syrətlə onlar vakt kazandı kabakca fraksijada muzaqərə etməq istəmişlər. Baqı bolzeviq təşqilatı iclasında təşqilat uzvlərindən bə'ziləri o cümlədən Caparidze, sol kommynistlərin nəkteji-nəzərinə qeçirirdilər. Laqın səslərin əqsərijjəti ilə Mərqəzi Komitənin sijasəti təsvib edildiqdə Caparidze by kərara tabe olmyzdy və martın birində Zyra iclasında firkənin umy-mi xəttini mudafəə etmişdi.

Məzqyr iclasda fraksijaların numajəndələri çıkıb mudaraçılarını adəti uzrə nitklər səjləmişdilər. Dikkətə lajıq olanı dəznaklar numajəndəsinin nitkidir. Nətik sulhun əlejhinə danışmaqla barəbar axırda hər halda by sözləri də ilavə etmişdi:

«Belə faciəli qunlərdə mən sag və sol kanadı təksirləndirməqlə məşğyl olmaq istəməzdim. Hədisat bizi qəzələməjir. Sag və sol tərəfin səhvindən bəhs etməq olmaz. Byna tarix həqum verəcəkdir».

Nətik nitkini by sözlərlə kyrtarmışdı:

«Joldazlar, quzəstə qedin. Zir-zəminlərdə bir jerdə çalınmış, sosializm qınəsi altında da bir jerdə çalınmış».

Zyra butun fraksijalar tərəfindən təqlif edilmiş kət'namaları dınləmiş və 87 səsə karzı, 115 səs ilə bolzeviqlərin kət'namasını kəbyl etmişdi. Kət'nama umy-mi sijasi vəziyyəti təsvir edərək axırda belə deşirdi:

«Baqı işçi, əsqər və bəhrijjətilər vəqilləri Zyrasınlı; Xalk Komisarlar Zyrasınlın və işçi, əsqər və qəntli vəqilləri zyraları Mərqəzi İcraiyyə Komitəsinin tədrici məntiki sijasətinə karzı tam həmrə'jliqini və ona hər vəch ilə jərdəm etməqə hazır oldygyynı bildirir və Rysja əməqçi qutlələrinin daha sıktı syrətdə əz ali həqumət organı olan işçi, əsqər və qəntli Zyraları ətrafında birləşmələrini lazım qərir. Zyra butun əməqçiləri sıktı dəstələrlə Kızıl Ordy və Kızıl Qvardja sıralarına dolyb Rysja inkilabını daxıldən və xaricdən hər cür syi-kəşddən muhafəzə və mudafəə istinadqahı, onla Zyra həqumətini mudafəə etməqə çağırır».

Mudaraçılar bloky əlbəttə zıranın kərarına tabe' olmamış və işçilər arasında qənis təbliğat aparılmışdı. Bir çox işçi iclaslarında sulh əleyhinə kət'nama çıxarılmışdı. By hadisənin səbəblərini jykardı da qəstərmışdiq. Byrada ancak ilavə edəlim qi, mudaraçılardı bir məsələdə işçi iclaslarında bir kədər gələbə çalmaları onları vətənini mehəqləndirməmişdi. Sonraq hadisələr işçiləri öz kərarlarını, jenidən qəzədən qəçirməyə məbyr etdilər və azagıda qəreəqimiz vəch ilə işçilər nə-inqi jerlərdə hətta mərqəzdə də zyra həqumətine jardımda davam edirdilər.

Əqsi-inkilabın zyra əleyhinə mubarəzə mejdanı, Zəhər Dyması idi. Dyma; zəhər işlərilə hamıdan az məşğyl olaraq ən çox diqqətini həqumət məsələsinə verirdi. Jykardı da kejd edilmiş oldygy qibi Dyma zəhərdə həqumət təzqili lajihəsi tərtib etməq üçün bir komisja jaratmaga kərar vermişdi. By komisjanın işindən elə bir nəticə çika bilməzdi; çünq zyra, əlbəttə by məsələ hakkında Dyma numajəndələri ilə muzaqərat aparmaktan imtina etmişdi.

Janvarın 27-də Dyma iğinci dəfə özünün qəçən kərarlarını muzaqərə etməqlə məşğyl oluy. Bələdiyyə rəisi öz mə'ryəsində qəstərir qi, İcraijə Komitəsi inadlı bir syrətdə komisja iclaslarında işti-raq etməq istəmədiqindən Dyma həkiki bir nəticə əldə edə bilməmişdir. Musəlman İctimai Təzqilatlar Komitəsinin numajəndəsi Topçibəzəv isbat edir qi, Dymanın bütün əhali, numajəndəsi oldygy və zəhərdə ondan nufyzy bir təzqilat olmadığına zühə etməyə əsas jökdyr. Ona qərə, musəlman komitəsi zəhərdə nizam və əsajiz bərpası, kejdinin Dyma əhdəsində olmasını lazıq qərir. Yzlazmaja qjrməq istəməjən gryplar varsa byrası onyn öz vəzifələrini ifa etməsinə mane' ola bilməz.

«Dəznaksutun» firkəsi numajəndəsi prinsip e'tibarlı ilə həqumətin Dymaja verilməsini tələb edir, amma Zakafkasja Sejmi çağırılınca kədər by məsələnin tə'xirə salınmasını munasib hesab edir.

Mənəviqlər mudaraçılar blokynın sajjir firkələrinin tədrisiz və məntiksizliqindən ziqajət edir, jəlmiz mənəviqlərin Zyrada məntik uzra öz xətlərini apardıqlarını və Dyma ilə Zyra tərəfindən müz-terəq həqumət jərədlməsini tələb etdiqlərini qəstərir. Məşhyr V. I. Frolov «Birliq» grypy adından Dymaja milli təzqilatların qəməqi ilə həquməti öz əlinə almasını təqlif edir.

Saakjan öz nitkində qəstərir qi, Dymada mə'dən dəjirələrindən numajəndələr olmadığı üçün, Dyma haqimijət organı ola bilməz.

«Biz Xəlk Komisarlar Zyrasını rədd edirik. Amma byrada xəlk təzqilatını mummun qəriruz. Zyra çalıacaqdyr qi, oraja musəlman işçilər və qəntli unsurlar də daxil olsyn (Topçibəzəv jərindən: «Onlar oraja qətməzler»). Bizim firkə acıklı, zıjalılar firkəsi dejildir—O xəlk ilə, hətta jərdən əzmə xəlk ilə qədir və ony atmajacak, bələq əməqçi Rysjanın milli zyralar tərəfindən dejil əməqçi demokratja tərəfindən jərədlməsinə çalıacaqdyr».

Sədr musavat numajəndəsi Rəşylzadəyə söz verir. Ermənilər Dymada belə bir fraksija olmadığı, qəstərerəq by çik,za e'tiraz edirlər. Rəşylzadə musavat firkəsinin musəlman blokynan çikib mustəkil bir vahid təzqil etdiqini bildirir və nitkində belə dejir:

«Həqumət təzqili məsələsinə musavat firkəsi eqtibatqarlıqla janaşır və bütün Kafkasjanı jandıra biləcəq itxilaf çikarmaktan korkyr. Belə tokyama korkyşynə nəzərə alaraq, musavat Zyra həqumətinin əleyhinə danızmajr. Bixassə qi, bir zaman qələcəq mutəzəqqil kuv- və həqumət məsələsinə əzar və əzijjətsiz həll edəcəqdur».

Son cümləsində Rəşylzadə musavat firkəsinin taktikasını, muəjjən syrətdə əzqar etmişdi. By firkə silah kuvvəsilə həquməti «əzar və əzijjətsiz» zəbt etməyə hazırlaşırdı. O vaktə can da Zyra firkəsi roly ojnamaqı, mummun hesab edirdi.

Musəlman komitəsi adından Topçibəzəvin çikibi və Rəşylzadənin nitki qəstərir qi, musavatın qyja boləviqlərə jərdin etməsi nəzəri janlıədyr. By əfsənənin mejdan almasını bir səbəb var. Oktjabr inkilabına can musəlman separatizmi ideologları, milli mukəddərat əjarının həllinə «inkilabçı demokratjanın sol kanadı»ndan qəzlədiqlərindən onlara husni-rəğbət bəjan edirdilər. Heç bir zaman boləviqlər ilə musavat arasında bəzka bir təmas nektəsi olmamışdyr.

Fraksijalar həqumət məsələsi hakkında kət'namalar çıxarırdılar. Bynlardan diqqətə lajjik olanı, es-erlərin kət'namasıdyr:

«Səlahijətli mərqəzi həqumət təzqil olynana kədər Baqı, zəhəri və dəjirələrində ali həqumət işçi əsqər və qəntilər vəqilləri Zyrasıdyr. Baqıda işçi, əsqər və qəntli vəqilləri Zyrasını, ali həqumət hesab etməq bir tərəfdən Xəlk Komisarlar Zyrasını kəbyl və təsdik, digər tərəfdən də zəhər idarəsinin myxtarijjətini rədd etməq deməq dejildir».*)

Təqlif edilmiş kət'namalardan heç birisi əqsərijjət kazana bilmədi.

Haqimijət məsələsinə Dyma əjlarla muzaqərə edir və bynylna barabar məzqyr məsələ hakkında muəjjən bir kərar kəbyl etməq mummun olmaırdı. By kərarı Baqı proletarjaty çikarmışdı.

Neft sənajei həmqarlar ittifaqlının Sabynçy dəjirə idarəsi 22 janvar tarixli kət'namasında izhar edir:

«Zəhər Dyması öz vəzifəsinə lajjik dejildir. Çünq qunduz sojjyn-çyları olan muftəxor alç vəriəcilər əleyhinə heç bir tədbir qərməjir. Dyma zyyn bir muddətdə işçi sınıfına əsla bir mənfəət verməmişdir. Byrada agaltk edən magazaçılar, alç-veriəcilər, əzxanaçılardyr. Dəri sojanların çirqin hərəqətinə bir xitam verməq lazımdyr... Mə'lym oldygy uzra Dymada kapitalistlər, mülq sahibləri və onların neqərləri əjlədi- qindən Dyma by işin əhdəsindən qələ bilməz. Biz işçi numajəndəsi oldy- gymyz üçün Baqı zəhərdə həqumət başında dyran jəqəmə organımız olan işçi və əsqər vəqilləri Zyrasından jeni Zəhər Dyması seçqiləri təjjin etməsinə və mə'dən zavod dəjirələri ilə Baqı zəhərinin civarlarını Baqıa bitədirməsinə tələb edirik».

*). «Baqı» № 23 1918-ci il.

Agzəhər və Karazəhər zavod komitələrində birlikdə fevralın 3-də belə bir kəf'nama çəkərmişdilər:

«Demokratik Dyma seçildiği gündən öz işlərində vətəndaşlar mənfaətinə səmərəli fəalijət qəstərməmiş oldyğundan və dajirələrdə ilavə seçqi kymadığından koniferans İcraiyyə Komitəsinə muracətlə bilatə'xir məzqyr Dymanı byrakarak yeni Dyma seçməq lazım qəldiqini xəbər verməqi kərarlaşdırılır».

Saakjanın «sol»lygyna səbəb by kəf'namalar idi. O çok qəzəl bilirdi qi. Zyra həqumətinə (zyranın ixtijarlarına) karşı hər durlu syi-kəsd qəniş qutlələr tərəfindən inadlı mukavəmətə oğrajacakdyr.

XIV

1917-ci ilin axırlarında Tiflisdə Kafkasja ordysynyn əlqə kyryltajı iqi barabar hissəyə ajrıldı. Bolzeviqlər bir az əqsərijjət kazandırlar və ordynyn əlqə zyrası bolzeviq və sol es-erlərdən seçilmiş oldy. Mudaraçı firkələr yeni seçilmiş zyraja tabe' olmaksdan imtina' etdilər və onyn əlejhinə inadlı mubarəzə apardılar. 1917-ci il dekabrın 28-də Kafkasja ordysy inkilabçı əlqə komitəsi bir muracətnama byrakarak «proletarjat və jerli əsqər bütün haqimijjəti öz əlinə almıq və Xalk Komisarlar Zyrasını təsdik etmiş olan» Baqıda mürvəkkətən olacağıni xəbər verir. Inkilabi Zyranın Baqıja qəcməsi zyranın mevkeini məhqəmləzdirdi. Amma Tiflis həquməti də əlini janına saltb əjləzməmişdi və ceneralların, ordy komandanlarıni qəməqi ilə bolzeviq ryhly əsqər kit'ələrini muntəzəm bir syrətdə pozyr, dağıdır, ryhyny zəhərləjirdi.

Ərqani-hərb komisarı, es-er Donskoj belə bir əmrnama vermişdi:

«1) Ordy milli əlamət uzrə nizami vahidlərə ajrıılır.

2) Təzqil edilmişdə olan erməni, qurcu, müsəlman, ukrainalı, və sajir əsqər kit'ələrindən ilavə bilatə'xir bir rys kol-ordysy təzqil edilmişdir.

3) Kafkasja ordysynyn Kafkasja cəbhəsində xidmət etməq istəməyən əsqər və zabıtları lazım olan jerinə təj'in edilməq üçün öz hərbi naçalniqlərinin janına qəndəriləcəqlərdur».

Belə binaquzarlıklar əlbəttə ordynyn pozulyb dağılmasını sür'ətləndirirdilər. Amma hələ umdəsi kabakda idi. Zəmqir hadisələri, jə'ni Tiflis mənəviqlərinin aktiv jardıını ilə Qəncə mulqədarları tərəfindən rys əsqərlərinin tərqisilah etdirilmələri minlərlə qunahsız rys əsqərinin tələf olması, təbii bəjuq həjəcana bais olyb bütün əlqədə milli nifak və anarəimi dərinləzdirdi.

Ordynyn ryhyny pozmaq və mulqədar bəndalarını silahlandırmaqdan ilavə Zəmqir hadisəsi, javaz-javaz artmaqda olan toprak (qəntli)hərəqatı əlejhinə mubarəzədə dəxi Qəncə mulqədarlarına jardıını qəstərdi. 1917-ci ilin axırlarında və 1918-ci ilin əvvəllərində

Qəncə Gybernjasında qəniş qəntli həjəcanı, başlanmışdı. «Baqinsqi Raboçi» gəzetəsinin jazdığına qərə, hərəqat:

«Ziddətli sınıf inkilabi əqlini almışdı. Mulqədarların mulqləri tamamilə jandırılmışdı, bütün bəjlər, xanlar əjilələrilə barabar kırıılmışdı, bütün jerləri və mulqləri qəntilər tərəfindən zəbt edilmişdi... Bütün qəntlərdə (qəntli həjəcanı olan jerlərdə) toprak və məzələr qəntilərin məlt e'lan edilmiş, kabakda qəntilər tərəfindən əqilməyən jerlər əqilmişdi. Mulqədarların atlarıni, mal karalarıni, aparır, mulqlərini jandırır, bütün sərvətləri, ehtijatları, talan edilirdi».

By dajirənin Xas-Məhəmmədov, Xan-Xojsqi, Vəzirov və sajirləri qibi ən bəjuq mulqədarları, Zakafkasja koalısja həqumətinin uzvu idilər. Qəncə gybernjasında əlavlanmış ziddətli hərəcu-mərcliq onlar üçün əlverişli idi. Rys əsqərlərinə hucym edilməsi cavabında rys əsqərləri də jerli əhalija hucym etdilər. Mulqədarlar inkilab əlavını kardaz kırıqını, ody ilə səndurdular.

Qəncə mulqədarları ilə kampanjada Tiflis mənəviqlərinin əqsi-inkilabçılıq və insanijjətsizliq hərəqəti qəniş qutlələr arasında nifrət tyfanı, ojatdı və hətta mudaraçı firkə rəhbərləri belə onları haklı qəstərməq üçün bir söz tapmadılar. Əzlərini sosjalist adlandıran firkələr milli əyrələr ilə yjgyn izləməqdə davam edirdilər. Es-er firkəsi Baqı təzqilatı, zyrasınıni iclasında firkə uzvlərinə milli əyrələr daxil olmaq müsəadəsi verilmişdi. Byna uzr olmaq uzrə də firkə uzvlərinin byrzyazja üzərində kontrol roly ojnajacakları qəstərilmişdi. By məsələ hakkında mə'ryzə verən Atəbeqjan öz mə'ryzəsində dejir:

«İndi ajrı-ajrı, millətlərin biri birindən ajrıca jasadıklarıni, ajrıca çaldıdıklarıni qəstərir. Es-erlər milli əyrələrdə izləməqi qəsərsələr millətlər arasında rabitə və əlakə də qəsilər. O zaman byrzyazja qeji istədiqini edər, xalkı öz istədiqi tərəfə aparır». *)

Erməni, müsəlman və rys milli əyrələrinin nə cur izlədiqləri və xalkı hara apardıqları, qifajət kədər mə'lymdyr, və by «izlər» mudaraçı firkələrin ən aktiv istiraqı ilə qərulurdu. Milli nifak (ajrılıq) əlejhinə mubarəzə üçün onlar milli həqumət organları, jaratmaqdan başka bir zəj tapmadılar. By organlarda isə rəhbərliq rolyny zəoviniş, əqsi-inkilabçı byrzyazja ojnajırdı. Zakafkasja sejminə Azərbajcandan əncək mulqədarlar və onlarıni kyjrykları daxil olmyzdylar. Belə bir sejmə münasəbət hakkında es-er firkəsi erməni bəlməsinin kəf'naması çok maraklıdyr: «Erməni bəlməsi Zakafkasja sejmini belə bir müəssəsə hesab edir qi, orada Zakafkasja millətləri numajəndələri əlqənin cari işlərini həmrə'jliqlə çalmək və unyimi kuvvə ilə aparmək imqanı, bylacaklardyr. Sejmın bilavasitə vəzifəsi hər jerdə quclu və demokratik jerli həqumət təzqili joly ilə əlqədə inkilabi nizam və əsajiz bərpası olmalıdyr... Qərulduju uzrə, es-erlər bütün əlqədə və o cümlədən Baqı zəhərində «inkilabi nizam və əsajiz bərpasını» Xas-Məhəmmədovlara, Xanxojsqilərə tapşırmaqdan çəqimməzdilər.

*) «Znamja Tryda» № 8 1918-nci il.

Firkə iclaslarında və öz firkə musasəşələrində es-erlər Zakafkasja komisarlığına e'timad bəjan edirdilər. Zyrada isə es-er rəhbərlərinin çkklərlə qəniş qutlələrin kontroly altında oldygyndan orada onlar Tiflis həquməti hakkıında bəzka dil ilə danışırdılar.

Fevralın 8-də İcraiyyə Komitəsi iclasında Tiflisdən qəlmiz olan əlqə mərəqəzi numajəndəsi Zəmquir hadisələrini təhkik edəcəq istintak komisjasında iştiraq etməq üçün Baqı Zyrasından numajəndələr qəndərlməsini təqlif edir. Tiflis həquməti əlejhinə bir çok qəsqin çkklərdən sonra by məzmynda bir kət'nama kəbyl edilir:

«By hadisələrdə əli olan təəqilatlar tərəfindən seçilmis istintak komisjasına əsla e'timad və e'tibar etməməli və heç bir materjal verməməli, jeni bir fevkələdə istintak komisjası seçilməli və byraja haman işdə əli olmayan firkə və ictimai təəqilatların numajəndələri daxil olmalıdyrlar».

By kət'nama deməq olar qi, muttəhidirra'j kəbyl edilmişdi. Mudaraçı firkələrin numajəndələrindən heç qəs əlqə mərəqəzinin mudafəəsinə çkkmək mərdənəliqi qəstərmədi. By hal Baqı es-erlərinin iqi uzluquunu bir daha təsvir etmiş olыр.

Hələ 1917-ci ilin axırlarında bolşeviqlər Tiflis menşeviqlərinin Zakafkasjanı inkilabçı Rysjadan ajırmak siyasəti apardıqlarını qəstərdirdilər. Menşeviq və es-erlərin mətbyatı, öz adətləri uzrə bolşeviqləri bəhtan və iftirada təhmətləndirərəq dejirdilər, ajırmak sözünü ağıza belə almak olmaz fəkət çok qəçmədən bolşeviqlərin dediği oldy və Zakafkasja sejmı rəsmi syrətdə Rysjadan ajrıldığını e'lan etdi. Bynynla erməni, turq və sajrə millətçiliqinə inkilabı bogmak jolynda qəniş imqan vermiş oldy.

Martın iqisində Baqı Zyrasında Tiflisdən jeni qəlmiz olan Zaymjan məryzə verir. Məryzəçi qyryltyly və surəqli alklərlə karəlanarak i t t i f a k - a r a ilə Zyra iclasına fəxri sədr seçilir.

Son ajlar muddətində Zakafkasjada inkilab hərəqatını təsvir etdiqdən sonra məryzəçi Tiflis mudaraçılarının inkilaba xijanət etdiqlərini və Xas-Məhəmmədov və Xanxojsqi sifətində feodal xanlar numajəndələri ilə koalısija qirdiqlərini qəstərir.

«Menşeviqlər və es-erlər kabakda bəjilər və xanlar ilə koalısija qetmələrinə bahana olarək qəntilərin onları secdiqlərini qəstərdirdilər. Laqin müsəlman qəntilərinin kijamı edib bəjilərin çokyny kırmaqları belə bahaneləri rədd edir... Ejni zamanda bəjilər milli əşqərlərdən qəntilərlə əlejhinə istifadə edir, onların kijamını jətirir və açtkdan açtğa vəhşiləmiş qəntilərlə əlejhinə əllərində həkiki kuvvə oldygyны bildirirlər... Bizim vəzifəmiz Zakafkasja sejmı əlejhinə mubarəzə etməqdur. Müsəlmanların bəjilər və xanlar əlejhinə kijamı zahirdə nə əəqildə olыр olsyn, öz zalim və haqimləri əlejhinə həkiki inkilab hərəqatıdyr».

Məryzədən sonra Zakafkasja sejmının fəalijjəti əlejhinə və ony Rysjadan ajırmak kəradadı, mukabilinə protesto kət'naması kəbyl edilir. İcraiyyə Komitəsinə butun Zakafkasja zyralarının kyryltajını

çatdırması və Zyra Kızıl Ordy təəqili üçün kət'i tədbirlər qərməsi tapşırıldı. By kət'namanın ləhinə 121 bolşeviq, sol es-er və daənak-sakan səs vermədi. Kət'namanın əlejhinə 16 səs verilmədi, və 32 adam səs verməmişdi.

Verilən bəslərə bəkdikdə deməq olar qi, kət'namanın əlejhinə səs verən bəsləçə olarək menşeviqlər imis. Es-erlər ilə müsəvatçılar qərunur bitərəf kəlmizlər imis.

Tiflis menşeviqlərinin Qjəncə mülqədarlarına qəstərdiqləri jərdim təqçə kəradadlarla məhdyd kəlmajırdı. Baqı uzərinə hucym təəqilində Tiflis aktiv iştiraq etdi. Caparidzenin verdiği xəbərə qərə dəmir jolyndaqı nizamsızlıklar ilə mubarəzə üçün Baqı İcraiyyə Komitəsi Qjəncə tərəfinə bir zirehli katar qəndərmədi. Hacı-Kəbəl stansijasının jəknəliyində Zakafkasja Komisarlığını zirehli katarı ony kabagını qəsib daha o jənə qetməməsini təqlif və hətta Baqıja kajıtməsini tələb etmişdi. Tiflis by syrətlə, silahlı əqsi-inkilab üçün jol açmaga hazırlamaga çalırdı.

Zyra həqumətini erməni byrzyazjası da müsəlman byrzyazjası da ejni dərəcədə çəqə bilməjirdi və milli zyraları ləgv etməq üçün yzlaşmak ygynda bə'zi təəəbbuslar etmişdilər. Fəkət by təəəbbuslar müvəffəkijjət kazana bilməzdi; çunqu hərbey millətçiliq arasında yzlaşma ony təbiətinə zidd idi. İclaslarda və mətbyatda erməni və müsəlman byrzyazjası muntəzəmən fəlaqət hazırlajırdı. Rys dilində çap olunan və erməni və müsəlman qutlələrinin okymadığı gəzetələrdə millətlərin kardəşliyi hakkında muracətnamalar və məkalələr jəzıldığı halda turq və erməni dillərində çıkan gəzetələrdə milli ədavət zisirdilir, biri-birinin əlejhinə ədavətqaranə məkalələr və qyryltyly xəbərlər dərc edilirdi. Misal üçün turq gəzetəsində dərc edilmiş bir məkaləni qəstərməq olar. «Kənsylarımız jeni fitnələri» sərlevhəsilə jəzılmış olan by məkalədə dejilir qi:

«Çarizm devrində qərdüqləri işlərdən inkilabın əvvəllərindən bəri də əl çəqməyən Kafkasja və Anadoly turqləri hakkında min durlu fitnə və fəsad jəratmış olan ermənilər, bəzka millətlər milli həyat kyrdygy bir zamanda turqləri xırda məsalələr ilə məşğyl edirdilər. Qərunur xijanətkaranə hərəqət və cinajətlərindən jənə də osanmamışlardyr. Onlar indi də jeni fitnə və dəhşətlər jəratmak istəjirlər. Erməni kənsylarımız turqlərdən alınmış jərlərdə tərətdiqlərini indi də Kafkasjaja qəçürməq istəjirlər. Bynyn üçün Qjəncə hadisəsindən istifadə və Kafkasja turqlərini əqsi-inkilabçı e'lan edərək rys, qurcu və erməni xaklarını, turqlər əlejhinə birləədirməqə çalırdılar»*).

Dəznaklar da öz tərəfindən erməniləri müsəlmanların əlejhinə salırdırdılar. Amma bəjuq və xırda erməni byrzyazjasının firkəsi ilə müsəvatın bir fərki var idi: by firkə inkilabi cümlələri daha jəkə bilirdi və öz çirqin sovinist simasını inkilabi cümlələrlə pərdələjirdi.

* «Aqlık Səz» № 697 1918-ci il.

Bynyn təsviri üçün «Azxatavor» gəzətəsindən bir parça byrada misal qəstərəlim:

«Kafkasja millətləri və xusysən ermənilərin azadlıq hərəqatı bəjuq təhlüqə altındadır. Zərbə jaltınız cəbhəyə dejiil, inkilabçı, arkaja da çevrilmişdir. Heç olmazsa mukəddəs ideja namına, butun Zakafkasja demokratiyası jaktınlamaqda olan təhlüqə əlejhinə birləşməlidurlər. Hamından əvvəl qurcu, erməni və rys demokratiyası birləşməlidur.»

Belə karzılıqlı saldırmalar Baqı proletarjati, üçün tə'sirsiz qeçmedi. Baqı zəhərinin dajirələrində talan, zəjjə və dedi-kodyları kəzalarda ən siddətli kırıqlı xəbərləri zəhər və mə'dənlərdə bəjuq kərky və çaxnazmaja bais olırdy. İllərlə jan-jana jəzəjan erməni və müsəlman işçilər dehətli xəbərlər tə'siri altında biri-birinə əjri bəkməgə, biri-birindən kərkəməgə bəzələdilər. Bir çək işçilər, o cümlədən ryslar otyrdykları, jərləri byarakarak bə'ziləri İrana, bə'ziləri Karabəgə, diqərləri Rysjaja kaçırdılar. Çokları, mə'dəndə təcavuzdən kərkyb zəhərə qeçurdulər. Zəhərdə və mə'dən zavod dajirələrində nə dərəcə çaxnazma oldygyny əzağıda kejd etdiqimiz gəzətə xəbərlərindən və işçi iclasları, nın kət'namalarından bilməq olar. «Izvestja»nın 9 janvar 1918-tarixli numrəsində belə bir xəbər okyjyryz:

«Baqı dajirəsində milli ədavət əsası ilə bir çək jalan və fitnəqaranə zəjjələr devran edərək az idraqıl işçilərə fəna tə'sir byarakdı,ğndan və by işçilər də zəjjələrdən kərkərkə hakki-hesablını, altı mə'dənlərdən çıkdıqlarından, işçi və əsqər vəqilləri Zyrasını, Syraxanı dajirə komitəsi tə'sili syrətdə 1917-ci il dekabrın 30-da miting çağırmağı lazım qərmüşdür. Mitinq işçi qutlaları arasına kərky və nifak salan hər cur fitnəqaranə zəjjələr əlejhinə mubarəzə aparməgə kərar vermışdi.»

«Baqınsıqı Raboçi» 30 janvar 1918-tarixli numrəsinin baş məkələsində belə jəzmlədi:

«3 qun əvvəl axşam çağıl Baqıda vuky bylarak nisbətən səlamət kyrtarmış (bir neçə adam ölmüş və jaralanmışdı) olan hadisələr mudhuş bir xəbərdirlik idi. By saat Baqı, biri birinin karzılığında dyrmış və hər dəkikə duzməne həmlə etməqə hazır olan işçi duzmən orduqah təşkil edir. proletar qutlaları silahləndirilib biri birinə saldı, rarak işçi hərəqatının xərabəzərlə üzərində çuruq millətçi bina tiqməq istəjan xalk duzməni və əqsi-inkilabçı kuvvə—musavat ilə dəznaksutundur. Tokyama labuddur. Mudhiş xəbərdirlik zəhərimizin butun demokratiq unsurlərini ojanlıb hərəqətə qələrək bilatə'xir iə bəzələməgə jaltınız işçi inkilabını, dejiil hətta əməqçi xalkın cismani mevcydijjətini belə təhdid edən vəhəzi millətçiliqə karət muharəbəyə məchyr etməzsə, tokyama labuddur... Açıkdan açığa hamının qəzu kabagında işləjən və hətta məs'yilijətli muəssəsələrdə iclaslarda əjləzən baş qəşənlər dəstəsinin cinəjəqaranə fəalijjətinə xitam verməq lazımdır... Millətçiliqə provokasiyası hər cihətdən işləməqdədir. Bilatə'xir internasionalcıların sıralarını, birləşdirməq, sıkləşdirməq lazımdır. Vakt qəzələməjir.»

Lianozof zirqəti işçilərinin internasionallıqlıncagında Zabrat dajirəsi karzılık komisjasi, nın sədri mə'ryzə verərək demışdur qı,

komisjanın məksədi əhalını, xusysən ermənilər ilə müsəlmanları saqıt etməqdur. Əqsi-inkilabçıların provokasiyasından bynlar mə'dən dajirəsindən kaçırlar. İclas kət'namasında çaxnazma üçün heç bir əsas olmadı,ğnı, jaltınız by işlər provokasiyadan ibarət oldygyny və onyın əlejhinə mubarəzə aparməq lazım qəldiqini bəjan etmişdi.

Belə kət'nama və kəradadlar çək çıkarılmışdı. Amma çaxnazma bynyla əlbəttə əqsilməjirdi. Bilxassə qı, çaxnak heç də əsaslız dejiildi.

Qurcu mənzəviqləri, erməni dəznakları və müsəlman mulqədarları, nın koalisiyası fe'lən Zakafkasjada müsəlman mulqədarları, nın məvkeini məhqəmləşdirirdi. Qəncə gyberniyasında həqumət tamamilə muvasat firkəsinin və ona közylan grypları, nın əlində idi. Baqı, proletarjati, əlejhinə zərbə hazırlandı,ğna əsla zühə ola bilməzdi və musavat firkəsi heç də byny damajırdı. Baqı, nın mudaraçı, firkələri işə iqi uzlu sijasətlərilə fe'lən zəhərdə milli nifakı, daha da zizirdir və əqsi-inkilab üçün zəminə hazırlajırdılar.

Cənyb təhlüqəsini Baqı işçiləri başa duzmüşdülər və Tiflis əlejhinə mubarəzədə ən qəniz qutlalar bolşeviq İcraijjə Komitəsinə jardı, nı edirdilər. Təəssuf qı, hamı, nın jardı, nın səbəbi (dəlili) bir dejiildi: işçilərin idraqıl hissəsi internasionallaşdırma yğrynda mubarəzə edirdi, amma bə'zi gryplar zyranı, rys həquməti numajəndəsi qibi qərməq istəjirdilər. Nə olırdı, by devrdə proletarjati, nın çək təbəkələri bolşeviqlərin dalında dyryrdy.

Zəmqir hadisələri və Zakafkasja koalisiyası, nın umyimi sijasəti işçi iclaslarında tez-tez muzaqərə edilir və həmişə Zakafkasja komisarlı,ğı əlejhinə qəsqin kət'namalar çıkarılırdı.

Misal üçün bə'zilərini byrada kejd edolim:

Benqendorof işçiləri belə kərar vermışdilər:

«Zakafkasja Komisarlı,ğının kəradadına karzı protesto edilsin, məzqyr kəradadın ləgvi və Zakafkasja Komisarlı,ğının dağıdılması, tələb edilsin. Qəncə gyberniyası əhalısına butun nizamşizliklə xitam vermələri təqlif edilsin və əqs syrətdə onlara taxıl byrakılmasın. Əqsi-inkilabçılar tərəfindən jaradılmış milli əlalılar bilatə'xir byrakılın və inkilab futyhatı, nın mudafəəsi üçün internasionallı ordy jaradılın. Ejnə zamanda İcraijjə Komitəsinə bildiririz qı, bizim qəməjimiz lazım qalırsa, birinci çağırıl,ğda joldəslər, nın mudafəəsinə kalktıməgə hazırlız.»

By kət'namanın məzmunyna və əjri-əjri maddələrinin ifadəsinə bəkdikdə aktiv bolşeviq tərəfindən tərtib edilməmiş oldygyny qərməq olar. Byna qərə də kət'nama Tiflis koalisiyasına karzı işçilərin munasəbatını, qəstərməq cihətindən bir numynədur.

İşçi vəqilləri zyrası, nın Karəzəhər rajon komitəsi belə bir kət'nama kəbyl etmişdi:

«Zakafkasja sejinin Zakafkasja xalklarından əsla vəqaləti olmadı,ğnı... həddi-zatında xijənəqaranə bir syrətdə Qəncə altında tərqil-silah vakti, əsqərləri kıran və Zyra həquməti əlejhinə mubarəzə məksədi qudan

Zakafkasja Komisarlığının məbədi və qəsi-inkilabçı oldugyny nəzərə alaraq. Karasəhər dəjirə komitəsi Zakafkasja sejmi təzqil edənlerin bütün demokratjanı əvəz etməq təəbbuslərinə karatı protesto edir, var kuvvəsila 3yra höqumətinə yardım qəstərəcəqini bildirir. Bynyn uçun Zakafkasjada 3yralar kyryltajı çağırmaq lazımdır».

Kaspi hərbi donanması,ınn umymi iclası, Tiflisin fəalijjəti əlejhinə dəlillil protesto ilə qənis bir kət'nama kəbyl etmişdi. Kət'namada əzəmlə belə deşilirdi:

«Dəhaətli hadisələr jetisir. Zakafkasja komisarlık və sejmi əəxsində birləşmiş olan Kafkasja mutəgəllibləri (plytokratları) jəliniz rys Kaledin bəndaları ilə cinajətqarana mudaraçılık etməq deşil, həmçinin turq pazaları ilə də əlakəyə qirmisərdi... Biz Kaspi donanması, bəhrilijjəlləri fev-kəladə Kafkasja komisarı, 3aymjan joldazın mə'ryəsini dinləyəraq Xəlk Komisarlar 3yrasının fəalijjətini təbriq etməqə kərar verdik».

Jeri qəlmizqən byny da kejd edəlim qi, Kaspi donanması,nda bəlzəviqlərin nufyzy az idi. Donanma sag və sol es-erlərin kalası, hesab olınyrdy.

Xusysən izçi vəqilləri 3yrasının Sabynçy dəjirə komitəsi tərəfindən fevral ajının axırlarında kəbyl edilmiş kət'nama ajrıca dik-kətə lajkdyr.

«Zakafkasja komisarlığının höquməti demokratiq hesab edilmədi-qindən və onyn dekret və təlimnamaları, həyata qeçirilmədiqindən Sabynçy dəjirə komitəsi qəntilərdən 25 nəfər milis kəbylyny rədd edir və milis na-qəlmiz janındaqı 3yranın rajon komitəsi tərəfindən verilmiş kəradada əməl etməsini və milisləri ancak firkələrin muərrifliqi ilə kəbyl etməsini tələb edir».

İzçi vəqilləri 3yrasının Sabynçy rajon komitəsi es-erlərin nufyzy altında idi və by kət'namanın kəbylyndan bir neçə qun əvvəl mərqəzdə 3yra höquməti əlejhinə və sulh bağlanması, əlejhinə qəş-qin bir kət'nama çıkarmışdı. Jykarıda kejd etdiqimiz kət'namanın məzmyynına bəkdikdə es-erliq edən bir əəxsin kələmilə jazılmı, ə oldygyny anlamak çətin deşildir. Ona qərə də qənis izçi qutlələrinin Zakafkasja komisarjatına munasəbəti nəkəteji-nəzərindən son dərəcə maraklıdyr.

Bəlzəviqlər proletar qutlələrinin rə'jini təzqil və ona rəhbərliq edirdilər. Onlar jykarıda qəstərdiqimiz qibi 3yra höqumətinin məh-qəmlədirilməsi uçun hər bir sijasi andan hejrət-əngiz bacarıqla isti-fadə edirdilər. Ləqin son dərəcə ağır zərəjit içərisində iz qərməqə məçbyr olmaları, daha kət'i iz aparmaları,na imqan verməşirdi. İc-raijjə Komitəsinin hər addımını, ətraflı muzaqərə etməq, millətlər arasındaqı karaklıqlı munasəbatı, və kuvvə tənəsubunu nəzərə almak lazımlı qəlirdi. Mudaraçılar kismən qənis izçi qutlələrinin sıklıntısı, altında, kismən də 3yranı, xaricdən qələn hucyına mukavəmət qəst-ərə biləcəq jeqəna kuvvə hesab etdiqlərindən bəlzəviqlər ilə yjgyn jəlaməqə məçbyr idilər. Ləqin bynyyla barəbar bəlzəviqlərin nufyzy və tə'siri əlejhinə muntəzəmən mubarəzə aparılır və jerli zərəjiddən

istifadə edirdilər. O cəmlə, mudaraçılar hər vəch ilə İcraijjə Ko-mitəsinin həkiki musəlləh kuvvə jaratması,na mane olməga çalırdı-lar.

By bərədə (Sentrokaspi) sifətində Kaspi donanması,ınn dytdygy məvke çək qəribədur. Es-erlərin və dəznakların byrada çək numajəndələri var idi. Sentrokaspinin 3yraja munasəbatı, hakkinda mu-fəssəl mə'lymatı,mlz jokdyr, amma 1918-ci il janvarın 21-də Sentro-kaspi və əlqə erməni mərqəzi numajəndələri ilə birliqdə İcraijjə Ko-mitəsinin iclasında verilmiş atçətdən bir zəj çıkarmak oluy. Qərunur by iclasın çağırılması,na səbəb İcraijjə Komitəsinə maxsys və klzıl Ordynyn silahlandırılması, uçun olan silahların təjjərə məqtəbi tərəfindən zəbt edilməsi olmyzdy. Sentrokaspi sədri öz sözüə qərə bəhrilijjəllərə tufəng çətmədiqı, halda İcraijjə Komitəsi tərəfindən klzıl gvardjalıların silahlandırılması,na protesto edir. Sentrokaspinin diqər bir numajəndəsi də ilavə edir qi:

«Tufəngləri verə bilməriz; çünqu nə kədər biz byradajız Qəncə və Groznı, hadisələrinin təqrar etməməsi uçun zəhərin əzu-əzunu mudafə-əsini tə'min etməlijiz».

Bir çək natiklər danızdıkdan sonra Caparidze deşir:

«Biliniz qi, millətçiliq xəstəliqi qəlinə usyli-idarə xadimləri uçun zə-minə hazırlajır. By xəstəliqə bir çəkleri dytylmyzdyr. Byrada dedilər rys əhəlinin kejdinə kəlməmlz lazımdır. Həm də byny internəsjonalizm bəjraqı, altında dyrmalı olanlar deşirlər... Joldazlar, açık deşin qi, İcra-ijjə Komitəsi musəlmanları, silahlandırılır... Byrada kejd etməlijəm qi, jerli muhafəzə əşqərləri bə'zi əəxlərin deşiqi qibi məhv olmamı,şdyr. Dəgrydyr orada az əşqər kəlməşdyr, amma kalan bir dəstə əşqər kuv-vətli bir idraqlı inkilabçı xadimlər jadrosydyr».

Hamıja mə'lym olan səbəblərə qərə 3yra mətbyatı, ortadaqı, milli nifakı, və bir millətin izçi və əşqərlərinin o biri millət izçi və əşqərlərinə e'timadsızlık qəstərməsini açılı təqmaq istəməşirdi. Caparidzenin nitkindən numyynə qətirdiqimiz parça Baqı, bəlzəviq-lərinin nə kədər ağır bir zərəjit altında çalırdı,klarını, və nə kədər çətinliqləri rəf' etməli oldyklarını, bir dərəcə ajdınlaşdırılır.

İzçilər arası,nda olan çaxnaşma və gəflətən quncdən zərbə vy-ryılması, korkysy Baqı proletarjatının mudaraçılı, mudafəəçi firkə-lərdən ajrılmaları,na, yzaklaşmaları,na mane olırdy. Onlar öz ara-larında hər cur ajrıqlıq və parçalanmadan korkyrdylar və dəfələrlə firkələrin fraksija mubarəzəsindən əl çəqmələrini tələb edirdilər. By məsələ hakkinda izçi jıgıncakları, tərəfindən çıkartılmı,ş kət'nama-ların çoklygy by vəzijjəti qəzəlcə təsvir edə bilər.

Bibi-Hejbətdə Nobel izçilərinin umymi iclası, öz kət'namasında təqlif edir qi:

«İzçi və əşqər vəqilləri 3yrası, firkə dediamələrilə məşgyl olmajarak bütün proletarjatın iradəsinə əməl etsin; çünqu hal-hazırda 3yra isləməşir, bəlqə ancak firkə çəqismələrilə məşgyl oluy».

Zabrat dajirəsi işçilərinin qutləvi iclası. Zıra h qum tinin ləhinə v  Zakafkasja Komisarlıgınlın  lejhinə bir k t'nama  tkarmı  v  ilav  etmişdi qi:

«İ ci v   sq r vəqilləri Zırasında firka—fraksija t h mulsuzluqlarına karşı narazılıgınlı, b janla Baql zəhərində v  dajirələrində h rcu-m rceliqi (anarxizmi) r f' etməq v  Zıra h qum tini m h ml sdirm q yğrynda ciddi fəalijjət tələb edirik. Butun məclisi-mu ss san   m qci xalkın iradəsini ifadə etdiqi kədər e'timadını, b jan edirik».

Butun by k t'nama, xusysən axırlı, iclasın Zıra h qum ti yğrynda mubarəzə bajragı, altında  etm sində zubi  byrakmajı. Ona qərə fraksija mubar z sindən  l  qm q tələbinin  h mijj ti daha artmış olıy.

Bibi-Hejbat byxtasını, doldıran işçilər mərqəzdə v  jərlərdə iktisadi və siyasi h qum tin işçi vəqilləri Zırasına maxsys olması, luzymıny t 'qidl  kejd etdiqdən sonra k t'namanı, by sözlər ilə kyrtarırlar:

«Butun jolda larımlı, butun firka mubah s l rini ynydarak Zıra ətrafında birl sib vahid  m q ajl si təzqil etməqə  aqlırlı.  unqu b zka jol j kdyr. Bizim q cumuz birlıqd dur. O zaman  qsi-inkilab  m qci xalkın kuvvət v  əzəməti kar sında bajragını, endirir v  Oktjabr inkilabının butun   ik v   izli d zml n ri  z l cml  v   larlar ilə işçi sınıfı, arasına d zm n liq sala bilm z l. Zıra q csuzluqlarını q r rl r. Joldaşlar, sizi bir daha birlıq   aqlırlı. Kuvv t birlıqd dur və biz galib q l c qiz».

Misal  tirdiqimiz k t'namalar «Zıra  xbarı» v  «Baqınsiqi Raboçı» g zet l rində dərc edilmədi.

Zıra  yja tilism  du m z oldy. Zəhərdə  axnazmanı, l gv etməq, işçiləri s kintli haldan kyrtarmak v  azacık rahat işləməq zərajiti jarada bilməqdən  tru  qsi-inkilabı, k t'i syrətdə  zm q u un həkiki ciddi kuvv  j 'ni internasjonal ordy jaratmak lazım idi. Belə bir həkiki kuvvənin jaradılması, i  butun proletar kuvvələrin bir j r  jıgılması, tələb edirdi. By da mevcyd zərajit altında dem q olar qi, m m n dejidli. Cəbhədən   lmiz olan  sq r hissələri birinci  jar muddətində zıra h qum ti u un bir istinadqah təzqil edirdilər. Laqin  ok  qm d n Zakafkasja dəmir jol hadisələri v  Tiflisin binaquzarlıgı ilə əlakədar olararak onlar da pozyldıylar, dagıldıylar v  zıraya  ok zəhmət verdilər.

Hələ 1917-ci ilin axırlarında zıra kızılgvardja j 'ni internasjonal  sq r hissəsi təzqil etməqə k rar vermizdi. O zaman es-erl r v  sajr mudaraçı, firkal r by tədbirə mukavəmət  st rmi dil r. H m cinin Zıranın əlində silah olmaması, da i i  t nl sdirirdi. Ordı kit' larından  sq r ləvazimatı, almak t z bbusl rin  o zaman «Sentrokaspi» mane oldy. Kafkasja ordysynın Hərbi Inkilab Zırası, Baqlja q  duqda i  bir kədər jaxılladı. Ordı zırasının b zında Karganov, Golybijefsqi v  sajr l ri qibi s nanmı , t crib li bol eviq l r dyrdıylar, və onlar hərbi kuvv  təzqili i ini  z əllərinə aldıylar.

Məsələnin ağırlıgı, byrasında idi qi,  sq r hissələrinin jalınlı zırsylar v  ermənilərdən təzqil edilməsi ixtilaf dogyra bilərdi. Internasjonal alajlara turq v  sajr millətləri də cəlb etməq jolynda hər cur tədbirlər q rm q lazım idi. Musəlman qutl l r q rid  kalmış v   oky musavatın nufyzy altında oldygyndan musəlmanların internasjonal alajlara c lbil  l nq  duadı. İşçi vəqilləri Zırasının bə'zi dajirə komitələri v  h m cinin işçi jıgıncaklarınlın jykarı, da kejd etdiqimiz k t'namaları,ndan q rulduju uzrə internasjonal kit' l r təzqilinə ilq zamanlar rys işçiləri də e'timadsızlık  st rdil r. İşçi v  b hrijj l rin es-er təbligatı, təsiri altında olan hissələri musəlmanların silahlandırılması,ndan korkyrdıylar. Ancak 1918-ci ilin əvvəllərində i l r bir kədər duz lm q  b sladı. «Izvestija» gəzetəsinin 23 janvar tarixli numrəsində belə bir z j okyryzy:

«Tatar, erməni,  setin, l zqi, rys, qurcu v  sajr işçilər jalınlı zı mu jjon k t'namalar  tkarmakla qıfaj tl nm jirl r, b lq  s nf h mr jliqi ryhy ilə milli mubarəzə  lejh n  aktiv mubarəzə u un təzqilata b sl m lardıy. 15 janvar iclaslarında butun mill t l rin sijasətini təqdirlə onlara mubarəzə e'lan etmizl rd r... Onlar milli erməni və musəlman v tanda lar ittifaqlarını mukabilində  zlerinə maxsys internasjonal sınıf, işçi h mvilaj tl ri ittifaqlı  tkarına q rar vermizl rd r».

Azadı, q r c qimiz v ch il  m kal  sahıblı, qutl l rin  hvaliryhijj sində vake olan d jiziqliqi heç d  zisirtm jirdi.

H tta kabakda kızılgvardja t zqilin  katı, syr td  zidd olan mudaraçı, firkal r bel  ona kızıglın t r fdar oldıylar. Ancak onlar by kit' l rin bilavasit  bol eviq l rin r hb rliqi altında olmamalarınlı, t l b edirdil r. N  olırsa olsyn, by firkal rin xusysən es-erlərin t r ddudu ancak işçi qutl sində olan d jiziqliqi  st rir. Es-erlərin Saakjan, Atabeqjan, v  sajr  qibi rəhbərləri tamamilə mudara lık mevkeində dyryr v  bol eviq l r  lejh n  mubarəzə u un heç bir vasitədən  qinm jirdil r. Amma işçilərin s kintisi, altında  ok vakt quz t   etm q  məcbyr olırdıylar.

 z mevkeini m h ml sdirdiqd  Zıra h m cinin milisi də  z əlinə almaga k rar vermizdi. By məsələjə bir  ok iclaslar həsr edilmiz, amma k t'i syrətdə ancak zıranın 22 fevral (q hn  kajda ilə) tarixli iclasında həll olınmyzdy.

Milisin jenidən təzqili həkında sol es-erlərin rəhbəri Syxartsev m ryz  verirdi. M ryz ci milis hej'ətinin k na tb x  olmadıgını, milis hej' ti i arisində bir  ok cinaj tqar unsurlar oldygy, fe'lən milis heç bir iş q rm j r q zəhərin muhaf zasi Hərbi-Inkilab Komitəsi janındaqı komisjanın bojnına duzduqunu  st rir.  tkı,da bylynan natiklər «musavat» v  «dəznaksutun» qibi bə'zi firkal rin  z uzvl rini milis  təvsijə etdiql rini v  bynynda da tərsinə xidmət  st rdiql rini kejd edirlər. Caparidze nitkində Zıranın istər istəməz milisi  z əlinə almaga məcbyr oldygy ny kejd edir. Madam qi, butun

haqimijjətin Zyrada maxsys oldygyny dejiriz, o halda hər hansı bir musəlləh kuvvənin başka bir idarə əlində olmasına yol verməq olmaz. Caparidze by məsələyə çök ehtijatlı, janəzmagı, lazımlı qəururdu. Hər çənd Dymanın əsla nufyz və e'tibarı, jök idi və ony ləgv etməq lazımlı qələcəqı ajdın idi, laqın bynynda barəbar milis hakkında bir kənyin lajhəsi tərtib və Zəhər Dymasına təkdım etməqı munasib qəururdu. Qəurunur Caparidze Zyrada milisi idarə etməq üçün lazımlı vəsajit olmadıqlı, və Dyma ilə kət'i vryzma vaktınlı hələ çatmamış oldygyny nəzərdə dytyrmyz.

İclasın axırında xusysi syrətdə seçilmiz komisja tərəfindən tərtib edilmiş bir kət'nama kəbyl olynur. Kət'namanın məzmyny belə idi:

«Baql dajirasında jeqanə haqimijjət organı iəcə vəqilləri Zyrasından ibarət oldygyny və ona qərə milisin dajirədə ali həqumətə tabe' olması, lazımlı qə'diqini izharla Zyrada «milisi ancaq Zyranın idarəsinə tabe' etməqə karar verir, eyni zamanda milisin maddi—təsərrufat idarəsi zəhər idarəsinin öhdəsinə byrakılır».

XV

Qurcustan olqə komitəsi tərəfindən Noj-Zordanja və Seretelinin imzastı ilə Mərqəzi Komitəyə jazılmış olan bir məqtybda ən həjasız bir jalan və vəhtan numynəsi var:

«Turqijə ilə mubarəzədə xusysən bolşeviqlərin Baqlıdaqı siyasəti əl əjaqlımlı, bağlajırdı. Byrada bolşeviqlər həquməti zəbt etməq üçün kədimdən bəri Zakafkasjanın mənəhs və bədbaxtlıqı olan milli nifakdan istifaə etdilər. Rysyanın hər jerində bolşeviqlər tərəfindən əlavəlandırılmış olan vətəndə mubarəbəsinə Baqlıda onlar, millətlər arasında kərgin əq-qlinə saldıqlar»^{*)}.

Butun jykarıda kejd etdiqlərimiz bolşeviqlərin butun tədbirlərində qəstərdiqləri dərin ehtijatqarlıqların jerli zərəciti nəzərə almaktan irəli qəldiqini qifajət dərəcədə təsvir edir. İnkilabın birinci qunlərindən e'tibarən mudafəəçilərin millətçiliq siyasətindən dolajı, təhdid edən fəlaqətdən sakındıran jeqanə firkə—bolşeviq firkəsi idi. Bolşeviq təzqilatı, musəlləh iəcələr arasında iz aparmak luzymyny inkilabın birinci qunundan dərq etmişdilər. Ancaq qifajət kədər turq kommynistlər kadrosy olmadıqlı, duzumulən və lazımlı olan işləri qərməq müm-qun olmajırdı. Deməq olar qı, butun firkə konferanslarında və firkə iclaslarında çökynə musəlləmanlar arasında iz aparılması, məsələsinə çök dikkət verilir və azacık imqan hasil oldykdan sonra bolşeviqlər musəlləmanlar arasında qəniz fəalijjətə bəzlədilər.

Dildə internasionalizm təbliq edən butun mudaraç, firkələrin aktif iştiraqı ilə milli ayralar duzəlir və qəniz fəalijjətə bəzləjirdilər. Onlardan hər birisi özünü «öz» milləti üçün həqumət hesab edirdi. O za-

^{*)} Dajiznik sənədlər, Azərbaycan İnkilab muzesi.

man tamamilə mudaraçların əlində olan «Zyra Əxbarı» qyja millətçiliq əlejhinə mubarəzəyə bəzlədikdə erməni, qurcu və sajjirlərinin apardıqlı, çirqin millətçiliq siyasətindən bir söz belə səjlmədiqı halda butun oklarımlı, musəlləman millətçi təzqilatlarına jagdırırdı. Mudafəəçiliq platformasında dyrmak və Zərkə «hurijjət bajraqı, saçmaga» can mubarəbə təbliq etməqlə mudaraç, firkələr və o cümlədən es-erlər rys bəjuq devlətçi millətçilər grypy təzqil edirdilər.

Hətta Saakjan qibi mahir mudaraç, es-er firkəsinin Baqlı təzqilatı, zyrasında 4 mart tarixli iclasda «Zakafkasja menşeviqlərinin siyasəti sosjalist firkə uçun məkbyl dejildir» deməqə məcbur olmyzdy. Saakjanı, Zyra həqumətinə karzı, gərəzqarlıqda təhmətləndirən Ata-beqjan belə bəjanatda bylynmək məcburiyyətində kalmışdı:

«By qunlər ağır məglybijjətə ogradımlı. By məglybijjəti sizdən dejil həjət həkikətindən qərdum. Sulh barəsindəqi butun danışıklar jalançı, siyasətçilikdən ibarət çıkdı. Turq ordyları ilərləjirlər. Çıkış joly jökdyr. İndi də vəziyyətimiz belədur: «Zyra həquməti bir əej verə bilərsə, rəca edirik, byjysyn, ona muvəffəkiyyətler diləriz, siz Zyrada işləjən joldəzlərə da kuvvət və himmət diləriz»^{*)}.

Hətta Baqlı menşeviqləri arasında, jə'ni jaltınlıq obzektif dejil, hətta sybzektif syrətdə də əqsi-inkilabçı olan bir firkə arasında belə bə'zi adamlar Tiflis menşeviqlərinin millətçiliq, əqsi-inkilabçılıq siyasətinə razı, ola bilməjirdilər. Belələri az idi, amma hər halda var idi.

Martın 14-də Baqlı menşeviq konferansında Sadofsqi iqi mə'ryzə vermizdi—birisi Zakafkasjanın istiklalijjəti, diqəri olqə həquməti kyrylyzy məsələsi hakkında. Devlətçiliq və son damla kənyinə can vətən mudafəəçiliqı tərəfdarı olan əşqər Sadofsqi «inkilabçı, Rysja tarixinin hazırlıq devrində istiklalijjət Rysja ilə haman-haman rabitə deməqdur» deyə inandırmaga çalıjırdı.

By «sosjalist»in fiqri daha sadə sözlərlə belə ifadə edilə bilər: rys proletarjatından musətakil olmaq Kaledin, Deniqin və sajjirlərinin dəstələri ilə birləzməq deməqdur. Zakafkasja menşeviqlərinin siyasətini byndan ajdın açıb təsvir etməqə luzym jökdyr.

Konferans uzvlərindən qim idisə qəstərməq istəjir qı «Ukraina ajrılmak istədi və Avstrja—Almanja—Turqijə imperjalizminin ayyzyna duzərəq fe'lən onyn tərəfinə qeçdi. Laqın by dəlillər menşeviqləri kəne edəmədilər. Onlar özlərini Kafkasja həqumətinin iltifatından Avstrja—Almanja—Turqijə imperjalizminin artıq fe'lən Zakafkasja sahlıblanmış oldyklarını, bilməzliqə vryrdylar.

Uç adam səs verməməq uzrə 5 səs əlejhinə bəjuq əqsəriyyətler ilə mahal komitəsinin siyasətini təsvib kət'naması, kəbyl edilmişdi.

Zakafkasja həqumətinin kyrylyzy hakkındaqı, mə'ryzəsində Sadofsqi musavat firkəsinin əqsi-inkilabçılıqlı, bojnyna almışdı. La-

^{*)} «Znamja Tryda» № 20 1918-ncl il.

qin onyn zənnincə by hal onynla koalisiya qırməqə mane' ola bilməz; çünqu demokratizm prinsipi bütün kuvvələrin koalisiyasını tələb edir. Daha məhəqəm inandırmaq üçün Sadəfsqi hətta Baqi bolşeviqlərinin musavət numajəndələrini Zyraja byrakmalarını dəlil qətirmədi.

Səralar bolşeviqlər musavətin zyraja byrakılmasını səhv oldyğyny jazırdılar. Belə təqiddə hələ e'tiraz etməq olar. Laqin nə olyrsa olsyn Baqi Zyrasında «Musavət» firkəsinin üzvləri istiraq edirdilər. Dogrydyr, orada istiraq edənlərin çöky işi idi. Həlby qi, Tiflis sejmində bir nəfər belə olsyn musulman işi ja-da qəntli jok idi. Orada Xas-Məhəmmədov, Xanxəjsqi, Vəzirov və sajiqlər qibi qərqəmli mulqədarlar əjləzdiqini Sadəfsqi qəzəlcəsinə bilirdi. Menzeviqlərin «sol» grypy e'tiraz etməyə çalırdı. Laqin konferans uzvu A. (qorunur Ajollo) camaatı inandırdı qi, musavətin həqumətə byrakılması musulmanlar arasında təbəkələmə cərəyanını sur'ətləndirəcəqdur. B. adlı birisinin zənnincə:

«Musəlman qutlələri musavətin nüfyz və tə'siri altından çikarmak üçün ən dogry jol—həqumətdə musavətlərə qərqəmli jer verməqdur». Belə munakəzələr nəticəsində konferans «Zakafkasjada musavət da daxil olmaq uzrə jeqrəng demokratiq həqumət jaradılmasınə rə'j vermizdur.»*)

Həmin konferans hakkındaqı mufəssəl mə'lymatdan anlaşıldığı uzrə, Zakafkasja həqumətində iclas edən «musəlman demokratiyası»nın Qəncə gybernjiasında çök qəniş əqsi-inkilab fəalijjəti açılış oldygy və proletar mərqəzi olan Baqi zəhərinə kət'i zərbə endirməqə hazırlaşdıqı heç qəsin ağına qəlməmişdi. Mart hadisəsi ərəfəsində Baqıda Zyra həquməti ilə Qəncə mulqədarları arasında kət'i mubarəzənin jəkiləşdiqı hamıja əzqar mə'lym idi. Belə bir zamanda menzeviqlərin by barədə bir zəj bilmədiqlərini zənn etməq olmaz. Menzeviqlərin inkilaba karşı nəfrətdən və Baqi proletarjatuına karşı xırda byrzya məzçən acığından suqytla Baqıda Zyranın dağıdılmasını təsvib etdiqlərini zənn etməq daha dogry olar.

1918-ci ilin əvvəllərində bolşeviqlərin musulmanlar arasında muvəffəkiyyətə iz apardıqlarını jykırıda qəstərdiq. Daha jəkin olmaq üçün əzağıdaqı faktları qəstərəlim.

Fevral inkilabının il dənümü bəjramında Caparidze numajizçilərə xitabən belə demizdi:

«Aqır bir zaman var idi qi, musulman sosialistləri qunduz əli çırağı axtarmak lazım qəlirdi. Həm də belələrini musulman sosialistlər dejiil, qurcular, ryslar, ermənilər axtarırdılar. O zaman onlara dejiirdiq musulmanlar arasında cəhalət zulmatı, həqumətdədir. O zaman musulmanların vahid sosializm əjiləsinə cəlbi fiqrinə qulur, bəz xulja hesab edirdilər. O aqır zaman əqdi. İndi minlərlə sosialist musulmanlar qoruruz.»*)

*) «Nas Golos» № 57-59.

*) «Izvestija» № 47—1918-nci il.

Qutlələrə xitabən səjlənərəq «binlərlə sosialist musulman» oldyğyny izhar edən bir nitk by jolda əldə edilmiş olan muvəffəkiyyətləri qifajət kədər isbat etmiş olyr.

Qutlələr arasında aparılan internasionalçılık fəalijjəini by əzağıdaqı qəzətə xəbərləri də qəstəririlər:

Janvar ayında Binəkədidə dənək işçilərin umymi iclası olmyşdy. Çıktıda bylynan natiklər Zakafkasja həqumətinin sijasətini və by sijasətin ələmnaq nəticələrini qəstəriridilər. 150-jə kədər «Dəznaksutun» firkəsi uzvu hazırlan iclas Zakafkasja Komisarlığına e'timadsızlıqınlə bəjanla «muxtəlif jərlərin idraqsız qutlələri arasında həqumətarma olan hərcu-mərcəliqə xitam verməyə» çalınamakda Rysja demokratiyasına jərdim edəcəqini bildirmizdi.

Janvarın 18-də Balaxanada bütün millətlərə mənsyb işçilərin istiraqı ilə bəjuq bir iclas olmyşdy. Əfəndijef, Mikojan və Myxtadijevanın mə'ryzələrini dinlədiqdən sonra «Zakafkasja Komisarlığının bütün zəvinizm və əslində əqsi-inkilabçılık sijasətinə protesto edən və bila tə'xir onyn byrakılmasını və bütün əlqədə həqumətin işi, əsqər və qəntli vəqilləri Zyralarına verilməsini tələb edən» bir kət'nama çikarmışdı. Kət'namada belə dejiilir:

«Kafkasjada həqumət başında dyran firkələrin milli munasəbatını qəsqinləzdirən və Kafkasjada inkilabçı demokratiyanın kuvvələrini parçalan zəvinizm sijasətinə protesto etməqlə barabar yca səslə bəjan edirik qi, biz musulman, erməni, qurcu, rys, ləzqi və sajiqlər hamımız kardaşız. Millətçilərin və varlı sınıfların provokasiyasına aldanmamacagız, biri birimizə əl kaldırmamacagız. Mustərəq mukavəlnəmə mubarəzəsində hamımız əl-ələ verib birliqdə çalızdiqlımız qibi, indi də əl-ələ verib işi qəntli inkilabını bogmak və öz qəqimijjətinə nəcat verməq üçün milli muharəbə provokasiyası, kyran sınıfların dənəmənlerimiz ələhinə məhəqəm sıralarla çikacagız. Ətraf mə'dən dajirələrində jəzajan bə'zi rys və erməni işçilər kara kuvvələr və xylikanların fitnəsinə yjarak qyja musulman işçilərdən karkyb dajirələri tərq edib və zəhərə qəçürilər. By ələmnaq həkikəti izharla, idraqlı joldaşlarımız by hadisəyə xitam verməq üçün tədbirlər qərməyə çadırlıq. Çünqu belə hal milli munasəbatı qəsqinləzdirir, çaxnazmanı qələndirir və bynynda da dənəmənlərimizin provokasiyasına jərdim edir...».

Zəbrat dajirəsində bütün millətlərə mənsyb 248 işçinin umymi iclası milli nifak əsası ilə jəjilən provokasiya zəjələrini muzaqərə edərəq provokatorlar ələhinə mubarəzə üçün bir karlık komisja təzqil etməqə kərar vermizdi. Kət'namada əz-cumlə mə'dənləri korymak üçün internasional muhafəzə təzqilini sur'ətləndirməq lazım oldygy qəstərilir və iclas bütün işi dajirələrini belə rəftar etməqə çadırlı.

Səbyncə dajirəsinin Internasional işi jüncəqında Nərimanof ilə Mikojan mə'ryzə verir. Nərimanof Oktjabr inkilabının mahijjətini işçilərə anlatmaq, sonra Kafkasjanın vəziyyətinə qəstərir:

«Bizim mulqədarlar, bəjilər, kapitalistlər və onların nəqərləri, bütün millətçilər Miljykof Gyçkof və Qerensqi həqumətlərini öz sınıf mənafətlərini inkilabdan koryjan həkiki muhafəzəci hesab edirdilər. Ona qərə də

məzqyr höqumətlərə yardım qəstərir və əzlərinin ajrılmaq arzuları, hak-kında bir söz deməyirdilər. Ləqin işçi-qəntli inkilabın gələbəsindən sonra Kafkasjanın varlı sınıfları əzlərini və öz haqimijətlərini kərkəly hiss etdilər. Onlar inkilabçı Rysjadan ajrıldılar və Zakafkasja komisarılgı qibi əzlərinə maxsys bir höqumət jaratdılar.... Byrzyazja və mulqədarların nəfərat etdiqləri inkilab pəncəsindən xilas olmaları, uçun jeqanə jol—milli kərgən, işçi və qəntli kardaşların kanlarının sel qibi akıdılması, və umyını hərcu-mərcliq və aclıkdır».

Qəntlərdən qəlmiz işçilər uçun internasjonal həmvilajətlər ittifa-klı təəqil etməq təqlifini iclas qyrylytly alkıslarla karətləmişdi.

Butun dajirələrdə internasional həmvilajətlər ittifaqları jaradılmı-ş və musavat və dəznaksuun provokatorları əlejhinə mubarəzə uçun bir istinadqah olmyşdylar. By barədə kazaklıların həmvilajətlər it-tifaqların kərarıdır. zəjani-dikkətdur. Kərarıdada əz-cümlə belə de-jilir:

«İşçilər ilə milli həmvilajətlər ittifaqları arasında butun əlakəni qəs-məli, onların millətçi, əqsi-inkilabçılık fəalijətini ifsa etməli... ciddi syrətdə Baqıda kazaklı işçilər və Kazax kəzasında qəntliləri təəqil etməqə başla-malı, və orada Zyra höquməti jaratmalı».

Xusysən Tagıjev fabriqi işçilərinin bir çək iclaslarında kəbyl edil-miz kətnamalar çək zəjani-dikkətdurlər. Numynə olmaq uzrə mart had-isəsi ərafəsində kəbyl edilmiş olan by kətnamanı, misal qəturəlim:

«Zakafkasja komisarılgının sadəcə ardı olyb da Kafkasja işçi və qəntliləri dekil, əqsəriyyəni sınıf duzmənlərimiz olan bəjlər, xanlar və kapita-listlərin numajəndələrindən ibarət olan Zakafkasja sejminə e'timadsız-lıqlıq bəjan edirik. Zakafkasja sejmi tərəfindən Zakafkasjanın istikla-liyyəti və tamamilə işçi qəntli Rysjasından ajrılması hakkında çikarılmiş kərarə ziddətlə protesto edirik. Bilatə'xir milli ordy hissələrinin dağıdıl-masını və milli təəqil almış əqsi-inkilabın təəqilat mərqəzi olan milli ko-mitə və Zyranın byraklımalarını tələb edirik... Butun by tələbləri daima işçi Zyrasında mudafəə etməq uçun 3 əjdan bəri Zyranın fəalijəti hakkında bir mə'ryzə verməmiş olan qəhnə vəqillərimizi qeri çağıraraq onların jerinə jənillərini seçməqi lazım qətururuz» *).

Qeri çağırılan vəqillər «musavat» firkəsinə mənsyb idilər. Onla-rın jerinə 3 bolşeviq və təq bir musavatçı seçilmişdi.

«Baqınsqi Raboçi» gəzətasinin jazdıqlına qərə 1200-dən zijadə işçi çalısan və ən çöky müsəlman olan Tagıjev fabriqində 1917-ci ilə-cən musavat firkəsinin bəjuq nufyz və tə'siri var idi. Amma 1918-ci ilin əvvəllərində işçilərin əhvali-ryhijəsində bir dənuqluq əmələ qəl-mişdi. İşçilər öz təəbbuslərilə mə'ryzə uçun bolşeviqləri və sol es-erləri çağırtdılar. Fabriqdə kızılgvardja kit'əsi təəqil edilmişdi. Mart hadisəsi zamanı məzqyr kit'ə fabriq silahlı bandaların hər nev' təcə-vuzundan muhafəzə edirdi.

* «Izvestija» № 55 1918-ci il.

Müsəlman işçilər tərəfindən musavatçı vəqillərin Zyradan qe-ri çağırılmaları bir dəfə vake olmyz təsaduf dejildi. Byny azagı-daql rəkəmlər də qəstərir. Zyranın 31 dekabr tarixli iclasında mandat komisiası tərəfindən verilmiş mə'lymata qərə 191 və-qıldən 21 nəfəri musavatçı idi. O zaman hələ seçqilər kyrtarma-mışdı. Xusysən gəzətlərin verdiqi mə'lymata qərə, sonradan musa-vatçılarının muhum gələbə çalmış oldyqları dajirələrdə seçqilər bit-məmişdi. Apreldə isə 308 vəqıldən ancak 22 nəfəri musavatçı idi. Gəzətlər müsəlman işçilərin «musavat» firkəsindən çəqildiqələrini xəbər verirdilər. By rəkəmlər məzqyr xəbərlərin dogry oldyqyny hər səjdən jaxət isbat edirlər.

Vəzijjət və zərajit bolşeviqləri Zyrada mudaraçı firkələr ilə bir jerdə çalxməyə vadar edirdi. İcrəijjə Komitəsində mudaraçı firkə-lərə çöky jer verilmişdi. Ləqin by hal bolşeviqlərin onlar hakkında xulja bəslədiqlərini isbat edəməz. Bil'əqis hələ 1917-ci ilin axırların-dan e'tibarən höquməti əldə etməq luzymy bolşeviqlər uçun ap-əz-qar idi. Ona qərə, Zyra xaricində, işçi jıgıncaklarında və həmçinin mətbyatda bolşeviqlər hər rəng mudafəəçilərin və həmçinin «musa-vat» firkəsinin əlejhinə ən ziddətli mubarəzə aparırdılar.

«İcrəijjə Komitəsinin 6-19 fevral tarixli iclasında «dəznaksutun» firkəsi numajəndələri «Izvestija» gəzətasinə protesto edirlər, çünqu «Izvestija» gəzətası «dəznaksutun» firkəsinə çırqab atır. Byna jol verməq olmaz. Zira «dəznaksutun» Zyraja daxıldur və uzvi syrətdə İcrəijjə Komitəsində çalırlar». Grigorjan İcrəijjə Komitəsindən «dəz-naksutun» ilə birliqdə çalxmək istəjib-istəməməsi hakkında cavab tələb edir; çünqu «Izvestija» «dəznaksutun» firkəsi əlejhinə belə muba-rəzə aparır.

Zyranın 9-22 fevral tarixli iclasında «dəznaksutun» fraksiası, rəhbəri Məliq-Jolçijan deqir qı: «Dərin bir təəssuf və təhəssur hissi ilə bəjanat uçun xitabət qursusuna çıkıram. Biz var kuvvəmişlə Zyra-da birliqdə işləməyə çalxmış və çalxməkdəjiz. Ləqin cari həjatda vuky' bylmyz olan hadisə bizi belə bir bəjanatda bylynməyə vadar edir». Nətik «Izvestija» gəzətasindən zıqajət edir. Gəzətanin mudiri isə bolşeviq Karinjan idi. Dəznaklar zyranın rəsmi gəzətası tərəfin-dən onların hakkında belə rəftar və munasəbəti cəjiz qərməyirdilər.

Dəznakların zıqajətinə cavabən Karinjan Zyra əqsəriyyətinin direktivləri uzrə iz qərduqunu və gəzətanı internasionalizm ryhyn-da apardıqlını bəjan edir.

«Nə kədər mən gəzəta idarəsində varam gəzetin xətti hamın ryhda aparılacakdır; çünqu Zyranın əqsəriyyəti məni millətçiliq əlejhinə mubarəzə aparməyə vəqil etmişdir».

Protesto olmaq uzrə «dəznaksutun» firkəsi iclasdan çıkıb qedir. Onyn dalınca «musavat» numajəndələri də qedirlər.

Dəznaklar ilə musavatçıların belə birliqi ayrıca diqqətə layıkdır. Təəssüf ki, erməni milli ziyasının protokolları və müsəlman milli komitəsi və «musavat» firkəsinin arxivi əldə jökdyr. Ləqin əldə olan vasitəli məlymat mart hadisələri ərəfəsində by iqi milli zyra arastında əlbəttə erməni milli ziyasında höqumranlık edən dəznakların istiraql ilə birliqdə çalınamak hakkında bə'zi danışıklar qetdiqini qəstərir. Erməni byrzyazjyası, umymi düsmən olan izçi vəqilləri Zyrasına karət vahid cəbhə jaratmaq üçün musəlman mulqədarları ilə yzləzmagə çalırdı. İzçi vəqilləri zyrasındaql «dəznaksutun» fraksijası milli zyradaql joldaşlarını əqsi-inkilabçılıqlıq danma-jırdı. Amma uzr qətirirdilər qi, «Zyra» dəznakları izçi numajəndəsi oldyklarından milli zyradaql firkəçi joldaşlarından soldyrlar, və onların əlejhinə qyja mubarəzə aparırlar. Quman var qi, fraksijanın ədi uzvləri bəlqə də Zyrada səmimijjətlə izləməq istəjirdilər, amma Zyra fraksijası rəhbərləri zəbhəsiz milli zyra ilə əlakə saklayır və onyn rəhbərliqi ilə iz qəurudulər. By əlakəni Jolçijan və Zyrada es-erlərin rəhbəri olan Saakjan da dejirdi. Həttə Saakjan iləvə etmişdi qi, Zyradaql dəznak fraksijası, uzvləri milli zyrada Baql Zyrasının haqimijjətini kəbyl və təsdik etməqin əlejhinə danışmışlardyır.

Mart ayında musavat Zyra əlejhinə qənis hucyma basladıqlı halda erməni milli zyrası bitərəfliq e'lan etmişdi.

Bolşeviqlər, pəq əsaslıq olaraq, dəznaklar ilə es-erləri zyradan və ja heç olmasa İcraijjə Komitəsindən çikarmagı təhlüqəli bir addım hesab edirdilər. By firkələri ancak millətçiliyə karət inadlı və ziddətli mubarəzə ilə basmaq olardı. By barədə bə'zi müvəffəkijjətlər əldə edilmədisə də laqin tam gələbə hələ çök yzak idi.

1918-ci il martın 19-da mərəqəzdən Zaymjan ilə Caparidze adına qəndərilmiş bir məqtybda əz-cumlə belə dejilirdi:

«Bir səj zəbhəsizdir, Baqlın hərbiyyə və malijjə cihətindən məhəqim-ləədirmaq lazımdyır. Musəlmanlar myxtarijjet istəjirlərsə onlara myxtarijjet verməq və istər mərəqəzdə, istər jerlərdə Zyra höqumətini kəbyl və təsdikə razı etməq lazımdyır. Baql izçi Zyrası janında musəlman sə'bəsi təəqil edilməli, musəlman ədəbijjatına qənis rəvac verməli, belə bir erməni sə'bəsi də jaratmalı və öz jykarı təbəkələri əlejhinə mubarəzədə erməni və musəlmanların əzaqlı təbəkələrindən hərbi zyra jaratmaq, onları bir-ləədirmaq siyasəti aparılmalıdyr. Sizə iqi tərəfdən qəməq qəilir: Zimaldan və Təzəqənt tərəfindən. İstəsəniz onlardan istifadə edə bilərsiniz»^{*)}.

Myxtarijjet verməyə əlbəttə Baql bolşeviqləri e'tiraz etməjirdilər. Bilə'qis Zaymjan öz məkalə və nitklərində Zyra höqumətinin milli mukəddərat hukyky ziartına sadik oldygyny dəfələrlə kejd etmişdi. Fəkət ziddətli vətəndaş muharəbəsi və milli kılıqlın zərəciti altında mulqədarlar və byrzyazjanın ideja ustunluğu zərəciti içərisində Azərbaycan turqləri arasında myxtarijjet e'lan

^{*)} Azərbaycan İnkilab muzesi—dağıtık sənədlər.

etməq höquməti «Musavat» firkəsinə ver-məq deməqdi. Əvvəlcə izçi və qəntlilərə jardı, m edib, onları bəjlər və xanların nüfuzy altından çikarmak lazı, m idi. By isə yzın bir muddət tələb edirdi. Musəlman və erməni xalklarını əzaqlı təbəkələri arasında qənis iz aparmak luzymına qəlincə jykarıda qəstərdiqimiz qibi bolşeviqlər by izi çök ciddi syratdə aparırdılar.

Millətçiliq xəstəliqi əlejhinə aparılan mubarəzədə kazanılmış müvəffəkijjətlər Zyranın rəhbər firkəsinə pəq ajdın və muəjjən bir syratdə mudaraçlı firkələrin iqi uzluluqu məsələsinə iləri surməq imqanı verdilər. Məsələn «Baqinsqi Raboçi»nin 7 mart (jəni kəjda) tarixli num-rəsində «Daha da belə davam edə bilərmi» sərləvhəli bir məkalə dərc edilməşdi. Məkalə sahıby Zyra əqsərijjətinin səjir fraksijalar ilə sulh və musaləmətlə jəzəmagə çalırdıqlı, fəkət dəjirələrdə məzqyr firkə-lər, xusysən sag es-erlər tərəfindən bolşeviqlər əlejhinə aparılan mubarəzədə artıq birqə izləməqin mümkün olyb olmaması məsələsi üzərində düşünməqə məcbyr etdiqini qəstərir. Məkalənin axırında belə dejilir:

«Byrada sag es-er ağaların təcəvuzqaranə niyyətləri ajdı, ndyır. Etni zamanda onları Zyra silahı ilə silahləndirir, Zyra əmlaqlı üzərində bina-quzarlık etmələrinə jol verirlər. Xulasə by qibi gəjri-təbii syratdə birqə jəzəjiz davam etdirir və Zyra höquməti əlejhinə mubarəzəçilər kadrosy hazırlayırlar. By bir təbii halmıdyr? Belə iz cəjizmidir?».

Mart hadisələri ərəfəsində «Baqinsqi Raboçi» gəzətəsi «dəznak-sutun» və «musavat» firkələri hakkında bir bəz məkalə jəzarak belə dejir:

«Musavat ilə «dəznaksutun» bir birilə mubarəzə edir. Amma onların bə'zi umymi məksədləri vardyır. O da izçi hərəqəti ilə mubarəzədən ibar-ətdür. Dəznaksakanlar ilə mənəviqlər Kafkasjada xan və bəj əqsi-inkilabı ilə mubarəzə edirlər; by isə jəngin, bənzin ilə səndurməq qibi bir əjdu. Ona qərə də nə cur səndurduqlərin qəuruz. Jəngin qetdiqə artır. Həm də xarici cəbhədə qərulən izlər daxili cəbhədə qərulənlərə nisbətən bir zarafat qibi olyr. Mulqədarlar əqsi-inkilabı, açlıqdan açığa və juqsəq bəz kaldırır. Mulqədar—musavat əqsi-inkilabına gə-ləbə çalmak üçün jəqənə vasitə—xırda byrzya mənəviq, dəznaksakan irticaatına gələbə çalmak-dan ibarətdür» (Kyrsif muəllifdur).

Qərulduqu üzrə bolşeviqlərə qyja qah musavatçılar qah dəznaklar ilə ojnəmək təhməti atmaq heç də həkikətə müvafik dejildür. Bolşeviqlər arası qəsilmədən bütün mudaraçlıq əlejhinə mubarəzə aparırdılar. Onlar millətçi firkələrin əqsi-inkilabçılıq məhijjətini aç-maq üçün hər münasib təsadufdən, hər fürsətdən istifadə edirdilər^{*)}.

^{*)} A. Popov. Baqlda inkilab hakkında jəzmə oldygy əsərində bolşeviqlərə cur-bə-cur milli gryplar arasında qah nala, qah mxa dəjməq isnad verir və hətta bol-şeviqlərin qyja musavat ilə dəznaksutun qəllə-qəlləyə vyrdyklarını səjləjir. Jykarıda ziqr etdiqlərimiz bynlərin hamısının əlbəttə əsər sahıbynın fantazjası, məhsyly oldy-gyny isbat edir. Sabit bolşeviq siyasəti by firkələrin əqsi-inkilabçılıq məhijjətini açdı.

Martın axırlarında (jəni kajda ilə) kət'i mubarəzənin jakınlazdığı ajdın oldy. Internasjonal əsqər kit'ələri təzqili muvəffəkijətlə inqizaf edirdi. Zyranın əlində bir kədər silahlı, həkiki kuvvə var idi. Proletarjat arasında bir dənüqlüq qərulurdu. Musəlman və erməni işçiləri javaz-javaz da olsa hər halda milli firkələrdən çəqilirdilər. Erməni və musəlman proletarjatının da irəli qəlmiz unsurləri Zyra ətrafına toplasır və javaz-javaz ən jakın qəntlər ilə də əlakə duzəlirdi.

Tereqdə by zamanlar bolşeviqlərin rəhbərliqi altında xalk haqimijjəti məhqəmləzirdi.

Butun by hallar musavata korkyly qərulur və onlar kət'i hərəqətə kərar verirlər. Diqər tərəfdən «mustəkil Zakafrasja» artıq turq ordylarının zərbəsi altında bylynyrdy. Tiflis mənəviqləri öz dostları olan Qəncə mulqədarlarının sükünlüsü altında Turqijə karəsində təslim oldylar və «musavat» firkəsi Turqijənin qəməji ilə Baqıda inkilabı ləgv etməqə ymydvar olırdy.

Azağda qərəcəqimiz uzrə mart hadisələri Zyranın rəhbərliq edən firkəsi üçün qəzlənməz bir hadisə dejidli. Byny Caparidze 26 mart tarixli nitkində də tə'jid etmişdi.

Caparidze dejir qi:

«Butun qəcmiz siyasətimiz qəntiləri təzqil etməq üçün lazımlı qələn vakt kazanmaqdan ibarət idi. Əqsi-inkilabçı kuvvələr ilə çarışmamız lazımlı qələcəqini bilir və byna hazırlasırduq. Petrofsk hadisələri bizi zahiri passif vəzijətdən çıkardırlar».

Caparidzenin dediqi Petrofsk hadisələri ondan ibarət idi qi, Baqıda vətəndəz muharəbəsi başlanmasından bir neçə qun əvvəl, o vakta kədər sosjalist firkələrin əlində olan Petrofsk-Dağıstan əqsi-inkilabının başçısı olan Gytsinsqi tərəfindən zəbt edilmişdi. Baqı Zyra qəzetələrinin dediqinə qərə Gytsinsqinin Petrofska hucymy Tiflis və Qəncədən tələb edilmişdi və məksədi Baqını, Zimali Kafkasjadan ajırmaq idi. By syratlə zəhər fe'lən hər tərəfdən duzmənlərlə ihatə edilmiş oldy və jakınlazmaqda olan təhluqənin karəsində tədbirlər qərməq lazımlı idi. Onsyz da ziddətli olan açlık Petrofskyn işğalı ilə daha artmışdı, və by hal Baqı proletarjatının tamamilə zəif duzməsinə səbəb olacaktı.

Jykarında erməni milli zyrası ilə musəlman milli zyrası arasında muzaqərat aparıldığıni kejd etmişdi. Musavatın çıkışından bir neçə qun əvvəl erməni milli zyrası, Tiflisə, Tiflisə bütün firkə və təzqilatlarə by məzmynda bir telegraf qəndərmişdi:

«İqı ajdan bəri Tiflis—Baqı dəmir jol xətti ermənilər üçün bağlanılmaş oldyzyndan və orada ermənilərə əzijjət və təcavuz edildiqindən, İran və Gərb cəbhəsindən evlərinə kajdan ja-inqi Kafkasja cəbhəsinə qədən neçə min silahlı erməni əsqəri Baqıya toplanmışdyr. Belə bəjuq musəlləh kuvvənin məchyri olaraq byrada kalması qundan quna daha bəjuq korky təzqil və ən ağır nəticələrlə təhdid edir. Byndan

ilavə Tiflis—Baqı jolynyn bağlanmasından məksəd arkada hərəu-mərcəliq artırmak və bynynda da Kafkasja cəbhəsinin mudafəəsini çətinləzdirməq oldygyına muəjjən dəlillər vardyr. Ona qərə erməni milli zyrasının Baqı zə'bəsi sizə muracətlə Baqı—Tiflis dəmir jolynda korkysyz hərəqət və munasəbatın açılmasına mane' olan əqəllərin dəfi üçün lazımlı kət'i tədbirlər qərməyizi kət'i syratdə rəca edirik. By tədbirlər Həm Zərki-Zakafkasjanın rahatlığı həm də əlqənin muvəffəkijətlə mudafəəsi üçün lazımdyr. Sərəncamınız bizə mə'lym etməyizi iczə rəca olınyr»*).

By telegrafın qəzetələrdə nəzr edilməsi onyn musəlman milli zyrası ilə muzaqərat nəticəsində çəqilmiş oldygyına quman etməqə bir kədər əsas verir. Çunqu martın 13-də (qəhnə kajda ilə) jə'ni musavatın çıkışından 5 qun kabak erməni milli zyrasının byndan xəbərsiz olyb musəlləh erməni kuvvələrinin zəhərdən çıkartılmasıni istəməsini quman etməq olmaz. Erməni milli zyrası tərəfindən belə bir iş ancak o zaman qərulə bilərdi qi, musəlman milli zyrası ilə by xusysda yzlaşmış olsyn. Jykarında kejd etdiqimiz uzrə erməni milli zyrasının bitərəfliq e'lan etməsi də bizim fəzimizizi bir daha tə'jid etdir.

Baqı proletarjatını təhdid edən təhluqə, Turqijənin jardtını ilə musəlman bəjləri və xanları tərəfindən inkilab üzərinə hucym qəzlənməsi, bolşeviqləri «mudafəəçi» olmaga jə'ni inkilabı mudafəə etməqə məchyrtədi.

Kafkasja sejmı hakkında Zaymjanın mə'ryzəsi üzərinə Zyra tərəfindən çıkartılmış olan kət'nama munasəbatilə «musavat» qəzetəsi «Baqı bolşeviqlərinin kadetlər karəsində bajrak endirmələri» qibi qəribə sərəlvhə altında bir məkalə dərc etmişdi. By məkalənin bə'zi parçaları ilə tanış olmaq maraksız dejidur.

«Bir ildən bəri mənəviqlər ilə biri birini bogmaqda olan bolşeviqlər by qun kadet, daznak və sajjirlərinə təslim olyr, onları karəsində bajrak endirirlər... Bizə kalırsa bolşeviqlər ancak iqi maddədə kadetlər ilə birləzə bilərlər. Onlardan biri muharəzəni axıra dəq davam etdirməq ziart, iqincisi işə—milli mubarəzədur. Onlar heç bir vəchlə by ziarlardan qəri dyrmazlar, və birləzməq üçün ancak by əsas uzrə umymi bir ideja tapa bilərlər... Sulh əvəzində bir il davam edən muharəbadən sonra kadetlər ilə bir jerdə muharəbənin davam etdirilməsinə səs verməq və sınlıf mubarəzəsi əvəzində bir milləti o birisi ilə salıxdırtmaq nəqməsi okymak demokratiya üçün faceənaq bir təslimdur»**).

Musavatın «sınlıf mubarəzə nəzəriyyə»ləri qərunur bolşeviqlərin mudafəçiliqini dərin mə'nalı, bir syratdə kijmətləndirməqi Baqı mənəviqləri rəhbəri Ajollodan əjranmışlardır. By məsələdə Ajollo musavat jazıçılarının artıq anlamadığıni qəstərmişdir. Zyranın 7 mart tarixli iclasında Ajollo öz nitkində belə demişdi:

«Hərçənd nəfrət ilə bizə mudafəəçi dejjirsiniz, amma indi siz (bolşeviqlər) əzunuz də mudafəəçi olmyəsynyz. Siz mudafəçiliqi jaxət əjranmə-

* «Baqı» № 56 1918-ci il.

** «Açık Söz» № 627 1918-ci il.

məsəsiniz. Siz öz siyasətinizlə qutlənə parçalayırsınız, lakin bizim «ətti-hərə-qətimiz bütün inkilabçı kuvvələrin əyri ətrafında birləşməsinə səbəb olursunuz».

Mənşeviqlərin «bütün inkilabçı kuvvələri Əyri ətrafında» nə cür birləşdikləri məsələsini qənara byrakarak Ajollonun bir səji unytdygyny qəstərməliyiz. Petrograd mənşeviqləri qibi Ajollo da hələ 1917-ci il sentyabr ayında Əyralara fatihə okuyur və demokratıq adlanan Dymanın jazadıqı muddət bojnnda həmişə əyri ələjhinə mubərəzə aparırdı. Amma bynynla barabar bolşeviqlərin Ajollo cənablarıнын mudafəçiliqini yaxşı öyrənməmiş oldyqları, zühəsiz bir həkikətdur. Onlar belə mudafəçiliqinə inqı öyrənməmişdilər, hətta onyn mukabilinə mubərəzənin də arasını qəsməyirdilər. Bolşeviqlərin mudafəçiliqini parçalamaya səbəb olurdı, amma qutlənə dejil, bələqə dəznaklar ilə rys milli əyrasının fəxri mevke dytdyqları «inkilabçı demokratja»nın parçalamakda idilər. Bolşeviqlər həkiki mudafəçiliqinə, jə'nə inkilabçı əqsi-inkilabdan mudafəə etməq siyasəti aparırdılar. By siyasət qəniz proletar qutlələrin diləq və arzularına muvafik idi və by səjədə es-er və dəznak qibi prinsipsiz firkələr qah nala, qah mıxa dəjnəqə və əyriyə jaltaklanmaya məcbur olurdylar. Bolşeviqlər bəzə-ajak vurmajırdılar. Onların siyasəti by barədə bəzdan-ajaga sabitdur. Bəz ajak vyran qah nala, qah mıxa dəjən—ancak prinsipsiz olmanın xırda byrəy firkələri idi.

XVI

Bolşeviqlər və həmçinin «musavat» firkəsi bəzə duşurdulər qı, muharəbə labuddur. Yzanan mubəhəsə silah qucu ilə həll olınar. Ona qərə hər iqi tərəf vryzməyə hazırlaşırdı. Mart hadisələrindən sonra Əyri qəzetələrində jazılmıq məkalələrdə əyrənin by hadisələri kabəkədan qərduqu və hazırlaşıdqı, kejd olınurdı.

«Baqlı Əyrası, əzqar qorurdu qı, əqsi-inkilab ilə mubərəzə üçün başlıca dəva mejdanı, Baqlı və Baqlı dəjirəsi olacakdyr. Baqlıda vətəndəş muharəbəsi labuddur və tez-qes Zakafkasja əqsi-inkilabçı Baqlı Əyrasına hucym edəcəqdur. Ona qərə Baqlı Əyrası, byna hazırlaşırdı, kızıq-ğıvar-dija və Kızıq ordy təzqil edirdi».

By barədə Əyrimjan 1918-ci il mayın 16-da mə'dən zavod komisjaları iclasında fiqrini daha açıq və muəjjən səjləmişdi:

«Mikdərti, çək olan duşmənlərdən özünü mudafəə və muhafəzə etməq üçün Əyriyə həkiki silahlı kuvvə jaratmaq lazıq qəlirdi. Əyri həquməti üçün istinadqah jaratmaqın kejdini bolşeviqlərdən başka heç bir firkə çəqməyirdi. Ələqə hərbiyə əyrası təzqil edildiqdə o saat Əyri həquməti üçün həkiki silahlı kuvvə binevrəsi jaratmaq lazıq qəldiqini kərarlaşdırtdı. Əyrim icində Əyri çək bojnq islər qordu və nəticədə « i n k i l a b c ı m u d a f ə ə v ə m u h a f ə z ə e t m ə q u ç u n , s i l a h l ı , k u v v ə m i z v a r d ı r » .

Musavatın Baqlı, zəbt etməyə hazırlaşıdqı, məzqyr firkənin turqə organında dərc edilmiş bir çək məkalələrdən qorulur. Xusən Qənçə gybernjasındaqı, hadisələr javaz-javaz qənizlənərəq qet-qədə daha qəniz dəjirə alıb Baqlıya jakınlasıdqı, zaman ajdın qorulur.

Fəkət hər iqi tərəf muharəbəni haman-haman martın 18-ndə bəsləmək istəyirdimi, jokmy—jykarı,da dediqlərimiz by məsələni həll etməjir. Bil'əqis bizcə 18 mart hadisəsi hər iqi tərəf üçün tez idi və bir dərcəyə kədər istər Əyri, istərsə musavat üçün qəzlənməz bir hadisə idi.

Dəfələrlə kejd etdijimiz qibi Əyri hər səjdən əvvəl izçiləri millətçi firkələrin nufyzyndan çikarmaqı lazıq bilirdi. By jolda muntəzəmən iz qorulur və muəjjən muvəffəkijjət əldə edilirdi. Amma hələ by iz kyrtarmamışdı, Əyri rəhbərlərinin mə'ryzələrindən ənləşildiqinə qərə, onlar Baqlıнын dört tərəfi qeridə kalmıq qəntililər oldygyny və heç olmazsa jakın qəntilər ilə ələkəyə qırməq lazıq qəldiqini qəzəlcəsinə nəzərə alırdılar.

Həmçinin rəhbərliq edən əəxlərin səhərdə bylynan dəznak əs-qər hissələrindən istifadə etməq fiqrində oldyqlarını, da quman etməq olmaz. Bolşeviqlər tərəfindən dəznak və es-erlərə kərsi, aparılan inadlı, mubərəzə belə bir fiqrin olmadıqını, isbat edir. Musavat firkəsi hakında isə Əyrimjanın öz nitkində qəstərdiqi qibi Əyri bəjjuq quzətlərə qədirdi. Misal üçün belə bir faktı qəturəlim: fevralın 24-də ceneral Talizinsqı bəzda olmaq uzrə musəlman divizjası, ərqani-hərbə Baqlıya qəçmuşdu. By ərqani-hərbə Talizinsqıdən başka bir musəlman olmadıqını, da jeri qəlmizqən kejd edəlim. İcraijjə Komitəsinin binaqzarlıqı ilə ərqan hərbi bütün hej'ət ilə vagzalda dytilymyzdy. Musəlmanlar İcraijjə Komitəsinin əmrini öz huyqlarına təcavuz hesab edərəq həjəcana qəlmizdilər. Əlbəttə ceneral Talizinsqının Baqlıda olması, əyri üçün kərkily idi. Bynynla belə byna bəkmajarak İcraijjə Komitəsi es-er Vəzirof ilə «Himmət» firkəsi uzvu doktor Nərimanovyn zəminliqı ilə Talizinsqını byrakmaya razı olmyzdy.

Bir neçə qundən sonra Vəzirof İcraijjə Komitəsinə belə bir ərzhal qəndərmizdi:

«Ceneral Talizinsqının fəalijjətini məs'yljətini əhdəmə almak və byndan belə ona zəmin olmaq istəmədqindən vermiz oldygym iltizəmanını, e'tibardan sakit hesab etməzi rəca edirəm».

By ərzihal Talizinsqının fəalijjətini yaxşıca qəstərir. Bynynla barabar Əyri ony azad byrakmışdı. Əqər əyri həquməti musavat ilə kət'i vryzməyə hazırlaşmada bylynsajdı, belə quzətlərə jer verməzdi. Muharəbə başlanan qun məscidlərdə musəlmanların qutləvi mitingləri olyb natiklər camaatı, çikizə çaqırdıqları, halda Nərimanovyn təzəbbusu ilə çaqırlımiz muzavərədə Əyrimjan məsələni sulh

və musaləmətlə həll etməq ygrynda var kuvvəsilə çalıəmagı, və'd etmədi. Zaymjanın butun fəalijjətində bə'zi vakt qəşqinliq dərəcəsinə kədər varan bir açılık, duzluq oldygyndan onyn by bəjanatını jalınlıq bir maneəvrə hesab etməq olmaz. Vyryzmanın başlanmasından bir neçə saat kabak Zaymjanın öz fiqrini qizlətməsilə heç bir əsas jok idi.

By dediqlərimiz Zyranın hələ vyryzma arzısında olmadıgını, və ancak hadisatın byny vadar etdiqini qəstərir.

Bizcə «musavat» firkəsinin rəhbərliq edici jadrozy da vyryzmanın 18 martdan başlanmasını qəzləməjirdi.

Əvvəlcə byny qəstərəlim qi, musavatın dajirələrdə olan kuvvələri vaktlı-vaktında zəhərə qətirilməmişdi. O qunə cən zəhərdə musavatın nizami əsqər hissəsi jok idi. Ancak gejri mutəzəqqil bəndələr var idi. Bynlar da qərunur çok vakt umymi rəhbərliq olmadan is qəzurlərmiz.

Heç olmazsa erməni milli zyrası, tərəfindən Tiflisə qəndərilmiş olan jykardı dediqimiz telegraf əsası ilə, musəlman milli komitəsi jakın qələcəqdə erməni kit'ələrinin zəhəri byrakıb qətməq imqanı, kəzanacaklarına ymydvar ola bilərdi. Erməni milli zyrası, erməni kit'ələrinin bitərəf kalacaklarına inandırmak istəjirdisə də laqin by səzlər musəlman əqsi-inkilabi rəhbərlərini rahat edə bilməzdi. Erməni kit'ələrinin Baqıdan çıkıb qətmələrini qəzləməq onlar uçun daha əl-verizli idi. By syrətlə mart hadisəsinin naqəhani və təbii zəqildə başlandıgını quman etməq olar.

Laqin by; o deməq dejildir qi, «musavat» firkəsi mart kırıgınlıqdan məs'yl dejildir. «Musavat» kırıgınlıq hazırlajır, və muharəbə başlandıkdə zərajitin imqan verdiqi kədər ona rəhbərliq edirdi. «Musavat» firkəsi öz sijasi programına qərə, musəlman fukərası, arasında sınıf idraqını tərəkki və inqizafı ələjhinə həmişə mubarəzə edirdi. O hər fürsətdən istifadə edərəq milli nifak və ədavəti zizirdirdi. İcraijjə Komitəsinin musəlmanlara ajid olan hər binaquzarlıqı, musəlman milli komitə rəhbərləri tərəfindən ciddi mukavəmətə oğrajırdı. «Musavat» firkəsinin fəalijjətinin by cihəti 3 aprel tarixli «Himmət» gəzetəsində hamıdan jakə, təsvir edilmişdir.

«Mə'lym oldygy uzrə milli hissijjat incə və zərif bir zəjdur. Byny bilərəq bəzkab dibi jaləjanlar sərvətdar—mulqədar və xanların sufrəsinin artıgınlıq jijenlər, millət səzlərilə ojnajarak, odly nitklər səjləjirdilər. By adamlardan bə'ziləri millətə əsla dəxli olmayan xırda zəjlərdən ətru zəhəri qəzib duqanları bağlatırlar və mejdanda miting kyarak odly nitklər səjləməqlə xalkı həjəcan və gələjana qətirirdilər».

Musəlman milli komitə rəhbərləri tərəfindən muntəzəm syrətdə aparılan təbligat, cur-bə-cur əhəmiyyətsiz zəjlər munasəbət ilə məs-cidlərdə səjlənən zəvinist nitklər elə bir vəzijjət və zərajit jaratmışdır qi, tokyzma labud olmyzdy. Bə'zi vakt olыр qi, silah əzu izlə-

məqə başlajır. Mart ayında Baqıda belə bir vakt qəlmizdi və onyn qəlməsində mukəssir ancak «musavat» idi.

Zyra tərəfindən hərbi əməlijjat difai idi. Çunku «musavat» gəlib qəlsəjdi Zyra həqumətinin jykıllamasından ilavə zəhər əhalisinin bəjuq kışmının cismani mevcydijjəti belə təhlüqə altında olardı. Zaymjanın jykardı misal qətiridijimiz mə'ryzəsində belə bir mə'nalı söz var:

«Mən kəfi syrətdə təqid edirəm qi, cavab verməsəjdiq ondan daha artıq kan təquləcəq idi. Əhalinin butun musəlman olmayan hissəsi kırı-lardı. Butun Zakafkasjada inkilab məhv olardı»*).

Baqıda Zyra həquməti ygrynda aparılan mubarəzənin əzu-əz-lujundə hajiz oldygy əhəmiyyətdən başka inkilabın umymi qədisinə də bəjuq tə'siri var idi. Baqı bir izci mərqəzi və Zakafkasjada jeqənə sənəje mərqəzi oldygyndan butun əlqədə Zyra həquməti uçun bir istinadqah olmalı idi. Baqı nefti butun Rysja əlçusundə inkilaba nicat verirdi və Baqınlı itirməq inkilab uçun saja hesabə qəlməz fəlaqətlərlə təhdid edirdi. Byny Fioletof zyranın 26 mart tarixli (qəhnə kajda) fevkəl'adə iclasında belə bəjan etmişdi:

«Jalınız məhəllində zyra həqumətini əldə saklamak və Zakafkasjada məhqəmləzdirməq namına dejil həmçinin Rysja inkilabına nicat verməq uçun çıkılda bylynmamız lazım idi. Çunku bəjuq neft sərvətlərinə malik olan Baqı butun Rysjanı gidalandırlar».

By syrətlə məsələ Zyra həqumətinin əzunu mudafə etməqdə, oktjabr inkilabının mudafə və muhafəzəsində idi.

Inkilabı Mudafə Komitəsinin verdiqi mə'lymata qərə mart hadisəsi belə vake' olmyzdy: martın 17-də (qəhnə kajda) «Evelina» paraxodına silahlı kuvvələr toplandıqı İcraijjə Komitəsinə bildirilir. Hərbi-Inkilab Komitəsi paraxodyn dajandırlması hakkında binaquzarlıq verərəq oraja kontrol dəstəsi qəndərir. Paraxoda jıgılanlar—musəlman divizjasının əsqər və zabıtləri imiz. Kontrol komisjasi onların janına qəldiqdə komisja uzvlərindən bə'ziləri həbs edilir, jerdə kalanlarına atəz açılır. Nəticədə bir neçə adam ölür və jaralanır. Hərbi Inkilab Komitəsi byny qərdüqdə silahların təslimini tələb edir. Musəlman və erməni milli zyraları numajəndələrinin vasitəçilijji ilə silah təslim edilir.

Martın 18-də zəhər tezdən zəhərin çok jərlərində musəlmanların mitingləri başlanaraq akzəm-çaqına can davam edir. Qunduz saat 4-də cur-bə-cur musəlman firkələri tərəfindən bir numajəndələr hej'əti qələrəq alınmış silahlı musəlman milli komitəsinə kajtarılması, xahiz edir. İcraijjə Komitəsi sədri Caparidze hej'ətin xahizini dinləjərəq tezliqlə Hərbi-Inkilab Komitəsinə qədəcəqini və silahların kajtarılmasında israr edəcəqini və'd edir. Saat 6-ja 15 dəkikə izləmiş

* «İzvestija» № 98 1918-nci il.

Caparidze Hərbi-Inkilab Komitəsi binasına qədər, fəkət məsələ muzaqərə edildiyi zaman Zamaxı jolynda və Tatarsqi quçədə Zyra əsqərlərinə qullə atılması xəbəri qədir. Həmçinin Kızııl Ordynyn atlı bəluqu və topxanasına hucym edildiyi xəbər verilir. By hadisələrdən dolaja Hərbi-Inkilab Komitəsi Caparidzenin məryzəsini muzaqərəyə köjmagı artıq hesab edir. Byna bakmajarak Caparidze numajəndələr həj'ətinin janına kajıdır, və inandırılır qi, atəmə jatır,lsa, silahlar kajtarılacakdyr. Hej'ət qyja by və'dlə kane olyr. Fəkət akzam saat 6 radələrində səhərin musəlman hissəsində sənqərlər kyryldygy və bir çok evlərin damından muntəzəm atəz açıldıgı, hakında İcraijje Komitəsinə mə'lymat verilir.

Musəlman əhalinin böjuq əqsərijjəti əlbəttə hucymda iztiraq etməmişdi. Laqin rəhbərlər əhalinin bir hissəsi arasındaqı çaxnaşma və korkydan istifadə edərək, ony mubarəzəyə cəlb edirdi.

Ajın 18-ndə qecə Syraxanıda kızııl-gvardjanın silahı əlindən alınaraq musavat əsqər kit'ələri ilə əvəz edilməmişdi. İrəli qunu təzqil edilməmiş olan İnkilabı Mudafəə komitəsi martın 19-nda kijamın ləgvi üçün tədbirlər qərməq məsələsini muzaqərə edərək toplardan sejrəq atəz açmaga kərar vermişdi. 3 qəmi irəli surulmuşdu. Səhərin bə'zi hissələrində top atəz açılması, səhərdə agla qəlməjən bir çaxnaşma jaratmışdı. Doktor Nərimanov ilə B. Arytjynovyn təzəbbusu ilə muzaqərat üçün Hərbi-Inkilab Komitəsinə numajəndələr qəlmışdi.

Numajəndələrə belə bir yltimatym e'lan edilməmişdi:

«Baql səhərinde Zyra həquməti əlejhinə açılmış olan hərbi əməlijjanın bilatə'xir dajandırlıması, tələb edirik. Bilatə'xir musəlləh karaylların qəturulmasını və sənqərlərin dağıdılması, tələb edirik».

Qələcəqdə belə çkızları, kabagı, almak üçün İnkilabı Mudafəə Komitəsi:

1) Açıkdan açığa və kejd və zərtsiz Baql işçi, əsqər və bəhrijjəlilər vəqilləri Zyra haqimijjətini kəbyl və təsdik etməq və onyn bütün bina-quzarlıklarına tabe' olmagı, tələb edir.

2) Dikaja divizja əqsi-inkilabçı, bir hərbi kuvvə oldygyndan Baql və onyn rəjonlarında kala bilməz. Jerdə kalan musəlman əsqər hissələri də erməni hissələri qibi səhərdən çkarkılmalı, ja inqi tamamilə işçi, əsqər və bəhrijjəlilər vəqilləri Zyrasına tabe' edilməlidurlər. Əhalinin bütün silahlanması işçi, əsqər və bəhrijjəlilər vəqilləri Zyrasının sijahtı, və kontroly altında oiməldyr.

3) Baqıdan Tiflisa və Baqıdan Petrovska kədər dəmir jol xəttinin tezliqlə açılması, jolynda tə'cili tədbirlər qərulmasını tələb edirik.

Jeni kajda ilə aprelin birində qunduz saat 3-cən by tələblərə «musavat» firkəsi ja da əhali, tərəfindən vəqəlatli başka bir təzqilatdan razılık almazsək İnkilabı Mudafəə Komitəsi musavatçılar tərəfindən başlanmış hərbi halın davam etməqdə hesab edəcəq və bütün nəticələrinin məs'yilijjətini də onların əhdəsinə atır.

Yltimatym musəlman təzqilatları, numajəndələri tərəfindən kəbyl edilməmişdi. Fəkət çkız gejrı-mutəzəqqil oldygyndan səhərdə atəzəmə hələ bir zaman davam edirdi.

Martın 20-ndə hərbi əməlijjanın dajandırlıması, uçun hər cür tədbirlər qərulmuşdu. Bə'zi dajirələrdə garət başlanmışdı. Nizansızlıqları jətirmək üçün Hərbi İnkilab Komitəsi ən ciddi tədbirlər qərməqə vədar olmyədy.

Numajəndələrlə muzaqərə zamanı Caparidze by kijamın «musavat» tərəfindən təzqil edildiyi və rəhbərliqi də ona maxsys oldygy hakında Hərbi İnkilab Komitəsinin əlində qifajət kədər mə'lymat oldygy ny bildirmişdi. İnkilabı Mudafəə Komitəsi uzvu es-er Saakjan bir es-er olmaq hesabılə bir çok məsələlərdə həmişə bəlzəviqlərin rə'jinə zəriq olmadığı, kejdə Baql Zyrasının mudafəəsində bütün demokratjanın vahid oldygy ny qəstərir. Musəlman numajəndələri yltimatyma e'tiraz etməjərək bütün musəlman əhalinin İnkilabı Mudafəə Komitəsi binaquzarlığına tabe olacağına əmin oldyklarını bəjan edirlər.

Uymijjələ İnkilabı Mudafəə Komitəsi tərəfindən verilən mə'lymat mart hadisələrini butunluqdə dogry təsvir edir. Hadisətdə iztiraq etmiş bir çok adamların verdiqi mə'lymat da byny təsdik edir. Misal üçün Həmid Syltanovyn jazdığı, byrada kejd edəlim:

«Baql, byrzyazja, həmişə həquməti gəsb etməjə çağırıldı. Asan kazanc joly axtaran ən xylikan unsurlərdən toplanmış əsqərlərə ciddi təlim verilməqə bəzəndığı, zamandan by məsələ lap əzqar oldy. Fəkət Kızııl Gvardjanın varlığı, əsqərlərə təlim verilməsinə mane olyr, ona qərə də onları yzak bir dajirəyə qəndərdilər. 1918-nci il martın 14-ndə əsqərlərin birinci dəstəsi 19-ncy qərpudən qəndərilmişdi. Bir kızııl əsqər by xusysda bəz ərqani-hərbə mə'lymat verir. O da bilatə'xir bir məs'yilijjətli əməqdəzi, oraja qəndərir. Məzqyr məs'yl əməqdəz qərpujə toplananlardan qim oldyklarını, sordykda cavabında kyryyn qullə alır. Biz onların mukəbilinə silah ilə çkmaga məcbyr oldyk. Pylemjoqlardan atəz açıldı. Bir saat vyryzmadan sonra onların çokynyn silahını, aldık, jerdə kalanları, kaçıb səhərə dağıldılar».

Ertəsi qunu səhər tezdən byrzyazja tə'cili iclas çağırıldı. İclasda Azyrbəjovlar, Əsədyllajevlər, Topçubazev, Rəsylyzadə və sajiroləri iztiraq edərək alınmış silahların kajtarılması, Zyradan yltimatym əqlində tələb etməqə kərar verdilər.

Qunduz saat 2-də Nərimanın mənzilində bir musavərə çağırıldı. Orada Stepan Zaymjan ilə Rəsylyzadə da iztiraq edirdi. Zəxsən mən də orada var idim. Musavərə silahları «Himmət» firkəsi vasitəsi ilə musəlmanlara kajtarmaga kərar verdi. «Musavat» firkəsi rəhbəri Məhəmməd Əmin Rəsylyzadə dəxi byna razı oldy. Fəkət hejhat; iclasdan iqi saat qəcməmiş kydyrmyz byrzyazja tərəfindən Zyra və Kızııl Ordı ərqani-hərbə üzərinə provokasja qullələri atıldı.

Aktıma aksam saat 6 radələrində başlanaraq başlıca olaraq bazar, sabik Nikolajevski və içəri Zəhərdən atılırdı. Əmək sarajı yanında daşdan sənəqər kirmiz və oradan dəxi qullu atılırdılar.

Əqsi-inkilab çkılzına başlıca olaraq Səfərliev və sajrləri rəhbəriq edirdilər. Baz ərqani-hərb «İsmailijə» binasında idi. Dava 3 qun davam etdi. Dəhətlər tərəndi» *).

Zyra tərəfindən təzqil edilmiz və butun dəjirələriq izçilərindən ibarət olan kızılgvardija özu mülqədar və byrzyazjanın əqsi-inkilab çkılzını təsvijə edə bilməqdən aciz idi. Ona qərə Zyra zəhərdə olan qaznak əsqəri kit'ələrindən istifadə etməqə məcbyr oldy. Heç zühəsiz erməni kit'ələrində olan izçi və qantlilər səmimi syrətdə Zyra həqumətini əqsi-inkilabdan mudafə edirdilər. Amma byrzya və xlrda byrzya unsurlər, xusysən zabitlər vətəndəz muhərabəsini milli kılıqına çevirməyə çalırdılar.

Inkilabı Mudafəə Komitəsi bulletenində by xusys açık və ajdın qəstərilir:

«Kejd etməq lazımdyr qı, sulh isinə hamıdan artıq zərər vyranlar bir gryp muftəxor, cinəjtəqarlar idi. Byınlar dikkətləri jandırdırmaq üçün atızma salırdılar. Ejni zamanda muftəxor bandaçılar evləri jandırdır, dinc əhaliyə hucym edir, duqanları jarır, təksirsiz adamları öldürurdular. Çirqin, kan içici, alçak, muftəxor—vəhsilər mejdana çkarak səhər tezdən kətl və garət təzqil etdilər. Zyra həquməti indi də butun dikkətini ejni alçak duzməni olan muftəxor sojgynçy, garətqərlərə verməqə məcbyr oldy. İcbari kərarlar verildi, dinc əhaliyə muhafəzə etməq üçün karavyllar kolyldy, garətqərlər ilə amansız mubarəzə üçün likilabı Mudafəə Komitəsi tərəfindən xusysi dəstələr təzqil edildi. Cinəjtə jerində dytylmyz bir neçə garətqər qullələndi. Həmin mubarəzə hələ də davam edir. Inkilabı Mudafəə Komitəsi alçak garətqərlər ilə mubarəzə üçün amansız tədbirlər qərməz» *).

By garətqərlərin qimlər oldygy ny anlamak çətin dejidur. «Himmət» qəzetəsinin əzğıtdə qəstərilən məkalə və xəbərləri Mart hadisələrini qifajət kədər ləkəndirdilər. Məzqyr qəzetənin 36-cı numrəsində belə bir məkalə dərc edilmizdi.

«Biz özümüzü heç bir zaman aldatmamızız və aldatmajırız. Əvvəlcə sijasi mahijjətdə olan mubarəzənin axırda milli rənq aldığını qəzələcəsinə bilirik. Nə-inqi bilməq, hətta əlimizdə subytlarımız vadyr; və lazım qələn zaman haman subytlar ilə Zyra həqumətinə öz səzumuzu deyəcəqiz. Ona qərə, musəlmanlar belə quman etməsinlər qı, biz özümüzü aldadırız. Xəjir. Biz bolşeviqliqimizdə haki kalmakla barəbar, ejni zamanda da musəlman fukərəsinin nahak təqulmuş kamının hədər qətməsinə izin verməriz. Musəlmanlar hakkında rəva qə-

*) Hamid Sultanol. Xatirat. Azərbaycan firkə tarixi arxivi. Əl Jazısı.

**) «İzvestiya» № 63, səhifə 3.

rulmuş butun alçak və çirqin hərəqətləri ajdınlaşdırmaq jolynda var kuvvə-mizlə çalızacaqız. Belə çirqin və alçak hərəqətlər jalıqız musəlmanlar dejid. hətta bolşeviqlərin də hakkında rəva qərulmuşdu.

By munasəbatlı N. Nərimanof joldəz Zaymjan joldəza bir məqtyb jazmızdyr. cavabını qəzləjiriz».

Nərimanovyn by məkalədə kejd olynan məqtyby və həmçinin Zyra numajəndələrinin cavabı «Hummət»in 37-nci numrəsində dərc edilmizdi.

«Joldəzlar.

Zəhərdə kalmız musəlmanlar öz səhvlərini anlamız və Zyra həqumətini səmimi syrətdə kəbyl etmişlərdur. Ancak onları nifrətləndiren bydyr qı, sijasi mubarəzə milli rənq aldı və by hadisələr Zyra həqumətini qələndirəraq kara qolqə saldı. Ən jakın zamanda by kara qələni izalə edib ləqəni silməsəniz, Zyra həquməti və bolşevizm idejasi byrada möh-qəmləşib davam edə bilməjəcəqdur. Əzunuzə məlym oldygy uzrə silah qucu ilə alqınmız həqumət xalk qutlələri arasında nufyz və e tibara maliq olmazsa, yzy n muddət davam edə bilməz. Ona qərə, var kuvvə-mizlə çalızaraq mubarəzəyə milli rənq vermiz olan «kara kuvvə»lərin Zyra həqumətinə əsla dəxli olmadığını əhaliyə anlatmalı, və hiss etdirməlisiniz. Kara kuvvələrlə açık muharəbə e'lan etmiş oldygy nyz səzdə jok, izdə qəstərməli, ja da jandırdırmaşınız. Mən sizə səz verirəm qı, zəhərdə musəlman əhaliyə tərəfindən Zyra həqumətinə heç bir təhlüqə jokdyr. Musəlmanlar səmimi syrətdə Zyra həqumətini kəbyl və təsdik etmiş və sulh istəjirlər. Hələ by da əzdyr. Əhalə özu qəntlərə adamlar qəndərəraq qəntlilər sulh və musələmətə çagırır.

Byna bakmajarak kara kuvvələr hələ jenə də musəlmanlara hucym etməqdən əl çəqməq istəməjirlər. By qunlərdə Zyra həquməti özünü haman kara və alçak kuvvələrə qəstərməzə, mən və mənimlə barəbar butun sosjalist joldəzların həqumatdən çəqiləcəqiz.

Musəlmanların jaralanmız kəlbina mımqun olan kədər tezliqlə muələcə etməq üçün mənim səzlərimə dikkət vermənizi rəca edirəm».

Nərimanov joldəzın by məqtybyna cavabən Zaymjan və Caparidze joldəzlar by məsələnin musəlman sosjalistlər ilə bir jerdə muzaqərəyə kojylmasını təqlif etmişdilər.

İclas təj'in edilmizdi.

«Hummət» və musəlman sosjial-revoljysjonerlərin umajəndələri Zaymjan və Caparidze joldəzlar ilə birliqdə by məsələni muzaqərə edirlər.

Verilən syallara cavabən Zaymjan joldəz dejid qı:

«Kara kuvvələrə muharəbə e'lan edilmizdir. Amma hal-hazırda bizi dağıstanlıların hucymy çəqindirir. Ejni zamanda biz var kuvvə-mizlə çalızırız qı, Zyra həquməti öz ədalətini qəstərsin. Ən jakın zaman musəlmanlar byny qərer və hiss edərlər. Əmin olynuz qı, Zyra həqumətini kəbyl etmiş musəlmanların hukykyna təcavuz etməqə qimsə cəsərat edəməz. Onları mudafə etməq üçün Zyra həqumətinin əlində kuvvə vadyr».

Caparidze dejid:

«Mən öz tərəfindən Zaymjan joldəzın səzlərini təsdiklə bəjan edirəm qı, əqər musəlmanların mənə inandıqlarını, jəkin etmiş olsajdı, butun

islərini byrakıb musəlman hissəsində asajis bərpası, isini öz öhdəmə alardım».

Musəlman sosialistləri:

«Biz Caparidze joldaşın by isı cur'ətlə öz öhdəsinə alması, rəca edir və musəlmanlar arasında Caparidzenin nufyza maliq oldyguny açkcasına bildiririz».

Vəzijjət və zərajit bolşeviqləri musavatın əqsi-inkilab çkızıl əlejhinə mubarəzədə «daznaksutun» firkəsindən istifadə etməqə məcbyr edirdi. Amma onlar öz jol joldaşları barəsində heç də səhv etməjir və onlara karzı munasəbətlerini qizləməjirdilər. Baqı, bolşeviq təşqilatının gəzətəsində by barədə belə bir zəj jazılınızdı:

«Firkə üçün Oktjabr inkilabından sonra vucyda qəlmiz obzektif zərajit səjəsində və Turqijə karkysy ilə əlakədar olarık byrzya rəhbərlərin sybzektif arzularına bakmajarak firkə Rysya inkilabı məksədlərinə xidmət edir.

Elə bir zərajit vucyda qəlmizdur qı, rəhbərlər ja Zyra həquməti ilə əl-bir isləməli, ja da qutlə uzərində nufyz və tə'sirlərini itirməlidurlər. Ona qərə də rəhbərlər sazı ədirilər.

Laqın by saat Zyra həquməti «Daznaksutun» firkəsinə arkalanırsa zərajit sabah qəsqin bir syrətdə dəjizə bilər—o zaman məzqyr firkə jənə də kabakqı, qibi proletar inkilabı əlejhinə barızmaz mubarəzə aparacakdyr. Ona qərə əqsi-inkilab ilə mubarəzədə «Daznaksutunun» hal-hazırda bizim üçün son dərəcə kımətli olan jardımlıq rədd etməqlə barabar, jənə də biz tarixi qələcəqi nəzərdən kaçırmamalı, məzqyr firkənin milli mahijjətini ynytmamalı, və fürsətdən (bizim üçün əlverişli vaktıdan) istifadə edərək erməni qutlələrini irtica'çı rəhbərlərin nufyz və tə'sirindən azad etməq üçün var kuvvəmiz ilə çalışmalıız»^{*)}.

«Həmid Syltanof öz xatiratında pəq haklı olarık qəstərir qı, bizim səhvimiz byrzyazja ilə kət'i sytərdə hesab çəqib kyrtarmadıqımızda, jə'ni nə erməni, nə də musəlman əqsi-inkilab kuvvəsini tərqı-silah etdirmədiqimizdədur. Bizi by məsələdə təksirləndirməq olardı, amma dörd byrastdyr qı, biz özümüz çək azık. Haqimijjəti ələ almaga müvəffək oldyksa qumumuz kuvvəmiz səjəsində dejil, bəlqə inad və cəsərimiz səjəsində aldık».

Musəlman komitəsinin rəhbərləri və musəlman byrzyazjası numajəndələrinin çoky kaçırdılar. Cur-bə-cur dajirələrin musəlman əhalsı mevcyd həqumətə tabe olmaga razı olmyzdy. Zyra həqumətinin gələbəsi muqəmməl idi. Zəhərdə olan firkələrin hamısı Zyra və İcracijjə Komitəsinə etimadlarını, bəjan və jardımlarını və'd edirdilər. Hətta menşeviqlərin rəhbəri Tiflisə çəqdiqı bir telegrafında menşeviq firkəsi «əqsi-inkilabla mubarəzədə zyraja aktiv jardımlıq qəstərməq özünə bərc bilmiz və bilməqdədur» demizdi. Telegraf sahtı, Ajollo Zyraja aktiv jardımlıq qəstəməqi menşeviqlərin əzləri üçün bərc hesab etmiz oldyklarını, iddia etməqdə mubaləgə qəstərir. Amma by

^{*)} «Bağınsqı Raboci» № 70 1918-ncl il.

telegrafın əhəmiyyəti əhalının hadisata munasəbətini təsvir etməsindədur.

Menşeviq gəzətəsinin mart hadisələrindən sonraqı birinci nəm-rəsində hadisətdən bəhs edən butun məkalələr bynların qıyja sırf milli mahijjətdə oldyguny tə'qidlə qəstəriridilər. By cur tə'qid hətta es-erləri belə həjəcana qətfirmizdi və es-er rəhbərlərindən birisi olan Ymansqı mə'dən zavod komitələri konferansının iclasında demizdi qı, Zakkafkasja zərajiti içərisində es-erlər ilə menşeviqlərin joly bir dejildur. «Çunqu hər mudaraçılıqın da bir həddi-intihası vardyr». «Daznaksutun» numajəndəsi Zarafjan menşeviqlərdən muəjjən cavab tələb edirdi. Demokratıj təərəfdardırlar, joksə onyn əlejhinədurilər? «Hələliq menşeviqlərin fəalijjəti demokratja mənafei təərəfdarı oldyklarını qəstərməjir. Onlar dejirlər bizdə vətəndaş muharəbəsi dejil, milli kırgın olmyzdyr». Karınjan əz nitkində qəstərir qı, byrzyazja «dərəbəjlərin muhasərəsi altında bylyndykca» Zyraja husni-rəgəbət qəstərir.

Baqı hadisələri hakkında es-er firkəsinin Tiflis təşqilatı organının mutaləəsi ajrıca dikkətlərə lajkdyr. Tiflisdə çkkan «Znamja Tryda» jazır qı:

«Baqı hadisələrinin butun təfsilatı, hələ bizə mə'lym dejildur, amma bizə mə'lymdyr qı, Baqı bolşeviqləri mutəəqqil nəft sənajeti işçilərinə istinad edirlər. Oradaqı bolşeviqlər heç də əzlərinə jakın olan sajjir sıjasi və ictimai təşqilatlara karzı qəsqin təcavuzqaranə mevk'e dytmajırlar. Hətta onlar ilə əl-ələ verib çaltırlar ... Ona qərə biz bolşeviqlər sırastından hesab edilməqdən karkmajarak by mubarəzədə irtica'çı ittihadısların əlejhində, musavatın əlejhində oldygunmyzy və Zərk usılyly sosialistlər ilə bizim jolymyz bir olmadıqlıqı açkdan açığa bəjan edirik».^{*)}

Butun kuvvələrin by syrətlə Zyra ətrafına toplazmasıının səbəbi mə'lymdyr. Musəlman olmajan byrzyazja və xırda byrzyazja unsurləri turqlər və onların pizdarı olan «mysavat» əlejhinə mubarəzədə Zyranı, rys dəvlət numajəndəsi qərməq istəjirdilər. Fəket by məsələ heç də Mart hadisələrinin mahijjətini muəjjən etməz. Hər çənd Zyra rəhbərləri «musavat» əlejhinə mubarəzədə müvəkkəti olarık musəlman olmajan grypların millətçi unsurlərindən istifadə etməjə məcbyr oldylarsa da, laqın onlar internasionalizm jolyndan çkkmajırdılar.

Inkilabı Mudafəə Komitəsi erməni əsqər kit'ələrindən istifadə etməjə məcbyr idilər. Onlar da by mubarəzəjə milli mubarəzə rənqi verməqdən çəqinməjirdilər. Zyra rəhbərləri by halı bilib nəzərə almızdılar. Obzektif syrətdə Baqıda inkilab mubarəzəsi labuddən bir kədər milli mubarəzə rənqi almalı idi. Laqın əlbəttə byndan elə nəticə çkkmak olmaz qı, Baqıda inkilab, əqsi-inkilab karzısında təslim olmalı idi.

^{*)} «Znamja Tryda» № 58 1918-ncl il.

16 maj tarixli mə'ryzəsində Zaymjan demizdi qi:

«Kafkasjada heç vaxtlə milli rəngsiz vətəndəz muharəbəsi mumiqun dejildir. Laqin byndan elə nəticə çikarmak olmaz qi, inkilabdan bilmərrə əl çəqməq lazımdyr. Ancak by ədavəti dogyran zərājiti junqulləsdirməqə çalınmak lazımdyr».

«Dəznaksutun» firkəsinin nüfuzy altında olan erməni əsqər kit'ələri zyra tərəfindən «musavat» əqsi-inkilabı əlejhinə aparılan mubarəzəyə milli ryh daxil etdilər. Bə'zən hətta tez-tez musəlman əməqçilərini qullələjirmisələr. Heç bir təksiri olmayan bir çok Iran jok-sylları məhv olmyzdy. By hal Baqınnın mubarəzə tarixində ələmnəq bir hadisədur. Laqin byna bakmajarak heç zühəsiz 18 Mart muharəbəsi əslində milli dejil, vətəndəz muharəbəsi idi.

Mə'lym səbəblərə qərə hadisat devrində bir kədər zəzginlik və düzqunluq qəstərmiz olan «Hummət» gəzetəsi jenə də hər halda hadisənin sijasi mahijjətdə oldygyuny kejd edir. Məzqyr gəzetə hadisə hakkında belə jazmıçdı:

«Əvvəlcə sijasi mahijjətdə olan hadisənin axırda milli rəng aldığını qəzəlcəsinə bilirik. Nə-inqi bilirik, hətta əlimizdə subytlarımız vardyr və lazım olan vaktında by subytları əldə dytarak Zyra həqumətinə öz səzumuzu dejəcəqiz».)

Bölzeviqlər dəznək əsqər kit'ələrindən istifadə etdiqlərini heç bir zaman qizləməjirdilər. Fəket Baqıda Zyra həqumətinin butun sonraq sijasəti bölzeviqlərin es-er və dəznaklardan istifadə etməqlə barabar, ejni zamanda umymijjətlə məzqyr firkələrin əlejhinə və xusysən millətçiliq mukabilinə mubarəzəni davam etdirdiqlərini qifajət dərcədə isbat edir.

«Ləçi vəqilləri Zyrasınıni Əxbarı» adlı gəzetənin 12 aprel tarixli numrəsində belə bir zəj okyryz:

«Vətəndəz muharəbəsinə öz tamah və cinəjətaranə məksədləri üçün istifadə edərəq ony milli muharəbəyə, zəhərin Avropa hissəsinin musəlman hissəsi əlejhinə muharəbəsinə dəndərib öz silahını həmçinin məzlym, məhqym musəlman fukərasının da uzərinə çevirməqə çalınan provokator unsurlərin kara fəalijjəti musəlman fukərasına çok fəlaqətlər jaradıb, onlardan bir çok qunahsız kyrbanlar apardı, bir çoklarını jyrdsyz jyvəstz kojdy, var-jokları əllərindən çikdi».

Qurcu menzeviqlərinin jardımlı ilə iz qərən millətçi firkələrin çokdan bəri aparmakda oldyqları insanijjətə zidd təbligatın nəticəsində Zakafkasjada vəzijjət belə idi. Inkilab istər-istəməz by qeçidi qeçməli idi. Byrası Zyranın təksiri dejil, zəryri bir faceə idi.

Mart hadisəsindən əvvəl də həqumət Zyranın əlində idi. Baqıda rəsmi syrətdə by həqumətin inqarı iddiasında olan elə bir təzqilat jok

idi. Ona qərə muharəbə təzəbbusunu öz əlinə almak üçün Zyranın elə bir əsası jok idi. Bilxassə qi, 1918-nci ilin birinci ayları istər musəlman, istərə erməni izçilər arasında inkilabçı, proletar firkəsinə bəjuq gələ-hələr vermizdilər.

«Baqınsqi Raboçi» gəzetəsinin dediqinə qərə hadisat ərəfəsində İcrəijjə Komitəsində musəlman komitəsinin tələbləri muzaqərə edilirmiz və İcrəijjə Komitəsi uzvlərindən bir çokları daha quzəzətə qetmə-qə mejl qəstərmiz. Fəket hadisat isbat etdi qi, səz quzəzətdə dejil, umymijjətlə Zyranın mevcyd olyb olmasındayr. Əqər Zyra həquməti tamamilə həqumət iddiasında olan «musavat» firkəsinə versəjdi, jenə də kan təqulməsinin nə inqi karəstə alınmazdı, hətta bil'əqis, daha çok kan təqulərdi. Byrada olan milli nifak və ədavət sijəsində o kədər silahlı erməni kuvvasi bitərəf kala bilməz və muharəbə labuddən sırf milli muharəbə əzqli alardı. Zaymjan pəq haklı olaraq qəstərmizdi qi, musavatın çikizini jalınz Zyra həquməti ən az kyrban ilə jətərə bildi.

XVII

Baqıda çalınmış olan gələbə heç də umymijjətlə əqsi-inkilabın təsvijəsi deməq dejildi. Musavatın bəzilə kuvvələrinə zərə tokynmamız, firkənin butun rəhbərləri sag-salamat və azad kalmıçdırlar. Hələ kabakda ziddətli vyryzmalar olacağıni bölzeviqlər qəzəlcəsinə bilirdilər və jakın hadisələr by qibi kərkynyn əsaslı oldygyuny isbat etdilər. Byndan ilavə jykarıda dejildiqi qibi 1918-nci ilin birinci aylarında musəlman əçiləri və jakın qəntlər arasında qeniz syrətdə aparılmakda olan fəalijjət labuddən bir kədər ləngə düzməli olyrdy.

Bynynda barabar çalınmış gələbə Azərbaycan inkilabı tarixində jeni səhifələr açmıçdı. Aprel ajına can Zyra həquməti fe'lən rəsmi bir həqumət olyb byrzyazja kyrylyzyny əsaslarına əl vyrmajrdı. Bölzeviqlər Zakafkasjanın xusysijjətini nəzərə alıb, çok dikkətli və ehtijətaranə iz apardıqlarından birdən-birə bəjuq təzəbbuslərə qədə bilməjirdilər. Onlar pəq haklı olaraq nəzərə almıçdırlar qi, iktisadi dəjizçiliq jolynda atılan hər addım və xusysi mulqijjət əsaslarına əl vyrmak musəlmanların qeridə kalmış qutlələri arasında janlız təsəvvurat və mulahəzə dogyra bilər və təcəvuzqaranə hərəqətlərə səbəb ola bilər. Musavatın çikizindən sonra daha kabakqı ehtijətarlık və sərhəsablük artıç idi. İndi byrzyazja əlejhinə mubarəzədə Zyranın və Zyra həqumətinin jart jolda dajana bilmədiqləri və dajannamalı oldyqlarında heç qəsin, hətta qeridə kalmış musəlman qutlələrinin də zühəsi kalmamıçdı. Bil'əqis Mart hadisələrinin həkiki mahijjətini qeniz qutlələrə isbat etməq üçün byrzyazjanı əzməq və məzlym qutlələrə jardımlı qəstərməq jolynda bir çok kət'i tədbirlər qərməq lazım idi. «Izvestija»nın 17 aprel tarixli numrəsində bəz məkalə salıdı, da by halı kejdələ dejir qi:

*) «Hummət» №36. 1918-nci il.

«İndi, müvəffəkiyyətə mubarəzə apara bilməq üçün kət'i səsialist siyasəti lazımdır. Neft sənajeni nizam və kaidaja salmaq üçün müəlifian islər qurulmalıdır. Öz əməl və hərəqətləri ilə islərin qedisini pozan sənajecilərə karət kət'i tədbirlər qərməq lazımdır... Byny etməq bizim borcymyz və vəzifəmizdir».

Mart müzəffəriyyəti Zyranı qəniə səsializm kyrylyzy jolyna çikardı. Zyra sənif mubarəzəsi prinsipi e'lan etdi.

Mart hadisələrinin sijasi mahiyyətdə oldygyny Tiflis höqumətinin Baqı Zyrası ilə rəftar və munasəbatı, hamıdan yaxşı təsvir və isbat edir.

Zakafkasja höqumətinin 16 aprel 1918-nci il tarixli iclasında Baqı məsələsi muzaqərə edilir.

Sədr Qəncədən Xasmahəmmədov və Cə'fərovdan bir telegraf alınmış oldygyny xəbər verir. Telegraf sahıbları bildirirlər qı, Baqıda bolşeviqlərin ələjhinə təcavuzqaranə tədbirlər qərmədiqi üçün höqumətin ələjhinə müsəlmanlar arasında təbligat aparılır.

Qəncə mulqədarları «təcavuzqaranə tədbir» tələb edirdilər, çünqı Baqı Zyrasını əzləri üçün bəjuq bir təhluqə hesab edirdilər. Onlar xusysən gybernijada davam edən qəntli nizamsızlıqları ilə əlakədar olarık Zyradan korkyrdylar. Menşeviq-musavatçılar höquməti əlbəttə o saat jardıma kosdylar və belə bir kərardad çikardılar:

a—Hərbijə və daxilijə nazirlərinə Baqını zəbt etməq joly ilə Baqı hadisələrini tezliqlə ləgv etmələri təqlif edilsin.

b—İstənilən əsqər ləvazımı qəndərisin».

İqı qundən sonra Zakafkasja höquməti bir daha «Baqı məsələsinə» kajıtmadı, lazımı qərmüşdü.

«Xan-xojsqi mə'ryzəsində qəstərir qı, Baqı hadisələri, qəncə gybernijasını hər jerində muzaqərə edilir və çikarılan kət'namaların hamısında turq ordysynın Baqıja bırakılmasını tələb edən bir maddə vardır. Höqumət Baqı məsələsini təsvijə etməyə müvəffək olmasa Qəncə gybernijası müsəlmanların by tələhinə əməl etməq lazımı qələcəqdur. Bir də Xan-Xojsqi xəbər verir qı, «Hacı-Kəhvılda dvtılmvə 13 casysyn verdiqi mə'lymat bolşeviqlərin qəniə əməlijiat fiqrində oldyklarını qəstərir. Ona qərə tezliqlə by məsələni kyrtarmak lazımdır... Baqı məsələsi cümhyriyyə üçün əlum—dirim məsələsidir».

Byny da kejd ədəlim qı, Xan-Xojsqinin mə'ryzəsində əsla erməni korkysyndən bəhs edilməjərəq jaltınz bolşeviqlərin planı ziqr olynır. Qəncə mulqədarları, Zakafkasja höqumətindəqi dostları ilə komedi ojnamak istəməjərəq hər zəjjin öz adını açık demizdilər. Menşeviqlər Qəncə dərəbəjlərinin tələblərinə tam husni-rəğbət və təvəccuh qəstərmizdilər və höqumət muttəhidirrə'j olarık belə kərar vermizdi:

«Hərbijə nazirinə əmr edilsin qı, Baqıja qəndəriməli olan əsqər kit'ələri majın birində jola duzsunlar. İmcan var isə jeni təzqi edilmis alman kit'ələrinə də silah verib qəndərisin. Həmçinin iqi aeroplan qən-

dərisin. Malijə naziri höqumətin 21 mart tarixli kərarilə izin verilmiş olan jerdə kalan 300.000 manatı əsqəri dəstə nəcəliqinə versin».

Tiflis höqumətinin qərdüqu tədbirlər hələ bynyyla kyrtarmajır, ancak by barədə hələ əzağıda bəhs olynacakdyr. Jaltınz byny iləvə ədəlim qı, kapalı iclaslarda komedi ojnamak lazımı qələmədiqindən qurcu menşeviqləri ilə Qəncə mulqədarları, açıkdən açığa Zyra höqumət-ələjhinə və Mart hadisəsindən sonra kət'i syrətdə əzqara çikmiş olan istikbal ələjhinə mubarəzədən bəhs edirdilər. Tiflis es-erlərinin organı, by dəfə çök dogry olarık qəstərir qı: Zakafkasja höquməti Zakafkasjada Turqijə acentlərinin höqumfərməlik etdiqləri və kət'i syrətdə Zakafkasja höqumətinə tabe' olmaq istəməjən əjələtlərin ələjhinə mubarəzə etməqi htc də lazımı qərməjirdi. O əjələtlərd ərası qşilməjən milli kırıqlına karət, Tiflis höqumət başçıları, heç də ciddi bir tədbir qərməjirdilər. Amma Baqı Qəncə dərəbəjlərinin əli ilə «nizam və əsajə bərpa etməqə» çalırdılar.

Zakafkasja höqumətinin cirqın hərəqəti hətta sag es-erləri də açıkdən rımdı. Xusysən by firkənin Baqı təzqiilatının organı, Tiflis höqumət və sejminə çök siddətli hucym edirdi. By gəzətə jazır qı:

«Myrdar bir bataklıkdən ibarət olan sejm öz zərərli byxarları ilə artıq qutlənı osandırmışdyr. Alınan mə'lymata qərə, qutla ərasında həjəcan və hərəqət başlanmışdyr. Baqı Zyrasının isəti qıçlı bir inkilabi mubarəzə prozektory qibi qutlənın idarəqını isikləndirmişdyr. Tiflisdəqi hərəqət Ramisvili, Qeçqəqori cənəblarının Rəsylzadə və Xan-Xojsqi ilə koalijiası, sijasətinin iflasını qəstərirən bir yaxşı əlamət dejidir».

Es-erlərin rəhbərləri Ymansqi o kədər yzak qədir qı, Zakafkasjada kuvvələri bir jərə toplamak təzəbbusunu Baqı Zyrasının öz əlinə almasını təqlif edir. Tiflisdəqi həjəcanlar və işçi vəqilləri Zyrasının sejmin kərardadına karət, çikməsindən bəhslə Ymansqi belə bir syal verir:

«By dəjjəliqindən istifadə etməmizin vaktı çatmamışmı? Vakt dejidmi Baqı Zyrası, butun zyraları, tezliqlə kyryltaja jıqlıb səzləməjə və sejm kərgasından tavys lələqlərini qəqib çikarmıya çağırstın?».

Es-erlər qec baza duzmüşdülər. Onların 1918-nci il aprel ayında dediqlərini, bolşeviqlər, xusysən Zaymjan, hələ 1917-nci il nojəbr ayında xəbər vermizdilər.

Ancak by firkənin qurcu menşeviqləri mudaraçılığından narazı. İlgına jaltınz bircə səbəb: Zakafkasja höquməti Antanta imperjalizminin kycagına dejidil, Almanja-Turqijə imperjalizmi kycagına atılmasın idi. Özünü koalijija və imperjalizm duzmanı qəstərirən jalançılar birinci imqandan istifadə edərəq təpəsi üstündə Antanta imperjalizminin kycagına atıldılar.

1919-ncy ildə «musavat» firkəsi Azərbajcanda höqumət başında olan zaman Mart hadisələrini tədkik və təhkik etməq üçün höqumət tərəfindən xusysi bir istintak komisjasi təzqiil edilmizdi. Bə'zi sahıdları, verdiqi mə'lymat ilə tanış oldyk. Amma bynların hamısı o kədər mə'

nasız, məzmysyzydyr qi, hətta musavatçılar belə by komisjanın materjalını nəzr etməqi mümqun qərməmişdilər.

Mart hadisəsinin il dənümü munasəbəti ilə həqumət gəzetəsi olan «Azərbaycan»da by hadisələrə dəjir bir neçə məkalə jazılmışdı. Bəz məkaləsi hələ bir kədər özünü saklajarak vukarlı, ryhda jazılmışdı və muəllif bojnyna alır qi:

«Bağıda Mart hadisəsi, bizim bolşeviq ordymyzın musəlləh çıktığı, ideja e'tibarı ilə ictimai təbəddulat mahijjətində idi. laqin fe'lən musəlman qutləsi əlejhinə bir çıktığı idi».

Məkalə əzağıdağı maraklı, cümlə ilə kyrtarı:

«Sijasi ərajitin cərajınından dolajı, by kanalı, əlavda bolşeviqlər ilə daznakların məksədləri birlədi və onyn həjata qəcirilməsi butun Azərbaycanın, bələq də Qurcustanı, da varlığını, təhdid edirdi».

«Varlık» qəlməsi heç vəchlə Qurcustanı, təhdid edən təhluqə səhbəti ilə duz qəlməjir. Qurcustanı, təhdid edən bir təhluqə vardısa, o da jalınız qurcu byrzyazjasının həquməti üçün idi. Qurcu xalkının varlığına isə heç bir korky jok idi. Qərunur məkalə sahtı, sözünün bəz əjağı, bir jərə toplaja bilməmişdur.

Laqin bəz məkalədə zahiri bir məntik qəulsə belə jerdə kalanları, sajtıklamak tə'siri byrakır. «Jakın qəçmişdən» sərləvhəli məkalədə apaçık ermənilərə saldırmak və hucymdan bəzka belə gəribə zəjlərə də təsaduf ediriz:

«Sosjalitlər bajragı altında Zyraja qəçmiş olan daznak Zaymjan, Sako Saakjan və Araqeljan musəlman işçilərin Zyra hej'ətinə kəbylyna hər vəchlə mumanəət etməqə çalırdılar. Mə'dən və zavodlarda Kızıl Ordy təzqil edilmişdi. Oraja ermənilər də jazılırdı, rylar da musəlmanlar da, amma musəlmanları, kəbyl etməjirdilər. Kızıl—Ordy deməq olar qi, bəzdan əjaga ermənilərdən ibarət idi və bəzında cəllad Avaqjan dyryrdy».

Bir neçə sətr əzağıda məkalə sahtı, Kızıl-Ordyda musəlman olmadığını, jazdığını, nyntarak, qyja bolşeviq əsqərlərinin musəlmanlara hucymyndan bəhslə by cümləni də artırı: «Fəket xəzbaxtanə rys və tatar Kızıl Gvardjalıları, qəlib jetizəraq by adamları, xilas edirlər». Madam qi, tatar əsqərləri musəlmanlara hucym edən dəstəni kova bilirdilər, deməq Kızıl Gvardjalılar arasında tatarlar var idi, həm də az dejildi.

Jənə məzqyr məkalənin diqər bir jərində jazılır qi:

«Bynların hamısı, ilə barəbar ejni zamanda Zaymjan ilə Avaqjanın pəvokəjası, sajasında Zamaxı hadisələri vake oldy. By munasəbətə Zaymjan tərəfindən jazılmış olan məqtyb Qəncə komandanının əlinə qəçmişdur. Haman məqtybdan Zaymjan ilə Avaqjanın təmiz daznak oldykları, əzqar olыр».

Çok gəribədur—nə üçün gəzetə by məqtyby dərc etməqi mümqun qərmədi.

Numynə qətirdiqimiz məkalələrdən qəruđuqu uzrə musavat həquməti hər nə kədər istəsə də Mart hadisəsinin milli kılığın mahijjətində oldyğyny isbat üçün həkikətə bənzər heç bir subyt verə bilməmişdi.

Mart hadisələrinin mahijjətini tə'min etməq üçün Zakafkasja sejmının 20 mart 1918-nci il tarixli iclası, stenografjasının daha bəjuq tarixi kijməti vardyr.

Daxilijjə naziri Ramizvili Bağı hadisələri haqqındağı, syala cavabla bildirir qi:

«By barədə bizə mə'lym olanın hamısını, xəbər verməjəraqız. Bynların hamısı, haqqında öz vaktında Zakafkasja sejmına mufəssəl mə'lymat veriləcəkdir. Ancak mə'lym oldyğy uzrə Zimali-Kafkasja və Kybanda həqumət Xalk Komisarları Zyrasına qəçər-qəçməz Zakafkasja həqumətinə hucym planı duzunulmuşdu. Bağıda bolşeviqlərin hucymy avvalcadən duzunulmuş planın icrasındyr... Bağıda həqumət məhqəmləndirildiqdən sonra onlar daha Gərba dogry hərəqət üçün jol açacaklardyr».

Safiqurdsqi dejir:

«Bolşeviqlər internəsjonalist dejildurlər. Çok firkələrin dediqi qibi o ancak bir velikorys firkəsidir və bolşevizm əqli altında butun Rysjanı, birləşdirərək by jakında jtkmiş oldyğymyz istibdad həqumətini bərpə etməq istəjir. Byny bolşeviqlərin və butun millətlərin musəlmanlar əlejhinə çıkmaları, isbat edir».

Ancak natik byny ilavə etməqi nyntymyzydyr qi, Bağı kadetlərinin rəhbəri Podzibjaqın dəfələrlə musavata murəcəətlə «bolşeviqlərin təcavuzunə» xitam verməsini rəca etmişdi.

Safiqurdsqi Zakafkasja həqumətini korkydarak musavatdan sonra Zakafkasja həqumətinə nevbət qələcəqini qəstərir və kat'i tədbirlər qərməqə çağırır.

Rəsylzadə Bağıda musavatın «taktikasını» təsvir etdiqdən sonra nitkinin axırında Zakafkasjanı, turq ordysy dyran cənybdan təhluqə təhdid etmədiqini qəstərəraq by sözlərlə kyrtarı:

«Zakafkasjanı, bila-vasitə təhdid edən təhluqə əiməldəndyr. Oradan kılınc və atəz ilə bizim ustumuza qəlirlər... Hər vəchlə bolşeviqlərin mükəbilinə və Zimaldan qəlib də mustəkil, həmrə'j jazajılması, poza biləcəq hucymın kabətinə çıkmak lazımdyr».

Rəsylzadə cənahları, «həmrə'j jazajılardan» bəhsə luzym jok. Haman iclasda sejm məb'ysları, o barədə qifəjət kədər bəhs etmişdilər. Ancak məhtərəm sejm məb'ysları, belə «xırda» zəjlərə əhmijjət verməjirdilər və Ramizvili, Rəsylzadə ilə Safiqurdsqini inandırdı, qi

«Sejmə tamamilə mə'lym olan bir çok səbəblərə qərə, by barədə həqumət tərəfindən qəruən tədbirlərin hamısı, haqqında o mufəssəl danışmağı mümqun qərməmişdur». (Səslər: «Dogrydyr»).

Byrada kejd etdiqimiz muzaqərat parçaları, əzu-əzunu qəstərir. Sejm məb'ysları, Bağı hadisələrini lap qəzəl təsvir etmişdilər—onları bolşevizmin qələqəsi korkydyrdy. Ona qərə də erməni byrzyazjasının

razılık suqyty ilə qurcu menzeviqləri də, Qəncə mulqədarları da bolşevizmin əleyhinə çıkdılar. By dediqlərimizin hamısı by syrətlə Zyranın 19 aprel tarixli iclasında Mart hadisəsinin mahijjəti haqqında Zaymjan tərəfindən verilmiş mə'lymat və bəjanatın tamamilə dogry oldygyne tə'jid etməq əsası verir.

«Diqi-divizjanın byraja qəcurulməsi təzəbbusu hamıja mə'lymdyr. Bəjlər və xanlar təzqilatı, özunu təcavuzqarənə aparırdı. Onların mejdən okymasına cavab verməq üçün bizdə qifajət kədar kuvvə var idi. Nəticələr bizim səhv etmədiqimizi qəstəridilər. Zəhərimizin milli təzqibi bizi korykydyrdy. Mubərəzanın arzı olynmajan bir rəng alacagından korykyrdyk. Həttə erməni əlajının jərdinə muracəət etməqə məchyrdy. Erməni əlajının xidmətindən istifadə etməq lazımdı. Gələbə isə o kədar bejuqdur qi, həkikət hal ony az karalaja (ləqəlija) bilər. Vətəndəz muhərəbəsinin labuddən milli rəng almast, və Kızıl Ordy ilə janast, milli əlajların da jəzamaga davam etməsi bizi onların əleyhinə muəjjən muhərəbə aparmaga vadar edəcəqdir. Dogrydyr onlar bizə muttəfik çıkdıqları üçün onlardan istifadə etməq məchyrijjətində kaldık, laqin onlar millətçiliq unsuru daxil etdilər. Ona qərə internasionalın gələbəsi üçün milli Zyra və əlajların möhəmləməsinə jol verməməq lazımdyr». *)

Zaymjan özünə maxsys qəsqinliq və kət'ijjətlə Baqıda vətəndəz muhərəbəsinin çirqin cihətlərini qizləməjərəq duzqun və muqəmməl təsvir etmişdir. Butun əldə olan mə'lymat Zaymjanın sözlərinin dogry oldygyne son dərəcə qəzəl təsdik edir.

XVIII

Baqıdaqı vətəndəz muhərəbəsi müsəlman əhəlisinin proletar hissəsinin əqsərijjən millətçiliq xəstəliqindən xilas olmyz və bolşeviqlərin əjlarla qərduqu bəjuq işlərin nəticəsiz qecməmiş oldygyne qəstərdi. Binəkədi dajirəsindən başka bütün mə'dən dajirələrində muhərəbə qunları dinc və salamat qeçdi. Rys, erməni və müsəlman iəcilər birliqdə mə'dənləri muhafəzə etdilər, fitnə və fəsada yjmadılar.

Zəhərdə müsəlman joksyllarının çoky muhərəbədə passiv kaldı və ancak əhəlinin ən çarəsiz, amansız klsmı, sifəti ilə zərər qəçdi. By hissə səmimi syrətdə sulh və musaləmət arzısında olyb həqumətin əmrələrinə tabe olyrdy. Fəket by hələ o deməq dejildi qi, muhərəbə bitmişdi. Xejr, Muhərəbə ancak indi başlanmışdı. Silahlı bəndələr bütün dajirədə çal-çap edirdilər. Qəntlər və zəhərlər od içində idi. Hər tərəfdən dəstə-dəstə hər millətə mənşyib kaçqınlar qəlirdilər. Qəncə mulqədarları, kydyrmyz və Baqı üstündə mubərəzə üçün kuvvə toplamakda idilər. Daxilijjə naziri Ramişvilinin jykarıda misal qətirdiqimiz bəjanatından qərulduqu uzrə Tiflis də isiz əjləzməjirdi.

Zəhərdə atəmə qəsilib-qəsilməz bütün firkələr Tiflisə muracəət-lə əqsə-inkilab əleyhinə mubərəzədə hamısının arastında birlig oldygy-

*) «Izvestja» № 74. 1918-ncl il.

ny xəbər vermiz və Baqı əleyhinə dava əməlijjətindən vaz qecməsini tələb etmədilər. Sejm uzvu Ter-Gazarjan, Çxeidzejə belə bir telegraf qəqmışdi:

«Ajın 21-ndən Baqıda saqitliqdur. Dünən Dağıstandan Biləcəri mahalında Xırdalan stansiyasına atlı əlajı qəldiqi haqqında mə'lymat alındı. Əlaj by qun Binəkədi səmtində dava əməlijjəti açmışdyr. Baqı üzərinə Tiflisdən əqsər hissələri və Qəncə və səjr jərlərdən silahlı müsəlmanların hərəqət etməsi haqqında mə'lymat alınmışdyr... Bila-istisna bütün sosialist, demokrat və inkilabçı firkələr Baqıja hucym edən əqsər kit'ələrinə karət, Baqı dajirəsini muhafəzə və mudafəzə etməq üçün Baqı vəqillər Zyrası ilə birləşmişlərdir... Sejm kuvvələrinin Baqı əleyhinə çıkmasına əsla jol verməq olmaz».

Es-er və menzeviq numajəndələri də Tiflisə belə teleqraflar qəndərmişlərdi.

Bynların cavabında belə bir xəbər alınmışdı:

«Baqı üzərinə hərəqətdə nə həqumət istiraq edjr, nə də inkilabçı təzqilatlar. Əlqə mərqəzi, Zyranın jəniden seçilməsi və demokratja təzqili və Baqıda ədi nizam və əsajis hərəpəst, tələb edən bir kat'nama çıkarılmışdyr. Alınan mə'lymata qərə, müsəlmanların hərəqəti, qutləvi bir mahijjətdədir və ony dajandırmak çətinədir. Müsəlman kol-ordysy muhərəbəjə mutəzəqqil bir əqil verməq istəjir. Baqılılar məsələni sulh joly ilə ləqv edilməsi yğrynda hər cür tədbirlər qərməlidurlər. Bizim hamımız Turqija ilə başlanmış muhərəbə ilə məəgylyz.

Noj-Zordanja».

Zordanjanın teleqrafı iqi uzluluq numynəsi oldygyndan əjrtca dikkətə lajıkdır. Zəhərdə bütün sosialist və demokrat firkələrin Zyra ətrafında birləşdiqi heç olmazsa alınan teleqraflar əsası ilə Zordanjaja qəzəlcəsinə mə'lym idi. Deməq o demokratjanı təzqil etməq lazımdı oldygyne qəstərdən ancak byrzyazjanı nəzərdə dytmyz olyr. «Baqı üzərinə hərəqətdə həqumət istiraq etməjir» deməq isə kəsdən səjlənən jalandan başka bir zəj dejildir.

Baqı üzərinə müsəlman hucym haqqında Zakafkasja həqumətinin bir çok kərarlarını jykarıda kejd etmişiq. Həqumətin by əsajıdaqı kərarını da kejd edəlim:

«Majın 9-nda Zakafkasja həquməti Baqıja qəndərilmiş əqsər dəsəsinin təchizi üçün 10 milyonk fondan 500.000 manat byrakılması haqqında hərbiyyə nazirinin mə'ryzəsini dirlədi. Kərar verildi qi: həqumətin 21 və 27 mart və 17 aprel tarixli kəraradları əsası ilə həqumətin 10 milyonk fondyndan Baqıja qəndərilmiş dəstanin təchizi üçün hərbiyyə naziri binaquzarlıqlına 500.000 manat verilsin». *)

By kətnamadan qərulduqu uzrə martın 21-ndə jə'ni Zordanjanın Baqıja təsəlli verməsindən iqi qun əvvəl Zakafkasja həquməti Baqı əleyhinə dəstə təchizi üçün lazımdı olan pily byrakmaga kərar vermışdi.

*) Dağılık sənədlər kolygy № 131. Azərbaycan inkilab muzesi arxivli.

Martın 28-ndə Tiflisdə çıkan «Znamja Tryda» gəzetəsi «Baqı üzərinə cəza dəstəsi münasibəti ilə» sərəlvhəli bir məkalə dərc etmişdi. Məkalədə öz-cümlə belə deşilirdi:

«By syrətlə bilətə'xir və kət'i syrətdə Baqı dajirəsini fəth etməqə kərar verilmişdir... Rəhbərliq edici siyasi firkələr açıkdan açıqca deşirlər qi, sy çərə etmədən jerdə, dəmir çərə etməlidur. By mulahəzə ilə də Baqı üzərinə təşqil edilən hüeyminy kan dərjəsi, aklımasına bəlqə də Baqı proleterjatının talan və məhvina, neft sənajeyinin tələf olmasına səbəb ola biləcəqini nəzərə alaraq seşimi və onyn İcraijjə organı, olan E.P. Qeçeqçkəri höqumətini xəbərdar etməq və jeni cəza səfəridən vaz qeçmələrini rəca və tələb etməqə casarat ediriz».

Qərulduqu qibi Noj-Zordanja Tiflis tərəfindən Baqını, heç bir kərki təhdid etməjir dediqdə kəsdən jalan deşirdi. Amma Baqı bələvəliqləri də hər səjə inanan deşildilər. Onlar kət'i mubərəzəyə hazırlaşır və by barədə ən böjuq ciddijət və hummət qəstəridilər.

Martın 19-ncy qeçəsi vətəndəş muhərəbəsinin labud oldygy anlaşıldıkdə Baqı İnkilabı Mudafəə Komitəsi jaradıldı. Komitə hej'ətine by adamlar daxil oldylar: Kafkasja izlərində Xalk Komisarlar Şyrası, nın fevkal'ədə komisarı, Stepan Şaymjan, Kafkasja ordysynyn hərbi-İnkilab Şyrası, sədri G. Karganof, Baqı Şyrası, sədri Joldəş Caparidze, Baqı Hərbi İnkilab Komitəsi sədri I. Syxartsev, Səko Saakjan, doktor Nəriman Nərimanof, S. Meliq-Jolçyan. Komitə belə bir xəbər nəzər etmişdi:

1—İnkilabı Mudafəə Komitəsi, Baqı zəhəri və dajirələrində bütün Şyra təşqilatlarını birləşdirən ali hərbi siyasi muəssəsədur.

2—Zəhər və dajirələrinin bütün səjir hərbi və siyasi təşqilatları, İnkilabı Mudafəə Komitəsinə tabe olırlar...»

Həman qun İnkilabı Mudafəə Komitəsi Baqını muhasərə halında e'lan edərək belə bir əmrnamə vermişdi:

«Baqıda bylynyb də Şyra, höqumətine jərdim edən bütün əşqər kit'ələri by kət'i dəkikələrdə öz inkilabi bərcərlərini, mukəddəs bir syrətdə ədə etməlidurlər... Hər qəs hərbi vəzifəsinə əməl etməsə qullələnməqə kədər tə'kih ediləcəqdur.

Şylyklyk salanlar, gərətdənlər, adam öldürənlər hər qim olıyrs onyn oradaca qullələnəcəqlərdur...»

Musəlman numajəndələri verilən iltimatımy kəbyl etdiqdən sonra Şyra təşqilatları höquməti məhqumləşdirməq və zəhərdə əsajiz bərpə etməq üçün ciddi fəalijjətə başladılar.

İnkilabı Mudafəə Komitəsinin əmri ilə:

«Vəkt həjəcanlı oldygyndan və əhalini, adi provokasja ryhly təbliğatdan xilas etməq üçün bütün byrzyazja və həməcinin sosialist olmanın nəşriyatlar dajandırlır».

Fə'lən Baqı mənzəviqlərinin organı, olan «Sosjalist», «Nəz Gölös» gəzetəsi də məzqyr komitənin əmri ilə kapadılmışdı. Əmrnaməjə belə bir səj ilavə edilmişdi.

«Nəz Gölös» idarəsi bütün əməqdəşlərinin zəxsi məs'yilijəti ilə heç bir başka ad ilə başka bir gəzetə verə bilməz».

İnkilabı Mudafəə Komitəsi belə zə'bələr təşqil etmişdi: ərzək və təchizat zə'bəsi, umymi zə'bə, ticarət, sənaje və malijjə zə'bəsi, ədlijjə və zəhəri muhərəzə zə'bəsi, təminat zə'bəsi və hərbiyyə bəhriyyə zə'bəsi.

22 mart tarixli kərardada qərə İcraijjə Komitəsi ərzək komitəsinin 3 qun muddətində bütün izlərini, muxəlləfatını, və kassasını, Baqı İcraijjə Komitəsi janındaqı ərzək komitəsinə təhvil verməsini təqlif etmişdi. Muvəkkəti olaraq ərzək izləri ilə Şaymjan məşğyl oldy.

Vəsajit olmadığında İnkilabı Mudafəə Komitəsi Kızıl Ordy təşqil etməq və zərər qərmuz jəksyllara jərdim qəstərməq üçün ticarət bankları, və neft ticarəti, neft sənajeyi və səjir cəmijjətlərdən 50 milyon manat təjəu alməğa kərar verdi.

By münasəbtlə İcraijjə Komitəsinə bir xusysi muzavərə çağırılmışdı. Orada Şyra numajəndələri ilə byrzyazja numajəndələri arasındaqı danışıq çək maraklıdyr.

Şaymjan muzavərəni mudafəə komitəsinin kərarı ilə tanıy edib, verqinin sənaje'çilər arasında pəjləşdirilməsi üçün bir komisja seçilməsini təqlif və bütün izlərin 5 qun muddətində bitirilməsi lazımı qəldiqini ilavə etmişdi. Həminə tanıdığı, Tagianosov təəccub edir: onlar Şyra höquməti ilə mubərəzə etməmiş oldykları, halda höqumət nə üçün onlardan muhərəbə xərci (təzminat) tələb edir. Jək əşqər istənilən pyl adi verqı isə, o halda kabakca Baqı zəhəri ticarət-sənaje sınıflarını nə kədər pyl verə biləcəqini əjdənləşdirmək lazımdyr. Natikləri dinlədiqdən sonra Şaymjan İnkilabı Mudafəə Komitəsinin heç də çənə-bəgəz etməq fiqrində olmadığını, bildirib pyly öz aralarında pəjləşdirilməsini, təqlif edərək iclasdan çıktıb qedir.

O biri iclasda Tagianosof höqumət numajəndəsi Dosseri nəzəri-dikkətini Mərqəzi höqumət binaquzarlığı ilə təzminatın ləgy edilməsi olmasına cəlb edir. Dosser cavab verir qi, İcraijjə Komitəsi byny bilir. Amma bynyyla barəbar verqinin verilməsində israr edəcəq və böjyn kaçırmək istənilsə çəbri syrətdə almak üçün kət'i tədbirlər qərəəcəqdur. Sənaje'çilər verqini verməqdən inadla imtina edirdilər. Amma bə'zi adamların dytylmasından və əmlaq təchizi ilə kərkiydykdən sonra tələb olunan pyl verildi.

Martın 21-ndə (qəhnə kajda) musəlman numajəndələrinə verilmiş olan iltimatımyın iğinci maddəsi istər musəlman, istərsə erməni əşqər kit'ələrinin Şyraja tabe' olmalarını, tələb edirdi. By maddə əsası ilə İnkilabı Mudafəə Komitəsi erməni milli şyrasına muracəttlə xusydi milli erməni kit'ələrinin byrakılmasını, və onları, nı mevcyd və jeni təşqil olınan İnternasional Şyra ordysyna karışdırılmasını, tələb etdi. By tələbə əməl etməq istəməjən kit'ələr bilətə'xir zəhərdən çıkarılmışdı,

amma zəhərdən çıxarılmıca kədər heç bir kejd və zərt koymadan Zyraya höqumətinə tabe' olmalı idilər. Yeni milli kit'ələr təzqili və mevcyd-larının qenizləndirilməsi ən ziddətli bir syrətdə kadagan idi. Ejni zamanda mudafəə komitəsi milli zyraya artıq mevcydijjətinə də artıq xitam verməsini təqlif etdi. Həcz hukyky və sajir by qibi zəjlər ancak izçi vəqilləri Zyrasına məxsysdyrlar.

Bynyn cavabında erməni milli zyrası verilmiz yltimatymy hələ martın 21-ndə kəbyl etmiş və Mudafəə Komitəsinin əmrini həyata qeçirməqə hər dəkikə hazır oldygyny bildirmişdi. Höqumət məsələsinə qəlincə erməni milli zyrası heç bir zaman höquməti mənimsəməmiş oldygyny və höqumət iddiasında olmadığını xəbər vermişdi.

Erməni milli zyrasının sulhcylygy əlbəttə o vaktqı zərəjitin tələbindən irəli qəlirdi, verdiqı və'dlərə isə əməl edilmədi. Erməni əsqər kit'ələri təqlif olunan zərtləri rəsmi syrətdə kəbyl etdilər amma həkikət halda əvvəlqi qibi milli əsqər olyb kaldılar və yeni bələlar üçün mənəb' təzqil etdilər.

Cəbhələrin varlığı və zəhəri hər tərəfdən təhlüqə təhdid etməsi ordynyn islah və jenidən təzqili bərəsində höqumətin əl kolyny bağladır. Mart ayında çalınmış gələbə millətçi təzqilatlar mukabilinə və Baqıda höqumfərma olan millətçiliq xəstəliqi ələjhinə mubarəzəni bir kədər asanlaşdırırdı. Laqin Zakafkasjanın xusysi zərəjitini bir zərbə ilə məhv etməqi münqun hesab etməq səhv olyr.

Zyra höquməti milli əsqər kit'ələrinə dərin mənfəi münasəbətini qizləməjirdi: --Zyranın bütün iclaslarında byny dejirdilər. Bə'zi erməni kit'ələrinin xusysən əjalətlərdə bir çox təksirsiz musəlman qəntililərini öldürdüqləri, sojyb qarət etdiqləri heç qəsdən qizli dejildi. Fəket höqumətin onlardan xilas olmaga imqanı, jok idi, çünqu Zijadxanoflar ələjhinə mubarəzə üçün Baqı zyrasının əlində hələliq başka bir kuvvə jok idi. Mərqəzdən jərdim qəndərilməsinə və internasional Kızıl ordy təzqilinə ymyd var idi. Amma o vaktə can inkilabçı proletar firkəsi Baqını inkilab üçün hifz etməqə borcly idi. Ağır Baqı zərəjitində bələvıqlərin qəstərdiği sə'j və hummətə ancak təəccub etməq olar.

Cəbhə əsqərləri ittifaqının mərqəzi idarəsi də Baqıda idi. Onyn Baqıda olması da Zyraya çox əzizzət verirdi. O mərqəzi idarə ordy və hərbi inkilab zyrasına muracəətlə cəbhədən kajıtmış əsqərlərdən ajrıca kit'ələr təzqil edilməsi və Zyranın bütün ali təzqilatlarında ittifaqa numajəndə jeri verilməsini tələb etmişdi. By tələb rədd edildiqi təkdirdə, cəbhəçilər; təzqil edilmiz və edilməqdə olan kit'ələrin byrakılmajacagını və onlara silah və ərzak verilməsə izçilərin və sijasi firkələrin nəzər-dikkətlərini zyranın belə sijasetinin imqan daxilində olan ələmnaq nəticələrinə cəlb edəcəqlərini bildirmişdilər.

Cəbhəçilərin tələbinə əməl edilməmiş və Zyra höquməti onlarla yzyyn və inadlı mubarəzəyə məcbyr oldy.

Erməni milli zyrası numajəndələri ilə birlikdə Mudafəə Komitəsinin 26 aprel tarixli iclasında belə bir kərardad kəbyl edilmişdi:

«1—2-ci erməni ehtijət pijada alajı, byrakıdır. Onyn bir hissəsi Amazasp tabyryna daxil olyr, kalan hissəsi də yeni təzqil olunan Zyra Kızıl tabyrlarına qedir.

2—Amazaspın tabyrları, jenidən təzqil edilir, tamamilə Zyra höqumətinə tabe olyr və Kızıl ordynyn 16 və 17-nci tabyry adı ilə Kızıl ordyja daxil olyrlar».

Həmin muzaqərat və kərardadların üzərində onyn uçun dəjandık qı, bynlar Zyra höquməti tərəfindən erməni milli kit'ələrinin mustəkil jəzəmaları ələjhinə mubarəzə aparıldığını qəstəririlər və əqər bynynla bərabər Zyra onlardan xilas ola bilmədisə, byrası höqumətin təksiri dejil, bədbaxtlıqı idi. Inkilab mənafei erməni kit'ələrinin xidmətindən vaz qeçməqə izin verməjirdi. Internasional dəstələri təzqilinə cən qəz-ləməq lazıym idi.

Caparidze hələ 26 mart tarixli mə'ryzəsində demişdi qı, inkilabın juqsəlizi üçün qəntililərin təzqil edilməsi zəryri bir zərtədur. By məsələjə həsr edilmiz olan məxsysi bir məkaləsində «Izvestija» belə jazırđı.

«Inkilabın zahırqı devrində qəntililər özlərini bir aktiv kuvvə qibi qəstərdiqləri və quclu mutəəzəqqil mülqədar əqsi-inkilabı karətində kaldıqları bir zamanda bizdə kommynizm və xusysən Zyra höqumətinin mukəddəratı əqsərijjən ətrafımızda olan qəntililərin izçilər və onların ali höqumət organlarına nə cur bakacaklarından asılıdyr. Öz bəjləri iləmi joksə bütün izçilərlə? Baqıda Zyra höqumətinin qələcəqi qəntililərin bysyalə nə qibi cavab vermələrindən asılıdyr. Proletarjat ilə qəntililərin arasında məhəqəm inkilabı ittifaq olmasa zəhərdə inkilabın gələbəsi təmin edilmiz olmaz».

Bir əfsanə var qı, qıya Baqıda Zyra höqumətinə rəhbərliq edən gryp qəntilərdə iz aparılmasına qıfajət kədər dikket verməjirmiz. Jykarıda bir parçasını misal qətirdiqiniz məkalə qəntililəri inkilab sıralarına cəib etməqin bəjuq əhəmiyyətini bələvıqlərin nəzərdə dytmyz oldyqlarını qıfajət kədər isbat edir. Hələ Mart hadisələrindən əvvəl İcrəijə Komitəsi janında bir zə'bə təzqil edilərəq qəntdə iz aparmak onyn əhdəsinə tapırılmışdı. Jerli əhalının dilinə və Azərbaycan qəntililərinin həjətinə bələd ictimai izçilər olmaması qəntililər ilə sıktı ələkəjə qirməqə imqan vermədi. Mart hadisəsindən sonra da vəziyyət əvvəlqi qibi kaldı. Anıma məsələnin əhəmiyyətini dərq etməq kahramanənə tədbir qərməqə vadar edirdi. Aprelin 13-ndə Zyralar kyryltajı çağırılmasına kərər verilmiz və by məksədlə cur-bə-cur kəzalara bir gryp ictimai izçilər qəndərilmədi. Zərəjitin fevkəl'ədə çətin olmasına bakınajarak elə bir kəza kalmadı qı, Zyra numajəndələri oraja daxil olmasını. Azaqıda qərəcəqimiz vəchlə kəza kyryltajları çağırılması və muəjjən muvəffəkiyyət ilə qeçmişdi.

Butun cəbhələrdə mubarəzə davam edirdi. Baqi cəbhəsinin vəziyyəti haqqında verilən gündəlik məlumat byny ap-açık qəstərir. Haç-Kaby! dajirəsində, Vladikafkas dəmir jolynda, Lənqəranda, Zamaçıda və Petrovsk dajirəsində muharəbə qədirdi. Petrovsk dajirəsinə neçə qəmidən ibarət bir dəstə zirehli qəndərilmizdi. Təəssuf qi, çyra köynlərinin hej'əti səbəbinə bə'zi dajirələrdə bir çok arzi olynmajan hadisələr baş vermizdi. Bə'zi vakt Baqıdan qəndərilmiz əsqər kit'ələri əhali ilə ixtilafı, sulh joly ilə jəturmaq imqanından istifadə edə bilməjir, hətta bə'zi vakt etnəq istəməjirdilər. Milli nəfrət və ədavət ody içində bir çok müsəlman, erməni və rys qəntləri jandı. By isdə çyra höqumətini əsla mükəssir dytmək olmaz, çunqu mevcyd zərəjit altında çyra höquməti səjir mudaraçı, firkələrin vəsətəli və vəsətəsiz jardımlı ilə «musavat» və «dəznak» firkələrinin apardıqı təbligatın nəticələrini bir zərbə ilə məhv edə bilməzdi.

Əzlərinin jeni çıkmız «muttəfik»lərində bolşeviqlərin zühəsi jök idi. Onlar qəzəlcəsinə baza duşurdulər qi, by dajirədə jeni həjət kyrmək onları qəməqi ilə olmajacakdyr və Zakafkasja əqsi-inkilabı onları qucu ilə ləgv edilməjəcəqdur. Hazır olan kuvvələrdən istifadə etməq lazımlı qəlirdi. Amma bolşeviqlər heç vakt onlara jaltaklanmajırdılar, bil'əqis hər vəchlə onları höqumət başına byrakmaga çaltılar və mumqun olan kədər zərərsiz bir hala qətirirdilər.

Aprelin 21-ndə butun cəbhələrdə mubarəzə hələ kızıqlı bir syrətdə davam etnəqdə oldygy zaman çyranın organı zəhərdə dajimi höqumət təzqil edilməsi və höqumətin hej'əti məsələsinə mejdana atdı. Baş məkaləsində «Baqınsqı Rəboçi» jeni höqumətin programını kejd edərək, ən jaktın vəzifəsi sosjalist islahatdan ibarət oldygy qəstərmizdi. Jaradılacaq höqumət ə m ə q ç i i z ç i k o m m y n a s t, təzqil etməli və izçi-qəntli höqumətinin dekretlərini həjətə qəçirməlidir.

çyranın 19 aprel tarixli iclasında çaymjan hazırlıq vəziyyəti və höqumət təzqili haqqındaqı mə'ryzəsində demizdi qi:

«Jeni höqumətdə nə-inqi jahnız haqim fraksijaların numajəndəsi olmalıdyr. Başka tə'birlə jeni höqumət bolşeviqlərdən və sol es-erlərdən muraqqəb olmalıdyr».

Es-er və «dəznaksutun» firkələrinin numajəndələri çıktı byny qəsqin bir syrətdə tənqid etmiz oldyqları xidmətləri və musavat əqsi-inkilabına karzı mubarəzədə aktiv iştiraq etdiqlərini qəstərərək höqumətdə iştiraq etmələrini tələb edirdilər. Çarinjan mudaraçılara ziddətli cavab verərək dejir qi:

«Dogrydyr, çyra höquməti ygrynda mubarəzədə aramızda əməqçi qutlərin mənəfinə jəbançı zəxsələr və təzqilatlar var idi. Biz xanların və ağaların haqimijəti əlejhinə mubarəzə ediriq, by mubarəzədə byrzyazja da mənəfətdar idi. Kafkasjanın Turqijə humajəsi altında olmasında byrzyazja mənəfətdar dejildir və ona qərə də çyra höquməti əlejhinə mubarəzədə iştiraq etmədi... Byrası, sizi korkytməsın. Baqi zəhərdə ə m ə q

k o m m y n a s t, jaratmaq lazımdyr. Baqi çyrası jahnız Baqi zəhərdə dejil, butun gybernijada da qucly olmalıdyr. Qəntli çyraların ətrafımıza toplamak və birləşdirməq lazımdyr. Jeni höqumət idarəsinə ancak çyranın sol hissəsi ilə barəbar duşunənlər daxil olmalıdyrlar».

Natiklərin nitkini «Izvestija» gəzətəsində dərc edilmiz məlumat üzərinə misal qətiririz. Laqin əlbəttə Çarinjan nəzərdə B a q ı ç y r a s t, ygrynda aparılan mubarəzəni dytyrdy və jahnız byrzyazja dejil, həmçinin mudaraçı cənabların da «inkilabçılıqı məsələsində heç də səhv etməjirdi.

Es-er Saakjan çaymjan İctimai Mudafəə Komitəsi adından dejil, bolşeviqlər tərəfindən çıkmakda məzəmmət edərək Saakjana maxsys iqı uzuluqlə dejir qi:

«Karızmda çyranı, jökə firkə məsələsi dyrdykda, mən çyranı seçirəm. Hətta firkənin zərərinə olaraq mənim uçun çyranın mənəfi firkədən juqsəqdur».

By sözlərin jalan olmasından ilavə Saakjan byrada ancak özünün prinsipsizliyini numajiz etdirmizdi; çunqu firkəsiz çyra—muəjjon fəalijət programı olmadan qutlənin daltıncə surunmaq deməqdur. Özünü çaymjana karzı kojmakla Saakjan çaymjanın sabit bir bolşeviq olmaq üzrə prinsipçi və məksədə dogry qədən bir adam oldygy ny isbat etmiz olır.

Mənşeviqlər numajəndəsi Ajollo qyrylytyly bir əzəmətlə dejir:

«Sosjalizm mənim xalqımızın cismani mevcydijətinə zərər jetirərsə mənə lazımlı dejildir».

Ajollonun «mənim xalqım» sözünü nə məzmynda islətdiyini by cümlələrdən bilməq olar: «Mevcyd zərəjitin mükəssiri» qimdur? Cəbhədən qəlmiz bitli saldaqlar ilə milli ç y r a m ı d y r? Əsqərlər «camaat» haqqında belə e'tinasızlık rhy ilə danızmaq hamən«inkilabçılın butun nitklərində və məkalələrində təsaduf olynan bir ryhdyr və Ajollonun «xalqımın qənis qutlələr ilə əsla əlakəsi olmadıqında bilmərrə zühə byrakmajır. Hər cur mudafəəçilər uçun xalk qutlələri ancak byrzyazja vətəninin mudafəəsi uçun bir kyrbən əti idi.

Ajollo tə'qid edirdi qi, mart hadisələri ancak milli muharəbə idi və orada müsəlman əməqçiləri zərər çəqmizdilər, Musavat höqumətinin Ajolloja «bəjuq bir iltifat» qəstərib onyn məkaləsini 1919-ncy ildə «Azərbaycan» gəzətəsinə iktibas etməsi əbəs dejildi.

Muzaqəratdan sonra çaymjan jaktın muddət uçun qərulməli olan ən muhum tədbirləri kejd edən bir kət'nama təqlif edir; məsələn: Kızıqlı ordyny kuvvələndirməq, izçi və zəhər jöksyllarının iktisadi halını jaxzılaşdırmaq uçun bir çok icimai tədbirlər qəçirməq və mulqədar topraklarının Baqi gybernijası qəntilərinin əlinə qəçməsi uçun hər cur tədbirlər qərməq, müsəlman izçi qəntli və zəhər jöksylları ara-

sında təbliğat və təzqilat işlərini kuvvələndirməq, umymijjətlə millətçiliq.

«və xusysən Baqı da milli Zyrə və milli əsqər kit'ələrində istinad edən erməni millətçiliqi ələjhinə mubarəzəni kuvvələndirməq, erməni milli zyrəsi təsvijə edilməsi, milli əlajları dağıdılıb internəsjonal Zyrə Kızıl ordysına karışdırılmalıdyr». Baqı gyberniyası uçun Zyrə ja da İcraijje Komitəsi karışısında məs'yl Xalk Komisarlar Zyrəsi, jaratmak, «sijasətinin» bir cür məntiki—tədrici olması, mənafe'i namına Xalk Komisarlar Zyrəsi; Zyrədə əqsəriyyəti olan sol blokyn numajəndələrindən ibarət olmalıdyr. Sajir fraksijaların numajəndələri Komisarlar Zyrəsində iştirəqa zəxsən həm də Zyrə həqumətini tamamilə kəbyl və təsdik etmələri zərti ilə də'vət oluyrlar».

20 adam səs verməməq uzrə, 2 ələjhinə, 124 səs ilə Zaymjanın kət'naması əsas kəbyl edilməzdi. Saakjan belə bir təshih təqlif etmişdi: «Həqumət, Zyrə həqumətini kəbyl, təsdik və ona jərdim edən sosjalist fraksijaların koalisiyası əsas, ilə təzqil edilir» By təshihin ləhinə 39, ələjhinə 85 səs verilib 24 nəfər səs verməmişdi.

Zyranın 25 aprel tarixli iclasında həqumət təzqili haklarında es-erlər fraksiası, öz tərəflərindən bir kət'nama e'lan etdilər. Kət'nama es-erlərin mülqədarlar və əqsi-inkilab ələjhinə mubarəzədə fədaji dəs-tələrində iştirəq etdiqlərini izhar edir. Baqı, Zyrəsini, gələbəsi on-ların karışısında Zyrə həqumətini butun Zakafkasjaya jajmak, hər jerdə işçi və qəntli vəqilləri Zyrəsi jaratmak, butun zyrələrin kiryultaj-larını çəqirmək və sajir vəzifələr bylyndyryr.

Saakjanın zənnincə by vəzifələrin ifası, by işlərin həyata qeçiril-məsi ancak inkilabçı demokrətanın butun kuvvələri birləşdirildiqi təkdirdə mümkün ola bilər. Es-erlərin kət'naması inandırır qı, «Zy-ranın qeçən iclasında kəbyl edilmiş olan Zaymjanın təqlifi Zyranın kuvvəsini (haqimijjətini) zəiflədirir. Es-er firkəsindən ayrı-ayrı zəxs-lərin də'vət edilməsinə qəlincə firkənin zənnincə onlar həqumətə o-zaman daxil ola bilərlər qı, es-er firkəsi Baqı, Zyrəsini, barəbar hu-kykly uzvu olaraq kəbyl və təsdik edilsin. Kət'mana by sözlərlə kyrtarıldı:

«Bynynda barəbar es-er firkəsinin Baqı, təzqilatı, zyrəsi, butun es-er-ləri haklı narazılık hissijətina karışılmajarak Zyrə həquməti məhqumlə-şincəyə kədar fəalijətdə bylynyb, istər silah kuvvəsi və istərsə təzqilat iş-ləri ilə hər vaxtla ona jərdim, davam etdirməqə çəqirir».

Son cumlələrin nə kədar təzqilat rəhbərlərinin xətti-hərəqətini samimi ifadə etdiqini azagıda qəracəqiz.

Zaymjan bynlara e'tirazla byrada sözün bir firkəyə e'timad ja-da e'timadsızlık bəjan etməqdə dejiil, bir rənqli həqumət təzqilində oldy-gyny qəstərir. Zyrə tərəfindən iqi sol fraksija namzədlər sijahıst, tərtibi təqlif edilir. By kərardad vəqillərin bəjuq əqsəriyyətinin səsləri ilə kəbyl oluyr.

Məsələ səsə koijlydykdan sonra Saakjan belə bir bəjanat verir:

«Boləviqlər (bynyndə) ələjhində dejiilsələr, es-erlər bir firkə numajən-dəsi sifəti ilə çəqirilsələr həqumətə daxil olməya razıdyrlar. (Zaymjan jerindən: «Pəs dəznaksutun?»). Zaymjan da internəsjonalistdyr. Mən də. Biz milli firkələri kuvvələndirib, onlara jərdim edə bilərik».

Saakjan öz bəjanatının bir kət'nama qibi səsə koijlylməsini tələb edir. Saakjanın təqlifinin ləhinə 60, ələjhinə 76 səs verilir.

İncimiz dəznaklar Saakjanı məzəmmət edirlər qı, es-er firkəsi milli zyrələrdə iştirəq edirdi. Onlar, jə'ni zyrənin dəznak fraksiası, işə birinci olaraq milli zyrələr ələjhinə protestə etmişdilər və indi də kejd və zərtsiz Zyrə həqumətində qəməq tərəfdarıdyrlar.

Zyrə es-er fraksiasının kət'namasını, rədd etdiqindən Saakjan belə bəjanat verir:

«Məndə es-er fraksiasının iqi kət'naması var idi. Birisini e'lan etdim. Ony kəbyl etsəjdiniz ağıllı, bir iş qərmuz olardı. Amma allah sizin ağıllı, almıdyr, ona qərə məndə ony cibimə koijyram. İndi iqinci kət'namamı e'lan edirəm:

«Baqı işçi, əsqər və bəhrijjəlilər vəqilləri Zyrəsini, sosjal-revoljy-sioner fraksiası, vaktın məs'yljijətini hiss edərəq, əqsi-inkilab təhdidinin qucunu nəzərə alarak, huyk və vəzifədən qanarda dyrmaqı, num-qun hesab etməjərəq, həqumət juqunun ağırlığına sajir fraksijalarla barə-bar zəriq olmaq uçun bir firkə sifəti ilə həqumətə daxil olmaq istəjirdi. Fəkat fraksijanın butun sə'j və həmijjətərinə bəkmajarak, boləviqlər və sol sosjal-revoljysionerlər zəxsində Zyranın əqsəriyyəti həqumətdə es-er-lərin firkə numajəndələrini kət'i syrətdə rədd etdi. Es-er fraksiası by hərəqəti zərərli, Baqı və onyn dəjirələri demokrətanın jənəcə topləşmə, birləşmə olan sızalartı, pozan bir kədəm hesab edərəq butun məs'yljijəti əqsəriyyəti təzqil edən fraksijanın əhdəsinə byrakır və həqumət həjəti səsə koijlydykda iştirəqdan vaz qeçir».

Zyrə Saakjanın «bəjanama»sını dinlədiqdən sonra Xalk Ko-misarları Zyrəsini namzəd olanları, səsə koijməyə basladı.

Hərbijje-Bəhrijje İzləri Komisarlığı vəzifəsinə sol fraksijalar namzədi Karganovyn ləhinə 76 səs verilməzdi, 69 nəfər səs verməmişdi. Daxilijje İzləri Komisarlığı vəzifəsinə Caparidzenin ləhinə 76 səs verilməz, 75 nəfər səs verməmişdi. Xalk Təsərrufat İzləri Komisarlığına—Fioletovyn ləhinə 77 səs verilməz, 72 nəfər səs verməmişdi. Nəklilijjat, Posta və Telegraf Komisarlığına—Syxartsefin ləhinə 82 səs verilib, 73 nəfər səs verməmişdi. Zəhər Təsərrufatı, və Sihhijje Komisarlığına—Nərimnovyn ləhinə 75 səs verilib, 74 nəfər səs verməmişdi. Məarif Komisarlığına—Kolesnikovyn ləhinə 75, səs verməjən 70. Ədlilijje Komisarlığına—Garinjan—ləhinə 78, səs verməjən 69. Malijje Komisarlığına—Qirejef—ləhinə 72, səs verməjən 83. Xalk Komisarlar Zyrəsi sədrə və jerli izlər komisarı vəzifəsinə Zaymjanın ləhinə 89 ələjhinə 1, səs verməjən 70.

İcraijje Komitəsi janındaqı mandat komisiyasının 13 aprel tarixli «Baqinsqi Raboçi»də dərc edilmiş mə'lymatına qərə cumlətanı,

Şyranın 308 uzvu var idi. O cümlədən kommünist firkəsi uzvu—58, husni-rəğbətli—2, sol es-er—46, husni rəğbətli—7, internasionalcı, menzeviq—3, sol firkələrə husni-rəğbətli—4, birətəf—6, jakınlarda müxtəlif firkələrdən çıkmış uzvlar—2, sag es-er—47, onlara husni-rəğbətli—1, menzeviq—23, daşnaksutun—36, musavat—23. Bynlardan başka 44 uzv daha var idi. Bynların firkə mənşübijjəti haqqında mə'lumat jok idi. By syrətlə Xalk Komisarlar Şyrası namzədlərinin Şyrada səsə kojylmasınlın nəticələri təsadufi dejildi, Şyranın firkəvi hej'ətinə muvafik və mutabik idi.

XIX

Jeni seçilmiz Xalk Komisarlar Şyrasının programı, əlbəttə kommünist firkəsinin programı və Mərqəzi Şyra höqumətinin dekretləri ilə muəjjən olınır. Amma Baqı zərəjiti içərisində jerli Komisarlar Şyrası mərqəzi höqumətə karət öz munasəbətini tə'qidlə kejd etməli və həjata qeçirilməsini mümqun bildiqi tədbirlərini qəstərməli idi.

Majın birində gəzətlərdə nəzr edilmiz olan bəjannamasında Komisarlar Şyrası:

«Umyın Rysja mərqəzi höquməti ilə ən sıktı rəbitədə bylynacağınlı, və jerli zərəjiti nəzərə almak uzrə Rysja işçi-qəntli höqumətinin butun dekret və binaquzarlıklarını həjata qeçirəcəğini».

bəjan etmişdi. Əsas vəzifələrindən birisi olmaq uzrə Komisarlar Şyrası mulqədar toprakların qəntlilərə veriləsi üçün kət'i tədbirlər qərməq lazımlı oldyğyny qəstərmişdi. Bəjannamada həmçinin jeni höqumətin muzəffərəyə bir syrətdə başlanılması vətəndəz muharəbəsini davam etdirəcəğini və by məksədlə Kızıl ordy jaratmaq fəalijjətini tam ciddijjətlə davam etdirəcəqi də qəstərilir. Nəzərdə dytylan vəzifələrin ifası və həjata qeçirilməsinin çətinliqini kejdə Komisarlar Şyrası Baqı proletarjatını özünə qəməqə və by tədbirlərin həjata qeçirilməsinə jərdəlm etməqə çağırıldı.

Şyranın bir rənqli höqumət jaratmaq kərarı, munasəbəti ilə es-erlərin organı olan «Znamja Tryda» gəzəti belə bir zəj jazmışdı:

«Baqınsqi Raboçi» nə-inqi təq biz sag es-erlərlə məsələni bitirdi, hətta «çət» bolzeviqlərə (dörtədə bir bolzeviq) və sol es-erlər də əl atdı... Qərəq nə zaman «Baqınsqi Raboçi» kommünarları öz sıralarında jeni dördədə bir bolzeviqləri də sol es-erləri də qəqməqə başlajacaklardyr».

Diqər bir məkaləsində Saakjan dejirdi: Şaymjan firkə içində bir firkədur. By izarələr höqumət kyrylyz məsələsində Baqı bolzeviq təzqilatının bə'zi hissəsinin tərəddudunu nəzərdə dytyr. Məzqyr gryp belə quman edirdi qi, Zakaikasja zərəjiti içərisində sajjir Şyra firkələrinin də numajəndələrini höqumətdə istiraqə byrakmaq lazımdyr.

Sonraqı hadisələr, başda Şaymjan olmaq uzrə firkə təzqilatı, əq-sərijjətinin sag es-erlər numajəndələrinin Komisarlar Şyrasına byrakılmasına e'tiraz etməqdə pəq haklı oldyğyny qəstərdi. Saakjanın inkilabi sozlərinə bakmajarak sosialist-revoljysionerlərin Baqı təzqilatı mahijjət e'tibarı ilə mudaraçı—əqsi-inkilabçı firkəliqində kalmışdı, və hətta Şyrada kışa muddət bir jerdə izlədiqdə sag es-er təzqilatı, Baqı proletarjatının ağır vəzijjətindən istifadə edərəq əqsi-inkilabçılıq təbligatı aparırdı. Azagıda qərəcəqimiz vəchlə Baqı es-erləri Şimali Kafkasja əqsi-inkilabi ilə əlakə saklajırıldı, və birinci imqan və fürsət məkamı, qəldiqdə İranda inqilislər ilə muzaqərətə qirizdilər. Höqumət organını es-erlərin əlinə, Mərqəzi Şyra höqumətini kəbyl və təsdiqdən inadla imtina' edən bir firkənin əlinə tapdırmaq və Mərqəzi Xalk Komisarları Şyrasının dekretlərini həjata qeçirməsini qəz-ləməq ağıla sıgan bir zəj dejildi.

Obzektiv cihətdən Baqı bolzeviq təzqilatının xətti-hərəqəti məntiki dejildi. By hal Şyra höqumətini kismən muvəffəkijjətsizliqə og-radırıldı. Es-erlər ilə daşnakları höqumətdən yzaklaşdıraraq onları zərərsiz bir hala qətirməq üçün hər dyrly tədbirlər qərməq lazımlı idi. Höqumətdən qanarlaşdırılmış firkələrin mə'dən-zavod dajirələrində bəjuq əlakə və rəbitələri və quclu təbligat kuvvələri oldyğy bolzeviqlər üçün qizli dejildi. Höqumət başına byrakılmamaları, onlara ancak Şyra ələhinə qəniz təbligat açmaq imqanı, və bahanası verdi. Ağır ərzak bəhranı qeçirilməqdə və by bəhrandan da tez xılas olmağa ymyd olmadı, halda, bolzeviqlər qəniz qutlələr karəsində butun məs'yilijjəti öz əhdələrinə aldılar və ejni zamanda duşmənələrinə apaçık mevcyd höquməti və rəhbərliq edici firkələri ac işçilərin qəzundə rusvaj etməq, e'tibardan salmaq imqanı verdi. Hələ by da azdyr. Es-erlər zəxsən höqumətə daxil olmaqdan vaz qeçdiqləri halda, bə'zən əhdələrinə əl izlər qətururdular qi, Şyra höqumətinin mukəddərət, o izin qərulməsindən asılı olsyn. Ejni zamanda da höqumət başında olmadıklarını, bahana edərəq, məs'yilijjətdən xılas olırdylar. Azagıda qərəcəqimiz vəchlə, Mygan, Ləqəran və sajjir dajirələrdə məhsyl 1918-nci ildə çok bol idi və es-er təzqilatının bir çok uzvləri məhsyly nəkdləzdirməq izləri təzqili üçün o jərlərə qəndərilmişdi. Amma nəticədə Baqıja məzqyr dajirələrdən bir pyt belə olsyn taxıl qəlmədi. Es-erlərin kəsdən by izi pozdyklarını, kejd edərəq səhv etməmiş olarız — zənnindəjəm.

Bolzeviqlərin rəhbərliq edici grypy bynyn hamısını bilirdi və qələcəqdə xəjanət edəcəqlərini qəurdu, amma qərunur es-er və daşnaksutun firkələrinin işçilər arasında olan nufyzyndan korkyrdy. Bolzeviqlər bir tərəfdən mərqəzi höqumətin jərdəlməna və diqər tərəfdən məntik və tədric uzrə sosializm tədbirləri qərulərəq işçiləri Şyranın rəhbərliq edici jadrosy ətrafına toplamasına ymydvar olırdylar. Nə olırsyn jykarıda dediqimiz tədriksizliq və məntiksizliq var idi və rəf'i mümqun olmadı.

Höqumət Zyranın sol hissəsinin əlində idi. Vaktı çatıb da inkilab ajları muddətində mubarəzəsi davam edən məsələləri tə'cili sərətdə həll etməq lazım qəlirdi. Birinci nevbədə neft sənəji və meycyd höqumət ilə sənəje'çilərin karzılıklı munasəbatı, məsələsini həll etməq lazım idi. 1918-nci ildə bütün Rysjada höqumət Zyraların əlində oldygy zaman bütün ölgənin sənəjei uçun zəryri olan ən umdə janacak mənəbi olmaq uzrə, Baqı, neft sənəjei dikkətlərin mərəqəzində jer dytdy. İndi jalınlıq işçilər ilə sənəje'çilərin munasəbatı, dejil, umy-mijjətlə neft sənəjeinin mukəddəratı, məsələsi idi.

Hələ 1917-nci ildə müstəraq mukavəlanəmə mubarəzəsi qədən zaman bolşeviqlər baza duzurdulər qi, tez-qec, cərəjan məntiki uzrə labuddən neft sənəjeinin millilədirilməsi məsələsi ortaja qələcəqdur. Bolşeviqlər sənəje'çilərin inkilaba karzı, mubarəzədə işləri dəjandırmak və neft sənəjeini dağıtmakdan çəqinməjəcəqlərini pəq haklı, olarək dəfəllərlə qəstərməzidilər. Məsələnin jeqanə dogry həlli bütün sənəjein Zyra devləti zəxsində işçi slıftına qeçməsindən ibarət idi. Laqin bynynla barabar by təzəbbusun mərəqəzi höqumət tərəfindən təsdiki və həmçinin pyl və lazımı idarə aparatı, lazımı idi. Mərəqəz ilə rabitə qəsilmiz və pyl və lazımı idarə aparatı, olmadıgından jeni təzqil olymnyz höqumət hələ kabakca bir çök hazırlıq tədbirləri qərməli idi.

Majın 12-ndə Baqı, Xalk Təsərrufatı, Zyrasının deklarəşjası nəzr edilmizdi. Deklarəşjada Zyra qəstərir qi, byrzyazja basıldıgını, bojnyna alıb özünü məglyb hesab etdiqindən byrzyazja əljhinə cənqi bir vasitə olmaq uzrə sənəjein millilədirilməsi artıkdır və höqumət müvəkkəti olarək by tədbirdən vaz qeçib, əvvəlce xusysi muəssəsələrə rəhbərliq etməq uçun özünə maxsys bir aparat jarada bilər. Əsas e'tibarı ilə istehsalatın millilədirilməsi işçi təzqilatları, nın həmişə çalızcakları, bir məsələdur. Laqin Xalk Təsərrufat Zyrası, müvəkkəti olarək muəssəsələri trestlədirilməqə kərar vermizdur və ancaq by iş kyrtardıkdan sonra onları, devlət malı, e'lan etməq olar.

Byryg işlərinin bəjuq əhmijjəti oldygy nəzərə alarək Xalk Təsərrufat Zyrası byryg işlərinə lazımı olan bütün materjal və vəsajiti cəm'lədirilməq və muəjjən plan uzrə pajlazdırılmağa kərar vermizdi. Həmçinin istehsal, e'mal və nəklıjət bərəsində də bir çök tədbirlər kejd edilmizdi.

Sənəje müvəkkəti olarək xusysi sahıbqarları, nın əlində kaldıgı uçun Zyra neftin intiha kiymətlərini jemidən qəzdən qeçirərək janacak əzjələrini mumqun olan kədər çök istehsal etməq və qəndərməq jolında xusysi kapitala mujjən hərəqət verməqi lazım qəurdu. Zyranın 21 maj tarixli iclasında Xalk Təsərrufat Zyrası, sədri Fioletov bir mə'ryzə verərək nəzərə alınmış fəalijjət programını, kejd etmizdi. Fioletov demizdi:

«Deklarəşjadan qəruđuqu qibi biz dekret joly ilə bilatə'xir sənəjein millilədirilməsini e'lan etməqi təqlif etməjiriz. Mə'lymnyz oldygy uzrə

by məsələ dəfəllərlə Zyranın iclaslarında muzaqərə edilmiz və Baqı, Zyrasının millilədirilməqi lazımı qəruđuq kərarlazdırılmıdyr. Laqin millilədirilmənin həjata uə cur qeçirilməsi hakında Baqı, Zyrası, hələ rə'jini deməmişdir... By saat tə'xir qəzləmədən millilədirilməq mumqun olmadıgı, bərəsində Zyra iclaslarında çök müfəssəl danızmıız. İndi by saat Xalk Təsərrufat Zyrası, neft sənəjeinin hər jerinə sokylmalı, və jalınlıq kontrol etməq dejil, lazımı olan jerində xusysi muəssəsə sahıblarını, by və ja diqər tədbirlər qərməqə də vadər etməlidur».

Sonra Fioletov birinci nevbədə neft sənəjeini cəm'lədirilməq və trest idarəsinə Xalk Təsərrufat Zyrasından numajəndə qəndərməq lazımı qəldiqini və ancaq idarə aparatı, duzəlib hazıq oldykdan sonra millilədirilmə məsələsini kojmak mumqun olacagını, qəstərir. Jerin altının millilədirilməsi hakında 3-ncu umym Rysja işçi-əsqər və qəntli vəqilləri kyryltajının kərarı, əsası ilə; Xalk Təsərrufat Zyrası, Baqı, neft sənəjeinə dəjir bir mutabik dekret tərtib etmizdi.

Fioletov həmçinin əməq haklının bilatə'xir artırlması, məsələsini irəli surmuşdu. Bahalıkdan və ərzak joklygyndan dolajı əməq haklının əsasına ən az jəzajlıq tələbi kajdası, kojmak mumqun olmajırdı. Ona qərə Xalk Təsərrufat Zyrası, Baqı, işçilərinin əməq haklını, Rysjanın sajjir sənəje zəhərlərindəqi işçi əməq haklı, ilə barabarlazdırılmağı, təqlif edirdi.

By prinsip əsası, ilə jeni əməq haklı, cədvəli tərtib edilmizdi.

Neft sənəjeinin millilədirilməsi məsələsi Zyrada və bolşeviq təzqilatı, iclaslarında bir çök dəfəllər muzaqərə edilmizdi. Jalınlıq zyrada dejil, hətta bolşeviq təzqilatında belə by tədbirlərin bilatə'xir həjata qeçirilməsi əljhinə e'tirazlar edilirdi. Millilədirilməqə zidd olanlar koryrdylər qi, höqumət belə bəjuq bir izin əhdəsindən qələ bilməz və sənəjei bila-tə'xir millilədirilməq təzəbbusu islahı, mumqun olmajan fəlaqət tərədə bilər. Fəkət sənəje'çilərin şabotaz ilə məzgyıl olacakları, və sənəjei diriltməq, bərpa etməq əvəzində daha da pozyb dağılmış, nın, dərinlədirəcəqləri əjdın idi. Laqin bynynla barabar əqər Zyra millilədirilməqdən çəqinirdi, bynyn da bəzilce səsəbi vəsajit joklygy idi. Heç olmazsa əməq haklını, vaktı, vaktında verməqə imqanı, olmadıgı, halda, aclıq çəqən qeniz qutlələrlə uz-uzə qəlməq jeni höqumət uçun son dərəcə korykly idi.

By məsələni əjdınlazdırılmaq uçun bolşeviq firkəsinin Baqı, təzqilatı, komitəsi tərəfindən Ter-Gabrijeljan Moskvağa qəndərlimiz və gəzetələrin verdiqi xəbərlərə qərə majın 28-ndə Moskvadan bir telegraf çəqərəq neft sənəjeinin millilədirilməsinin Xalk Komisarlar Zyrası, tərəfindən təsdik edildiqini bildirmizdi. Ejni zamanda Baqıdan neft aparılmaq və neft mə'dənlərində işçilərə əməq haklı, verməq uçun devlət xəzinəsi vəsajitindən janacak zə'bəsi binaquzarlıgına 100 miljon manat byrakıldıgı, (təxsis edildiqi) xəbər verilmizdi.

İjynyn birində Baqı, Xalk Komisarlar Zyrası, neft sənəjeinin millilədirilməsi hakında dekret verdi və dekreti həjata qeçirməq xusy-

synda tə'limnəmə nəsr etdi. By munəsəbətə Baqı Xalk Komisarlar Zyrası işçilərə xitabən bir muracəətnəmə nəsr etmişdi. Muracəətnəmədə əz-cumlə belə deşilirdi:

«Həmişə Baqı proletariyatının xylja və ziari olan bir məsələ indi həkikət olaraq mejdana çikür... Ə'la-həzrət Baqı proletariyatının iradəsi ilə xalk əməqi ilə jaradılmış bejuq sərvət ictimai işlər muftaxorların əlindən alındı və Zyralı Cumhyriyyəti əxsində əməqçi xalka verildi. Baqı byrzyazjastının kapitalizm haqimijətinə sagalmaz bir jara vyryldy. Amma, işçi joldaşlar, sizin karışınızda və Zyra həqumətinin karışınızda daha çətin və ağır bir məsələ dyryr. O da kapitalistlərin əlindən alınmış və milliləşdirilmiş sənajei təşqil etməq vəzifəsidür...».

Mart hadisələrindən sonra Zyranın əlində həqumət məhqəmləşdiqdə neft sənaje'çiləri muvəkkəti olaraq əmri-vəke'lə razılaşmaq, lazımı qərdulər və həttə jaxət qunlər intizarında mə'dən komişjalarının hıkykyny məhdyd etməq və muəssəsələri baki saklamak üçün Xalk Təsərrufat Zyrasından istifadə etməqə belə çalırdılar. Xalk Təsərrufat Zyrasının bəjannaması nəsr edildiqdə neft sənaje'çiləri ittifaqı komitəsi irəli surulmuş kəyn və kəjdaları muzaqərə etdi və mubaqələji əfqardan sonra sənaje'çilər ony mə'lymat və dəstəvizi üçün kəbyla kərar verdilər. Milliləşdirmə xəbəri isə onlar üçün tam qəzənməz bir əjz olyb əzlərini itirdilər. Neft sənaje'çiləri ittifaqı Xalk Təsərrufat Zə'bəsinə bir mə'ryzə verərəq əzunun və həmqinin iqinci neft sənaje'çiləri ittifaqının prinsip e'tibarı ilə milliləşdirməqə e'tiraz etdiqlərini tə'qidlə qəstərir. Çünqə onların zənnicə milliləşdirməqə neft sənajeinin dağılıb məhv olmasına səbəb olacaktı. Sənaje'çilər Baqı neft sənajeinin butun Rysja üçün jəqanə janacak mənbəi oldygyny qəstərəraq ony milliləşdirməqdən sakınmaq, təvsijə edirlər. Çünqə milliləşdirməq mevcyd təşqilatın qəqundən dəjizdirilməsini tələb edir, by isə hazırlıq zərəjət altında mümkün deşildir. Sənaje'çilər həmqinin Baqı Xalk Komisarları Zyrasının mərqəzdən mufəssəl tə'limat alınmış milliləşdirmə dekreti verməsi mukabilinə də protesto edirdilər.

Bir neçə qundən sonra sənaje'çilər Moskvadan bir telegraf aldılar qı. sənajein milliləşdirilməsi haqqında dekret verməqdən ətru Baqı Xalk Komisarlar Zyrası üçün bir əsas olaraq Mərqəzi Xalk Komisarlar Zyrası tərəfindən kərarlad çikarılması haqqındaq xəbər dogry deşildir. Bəz neft komitəsi də Zəymjan ilə Xalk Təsərrufat Zyrasına telegraf çəqərəq neft sənajeinin milliləşdirilməsi haqqında Mərqəzi Xalk Komisarlar Zyrası tərəfindən heç bir kərar çikarılmasını oldygyny bildirmişdi.

Byna hakmajarak Baqıda Zyra həquməti hər cür tədbirlərlə neft sənajeinin milliləşdirilməsini həjətə qəçirməqə çalırdı. 1918-nəci il ijynyn 7-nədə Feioletov əz mə'ryzəsində milliləşdirmənin nə üçün tə'cili syrətdə icra olyndygynyn səbəbini bəjan etmişdi.

Xalk Təsərrufat Zyrası belə quman edirdi qı, kabakca neft sənajeini idarə etməq üçün bir aparat jaratınğa muvəffək olacaktı. La-

qın jykırı dərəcəli texnika xidmətçilərinin inadlı sabotajı bilatə'xir sənajei milliləşdirməq məsələsini irəli surdu. Əməq məhsyldarlıq, qundən-qunə azaldırdı, həqumət işçilərə muracəətlə işi canlandırmək, kuvvələndirməq lazımı oldygyny qəstərdiqdə, onlar da e'tiraz edib neft sənaje'çilərini varlandırmək istəmədiqlərini bildirdilər. Milliləşdirmə e'lanı isə işçilərdə ryh juqsəqliqi ojadıb əməq məhsyldarlıqını artıra bilirdi.

Sonra Fioletov qəstərir qı, neft ixracını sur'ətləndirməq üçün neftin kışmətinə artırmək lazımı qəlirdi. Laqın muətərəq mukavələnamanın həjətə qəçirilməsi ilə əlakədar olaraq by tədbir bir çək çətinliqlərə oğrajırdı. Sənaje'çilər var kuvvələri ilə neft ixracına ənqəl tərəddirdilər. By isə mevcyd zərəjət içərisində Rysjanın butun təsərrufatı üçün bir təhlüqə təşqil edir. Mərqəzdə sənajein milliləşdirilməsi məsələsi kaldırılmasında mətbyatın verdiqi xəbərlərdən dolaju sənaje'çilər tərəfindən neftin talan edilməsi əljhinə tədbirlər qərməq və milliləşdirmə xusysynda dekret verməqə tələsməq lazımı qəlirdi.

Ejni zamanda Fioletov sənaje'çilərin dekret əljhinə inadlı muəbarəzə apardıqlarını qəstərmişdi. Muəssəsə sahibləri, əməq haqqı məsələsinin həllində qəqulən çətinliqlərdən istifadə edərəq işçilər arasındə provokasja aparırlar, və onlardan:

«Bə'ziləri provokasjaya yjyr, bə'ziləri mənhys muətərəq mukavələnamanın by vaktəcan həjətə qəçirilməmiş olmasından istifadə edir və işçiləri bizim üzərimizə salırdırlar».

Xusysən Zyranın bir kərarı ajrı muşqilat tərədir. Zyra; muətərəq mukavələnamə üzrə verilməli olan əməq haqqı fərkinin Həstərxan joly bağlandıkdən sonra verilməsini kərarlaşdırırlar. Haman kərarın verilməsinə səbəb onsyz da qutləvi syrətdə (dəstə-dəstə) çikib qətməqdə olan işçilərin sənajei lazımı olan işçi kuvvəsiz byrakmaları kərkysy idi. Fioletov deşir:

«Nobel işçiləri tə'til e'lan etmişlərdür. By tə'til bir kədar adi məhijətdə deşildir. Onlar butun tə'til e'lan etməmişlərdür. Amma bajram qunləri isə qəlməşirlər, hal by qı. muətərəq mukavələnamada onlara belə ixtijar verilməmişdir»).

Xalk Təsərrufat Zyrası, neft sənajeində vucyda qəlmiz vəzijətə munəsəbətə ilə işçilərə xitabən bir muracəətnəmə nəsr etməqə lazımı qərdü. Muracəətnəmə işlərin əz kəjdası ilə qətmədiqini qəstərəraq əməq intizamı lazımı oldygyny anlattırdı.

Baqıda Zyra həqumətinin karışınızda hər nə olyr-olsyn Rysjanın neft ilə təchiz etməq vəzifəsi dyryr və butun tədbirlər by məsələnin həlli jolynda qəqulurdu. Neft sənajeini milliləşdirəqən həqumət işi daha səmərəli bir syrətdə duzəltməq və sənajeə nəcat verməq üçün, butun imqanlardan istifadə etməqə ymydvar idi. Fəkət neft qəndərməq

*) «İzvestija» № 109. 1918-nəci il.

məsələsi donanmanın halına bağlı idi. Özünü by cihətdən də təmin etməq üçün Baqı Xalk Komisarlar Zyrası, neft sənajeyinin milliləşdirilməsi dekretindən sonra, donanmanın milliləşdirilməsi haqqında da bir dekret verdi.

Baqı Xalk Komisarlar Zyrası mərqəzi höqumətə tabe olaraq öz fəalijjətində Mərqəzi Xalk Komisarlar Zyrasının dekretləri üzrə iş aparırdı. Neft sənajeyi və jərdimçi donanma məsələsinin də prinsip cihətdən başka, inkilab üçün də əjrəcə bəjuq əhəmiyyəti var idi. «İzvestija» gəzətasinin rəhbərliq məkaləsində belə bir əej okyjyryz:

«By saat Baqının bütün neft ehtijati, tamamilə Zyra höqumətinin binaquzarlığındadır. Butun by ehtijati, tezliqlə daşımaq lazım qədir... Jərli Zyra höquməti Xəzər dənizinin milliləşdirilmis ticarət donanmasından səmərali bir syrətdə istifadə etməqlə barabar var kuvvəsi ilə neft ixracını intihə dərəcəyə kədər kuvvələndirməq üçün butun kuvvətlərini səfərbərliqə almaldır.

Rysjada sənajeyi məhv oluyr, zavodlar jətr, işsizliq təhlüqəli bir dərəcəyə varır, vəzijət fəlaqətli bir hala qədir. Aclıq məzəkkətina oqramız və öz kommynizm idraqı ilə fəxr edən kiçik Rysja proletarjati... jəqanə ymydny biza bağlamızdır. Butun rysjalı joldaşlarımızın qəzu bizdə, Baqı dajirəsinin zənqin neft sənajeyindədir. Onlara təxirsiz jərdim qəstərməqi azacıq ləngitməq bizim tərəfimizdən mudhiş bir cinajət olar... Hər əej, butun neft ehtijatını bilatə'xir ixrac etməqdən ibarət olan ən bəjuq bir vəzifəyə tabe' edilməlidir»*).

By vəzifə və məsələyə pəq çok əejlər tabe edilmis və Baqı Zyra höquməti, proletar inkilabının jərdiməna kozmək üçün mumqun olan kədər hər cur tədbirlər qərdu. Baqıda Zyra höquməti bir neçə aj əmur etdi, by muddətdə 80 miljon pytdan artıq neft daşındı. By jərdimin əhəmiyyətdən bəhsə luzym belə jokdyr.

Həmçinin mənzil məsələsi barəsində höqumətin qərduqu tədbirlər çok dikketə lajıkdır.

Hələ aprel ayında tezliqlə evlərin milliləşdirilməsi haqqında bir dekret verməq üçün tədbirlər qərulməsi kərarlaşdırılmışdı. İcraijjə Komitəsinin həcz (rekvizisja) komisjasi, janında bir mənzil ə'bəsi jəradılmış və oraja bir çok təzqilatlar, o cumlədən müsəlman səsialistlər bürosynyn numajəndələri daxil olmyzdy. Komisja mənzillər və mənzildə jəzajanlar haqqında mufəssəl dogry mə'lymat toplamalı, və by syrətlə ehtijacı olan işçi və zəhər joksylları arasından pajlaşdırmaq üçün bəz mənzil fondyny muəjjən etməli idi. Zərər çəqmiz müsəlman əhalisinə jərdim etməq üçün zəhərin mərqəzində bəjuq evləri həcz edib joksylları oraja qəçürməqə kərar verilmişdi.

Majın 15-ndə bir əmrnəmə nəzr edilmisdi. Məzqyr əmrnaməyə qəzə ev komitələri bəz otak və mənzillər haqqında mə'lymat verməli

*) «İzvestija» № 107. 1918-nci il.

idilər. Bəz otak və mənzillər rekvizisja komisjasi tərəfindən hesabalanıb onyn binaquzarlığında kalırdı.

«Ajid bylynan komisjanın orderi olmadı, keca heç bir mənzil ja da otacı dytmək olmaz».

Höqumət by tədbiri tamamilə həjata qəçirə bilməzdi. Bynyn üçün lazım olan aparat jok idi. Ev komitələri isə əslində əqsərijjən Zyraja zidd unsurlərin əlində idi. Amma by muhum tədbirin həjata qəçirilməsi jolynda vaktli-vaktında təzəbbus edilmisdi.

Kadet firkəsinin Baqıda çoklarına mə'lym olan xadimi Bajkov Baqıda 1918-1919-ncy illər xatiratında Baqı məarif komisarının fəalijjətinə bir neçə səhifə həsr etmişdir. Bajkov istehza ilə Zyra xadimlərinin cəhalətindən, məqtəblərin dağılmasından bəhslə, xusysən məqtəb xadimlərinin inadlı, sabotajını, əjrəcə vəcdlə kejd edir. Kadetlərin rəhbərindən ondan artıq bitərəf və bigərəzliq və məsələni ondan dərən anlamayı, tələb etməq olmaz. Həkkət həlda isə Baqı Məarif Komisarlığı tərəfindən xalk məarif işlərini jenidən təzqil etməq yğrynda edilmiş olan təzəbbuslar, 1918-nci ilin birinci jartısında Baqıda Zyra höquməti tarixinin ən qəzəl səhifələrindən birisidir.

Zəhər hər tərəfdən duşmən kuvvələrini ihatə olynmyzdy. Baqı Zyrasının əlejhinə həm Zakafkasja höquməti mubərəzə edirdi, həm Turqijjə imperjalizmi, həm də hər rənq, hər cur əqsi-inkilab. Ətraf qəntlərin əhalisinin bəjuq bir hissəsi də bynlara aktiv jərdim edirdi. Zəhərdə ziddətli aclıq höqumfərma idi. Ərzak idarələrinin butun tədbirləri hər tərəfdən mukavəmətə oğrajırdı. By xusysda azacıqda mufəssəl bəhs olynacakdyr. Aclıq zəminəsi üzərində kadetlərdən es-er və menəviqlərə kədər əqsi-inkilab zəhərin əzunda, hətta milli nifak və ədavətdən istifadə etməqdən çəqinməjərəq qənis fəalijjət açmışdı. Byna bakmajarak Zyra höquməti sədakətə çalğan xidmətçilərdən bir aparat jaradarak məarif işlərini jolyna kojmayıq mumqun qərmuşdu. Baqıda Zyra höquməti binaquzarlığında elə bəjuq bir vəsajit olmadı, həlda, jenə by azacıq vəsajitdən muəllimlər üçün muəjjən bir məbləğ əjrılmışdı. Məarif Komisarlığı, birinci nevbədə butun məarif işçilərinin maazını artırmış və Komisarlıq təzqiləndən kabakdan jıgıltılıb kalmış əməq haqqı borclarını vermmişdi.

Məarif Komisarlığının bəjannamasında və komisar Kolesnikovanın Zyra iclasında səjləmiş oldygy nitkində zəhərdə qəruləcəq işlərin programından ilavə, bir çok illərdən bəri cənab Bajkovların cəhalət-də sakladığı qəntlərə də dikket verilmişdi. Kolesnikova demmişdi:

«Bizdə bəjuq bir başka zəhərlər ə'bəsi açılaraq Baqı Xalk komisarlar Zyrasının idarəsi altında olan dajirədə məarif işlərini təzqil etməqi öz əhdəsinə alacakdyr. Hələ byndan ilavə qutubxana işlərinə, yzak bağçalarına və səjrələrinə də rəvac verməq fiqindəjiz».

Xalk darulfunyny, bəjuqlər məqtəbləri, kylyblar və cur-bə-cur mədəni-məarif muəssəsələri jəradılmışdyr. Butun by tədbirlərə muəl-

limlər azadlıq bir istisna ilə sabotajla cavab verdilər, komissarlığın program və əməli fəalijətinə rixənd və istehza etdilər. «Qəzəl qeçmə qunlərin» məarif xadimləri komissarlıkdan hətta jay zamanınun bütün məazını jeni tarif ilə tələb etməqdən çəqinməjərəq ejni zaman-da məarif işlərinin jolyına duzməsi əlejhinə mubarəzə uçun var kuvvə-lərini əsirqəmədilər. By azadlıq muddətdə komissarlığın qəstərdijji səj və fəalijjətə ancak təaccub etməq olar. Kolesnikova Zyra da öz nitkini by sözlərlə bitirmişdi:

«Mən qələcəqə cəsarat və xatircəmliq ilə bakarak xalk məarifi jolynda komissarlığın bütün təşəbbuslərinə jərdün edəcəqimizə (Zyra tərəfindən) əminəm. Mən öz isimə bəsləjirəm».

Byny ancak içqi sınıfların gələbəsini bir hakk və həkikət hesab edənlər dejir və dejə bilərdi.

Baqlı Kommynasınun karəsində iqi məsələ dyryrdy. Onyn mukəddəratı. Baqlı Zyra həqumətinin mukəddəratı. by iqi məsələnin həllindən asılı idi. Birinci məsələ—proletarjətin rəhbərliqi altında qəntliləri təzqil etməq, iqincisi—zəhəri ehtijacı olan ərzakla təhiz etməq idi.

Zyra həquməti xadimlərinin nitk və məkalələrindən jykarı da misal qətdirdiqimiz parçalar onları qəndi azad etməq məsələsini tamamilə məzərdə dytmyz oldyklarıni isbat edirlər. Qəntli məsələsinə mümkün olan kədər çək dikkət verilmiz və by jolda təsaduf edilən hədsiz çətinliklərə bəkməjəarak, bə'zi muvəffəkiyyətlər əldə edilmişdi.

Uymijjətlə qəntlərin xusysən müsəlman qəntlərinin qeridə kalmız olmasi mulqədar və byrzya ziyalılara bütün qəntli qutlələrinin əqsəriyi millətçiliq təbligatının tə'siri altına almaga imqan verirdi. Tiflis mənzəviqləri. İravan dəznakları və Qəncə xanları öz aralarında duzmənçiliq etdiqləri halda, ejni zamanda öz insanijjətdən qanar təbligatları ilə biri-birinə qəməq edirdi. Bütün Zakafkasjani, burumuz olan milli muharəbənin jəratdıqı vəzijjətdən dolajı, bir millətin əməqçi qutləsi, o biri millətin əməqçi qutləsinə inanmıjır, e'tibar etməjir və nəfəret bəslijirdi. By vəzijjətdən çkmək uçun birçə çarə var idi. O da milli muharəbəni vətəndaş muharəbəsinə dəndərməqdən ibarət idi.

Azərbaycanın bir çək dəjirələrində toprak məsələsi üstündə qəntlilər arasında gələjan və həjəcan bəzlanmız, bə'zi jərlərdə mulqədarların jərləri zəbt edilmişdi. Jykarı da dediqimiz qibi bir çək bəjlərin və xanların evi, mulqu, qəndi qəntlilər tərəfindən talan və jəgma edilmişdi. Qəntli inkilabını qənzələndirməq uçun mulqədar əqsi-inkilabçılarını silahlı kuvvələrini təsvijə etməq və milli ədavət əlejhinə qənis mubarəzə aparmak lazımdı.

Baqlı Zyra həqumətinin karəsində belə bir məsələ dyrdy: ja Azərbaycan mulqədarları, bəndəsi, əlejhinə mubarəzə uçun zəhərdə olan erməni əsqər kit'ələrindən istifadə etməq, ja-inqi əqsi-inkilabın qəntlərdə daha mülqəmləzməsinə və erməni, müsəlman və rys qəntliləri arasında milli muharəbənin dərinləzməsinə jol verməq.

Həqumət birinci joly seçməqə məcbyr oldy. Hərçənd by hərəqətin bütün fəna cihətləri də ona mə'lym idi.

Mart hadisələrindən sonra İcraiyyə Komitəsinin qanar zəhərlər zə'bəsi bütün bəj xan təcavuzundan xilas edilmiş qəntlərdə Zyra həquməti təzqilinə bəzladı. Məzqyr zə'bənin mə'lymatına qərə məjün axırınacan Lənkəran kəzasının 16 qəndində, Baqlı kəzasının 24 qəndində və Zamaxı kəzasının 4 qəndində Zyra həquməti təzqil edilmişdi. Qanar zəhərlər zə'bəsi Baqlı gyberniyası, qəntlərinə 50-jə kədər tə'limatçı qəndəərəq bütün itiləfləri, sulh və musaləmət joly ilə jətrəb həll etmələri jolynda tə'limat verilmişdi. Muxtəlif dillərdə gyberniya əhəlisinə xitəbən bir çək muracətnamalar nəzr edilmişdi.

O vaktın gəzətlərində Zyra həqumətinə kəbyl etməq və mulqədarlar və əqsi-inkilab əlejhinə mubarəzə aparmak hakkında qənt jəgnaçkları tərəfindən çkərlimləz bir çək kə'tnamalar və kərarəddərlər dəzr edilmişdir. By kə'tnamalara çək ehtijətarqanə jənazmak lazımdyr. Çünqə həmişə də qənis Azərbaycan qəntli qutlələrinin fiqrini və əhvəli-ryhijjəsini ifadə etməjirdilər. By munasəbətə «Baqınsqı Raboçi» bə'ə jəzırdı:

«By vaktəcan biz müsəlman qəntlilərinə jaxət sözləri çək dediq. Amma Turqijə təbligatçıları da onlara bir çək jaxət sözlər dejib Zyra həquməti dağılarak sylvanlıq usuly kyryldykda bəhist nə'mətləri və'd edirlər. Qəntli numajəndələrindən birisi kyryltajda qəntlilərin adından dedi qı, onlar Zyra həqumətinin dəlincə qətməqə hazırdylar, ancak onları kırmasınlar. By sadəlvh, sadəvil sözlərə dikkət verilərsə, byradə bütün bir fəcə vadyr. Qəntli bəjın dəlincə qədir qı, bəj ony öldürməsin, ancak qəntli Zyra həqumətinin də dəlincə kərkəydan qədir»^{*)}.

Byrası təqçə qəntlilər uçun dejil, Baqlı Zyra həquməti uçun də bir fəcə idi. Qəntli qutlələri Zyra həqumətinin nə oldyqyny və onlara nə qətdirdiqini bilməjirdilər. Bilə də bilməzdilər. Qəntlilər kyryltaj vəqillərindən birisi demişdi: «Biz bilməjiriq bəzəviqlər qımdur. Onların qim oldyqyny bizə anladın». Amma söz ilə dejil, iz ilə anlatmaq lazımdı. Ləqin 4 tərəfdən ihatə olınmyz bir halda və rəfi gejrı mümkün olan ziddətli aqlıq içərisində qəntlilərə rahatlıq və çərəq verməq mümkün dejildi.

Ləqin bynları hamısı ilə barəbar jənə də bizə jykarı da ziyər olınar: kə'tnamaların hamısı, kərkəy nəticəsi dejildi və Zyra həqumətinin qəntlərdə qərdəqu işlər səmərəsiz kəlməmişdi. Qəntlilərin öz-lərinin kolçəmaqları, həqumət idarələrindən qanar etmələri, mulqədar topraklarıni, əllərindən almaları və millijjət fərki qəzələmədən bütün əhəlini muhafəzə etməq uçun dəstələr duzəltmələri çək təsaduf olınan bir həldyr və byrası, jəksyl qəntlilərin əhvəli-ryhijjəsində zəhbəsiz muəjjən dəjiziciliq oldyqyny hər zəjdən artıq isbat edir və Azərbaycan qəntlilərinin inkilab bəjragı altına qəçəcəqini ymyd etməqə əsas var idi.

*) «Baqınsqı Raboçi» № 98, 1918-nci il.

V Mayın 26-nda Baqıda Baqı kəzası qəntli vəqilləri əyralarını, kyryltajı açılırdı. Mandat komisjasını, mə'lymatına qərə, kyryltajda 29 qəntdən 70 numajəndə iştiraq etmişdi. O cumlədən 27 qəntdə qəntli əyraları təzqil edilmişdi. Kyryltajın uçuncu qunu 11 numajəndə daha qəlmışdi. Umymijjətlə vəqillər 38,000-nə kədər qəntlinin numajə dəsi idilər.

«Baqınsqı Raboçi» təbriq məkaləsində jazır qı:

«Qəntli əyralarını, birinci muzavərəsi açılı, qununun Zakaıkas,ada Zyra haqimijjəti kyrylyzy isində bəjuq tarixi əhəmiijjəti vardır».

Jənə by gəzətinin o biri numrəsində by sətirlərə təsaduf ediriz:

«Cəkdən bəri bəslədiqimiz xylja nihajət bir həkikət oldy. Bir çək numajəndəliqlərin iştiraqı ilə Baqı kəzası, qəntli vəqillərinin kyryltajına əahid oldyk».

Kyryltajı, təbriq edərqən Caparidze demışdi qı:

«By saat Baqı işçilərinin mulqədarlar, xanlar, bəjələr mənəfəti mudafəçilərinə karış apardıqları mubarəzənin nəticəsi musulman qutlələrinin nə kədər tezliqlə öz sınıf mənəfətinə baza duzub, işçilərlə birlikdə, butun mulqədarlar və hər cur byrzyazja ələjhinə mutəzəqqil mubarəzə joly dytmalarından asılı olacakdyr».

Misal qətirdiqimiz nitk və məkalələr Baqıda vətəndəz muharəbəsinin milli mahijjətdə olması haqqında mənəviqlər tərəfindən byrakılan bəz-bəgazlıklara ən yaxşı cavabdyr. Bymlar həmçinin bəzəviqlər tərəfindən qəntlilərin əhəmiijjətinin qifajət kədər təkdir edilməməsi və milli məsələnin həllinə təzəbbus edilməməsi haqqında dəvəran edən fiqri də jalansızdır. O zamanqı zərajit altında dekret verib Azərbaycanı myxtariijjətli e'lan etməq Musavatın çırığına pij basmaq deməq idi. Çünqə o zaman musulman əhəlis, arasında haman byrzyazja-mulqədarlar firkəsindən bəzəkə bir m u t ə z ə q q i l k u v v ə j o k i d i . Əhəli, cur-bə-cur millətlərdən ibarət olyb erməni və musulman qəntliləri arasında əqsi-inkilabçı, millətçi firkələrin nufyz və tə'sirləri pəq çək oldygy və ejni zamanda Zyra həqumətinin əlində qifajət kədər həkiki kuvvə olmadıqı, halda belə bir zərajit altında myxtariijjət e'lan etməq daha qəniz milli muharəbəyə izarə xidməti qəurdu. Əvvələ Zyra həquməti uçun bir istinadqah jaratmaq lazı, m i d i və bəzəviqlər butun kuvvələrini by məsələyə həsr etmişdilər.

Zaymjan öz nitkində kyryltajın karışısında dyran əsas məsələləri kejd etmişdi. Birinci nevbəyə mulqədarlar haqimijjətini məhv etməq və toprakları, onların əlindən almagı, sormyz və ejni zamanda by məsələnin Baqı kəzasına bilavasitə dəxli olmadıqını qəstərmışdi. Çünqə neft jərləri devlətin ixtijarında kalmalıdyr. Baqı kəzası, qəntliləri isə by tədbirlərin butun gybernijjada həjata qəçirilməsinə jərdəm etməlidurlar. Natik kyryltajın nəzəri-dikkətlərini turq ordysynyn qəlməsindən doğan çətinliqlərə cəlb edərəq, qəntliləri milli ədavət əsası ilə provokasja təbligatına yjmamaga çağırıldı.

Jərlərdən verilən mə'ryzələr qəntlilərin fəna bir halda jazadıqlarını, təsvir edirdilər. Jəni təzqil olynmyz Zyra həquməti hələ çək qəvrəq idi və nizam və əsajiz bərpa etməq uçun qifajət kədər həkiki kuvvəsi jək idi. Numajəndələr ərzək jərdəmi, tarlaların muhafəzəsi və qələcəq biçin bərasində çək danışarak kaçək-kyldyr dəstələrinin hucymyndan dolajı, biçin izlərinin çək çətinə duzduqunu qəstərdildilər.

Ejni zamanda Zamaxı kəzasında qəntlilər kyryltajı, vake olyb 299 numajəndə iştiraq etmişdi. Mə'ryzəçi Markarjanın verdiqi mə'lymata qərə, Zamaxı, kyryltajı, öz mutəzəqqilliqi ilə insanı, həjrətdə byrakırmış. Qəntli numajəndələr butun məsələlərin muzaqərəsində aktiv iştiraq edirmişlər. Mə'ryzəçinin dediqinə qərə, numajəndələrin arasında bir nəfər belə olsyn varlı, qəntli jək idi və qəntlilərin təzəbbusu ilə cur-bə-cur qənt jıqlıncaklarında kolçomakları iştiraqdan nə cur qanar etməq məsələsi muzaqərə edilmişdi. 10 desətdən artıq topraq, olanın qənt izlərində iştiraqı, ixtijarı, olmaması, kərarlaşdırılmışdı.

Jykarıda dediqimiz qibi o zamanqı mətbəatın jazılarında Azərbaycan qəntlərində inkilab ryhy artıq qəstərilmişdir. Amma byrası, o deməq dejidur qı, hər zəj qəhnə halında kalmışdı. Baqı, Zyra həquməti o zaman mulqədarlar və turq cəvəlları, ələjhinə mubarəzədə butun qəntliləri öz tərəfinə çəqməqə muvəffək olmamışdı, amma əqilmis sınıfı idraq toxymy hədəf qətmədi.

Zyra həqumətinin butun ictimai-sijasi tədbirləri və o cumlədən həmçinin ərzək jərdəmi, məhtac olan, jəkin qəntlər ilə əlakə və rabitə bağlamak təzəbbusunun mukəddərət, iqinci jə'ni ərzək məsələsinin həllindən asılı idi.

Mart hadisəsindən dolajı, Vladikavkas dəmir joly ilə ərzək qələməjirdi. Əz vaktında Zimali-Kafkasjadan qəndərilmiş olan marşyrt katarları, Petrofskda saklanmışdılar. O zaman Petrofskda muvəkkəti olaraq Gotsinsqi və onyn bəndaları, həqumfərməlik edirdilər. Gotsinsqi tərəfindən təhdid təhluqəsinə qərə, yn, bygda, kartof və sajr ərzək zəjləri ilə juqlənmiş olan 80-dən artıq vagon jənidən Tereqə kajtarılmışdı. Zəhərdə olan azacık ehtijatın da bir hissəsi jangından məhv olyb, bir hissəsi də talan edilmişdi.

Martın 21-ndə ərzək direktorjası, təzqil olynby, isə başlanmışdı. Direktorja birinci nevbədə jərlər ilə daha artıq əlakə jaratmaq mə'nasında aparatını jənidən təzqil etmiş və kontrol organlarının hukyky-ny qənizləndirmişdi. Tə'cili syrətdə isə mintəkələri təzqil edilmiş və məzqyr mintəkələri tezliqlə çəkəltmək jolynda tədbirlər qəurulmuşdu.

Zimali-Kafkasjanın əyralaşması, ərzək direktorjası, tədaruq komisjasının izini əsanlaşdırılmışdı. Taxılı, dəjirələrdə Baqı zəhərinə ən çək dikət verilmiş və azacık bir muddətdə Stavropol gybernijjası ilə Tereqədə neçə juz min pyt taxıl tədaruq edilmişdi. Ləqin nəklizjət pozylmyz və Petrofsk Gotsinsqi bəndaları, tərəfindən izgal edilmiş oldyğundan byrlarını hamısı ilə bərabər vəzizjət yaxşılaşmadı.

Petrofsk tərəfindən təhdid edən bilavasitə əqsi-inkilab təhlükəsindən başqa by səhərin azad edilməsi Şimali-Kafkasja ilə əlakə bərpası üçün də son dərəcə lazımdır. Ona görə Baqı, Zyrası, çokly kuvvələr toplajarak Petrofsk tərəfə jolladı.

Aprelin 20-ndə Baqıda belə bir radio telegraf alınmışdır:

«By qun aprelin 20-si qunduz saat 4-də yzyn muddat «Ardahan» qənisindən bombardıman etdiqdən sonra, Zyras əsqərləri səhəri dytdylar... Byrada Zyras höquməti kyryryz. By qəca paroxodlara lqi marşryt katarı yn juqləjəcəqiz. Ambarlarda olan butun ərzakı, rekvizisja edib Baqıja qəndərməq fiqirdəjiz»*).

Laqın Petrofskyn alınması, Şimali-Kafkasja ilə bilavasitə əlakə bərpası məsələsini həll etmədi. Tereqdə əlavə lazımdır milli muharəbə Dağıstan ilə Şimali Kafkasjanın arasını, qəsdi və Tereq ilə Kybəndə alınmış ərzak juqləri qətililə bilmədi.

İranda pozgynlyk oldygyndan, xusysən manatın kyrsy duşduqundan İrandan duju və sajir ərzak səjləri almak da son dərəcə çətinləşmədi. Oradan bir az ərzak qətililirdi. Amma by mikdar dənizdə dəmər, qibi olyb səhərin ərzak vəziyyətini əsla jaxşıləydirməyirdi.

Vəziyyət son dərəcə ağır idi, laqın Xalk Komisarlar Zyrası tezliqlə jaxşıləzəcəyina ymydvar idi və by ryhda direktorja majın əvvəl-lərində işçilərə xitabən bir muracətnama byrakmışdır:

«Ərzak direktorjası məbyrdy qəstərsin qi, ərzak və xusysən taxıl juqlərini qətilməq ərajətini son dərəcə çətinləşdirən umymi səbəblərdən başqa bir səbəb daha vardyr: Baqı, Zyrası, əhdəsinə; Rysja Zyras Cümhyriyyətinin təsərrufat həyatında çok böjuq əhəmiyyəti olan neft dəjirəsinə öz əilində saklamak qibi böjuq bir vəzifə qətilirməşdur. Ərzak direktorjası, da öz tərəfindən acliq çəqən əhalının vəziyyətini juqulləşdirməq üçün var kuvvəsi ilə əlindən qəlanı əsirqəməjərəq hər vasitə ilə çalır. Siz də bir ornəq olaraq by ağır qunləri səbr və təhəmmul ilə qecirməlisiniz. Zyranın öz əhdəsinə əldə qə vəzifə juqul dejidyr. Laqın o öz fəalijətində sizin e'timad və jərdimənzə aralanarak butun əməqçilər fəjdəsinə bəsləmiş ol-dygy işi qəracəqdur. Vakt daralmışdyr. By jəklərdə taxıl oləcəkdyr».

Muracətnama ərzak ehtijacından dolajı işçilər arasında təbii bir həjəcan oldygy qəstərir. Numynə qətilidimiz muracətnamada vəziyyətin jaxşıləzəcəyina ymydvarlıq qəstərilməsinə əsas var idi. Laqın muəjjən səbəblərə qərə, ymydylar pyça çıktdı və jərlim tədbirlərə əl atmaq lazımdır. By işə səhəri ağır bəhrədən kyrtara bilməzdi.

Majın 11-ndə ərzak direktorjası, butun ərzak səjləri altı-verişil edənlərə muracətlə mevcyd malları hakkında məlymat vermələrini təqlif etmişdir. Əmrnamalarda qəstərilmişdir qi, ərzak səjləri qətilməq çətin oldygyndan direktorja səhərdə olan ərzak ehtijatlarını satın alıb əhali arasında pəjləşdirməyə kərar verməşdur.

*) Azərbaycan İnkilab Muzesi. Dəgünlük sənədlər.

Tereqdə milli muharəbə saqit olmaırdı. Tereq xalk höquməti tərəfindən Baqı ilə dəmir jol munasəbatını bərpa etməq jolynda qəru-lən tədbirlər boza çıktdı. Çəqənlərin jykartı, təbəkələri jəkin Qəncə ilə əl-bir olaraq Turqijə acentələrinin vasitəsi ilə çəqən dəmir joly hissə-sində nizam və əsajlə bərpasına hər vəchlə mane' olyrdylar. Taxıl qətilməq üçün başqa jollar aramak lazımdır. Stavropol gyberniyası, ilə Sarisin joly ilə əlakə bərpa etməqə təzəbbus edildi; laqın by təzə-bbus də ələ həkiki bir nəticə vermədi.

İcrəijə Komitəsinin 8 maj tarixli iclasında Caparidze səhərin ər-zak vəziyyəti hakkında işçilərin dogry məlymat tələb etdiqlərini bil-dirdiqdən sonra xəbər verir qi: Şimali-Kafkasjada qifajət kədər taxıl alınmış hazırdyr. Fəkət adı Petrofsk joly dağılmışdyr və taxıl Sa-risin joly ilə qətilməq istədiqdə orada da janacak olmadıqından by təzəbbus də muvəffəkijjətsiz kalmışdyr. Uçuncu bir jol da Kızlardan araba joly ilə Kaspi dənizi qanarındadyr. By joldan istifadə edilir və dəmir joly çəqməq üçün tədbirlər qəru-lur.

Direktorja numajəndəsi, Caparidzenin kəldirdiyi məsələ üzərin-də müfəssəl dəjənlər. Şimali-Kafkasjada çokly taxıl alınmış oldygy hakkında Caparidzenin dediqələrini təjidlə, məryzəci Kızlar və Zən-drikovsqi qəru joly ilə taxıl qətilməqin fevkəl'ədə çətinləşmiş oldy-gyny qəstərir. Kızlardan dəniz qanarına cən 62 verstdur; dənizin qa-narından da paroxod dəjənan jərə cən juqu 7 verst kajıkda dəşmək lazımdır qəilir.

By məlymatdan sonra İcrəijə Komitəsi ərzak işlərinin vəziyyəti hakkında istixbar vərəkəsi nəzər etməqə kərar verir.

Qəru-nur by tədbirlərin heç birisi ərzak məsələsini həll edə bilmir-di. Laqın taxıl almaya bir ymyd daha var idi.

Lənqərəndan və sajir kəzalardan xəbər verilmişdir qi, butun dəjir-ələrdə xusysən Myganda misli qəru-lməmiş məhsyl olmyşdyr. Fəkət dəjirədəqi pozgynlyk və dağılmakdan dolajı əhali-nin böjuq bir kışmı kaçıb dağılmışdyr. Ona qərə taxıl, biçməq və ələ qətilməq son dərəcə çətin olmyşdyr. Məhsyly ələ qətilməq imqanı jək dejidir. Laqın by-cə çətin olmyşdyr. Məhsyly ələ qətilməq vasitələri və qənt-təsərrufat alətləri lazımdır.

Ərzak direktorjası, statistik səbəsinin məlymatına qərə 1918-nci ildə Baqı gyberniyasında məhsyl 16,180,000 pyt olmyşdy. By syrətlə Baqı gyberniyası, öz ərzak ehtijacını tamamilə öz taxıl ilə edəjə bilirdi.

Ərzak məsələləri təbii, Zyras höqumətinin butun fəalijətinin mə-r-qəzində dyryrdy. Laqın nə kədər tyhaf olsa da bələviqlər ərzak məs-ələlərinin fəalijətində bilavasitə iştiraq etməjirdilər. Direktorjanın sədri sol es-er idi. Direktorja aparatında işə kəra fiqirlilər və məhtə-qirlər az dejidir.

Direktorja kəzənq sözlər danısmakda çok səxavətli idi. Butun atçot mə'ryzələri niqbinliq və xatircəmliq ryhynda idi. İədə isə vəzijiət əsla jaxətlaşmajırdı, butun lajihələr qagız uzərində kalırdı. Direktorjanın içərisində isə məhtəqirliq və ogyrlyk əl-kol açmıədi.

Baqlı gyberniyasında məhsyly ələ qətiməq məsələsinə bir çok məkalələr və nitklər həsr edilmizdi. Amma həkiki tədbir çok az qəru-lurdu. Hələ majın ortasında Lənqəran toprak komisjasi bir neçə qun-dən sonra biçinə baslamak lazım qəldiqini, fəkət qənt-təsərrufat alət-ləri olmadıgını və almaga da bir jer olmadıgını xəbər vermizdi. Bəz-ka xəbərlərdən qəruşduqu uzrə həttə by izləri qərməq uçun duzqun tərtib olınmyz bir plan da jokmyz və məhsyl qundən-qunə əriməqdə oldygy halda, hələ iyn ajın 15-ndə əməq muqəlləfijjəti məsələsi mu-zaqərə edilirmiz.

Mart hadisələri bə'zi zəxslərdə belə bir xylja jaratmıədi, qi, qy-ja zəhərdə butun firkələr və az kala butun əhalı Zyranın ətrafına top-lazmız. Zyra ətrafında birləşmizdur və qyja hamısı var kuvvə ilə ona jardılm etməqə hazırdyr. Həkikət hal isə bəm-bəzka idi. Zyra hə-quməti ygrynda mubarəzədə əhalının bir çok sajr gryplarına mənsyb mudaraçı-mudafəəçi firkələrin rolyny azagıda mufəssəl syrətdə aj-dınlaşdırı biləcəqiz. Byrada isə ancak bə'zi faktları qəstərməq is-təjiriz.

Lənqəran kəzasında qənt-təsərrufat alətləri istənildiqdə Baqlıda belə alətlərin olmadıgı cavab verilmişdi. Bəzka mənbə'lərdən alınan mə'lymata qərə isə Baqlıda çokly qənt-təsərrufat alətləri varmız, laqin kara fiqirlilər isə ənqəl tərədir və həqumətin tədbirlərini heçə endirir-mizlər.

Jerli məhsyly ələ qətiməq məsələsi hələ jenə də ancak bir lajihə olyb kalır. Vladikafkas dəmir jolynda duzqun hərəqat bərpası, ygryn-da edilən butun təzəbbuslər isə bir nəticə verməjirlər. İstər-istəməz kızlardan Zəndrikov qərpusunə cən dəmir joly çəqməq lajihəsinə ka-jıtmak məchyrijjəti hasil olır. By məksəd uçun məxsysi texniqi ko-misja qəndərilir.

By lajihənin həjata qəçirilməsi Baqlı Xalk Komisarlar Zyrasının əlində olmajan bir çok zəjlər tələb edirdi. Ona qərə taxıl ən kədim usyllar ilə qətilirildi. Ərzak zəjlərinin Baqlıja nə kədər çətinliqlərlə qətilirdiqini by xəbərdən bilməq olır:

Son mə'lymata qərə, Zimali-Kafkasjada Baqlı uçun 600 vagon taxıl alınmıədyr. O cumlədən 160 vagony kismən dəmir jolyndadyr, kismən də qərpuya qətilirmizdur. Təəssuf qi, malları qərpudən rejddən paroxoda da-sılamak son dərəcə çətinədir. Zəndrikov qərpusu janında sahil çok dajaz oldygyndan paroxodlar 15-16 verstliqdə dajantırlar. Taxıl juqlu arabalar sahilədən syja qirib 4-5 verst iləri qəlirlər. Sonra taxıl arabalardan kajık-lara, həttə sadəcə qolazlara jıgıllarak paroxodların janına aparılır və orada juqlənir. Fəkət by cur taxıl da-sılamak da ancak hava saqit olanda mımqundur.

Əlbəttə belə zərajit altında zəhəri muntəzəmən taxıl ilə təchiz etməq mımqun olmazdı, və ağır bəhran qundən-qunə qəsəqləşirdi.

Majın 15-ndə mə'dən zavod komitələri konferansı iclasında Ca-paridze ərzak vəzijjəti hakkında mə'ryz verərəq qəstərmizdi qi:

«Baqlı proletarjati, jalınız Zakafkasja dekil, butun Kafkasjada inkilabın istinadqalıdyr. Hər nə cur olır olsun Baqlıja Rysja uçun nicat verməq olqəmizin zəif duşmus təsərrufatının o kədər məhtəc oldygy nefti Turqija dərəbəjlərinin ac qəz tamahından xilas etməq lazımdyr».

Çıktıda bylynan mənzəviqlər Zyra həquməti və bolşeviq firkə-sinin sijasətini qəzdən salmaq və ləqələməq uçun ərzak bəhranından qəniz syrətdə istifadə etməqə çalısmıədlər. Onlar ərzak vəzijjətini jaxətlaşdırmaq jolynda bir əməli və muəjjən təqlif belə etmizdilər, butun nitkləri isə ancak sijasi məsələlər ətrafında dolanarak həmlə edən əqsi-inkilaba karşı bəjuq kahramanlıq qəstəren həqumətin əlej-hinə olmyzdyr.

By dəfə konferans uzvlərinin bəjuq əqsərijjəti Xalk Komisarlar Zyrasının sijasətini təsvib edib (xəsləjlə), byna muvafik də kət'nama çıkmıədi. Ejni zamanda konferans tezliqlə kızlardan dənizə cən dəmir joly çəqməq uçun izçi arteli təzqil etməqə kərar vermizdi.

Qəsəqlin ərzak bəhranı zərajiti içərisində proletar həquməti məh-qəm diktatyrlyk bərpə etməli idi. Təəssuf qi, belə diktatyrlyk vucyda qətiməq mımqun olmamız və ona qərə də Baqlı Xalk Komisarları Zyrasının qərdəuqi tədbirlər muvəffəkiyyətsiz kalmıədi. Baqlıja taxıl qətiməq hakkında qagız uzərində çok qəzəl tərtib edilmiz lajehələrin həjata qəçirilməsi mımqun olmamıədi. Həqumət numajəndələri tez-tez camaata çokly taxıl alınmız oldygyyny və jakın zamanda Baqlıja qətilirəcəqini və'd edib, həkikətdə isə həjata qəçirmədiqindən Zyra hə-qumətinə inanmamazlık tərədirdi. By mudaraçı, firkələr uçun çok əlvə-rişli idi. Onlar acliqdan istifadə edib bolşeviqlər əlejhinə mubarəzə apa-rırdılar. Zyra həquməti duşmənlərinin nə cur provokasja aparıdılar, kismən Baqlı Xalk Komisarlar Zyrasının 2 iyn tarixli muracəət-namasından bilməq olar:

«Joldaşlar! Ərzak çətinliqi davam edir. Zyra və onyn icarjje muəs-səsələrinin var kuvvələri ilə çalısmalarına bəkmajarak çokly dərəcə alınıb jıgılmız olan ərzak az mikkarda qətilirib çıkarılır.

Joldaşlar! By uzdən, acliq uzundən urəqlərinizdə narazılık və həjə-can hissi vucyda qəlir. Bir daha sizi mə'jys və naymyd olmamaga çağır-ılır. Acliq provokasja uçun jaxət bir zəminədur. Joldaşlar, duşmənleri-mizin təbligatına ymajın. İzçi vəqilləri Zyrası və Xalk Komisarları Zyrası ərzak ehtijaclarını junqulləşdirməq uçun hər cur tədbirlər qəruqlər. Byn-dan ilavə iqi həftədən sonra Lənqəran və Cavad kəzalərindən təza məhsyl taxıl qələcəqdur. İzçi joldaşlar, sizin ağıl və təzqilatınıza qüvəniriz! Çok səbr etmissiniz, bir az da səbr ediniz. Umymi mənafeimiz byny tələb edir*»).

* «İsvestija» № 44. 1918-ncl il.

Bir muddətliq menəviqlər ilə es-erlər özlərini qələbə verib, az idraqlı və kara xəxsləri Zyra höquməti üzərinə salırdırlar. İjynyn 10-nda mədən-zavod komitələri konferansında Şimali Kafkasjada dəstə-dəstə taxıl almaga izin verilməsi haqqında bir kampanja kaldırıldı. By kampanjanın başında İsləpçenko adlı bir nəfər dyryb konferansın böjuq bir kısmını öz tərəfinə cəlb etməyə muvəfəq olmyədy. Yzyn yzadıca avamfəribanə (demagog) nitkində İsləpçenko Baqıda ərzak işlərinin fəlaqətli bir halda oldygyyny kejdə deyr:

«By fakt ilə hesablaşmamız lazım qədir. Ərzak təşqilatları və ərzak komisarlığı neçə ajdan bəri bizə taxıl və'd etdilər, amma taxıl qəlib çkməyir. Halby qi, işçilər daha belə dəhşətli xərajit içərisində jəzaja bilməzlər. Hər qun ən jaxsı joldaşlarımız acından olurlər. Daha byndan artıq qəzləyə bilməyiz... Vuçyda qəlmiz vəziyyətdən çkmək üçün jəqanə çarə gryplarla taxıl almakdyr».

Həqumət numajəndələri xusysi tədaruqlərin mənfəətsiz, hətta zərər oldygyyny isbat edirlərsə də, konferansı kane edə bilməyirlər. Konferansda menəviq və es-er başçyları da by tədbirlərin ələjhinə danırdırlar. Laqin bynynda barabar böjuq əqsəriyyətlə gryp ilə taxıl almaga izin verən bir kət'nama çkərilir.

By kət'nama işçi vəqilləri Zyrasının kərarına zidd idi. Həqumət numajəndələri ona kərsi quclu mubarəzə aparırdılar, laqin işçilər arasında vəziyyət və əhvali-ryhiyyə elə idi qi, konferansın kərarına mukavəmət qəstərməq mümqun dejildi. Gryplarla taxıl almak əlbəttə işçilərin halını jaxsılaşdırmayırdı. Ancak məhtəqirlərə taxıl almak və çok baha satmaq imqanı verirdi. Baqıda ərzak əyləri ehtiqarının nə dərəcələrə vardığını «Baqinsqi Raboçi» gəzətinin 16 ijyn tarixli numrəsindəqi bir məkalədən qərməq olyr. Çərəq açıldan açığa qırvənqəsi 7-8 manata, ət 3-4, duju 8-9 manata satılır və iləx....

«Ona qərə istər-istəməz belə bir syal ariz olyr, by qisəciliq qimlərin nəfina belə tərəkki və inqisaf edir. Ağırığı qırvənqədən artıq olmayan çərəq biri 6-7 manata qimə lazımdyr. Halby qi, hər tin başı belə çərəq satılır».

Axırda gəzətə belə bir syal verir:

«Joldaşlar, daha proletr diktatorlygy harada kaldı?».

Bələliqlə bir tərəfdən məhtəqirliq, o biri tərəfdən provokasja Baqıda Zyra həqumətinin qəqunu kazımaqda idi.

Başında sol es-er Sibolsqi dyran ərzak direktorjası ymydları pyça çkardı. Dogrydan da rəfi deməq olar qi, mümqun olmayan xərici səbəblərdən başka, ərzak direktorjası əlində olan ərzakın pəjlanmasını da azacıq da olsa kənaətbəxş bir syrətdə duzəldə bilməmişdi. Ərzak direktorjası aparatının özü bir ogyrlyk və xəjanət işyvası idi. Byny axırda direktorja sədri də bojnyna almışdı. Anbarlarda çokly mallar var idi qi, hesaba alınmamışdı. By işə ogyrlanmasına, talan edilməsinə jardtım qəstəriridi. Baqıda ziddətli behran,

işçilər aclıq çəqir, vəziyyətin tezliqlə jaxsılaşmasına əsla ymyd jok. Belə xərajit altında ərzak təşqilatlarının öz içərisində olan məhtəqirliq və səjir xəjanətlər işçilər arasında böjuq narazılığa səbəb olaraq həqumətə e'timadlarını kırırdı. Nihajət ijyl ajında direktorjanın ən böjuq anbarı jandı. Çokly ən kiymətli əylər tələf oldy. By jangının ərzak direktorjası, xidmətçilərdən bir çoklarını cinayətlərini qizləməq üçün oldygynda əsla zühə jok idi.

Kommynist firkəsi Baqı təşqilatının konferansı, ərzak direktorjası, sədrinin məryzəsini dinləyəraq ərzak komisarı, vəzifəsinə Caparidzenin namzədliqini kojmaga kərar vermiz və ijynyn ortalarında Capridze by vəzifədə İcraiyyə Komitəsi tərəfindən təsdiq edilmişdi.

✓ Caparidze Baqı Kommynasının ən nüfuzly xadimlərdən birisi idi. Ən behranlı bir zamanda onyn ərzak komisarı vəzifəsinə tə'jin edilməsi işçilərin qəzəndə ərzak idarələrinin e'tibarını artırmaq üçün son çarə idi. Laqin o zamanqi xərajit altında by da bir kədər koryly addım idi. Aclıq çəqmiz işçilər çərəq tələf edirdilər. Baqıja həkiki əsas çok az idi. Ərzak aparatını qəqundan dəjizdirməqə ehtijac var idi. By da jeni komisarın fəaliyyətini çok çətinləşdirirdi. Zyranın 22 ijyn tarixli fevkəl'adə iclasında Caparidze öz məryzəsində istər ərzak mudirijəti və istərsə ərzak direktorjası, mərqəzi aparatının öz vəzifəsinə lajık olmadığını qəstərmışdi.

«Təəssuf qi, son zamanlarda açılmakda olan xəjanət səhəbləri ilə əlakədar olar by aparat işçilərin qəzəndə butun nüfuz və e'tibardan duzmuşdur. By aparata jətinləşdikdə təşqilatın hər işçisinə zühə ilə bəkmək lazım qədir. Onların hamısını jeni adamlarla əvəz etməq mümqun olsa idi, daha jaxsı olar və rahat kəlbə işə başlamak imqanı verərdi».

Sonra Caparidze Şimali Kafkasjadan taxıl dəzımaq və Baqı gubernijasında məhsuly ələ qətiməq jolynda həqumətin nə qibi tədbirlər qərduqunu bildirir. Caparidze özü rəkəmlərin hələ təftiz komisjası tərəfindən təhkiq və tədkik edilməmiş oldy üçün, rəkəmlər əsası ilə mə'lymat verməqdən vaz qəcməli oldygyyny bojnyna almışdı. Caparidzenin direktorja tərəfindən verilən rəkəmlərin dogry olmasından korkması çok haklı və əsaslı idi və çok qəcmədən mə'lym olmyədy qi, həkikət halda vəziyyət direktorjanın syraja təsəlli verməq üçün təsvir etdiqi haldan çok-çok yzak idi.

Caparidze ərzak komisarı vəzifəsinə tə'jin edildiqdən sonra, o saat ogradığı əsaslı məsələlərdən birisi də gryplarla taxıl almak məsələsi idi. İjynyn 23-ndə mədən-zavod komitələri konferansının iclası vake olaraq jənə də gryplarla ərzak almak məsələsi muzaqərə edilmişdi. Ərzak məsələsi məryzəçisi Caparidze hər vəchlə belə tədaruqun məxsədə yigyn olmadığını isbata çaltıaraq ancak qisəciliqə tərəkki verdiqini və ərzak muəssəsələrinin izini çətinləşdirdiqini kejd etmişdi. Kabakqlı konferans qibi byrada dəxi Caparidze

konferansın əqsəriyyətini fiqrindən döndərə bilməmiş və gryplarla taxıl almaga izin verici kət'nama çıxarılmışdı. Gryplarla ərzak almanın işçilər üçün bütün zərərini bilərəq Caparidze bəjuq inadla byna karşı mubarəzə aparırdı, və kət'i syrətdə ony təsvijə etməqə müvəffək olmadısa da, məhdyd edici tədbirlərlə fe'lən heç dərəcəsinə endirmişdi. Mə'dən-zavod komitələrinin 4 ijyl konferansında yzın muzaqərələrdən sonra əqsəriyyət-ara ilə bir sazı, kərar çıxarılmışdı. Jeni kərara qərə, bütün tadaruq işləri Ərzak Komisarlığının əlində cəm'ləzirdi.

Ərzak Komisarlığında çalışdıqı kışsa bir muddətdə Caparidzenin əlbəttə Baqınlın ərzak işlərini çox yaxşılatmaga imqanı yok idi. Amma hər halda işçilərin e'timad və e'tibarını kazanmışdı, və gəzətlərin verdiqi mə'lymatdan anlaşıldığına qərə, jeni komisarın ciddi tədbirləri sajesində işçilər bir kədər saqit olmyşdylar. Fəkət işçilərin halını, elə yaxşılaşdırma bilməmişdi və byndan dolajı, mudaracıların provokatorlyk faalijjəti müvəffəkijjətlə inqizaf edirdi.

Mart hadisələri Baqı menzeviq təzqilatının siyasətini əsla dəjizdirməmişdi. Məzqyr təzqilat Zyra həquməti əlejhinə mubarəzəni kabakqlı inadlı ilə davam etdirirdi. Zəhərin deməq olar qi, bütün işçi əhəlisinin sıklıntısı, altında menzeviqlər müvəkkəti olaraq Zyra ətrafında birləşməq ziari byrakmaga məbyr olmyşdylar. Laqin ejni zamanda həm mətbyatda, həm işçi iclaslarında tə'qid edirdilər qi, Baqıda vətəndaş muharəbəsi dejil, milli muharəbə olmyşdyr. Həttə es-erlər belə menzeviq gəzətinin bağlanmasına e'tiraz etməjirdilər. Bynynla bərabər menzeviqlər Zyra həquməti əlejhinə mubarəzəni davam etdirir və by jolda ərzak bəhranı ilə rys işçilərdən bə'zi gryplarınlın saqir millətlər işçilərinə e'timadsızlığından istifadə edirdilər.

Baqıda sag es-erlərin dytdygy mevke daha dolazıq idi.

Mart qunlərindən sonra birinci devrdə sag es-er təzqilatı Baqı Zyra həqumətini mudafəəyə kalkızarak Zyra həquməti ilə həmrə'j oldygy qəstəriridi. Zyranın 2 maj tarixli iclasında Saakjan həttə firkaşinin byrzyazja ilə koalısija zidd oldygyyny bildirmiş və demışdi:

«Biz dejiriz, koalısija səfhəsi labud idi və nə kədər tez qəçdisə, o kədər yaxşıdyr. Çünqə Rysja inkilabı, bütün kuvvələrin təbiil sevkilə bütun bir devri bir neçə ajın içində qəçirir... Sosjalist revoljysionerlər heç də bəjannamada (Xal Komisarlar Zyrasının bəjannamasında) kejd olmyş tədbirlərə zidd dejildurlər. Biz ancak hal-hazırda nevbəti məsələsi ən zəryri tələbini nihajət əməqçi xalk arasında birlıq vucyda qətirəcəq jolları tapmaktə qəroruz»*).

Fəkət bynların hamısı, o deməq dejildur qi, Baqınlın sag es-erləri proletar inkilabını mudafəə edirdilər.

*) «Izvestija» № 83. 1918-nci il.

Onlar öz siyasətiniin başında «Inqiltərə-Fransa demokratjasi» ilə ittifaqı saqlamak məsələsini koymışdylar və hər vəchlə ony həjata qəçirməqə çalışırdılar. Baqı es-erləri Zakafkasja menzeviqlərinin Zakafkasjani Rysjadan ajırmak siyasətini qəsqin bir syrətdə təqdir edirdilər; çünqə onlar pəq haklı, olaraq byny Almanja-Turqijə imperjalizmi ilə jakınlazmaga dogry bir addım hesab edirdilər. Onları dilxor edən umymijjətlə imperjalizm ilə jakınlazmak dejil, bəlqə Inqiltərə-Fransa imperjalizmi zərərinə Almanja-Turqijə imperjalizmi ilə jakınlazmak idi. Ona qərə də çox təbiil olaraq Tiflisin Turqijə ilə muzaqərəti «müttəfiklər»dən ajrıqlıb yzaklaşması, subyt etdiqdə es-erlər Zakafkasja həquməti əlejhinə inadlı mubarəzə apardılar. İstər bütün Rysjada, istər Baqıda es-er firkaşisi həm obzektif, həm sybzektif syrətdə Inqiltərə-Fransa mənafəinə xidmət edirdi və məzqyr firkaşinin bütün siyasəti by mulahəzələr ilə muəjjən olmyrdy.

Bilavasitə Almanja-Turqijə imperjalizmi tərəfindən korky altında olan Baqı zəhərinin vəzıjjəti es-erlərə Inqiltərə imperjalizminə xidmət etmələrinin dərin inkilabi cumlələr ilə pərdələməq imqanı verirdi. Onlar inkilabçı Rysja «mudafəəçi»si, Baqınl Rysjanın əlində saqlamak ziari, mudafəəçisi roly ojnajırdılar. Baqı sag es-er təzqilatının organı, 5 maj tarixli baş məkaləsində Tiflisin siyasətini ziddətlə tənqid edərəq axırda belə jazmışdı:

«Baqı—sejmi ilə və Turqijə ilə dejidur. Baqı—inkilabçı, Rysja ilə və ancak onynladyr. Baqı Zakafkasja millətlərini sejim atalarının həkir və həzin nəğmələrindən xilas edəcəqdir. İstiklalijjət əkdı cavabında bizim ziariımız daha qəsqin səda ilə juqsəlməlidir:—O da, irəli Tiflis ustuna, Zakafkasja millətlərinə dogry, inkilabçı Rysja ilə rabitə namına, Zakafkasjada həkiki əməqçi Koşma Cumhyriyyət bərpası namına».

Byny da kejd edəlim qi, sag es-er gəzətinin məzqyr «inkilabi» məkaləsi «Zyra» Rysja qəlməsindən həvər-həvər kaçır. «İnkilabçı Rysja» qəlməsini es-erlər əlbəttə Inqiltərə-Fransa imperjalizmi ilə ittifaqa sadıq olan Konovalov-Qerensqi Rysjasından ibarət hesab edirdilər. Inqiltərə-Fransa imperjalizmi hələ Baqınl bilavasitə təhdid etməjirdi. Ona qərə es-erlər işçi qutlələrini aldata bilirdilər.

Laqin insafən es-erlər Brest sulhunə karşı münasəbətlerini heç də qizləməjirdilər və onyn əlejhinə mubarəzədə öz laqejliq simalarını pəq ajdın izhar edirdilər. Misal üçün es-er gəzətinin baş məkaləsindən by parçanı qəstərə biləriz.

«Bizim numajəndələr Batyma qətdilər. Brest mukavəlanamasının əərtləri sulh muahədənaması bağlamak üçün əsas nəkəti-nəzərdur. Turqlər belə zərt kojyrlar və qərorunur Tiflis həquməti by zərtləri kəbyl edəcəqdir. Almanja həquməti öz turq acenti vasitəsi ilə nihajət ən zəngin vilajətləri öz iktisadi və haqimijjəti dəjirəsinə daxil etməq üçün Rysjadan ajrılmaga najil oldy. Almanlar üçün Bejnənməhrejın və Xilici-fars joly bağlıdyr.

Almanja imperjalizmi üçün Bağdada və daha ojana qədən jolyn əvəzində Zakafkasja tərki ilə Bəhri Muhiti-Hindi joly bəjuq bir bədəldür*).

Qərulduqu qibi es-erləri hamıdan artıq «Bəhri Muhiti-Hindi joly» həjəcanlandırdı, çünqu byrası İnoiltərə imperjalizmi üçün bir təhlüqə təşqil edirdi.

Nə olыр olsun es-erlər bir muddətliq Baql və Zakafkasjanı, başkını edən duzməndən mudafəə etməqi lazımlı qəurudulər. Ona qərədə əzlərini Baql, Zyrasını, kəbyl və təşdik etməq və butun kuvvələrin birləşməsinə çalışmaq məcburiyyətində kojyrdylar. Menzəviqlər isə belə dejildilər. Onlar Zyra həquməti ələhinə mubarəzədə hər haradan olыр olsun muttəfiklər axtarırdılar. Hələliq inqilislərə ymyd jok idi. Ona qərə menzəviqlər hətta Turqijə zəxsində olsa belə hər hansı bir «naci»nin (nicat verənin) kycagına atılmıya hazırlı idilər. Qəncə mulqədarları ilə birlıqədə Turqijə ceneralıların Zakafkasjanı jeqanə inkilab mərqəzi olan Baqlja maliq olmaları, asanlıqda etmək üçün menzəviqlər ac işçilər arasında qənzı provokasja fəalijjəti açaraq onları zəhərin mudafəəsindən vaz qəçməyə çağırırdılar.

Majın birinci qunlərində menzəviqlər işçi jıqlıncaklarında bir çok kət'namalar qəçirməyə muvəffək olmyədylar.

Agzəhər, Karazəhər və Zavagzal dajirəsi işçiləri mitingində 6,000-dən artıq işçi istiraq edən bir iclasda həqumət və ərzak məsələlərinin muzaqərəsindən sonra, belə bir kət'nama kəbyl edilmişdi:

«Ərzak direktorjasından Zəndrin sahilindən taxıl qətirməsini tələb edirik. Bynın üçün işçi kuvvəsi lazımlı qələrsə isləməq və maddi əməq ilə hər cur jərdinə hazırlı. Amma hələliq yn. ja da bəka taxıl və ərzak alıncaja kədər İcrəijə Komitəsindən rəca edirik işçi əhəljə Kızıl Ordı ilə barabar qəraq pəjı versin».

Haqimijjət məsələsi haqqında kət'namada belə dejilirdi:

«Bəzda İcrəijə Komitəsi olmaq uzrə, Baql zəhri Zyrasının jənildən seçilməsini və həmçinin Lenin tərəfindən komisar təjın edilmiş olan fevkalədə komisar Zaymjan joldazın da jənildən seçilməsini tələb edirik. Jəni seçilərdə «kadet» firkəsi ilə «musavat»dan başka butun sosialist firkələr istiraq etməlidurlər. Jykarıdaqlı kərar və ərzak məsələsinə çarə edilməsə, biz məzqyr dajirələrin işçiləri bilatə'xir Baqldan sərbəst syrətdə çıkmak ixtijarı tələb edirik. Ejni zamanda bilirik qi, butun tələblərimizə əməl edilməjincə, isə başlamajacağız. Bizim zıarımız—jərlərdə haqimijjət «musavat» və «kadet» firkəsindən başka butun sosialist firkələr zıralarına»).

Syraxanıda miting tərəfindən çıxarılmış kət'namada əz-cumlə dejilir qi:

«Bir həftə muddətində taxıl qətirməsə bilatə'xir Baqldan sərbəst bir syrətdə çıkmaya izin verilməli və jəni zyra seçqiləri təjın edilməlidür».

*) «Znamja Tryda» № 39. 1918-nci il.

*) «İzvestija» № 87. 1918-nci il.

«Znamja Tryda» gəzetəsinin verdiqi xəbərlərə qərə, menzəviq Atabəjof Kara zəhər mitingində kət'namaja vətəndəz muharəbəsinə xitam verməq tələbi daxil edilməsini təqlif etmiş imiş.

Butun mətbyatın jazdıgına qərə, by kət'namalar menzəviqlərə maxsys imislər. Onlar məzqyr firkənin provokatorlyk siyasətini qıfajət kədər ajdın qəstəirlər. Byrada söz heç də menzəviq firkəsinin prinsip xəttində dejildür; çünqu kət'namalarda umdə məksəd qizlədilməzdir və butun tələblər demagogija və həjasızcasına provokasja ilə dolydyr. Jykarıda qəstərilən kət'namaların hər iqisində Zyra həqumətinin kəbyl və təşdiki və «kadet» ilə «musavat»ın Zyradan qanar edilməsindən bəhs olynyr. Jykarıda demiz oldygymyz qibi menzəviqlər «musavat» ilə koalısja prinsipini mudafəə edirdilər. By xusysda menzəviqlərin firkə konferansında kərar çıxarılmışdı. Baql zərajiti altında «rədd olsun vətəndəz muharəbəsi» zıarlı həquməti Qəncə mulqədarlarına jə'ni «musavat» firkəsinə verməq deməq idi. Halby qi, menzəviqlər qyja Musavat ələhinə mubarəzə edirdilər. İşçilərə Kızıl Ordı ilə barabar pəj verilməsi tələbindən məksəd ancak Kızıl Ordyny ac işçilərin qəzundən salmaq və Turqijə ceneralılarına zəhəri asanlıqda zəbt etməq imqanı, verməq oldygyyny deməqə ehtijac jokdyr.

Xusysən butun işçilərə zəhərdən sərbəst bir syrətdə çıkmak ixtijarı verilməsi tələbi ajrıca dikketə lajık bir məsələdir. Hələ Mart hadisəsindən kabak və sonra rys və iranlı işçilərin çok grypları qətməqə başlamışlardı, və Zyra by mudhiə balanın ələhinə kahramanə mubarəzə tədbirləri qərməqə məcbyr olmyədy. İşçilərin çıxıb qətmələri neft istehsal və ixracı işlərinin dajınması ilə təhdid edirdi. By isə inkilaba ölüm zərbəsi vyrardı. Baqlda proletar kuvvələrin zəifləməsi mulqədar və byrzyazjaja əlverişli idi. Byrası, musavat əqsi-inkilabı nəf'inə həqumətdən əl çəqməq deməq idi. Bynların hamısının menzəviqlər qəzəlcəsinə nəzərə alınırdılar və Zyra həqumətinə nifrətlərindən işçiləri ən kara əqsi-inkilab nəf'inə provokasjaja çəqirdilər.

«İzvestija» gəzetəsi jykarıda ziqr olynan kət'namalar munaşəbəti ilə belə bir zəj jazmışdı:

«İşçi sınlının vəziyyəti nə kədər ağır olsa da,—bynlarla barabar onyn ən bəjuq hissəsi kızıl inkilab bajraqı altında mətanət və səkətlə qədir və butun iqi uzluləri kovyr. Zyra həquməti duzmənləri byny qəurur və bilirlər. Byna qərə onlardan heç birisi açıkdən açıqca butun Baql, proletarjatinin muvəqqil organı olan işçi, əsqər və bəhrijjəlilər vəqilləri zırasının ələhinə çıkmaya curət etməjir. Provokatorların heç birisi açıkdən özünün bəjələr mudafəəçisi olmasını səjləməjir. Biz həftə onları qyja jərlərdə Zyra həqumətinə mudafəəçi olmaları, səzlərini esidirik. Xalk duzmənləri inkilaba belə ehmallı və hilə ilə hucym edirlər. Onlar kabakca mərqəzdə Zyra həqumətinə zidd qədirlər, sonra «Lenin tərəfindən təjın

edilmiş» fevkəladə komissarın ələhinə çıxırlar—sabah da Ukrayna müqədarları qibi işçi sınıfının düşmənləri ilə kan içənlər ilə kəçkləşəcəklərdir».

Es-er təşqilatı, qəzetəsi də menşeviqlərin provokatorlyk fəalijjəti ələhinə çıxırdı. Qəzetə belə jazır:

«Byrada biz menşeviqlərə kat'i syrətdə dejiriz qi, Zyra həquməti ələhinə aktif syrətdə saldırmaq üçün namunasib bir vakt seçmişlərdir. Aclıq—pis bir müəviriçidir. Sosialistlər üçün belə bir vəziyyətdən istifadə edib siyasət düşmənləri jə'ni indiliq Zyra ilə hesab çəqmaq qutləni hər bir həkiki sosialist üçün əziz olan hər şeyin ələhinə aparmak deməqdır. Zyra düşmənlərinə kat'i syrətdə rəddijə verilməlidir».

Es-erlərin menşeviqlərdən az provokasija siyasəti aparmadıkların deməqə ehtijac jəkdır. Laqin İnkiltərə imperjalizminin sadik nəqərləri hələ bir muddətliq Zyra həqumətini saklamagı lazımlı qərrudulər, çünqu turqlərin hucumyna karət cəbhə təşqil etməq üçün belə lazımlı idi. «Znamja Tryda» qəzetəsinin haman misal qətirdiqimiz məkalə dərc olınmış numrəsində sosjal-revoljysionerlərin Balaxanı jərlim dəjirə komitəsinin belə bir kət'naması vardır:

«1) Biz məclisi-muəssəsən çağırılmasını tələb edirik. Əlqəni hazırlıq vəziyyətdən ancak o çəkərə biləcəqdır. 2) Mərqəzdə Xəlk Komissarlar Zyrası, həqumətini kəbyl və təsdik etməlijiz. 3) Baqı işçi, əsqər və bəhrilijililər vəqilləri Zyrasının demokratiq əsaslar üzrə jəniddən seçilməsini tələb edirik. 4) Uymym Rysija işçi və əsqər vəqilləri Zyraları, kyryltajı çağırılmasını, və Mərqəzi İcrəijə Komitəsinin jəniddən seçilməsini tələb edirik. 5) Moskva zəhərində işçi vəqilləri Zyrası jəniddən seçildiqdə bolşeviqlərin tərəfdıqləri təcavuzə karət və mətbyatə edilən təcavuz ələhinə protestə edirik. 6) Bir tərəfli Xəlk Komissarlar Zyrası, kyrylması, ələhinə protestə edir və byndan belə onyn siyasətinin məs'ulijjətini əhdəməzdən atırız».

Hucum edən düşmənlər ilə ağır mubarəzə zamanı, və ziddətli ərzak bəhranı zərəjiti altında Baqı Zyrasının jəniddən seçilməsini tələb etməq ancak cəbhənin tamamilə pozilyb dağılmasına səbəb ola bilərdi.

Bolşeviqlər sag es-erlər bərəsində heç də aldanmamışdılar. Onlar by firkənin nə oldygyny və inkilab imperjalizmi karətində laqejliqini qizləməjirdilər, By məsələ hakkında bolşeviqlərin jəzmiç oldyqları, butun məkalələr byny isbat edirlər. Ancak Kafkasjada vucyda qəlmiz zərəjiti altında es-erlərdən imperjalistlərin o zamanqı zərəjiti içərisində Baqı inkilabı üçün ən təhlüqəli olan grypy ələhinə mubarəzə jolynda istifadə etməq mümqun oldygyny nəzərdə dytmək lazımlı qəlirdi. «Izvestija» qəzetəsi 21 maj tarixli məkaləsində jazır qi:

«Qəçən numrəmizdə Zakafkasjanın javaz-javaz iqi imperjalist gryp—Almanija və İnkiltərə grypları—arasında mubarəzə mejdanı olmağa bəzələdizmi jəzmiçdik... Hər iqi imperjalist gryp bizə düşməndür. Hər hansı zalib qəlsə Zakafkasjada Zyra həqumətinin mevcyd olması mümqun

olmaz. Fəket istər butun dunja ölçüsündə, istərsə Zakafkasjada vucyda qəlmiz müstəşna zərəjiti altında by saat rys inkilabını İnkiltərə imperjalizmindən zijadə Almanija imperjalizmi bilavasitə təhdid edir. Bizim var kuvvəmizi toplajarak Almanija jərticisi,ni dəf etməmiz və son damcı kanımızcan mudafədə bylynmamız lazımlı qədir. Xususən o səbəbə qi, Almanija dərəbəji Turqija ilə muttəfikdur».

Həmin bilavasitə təhlüqə ələhinə mubarəzədə butun kuvvələrdən istifadə etməq lazımlı idi. Əlbəttə es-erlər çək kərkily «muttəfik» idilər. Laqin Baqı bolşeviqləri Zyra Rysjası tərəfindən qəməqə ymydvar idilər və onların vəzifə və məksədi haman qəməq qəlincəjə kədə hər nə cür olsa həquməti saklamak idi.

Karəzəhər və Syraxanı işçi jərlimçiklərinin kət'namaları ilə ələkədar olarək majın 15-ndə mə'dən-zavod komitələrinin konferansı çağırılaraq həqumət və ərzak məsələləri muzaqərə edilmizdi. By konferansda menşeviqlər Zyra həquməti ələhinə kydyrgancasına bir kampanija açmışdılar. Məzqyr firkənin bəzçiləri vətəndəz muharəbəsinin ələhinə çəkərək Tiflis həqumətinə tələb olmağı, tələb edirdilər. Laqin Baqı bolşeviqləri Zyra Rysjası tərəfindən qəməqə ymydvar həqumfərma idilər. Menşeviq bəzçilərinin həjasız nitklərinə həttə es-er və dəznaklar belə e'tiraz etməzidilər. Es-er Ymansqi demizdi:

«Zakafkasija zərəjiti içərisində deməlijiz qi, menşeviqlər ilə bizim jolyumuz ayrıdır. Çünqu hər mudarəçilərin da bir həddi—intihast, var. Ona qərə əməqçi xəlkin mənafei üçün açıldan-açığa cinajət olan mudara (e'tilaf) heç vakt işçi numajəndələri arasında jərdim ilə karətlanə bilməz». Dəznak Zarafjan demizdi:

«Demokratija bir əsas üzərində birləşməlidir. Ona qərə birləşmədən bəhs edənələr ajdınlaşdırılmıdyrlar qi, onlar demokratiyanın tərəfindədlər, jəksə ələhinə. Hələliq menşeviqlərin fəalijjəti onların demokratiya mənafei tərəfdarı, oldyqlarını qəstərməjir».

Muzaqəratdan sonra konferans Zaymjanın təqlif etdiqi kət'namanı kəbyl etmişdi.

«Həqumət məsələsinə muzaqərə etdiqdən sonra fabriq-mə'dən komitələri konferansı bəjan edir qi: 1—Qeni işçi qutlələrindən jərdim qərə biləcəq jəqənə həqumət—Zyra həquməti, jə'ni işçi və jəksyl qəntilərin öz həqumətidir. 2—Konferans təsdik edir qi, Zyra həquməti Baqıda duzqun siyasət aparmıç, ajlar yzyny həkiki sifahlı kuvvə hazırlamıç və onyn sərəsində Baqı proletariyatını, neft sənajeyi və Zyra həqumətini tamamilə məhv və tələf olmaqdan xilas etmişdir...3—Konfrans ərzak bəhranından Zyra həquməti ələhinə mubarəzə üçün istifadə etməq isəjən kara unsur-lər, Zyra düşmənləri və menşeviq firkəsinin siyasətini təqdirlə butun işçiləri öz seçilmiş həqumət muəssəsələri ətrafında daha sıktı toplaşmağa, birləşməqə və mutəzəqqil qutləvi zəxsi fəalijjət joly ilə inkilabı, butun Rysjada məzəkət çəqən proletariyat və qənt jəksylları, mənafei üçün irəli aparmaya çağırır».

By kət'namanın ləhinə 301, ələhinə 50 səs verilmizdi. 53 adam səs verməmişdi.

«Həkiki silahlı kuvvə» Baqının mudafəə və muhafəzəsi üçün qi-təjət idi. Laqin by kuvvənin bir hissəsi dəznak əsqər kit'ələrdən ibə-

rət idi. Bynlar Zyra höqumətini kəbyl etmiş və rəsmən Baql Xalk Komisarları Zyrasının hərbiyyə komisarına tabe olmyədylar. Ammá həkikət halda millətçi «daznaksutun» firkəsi əlində bir silah olyb kalmızdylar. Baql Zyrasının başka həkiki kuvvəsi jök qibi idi və daznaklardan nə qəzləməq oldygyuny bolzeviqlər qəzəlcəsinə bilirdilər. Fəket onları n karətində bir məsələ dyrmyədy: Zyra Rysjasi tərəfindən qəməq qəlincəyə kədər muvəkkət olaraq by kuvvədən istifadə etməq, ja da zəhəri Turqijə cenerallarına təslim etməq. Bir işçi mərəzi olmaq nəşəbilə Baqlın bilavasitə əhəmiyyətindən başka bir də umymijjətlə inkilab üçün by zəhərin kət'ijjətli bir əhəmiyyəti var idi. Hərbiyyə və bəhriyyə komisarı Karganov öz muracətnamasında by xusysy ajrıca kejd etmişdi.

«Baql proletarjati, butun Zyralar Rysjasını gidalandıran neft sənəjei mərəzində ən muhum bir əməqçiliq vəzifəsi ifa edir... Rysja işçi və qəntliləri qəməqə qələcaqlardır; Rysja Zyra höquməti Baql işçi, ordy və donanmasına hər vəchlə jardı n edəcəqdır».

Byrada muracətnamaja belə bir cumlə ilavə edir:

«Milli kılıgı n provoksjasi aparən katilləri də eləcə amansızlıkla məhv etməlisiniz».

Es-erlər ilə daznakların əqsi-inkilabçılık xətti heç qəsdən qizli dejidli. Laqin mart qunlərinin birinci devrindən sonra onlar xətlərini muvəffəkiyyətə pərdələyə bilirdilərsə də, majın iquinci jarıstı n dan e'tibarən es-er firkəsi Mərəzi Komitəsinin direktifləri uzrə haman inqilis kapitalı, laqejlərinin huycm gərəzi qet-qədə, azqara çıkmak idi.

İşçilərin qundən-qunə fənalazmakda olan ağı r ərzak vəziyyəti və Baqlja ancak muharəbə zamanı qəlmiz olan bir çok proletar grypları nın mevcyd olması provokatorlara alçak əməllərini izlətməq imqanı verdi. İşçilərin qutləvi syrətdə zəhərdən kaç b dağılmaları n dan dolajı neft sənəjeinin bəjuq təhlüqə altında oldygyuny jykarıda şöjləmişdi. İşçiləri heç olmazsa Həstərhan joly bağlanı nca saklamak üçün Xalk Komisarlar Zyrası muştərəq mukavəlanəma uzrə veril-məli olan əməq hakkı fərkini pəjizə can saklamaga kərar verməmişdi. Bynın üstündə daznaklar ilə es-erlər Karazəhərdə Nobel işçiləri arasında həjəcan tərətməqə muvəffəq olmyədylar. Məzqyr işçilər kərar verməmişlər qi Xalk Komisarlar Zyrası bilatə'xir əməq hakkı fərkini verməmə tə'ili e'lan etsinlər.

1918-nci il maj ajında Paris Kommynası hakkı n da mə'ryəsin-də Zaymjan Kommynanın səhvlərini mufəssəl syrətdə təsvir edərəq Baql Kommynası həjəti n dan ajdı n və muəjjən misallar qəstərməmişdi. By mə'ryədə Zaymjan əz-cumlə demişdi:

«Ən bəjuq səhvlərdən birisi də by idi: höquməti əl əldəkdən sonra Paris işçiləri öz duşmanlarını həbs etmədilər, halby qi, beləliqə irtica' imqanı nın karətisini ala bilirdilər». *)

S.D. Zaymjan «Məkalə və nitkləri» səhifə 168.

«Baqınsqi Raboçi» gəzetəsi Zaymjanın muhazərəsindən bəhslə Baql Kommynasını da səhv edərəq Mart çıklı mükəssirləri olan «musavat» firkəsi bəzçilərinı qifajət kədər cidijjətlə tə' kib etməjərəq kaç b qizlənmələrinə imqan verdiqini qəstərməmişdi.

Baql bolzeviq təzqilatı rəhbərlərinin menzeviq, es-er və daznaklar hakkı n da heç bir xylja bəsləmədiqləri bizə subyt olmyədyr. Onları n əqsi-inkilabçılık mahijjəti zəbhəsis idi. «Baqınsqi Raboçi» 12 maj tarixli bəz məkaləsində jazır qi:

«Provokatorların acları n əhvali-ryhijjəsindən istifadə edərəq əqsi-inkilab əlejhinə işçilərin inkilabi mubarəzəsini rusvaj etməqə və qəzdən salmaga çalışmaları, bynlara qifajət etməjir. By saat bynlar rys işçilər ilə ermənilər arasında ajrılk (nifak) salırlar. Ermənilərin Zyra höqu-məti ygrynda musəlman əqsi-inkilabçılari əlejhinə mubarəzədə istiraq etmələrini onlar ancak milli ədavətə isnad verirlər... Bakı nız dəjirələrdə ermənilər ilə rys işçilərinin arası nə cur qəsqinlədirilir. Bakı nız bir zaman saqit olmyz kara-quryh unsurləri işçilər arasında nə cur bəz kaldırlar».

Byndan sonra başda Zaymjan olmaq uzrə Baql bolzeviqlərinin əqsi-inkilabçılık firkələr əlejhinə məcburi tədbirlər qərməməqlə p r i n - s i p səhv byrakdıkları nı quman etməq olarmı? Belə deməq üçün heç bir əsas jökdyr, və menzeviqlər ilə es-erlərə karətə taktika muna-səbəti məsələsi ancak Baql Xalk Komisarlar Zyrasının əlində nə qibi həkiki imqanlar oldygyuny ajdı nlaədi r dıkdən sonra həll edilə bilər.

Kommyna devrində bolzeviqlərin Zyrada əqsəriyyəti maliq olma-dıkları nı jykarıda qərdüq. Kommynanın məs'yulijjətli işçilərinədən bi-risi tərəfindən jazılını z və «Sentro-Kaspiulleteni» ndə dərc olınmyz «Moskvaja məqtyb» da belə qəstərişlər yadyr:

«Baqlda hadisəti n qədisini duzqun başa duşməq üçün nəzərdən kaç ırmamalıdyr qi, bizim gələbə qunlərimizdə vəqillər zyrasında 240 uzvdən ən çoky 80 nəfəri kommynist hesab olınmyr, amma həkikət halda 58 fraksija uzvu var idi. Başka jerdə və başka zərəjət altında zyra uzvlərinin dərdə bir hissəsindən azına maliq olan bir fraksija höquməti öz əlinə ala bilməmişdi».

Misal qətirdiqimiz məkalə bolzeviq fraksijası hakkı n da əlimizdə olan mə'lymatı, ancak bir daha tə'jid edir.

1917-nci il dekabrında seçilmiş zyra əlbəttə qəniz işçi qutlələri-nin əhvali-ryhijjəsini ifadə etməjirdi. Ona qərə, İcraijjə Komitəsi tez-tez fabriq-zavod komitələri konferansı nı çağırıldı. 1918-ci il aprel və maj aylarında bolzeviqlər sol es-erlər ilə birliqdə öz təqlif etdiqləri kət'namaları çok çətinliq çəqmədən qəcirirdilər. Amma ərzak bəhrə-ni n qəsqinləməsi ilə əlakədar olaraq vəziyyəti dəjizib fənalazdı.

Umymijjətlə İcraijjə Komitəsi butunluqdə öz xəttini mudafə etməqə muvəffəq olmyədy. Laqin bə'zi təsadüflərdə məsələn gryplarla

taxıl almak məsələsi qibi məsələlərdə numajəndələrin əqsəriyyəti həqumət numajəndələrinin rəsmi xəttinə ciddi syrətdə mukavəmət qəstərirdilər.

Zavodlarda da iz yaxşı dejildi. Musəlman işçilər qutləvi syrətdə umymi inkilabi fəalijətdən qanarda dyryrdylar. Erməni işçilərin çöky «dəznaksutun» firkəsinə kozylyrды. Rys işçilər arasındə da menseviq və es-erlərin əqsi-inkilabçı təbligatı, bir kədər muvəffəkijət kazanırdı. Inkilabın ən muhum məsələləri hakkında Nobel işçilərinin nə qibi kəf'namalar çəkirdiklərini jykardı qərduq. Dogrydyr by kəf'namalar ən ziddətli aclık zəminəsi üzərində provokasja meyvəsi idi. Amma həkikət öz jerində kalır və pəq təbii olaraq zyra rəhbərləri hər addımın, hər tədbirin nə qibi nəticələr verə biləcəyini nəzərə alarak son dərəcə ehtijatqarlıqla iz qərməqə məcbyr idilər.

Baql Komynasının silahlı kuvvəsi qifajət kədər var idi. Laqin by kuvvələrin əsas kadrolarına çök e'tibar jök idi. Çünqu onları ən çöky «dəznaksutun» firkəsinin millətçiliq təbligatı, tə'sirində idi və inkilaba mulqədar əqsi-inkilabından nicat verməqlə barabar çök vakt Azərbaycan jöksyl qəntliləri hakkında öz rəftarları ilə Zyra həqumətinə ziddətli zərbələr vyryrды. Baql Komynası Kızıl Ordysynyn hej'əti-murəqqəbəsi hakkında 1917-1918-nci illərdə Baqlın aktiv sijasi xadimlərindən Lijadov belə mə'lymat vermizdi:

«Kızıl Ordy, deməq olar qi, tamamilə əsla muharəbə kabilijəti olman və dəznak zabitlərinin rəhbərliqi altında bylynan cəbhədən qəlmiz ermənilərdən ibarət idi. By kit'ələr ətraf qəntlərdə talançılıq edir və musəlman qəntliləri daha artıq aclıqlandırlırdı. Onlar ancak evlərinə qətməqə jöl tapmadıqları uçun cəbhəni byrakıb qətməjirdilər. Kaspı donanmasında hələ Mart hadisələrindən kabak bəhrijəllilərin ən yaxşı kit'ələri evlərinə byrakılmıç idi. İndi donanma əqsəriyyəni Bajıl meşqan və duqançılardan jıgılmıç pyl ilə dytylma bəhrijəllilərdən ibarət idi. Bynlər cəbhəyə başlıca olaraq qisəçiliq və məhtəqirliq uçun qədirdilər. Nadzarov və Zmejkov bəzədə olmaq uzrə es-erlər onları arasında çök məh-qəmləmiş idilər. Kızıl Gvardija kit'ələri mikdarca nisbətən az idilər və butun zucaətləri ilə barabar cəbhədə vəziyyəti dəjizdirə bilməjirdilər.»*)

Lijadov byrada çök rənqi-roğən vyrmıçdyr. Amma umymijjətlə Komynanın silahlı kuvvəsi hakkında verdiqi mə'lymat butunluqda Komynada iztiraq etmiş sajjir xəxslərin verdiqləri mə'lymata muvafik qəlır.

By dediqlərimizin hamısından sonra bojnımyza almak lazım qəlır qi. Xalk Komisarları, Zyrasının açık vyryzmada es-er və dəznakları basmasına ymyd pəq az idi və istər-istəməz vəziyyətin dəjizməsinə və dəznaklar ilə es-erlər qibi «muttəfiklər»dən jakasınlı, kыр-tarmasınlı qəzləməq lazım qəlirdi. Bəzəkə çarə jök idi.

*) Zyralar İttifaqı. Ali Məhqəməsinin arxivı. İz № 125 cild 11 səhifə 287.

1918-nci il majın iquinci jarıslından es-erlər ilə dəznaklar bol-seviq və Mərqəzi Zyra həquməti əlejhinə mubarəzədə böjuq ciddijət qəstərməqə başlaırlar. By firkələrin əqsi-inkilabçı çəkələri Zyra həquməti əlejhinə muttəhid əqsi-inkilabın umym Rysja ölçusunda kampanjası, və Tiflis dəznakları ilə Turqijə komandanlığı arasında muzaqərat başlanmas vaktına təsaduf edir. Baqlı da by zaman bə'zi hadisələr dəxi vake olmyçdy. Ufukdə inqilislər qərulmuşlardı.

1918-nci il fevral ajnının iquinci jarıslında Ənzəli zəhərinə ijirmi zabıt və onlarca aıtomobildən ibarət bir inqilis dəstəsi qəlmizdi. Dəstənin başında general Denstervil dyryrды. Dəstə o zaman Ənzəli-də yzyn muddət kala bilməjərəq Həmədana kajıtmıç və muvəkkət olaraq orada məhqəmləmişdi.

Inqilislərin qəlməsi dəznaklar ilə es-erləri ryhləndirmizdi. Onlar Zyra həquməti əlejhinə mubarəzədə inqilisləri özlərinə silahdaş və dost hesab edirdilər. Baql es-er və dəznakları ilə inqilis cenerallarının arasında muzaqəratın nə zaman başlandıqlını ejnən qəstərməq mümkün dejildur. Amma qərunur hələ 1918-nci il jazdan başlanmıç imiz. Denstervilin xatiratında belə bir xəbər var:

«Mən dəfələrlə programı, bizim məksədlərə daha çök muvafik olan es-er firkəsinin numajəndələri ilə muzaqərat apardımm... Onlar bizdən qəməq, xusysən mali jardı, istəjirlər. Mən es-erlər ilə dostane munasəbat saklaıram və həquməti əllərinə alsalar çök zəjdə bizə ymyvdar ola biləcəqlərini bilirlər.»*)

Çoklarına mə'lym olan Baql kadeti Bajkov jazır qi:

«Erməni milli Zyrası, uzvlərindən dava vəqili S.A. Ter-Gazarov, Baqlın mudafəəsi uçun inqilisləri çağırmaq barəsində muzaqərat aparmakdan ötru İrana, Ənzəli zəhərinə, İranda inqiliz ordysy komandanı general Denstervilin janına qəndərilmişdi.»**)

Qərulduqu uzrə dəznaklar ilə es-erlər jalınlıç prinsipdə dejil, izdə də inqilis imperjalizminin çalıçkan acenti idilər.

General Denstervilin dəstəsi mikdarca çök qiçiq oldyğyndan onyn İran joly ilə Zakafkasjaya muvəffəkijətli səfər edə bilməsinə ymyd çök az idi. Laqin İranda sabik rys ordysyndan 800-900 Tereq kazagından ibarət qiçiq bir dəstəyə komanda edən kazak miralajı Biçeraxov onlara qəməq etdi. General Denstervilin xatiratında by xusysda belə jazılmıçdır:

«Biçeraxov hələ ajn başında bənim zabitlərimdən 5 nəfərini zirehli aıtomobil ilə qəturub Aljata qətmizdi. Mən ony qərməyə Ənzəliyə qətdim. Qələcəqdə bir jerdə qərəcəqimiz işlərin planı hakkında orada tamamilə yzlaşdıq, qərəcəqimiz işləri suqyt ilə qəçirəm. Ancak onlara böjuq ymyd bəsləməqdəjəm. O bolseviqlərə koaylmakla jerli ryslar arasında böjuq bir

*) «Kafkasja və İran səfəri» səhifə 163.

***) «Rysja inkilabı arxivı». Cild 9. Səhifə 129.

hejrət və dəhşət ojatdı. Laqin mən onyn dogry rəftar etmiş oldyğyna əminəm: Kafkasjaja jeqanə yol by idi. Amma elə qi, o orada məhqumlədi, onda işlər asan olar.

Məndən başka heç qəs ona inanmayı, — nə rylar nə inqilislər — amma mən ona səmimi syrətdə inanıram. Hər halda özümü ona inanmaga məcbur etməliyəm, çünki by saat jeqanə ymymymyz ondadyr. O butun varlığı ilə Rysja yğrynda çalışır və tərtib etdiyi planlar umymijətlə Rysjanın və o cümlədən Şimali Kafkasjanın mənafeini qəzləməqdən ibarətdür. Anıma by planların hamısı, busbutun bizim mənafeimizə, müvafiq qəllirlər.

O qədəndən bəri ondan heç bir xəbərım jokdyr. Byrast bəni bir kədər niqaran edir. Onyn butun planları, bəz dytmaja da bilər; onların korkysy çok bəjuqdyr, adamlarının əhvəli-ryhijəsi də çok məhqufəm dejildir. Byradaqi rylar quman edirlər qi, onyn adamları öz jərlərinə jakınladı, kəda kaçılacaq lardyr. Hərçənd zənnimcə bələ də onlardan bəziləri kaçə da bilər, laqin by fiqrə zəriq dejiləm». *)

By parçadan qəruđuqu uzrə zühəsis Biçeraxova ceneral Denstervil muəjjən bir tapşırık vermiz və o da es-er və dəznakların qəməjilə əməl etmişdür.

Biçeraxovyn Baqı Kommynası ilə muzaqərat aparması, hakkında məlymatı, Şaymjanın 18 iyn tarixli Şyra iclasındaqi, məryzəsindən əjrənə biləriz. Şaymjan dejir:

«Biz Biçeraxov ilə munasəbatda idiq, çünki rys əmlaqlını, çıxarılıb qəttirməq üçün onyn xidmətindən istifadə etməli idiq.

«Laqin Rysjada Şyra həqumətinin vəziyyəti məqəmlədiqə Biçeraxov və dəstəsinin nəkteji-nəzərinin javaz-javaz dəjisməsi hakkında o kədər çok muəjjən məlymat alırdık.

«Zakafkasjada sejmin Turqijə təmajulu ajdınlaşdıkdə Biçeraxovdan zühəsis Rysja devləti nəkteji-nəzərində dyran Baqı Şyra həqumətinə kəbyl və təsdik etdiqini, Baqı Şyra həqumətinin siyasətini təsvib etdiqini və ona hər cur xidmət qəstərməqə hazır oldyğyny bildirən bir ərzihal aldık.

«Fəkət byny da deməq lazımdyr qi, biz by qibi bəjanata çok e'timad-sızlık və korky ilə bəkdık. Byrada inqilis dostlygy siyasətinin Rysja Şyra həquməti siyasətinə yjyn qəldijini mulahəzə edirdiq.

«Biçeraxovyn sədəkətqar, namysqar, Rysja devləti mənafeini hər zəjdən juqsəq dytan bir vətəndaşım, joksə kət'i dəkikədə by dəstənin xarc aldıqı. Inqiltərə nəf'inə və Rysja devlətinə xəjanət etməqə hazır olan bir inqilis nəqərimi oldygy bizim üçün bəjuq bir syal idi.

«Son iqi aj muddətində by məsələ karzımlızda çok qəsəin bir syrətdə dyryr. Şyra həquməti ilə onyn munasəbatının nə kədər oldyğyny ajdınlaşdırmaq lazım idi, çünki onyn dəstəsi bəjuq bir hərbi kuvvə idi və by qəzəl dəstə ilə hesablaşmalı idiq. Ona qərə də by məsələ bizi çatladırdı.

«Biz korkyrdyk qi, hər qah by qəzəl dəstə sadəcə olaraq Inqiltərə həquməti xidmətində isə, Baqıja çatdıkdən sonra Şyra həqumətinə kəbyl və təsdik etməq hakkındaqi, bəjanatdan sonra siyasətini dəjədirə bilər. O zaman inqilis imperjalizminin pəncəsinə qəçəriz və adətə bizi aldatmış olar...»

*) Rysja inkilab arxivı. Cild 9. Səhifə 164.

«Onyn yzyn məqtyb və ərzihallarıni okymyjacagam, ancak bizim kət'i syrətdə qəstərilmiş tələblərimizə cavabən qəndərdiqi son teleqrafı okymak istəjirəm: «Komisar Karganovyn, təqlif etdiqi butun tələblərinizi bəjuq bir mənsəb ala bildiqim üçün jok, bələq Rysjanın nəcatını. Şyra həqumətində və onyn məksədə müvafiq olmasında qərdüqum üçün kəbyl edirəm. Rysjaja məclisi-muəssəsən ja da zəmvstvo məclisi tərəfindən nəcat veriləsinə inanmayıram, çünki Şyra həquməti kuvvətlərinə kədər, onların kərarını həjata qimsə qəçirməjəcəqdür. Şyra həquməti əljhinə hər cur çıxılıb cinəjətaranə xəjanət hesab edirəm. Şyra həqumətinə sabotaj etməqi cinəjət hesab edirəm. Həqumət başına ja da məs'yulijətli bir vəziyyə bəziyə qəçməqə çalışmayıram. Sijasət və sosjalizmi anlamayıram. Jəni həjat kymaga hazırılıqım jokdyr. Bən kazagam. Bir kədər muharəbə etməqi bacarıram. Bir kədər hərbi işlərdən başım çıxar, vəssələm.

Biçeraxov». *)

Jeri qəlmizqən kejd edəlim qi, 1919-ncy ildə musavat həquməti Biçeraxovyn arxivini erməni qilsəsindən tapmışdı. Byrast erməni millij yzrası, və dəznaklar ilə Inqiltərə byrzyzjası, acənti olan Biçeraxovyn arasında sıfki ələkə oldyğyny bir daha təsdik edir.

Jykarıda misal qəttirdiqimiz nitkində Şaymjan demizdi qi, onyn əkidəsincə Biçeraxovyn dəstəsi inqilis xidmətində olsa da, laqin təmiz rys dəstəsi oldyğyndən çətin anglofil nəkteji-nəzərinə qəçə bilər. Şaymjan by əkidəyə bir dərəcəyə kədər Zərki-Iran cəbhəsinin Hərbi Inkilab Komitəsi sədri Çəljapinin verdiqi məlymat səjəsində qəlmizdi. 1918-nci il iynyn 6-nda Şaymjana və Karganova jazımız oldygy məqtybynda Çəljapin belə kejd edir:

«Biçeraxovyn məqtyby qəstərir qi, Biçeraxov da inqilislərə nəkteji-nəzərinə dəjədirmişdür və onyn təmajulu sizinə okəajır». Joldaz Karganov, Yzyn təfsilətə qətməjəraq mən zəxsən Biçeraxova inanmaq lazım qəldiqini bəjan edirəm. Dogrydyr mən Biçeraxov ilə bir qəlmə danışmamışam, ony qərməmişəm və tanımayıram və onyn mənimlə rəftarının həmin fajdan olmadığına bəkməjəraq quman edirəm qi. Ənzəlidə qəruđuqda biri-birimizi anlıjacak və vəziyyəte nə nəkteji-nəzərlə bəkdıgımləzi ajdınlaşdıracağız». **)

Sonra by məqtybda Çəljapin ilavə edir qi:

«Biçeraxovyn numəjəndəsi Alxavi joldaz Şyra həquməti üçün çok işlər qərmüşdür, bizimlə Biçeraxovyn arasında vasitə (byfer)də odyr... və bizimlə jan-jana işlədiqi ucun komitə ona tamamilə inanır...»

Bir neçə qundən sonra, iynyn 19-nda jənə haman Çəljapin Şaymjana jazır qi:

«Dəznaklar inqilislər il əəl-birdirlər və hər nə olыр-olsyn, onları Baqıja (Kafkasjaja) qəqməqə çok çalışırlar. Inkilab Komitəsi irəli qətməjə mane olan bir organ olmaq həsəbilə Ənzəlidən yzaklaşdırılmaldıyr. By; firkənin birinci addımıdyr».

«Inkilab Komitəsi Biçeraxova demizdir qi: Rəətdən ojana bir inqilis qədə bilməz. Belə də edilir. Əqər siz Şyra həqumətinə Ənzəlidən qəqəsiniz o saat inqilislər Ənzəlidə olacaklardyr.

*) S.T. Şaymjan «Məkalə və nitkləri» səhifə 203-4

**) S. Şaymjanın «Baqı Kommynası, hakkında» adlı qitabdan əl jazısından iktibas edirəm.

«Plan mudhişdur—subhə var qi, Biçeraxov (bilməjirəm) amma zabitlərin siarı, Baqıda Zyrə höqumətini pozmaq, hərbi diktatorlyk bərpa etməq və daşnaklar, inqilislər və dəstə ilə birlikdə Tiflisi ığsal edib alman—turqları sıklədir, makdyr.

«Topladığımız məlymata qərə, dəstənin zabitləri pasxa bayramında Kəzvində «Boze tsarja xranı» (çar Rysiası marıdyr) okymy, laqin öz əşqərləri tərəfindən «ufəng ilə» ihatə edilərəq dağıdılmışlardyr. Onlar kaçıb dağılmışlardyr. Bir söz daha—«Krasnaja Armija» (Kızıl Ordy) gəzetəsini biz muntəzəmən dəstəyə əlbəttə Biçeraxovyn adına qəndəridiq. Laqin gəzetələr əşqərlərin əlinə qəcməjirdilər (byrası, dəstənin bəzi əşqərlərinin verdiqi məlymatdyr).

«Biz, nə cur tələ kyryldygyny qərəərəq fəlaqətin karzıslını almak üçün hər cur tədbirlər qəruuz.

«Biçeraxov çok ağıllı və incə bir diplomatdyr və çok bacarıklı, siyasət aparır. Onyn sözlərindən bir sejdə subhələnmaq mümqun dejidur. Onyn bəraqətləri və dəstəni bizdən ajırması, duşunməyə məbyr edir. *)

Çeljapinin by məlymatı, qəciqmizdi, çunqu ijynyn 11-ndə Baqlı gəzetələrində Zaymjanın imzası ilə Ənzəlijə Hərbi İnkilab Komitəsinə çəqilmiş belə bir radio-telegraf dərc edilmişdur:

«Başda Biçeraxovyn özü olmaq uzrə Biçeraxov dəstəsi byndan belə Kafkasja Zyrə Kızıl Ordysyna daxil olır. Rysja Sosjalist Zyrə Cumhuriyyətinin İran xalkına olan dostlygyny təsdik və İranı gəsb etməqə çalzanlardan xilas olmasını arzı edərəq, Biçeraxov Baqlıja qəlməq üçün Kəzvin və Ənzəlindən qəldiqdə ona heç bir mumanəət qəstərliməməsini rəca edirəm».

Zaymjanın radio-telegrafına bəkməjarak Biçeraxov özünə silah qucu ilə jol açmaga məbyr olmyz və Baqlıja ancak ijylyn əvvəllərində çatmışdı. Gəribədur qi, Biçeraxov Baqlıja qəlinəcə kədər es-er gəzetəsi o barədə bir söz belə jazmamışdı. Amma Biçeraxov Baqlıja qəlib çıkdıkdan sonra es-er firkəsinin organı, onyn hakkı,nda bir bəz məkalə jazıb, Kızıl Ordynyn «Jeni Rəhbəri»ni tərif etməq jolynda söz əsir-qəməmizdi. Gəzetə jazmışdı, qi:

«Ordymyzyz jeni rəhbəri Biçeraxov joldası, məs'yljətli hərbi vəzifəsində təbriq edirik. Biz bir sosjalist—revoljysioner olmaq həsəbilə rys inkilabının kabak sənqərlərində dyran bir mubarəzəçini təbriq etməyə bilməriz».

Belə rəzaləti həttə sosjalist-revoljysjonlərdən də qəzləməq çətin idi. Subhəsiz es-erlər Biçeraxovyn ceneral Denstervilin acenti oldygyny qəzələsinə bilirdilər. Ona qərəə haman «rys inkilabının kabak sənqərində dyran bir mubarəzəçi»ni təbriq etməqlə onlar inkilabı ləğv etməq üçün Baqlıja qəlmiz olan inqilis kapitalını təbriq edirdilər.

*) S. Zaymjanın «Baqlı Kommynastı» adlı qitabçasından əl jazıslıdan iktibas ediləram

Zaymjanın Biçeraxova dogrydan inandıqlını və ondan Kızıl Ordy sırasında sədəkətarəne xidmət qəzlədiqini təsəvvur etməq çətin-
dur. Bizim zənnimizcə Biçeraxovyn çağırılmasına səbəb əvvəla by mullahəzə idi qi, rəsmi syrətdə Zyrə höqumətini kəbyl və təsdik etdiqdən sonra rys əşqər kit'əsini kəbyl etməməq es-er firkəsindəqi provokatorlara bolşeviqlərin qyja səhəri almanlara təslim etməq istədiqlərini danışmaq imqanı verərdi. Bizdə olan məlymata qərə, Xəzər donanması, hissələrindən bir çoky Biçeraxovyn çağırılması, tələb etməzidilər və cəbhənin dağılması təhlüqəsini jaratmadan onları, n tələbini rədd etməq mümqun dejidli. Byndan ilavə Zaymjanın Zimali-Kafkasjadan jardı, n qəzləməqə əsası var idi. Ona qərəə jəkin Baqlıda Zyrə höqumətinin vəziyyəti üçün inqilislərin azadlık kuvvəsinin kəf'ijjətli əhəmiyyəti ola bilməjəcəjinə xatircəm' imiz. Ona lazı, n idi vakt kazansın və qəməq qəlinəcə kədər Baqlı, n əldə saklasın. İjynyn əvvəllərində Baqlı mətbyatında Zaymjanın adına Stalin imzası ilə alınmış belə bir telegraf nəzr edilmişdi:

«Radio ilə Baqlıja Zaymjana xəbər verməli qi, mən Stalin cənybdajam, tezliqlə Zimali—Kafkasjaja qələcəqəm. Hər nə cur olsa Xasavjyrt—Petrovsk xətti təmir ediləcəqdur. Baqlı, n qəməqinə hər sej qəndərilmiş və muntəzəmən qəndəriləcəqdur. By qun Sarisindən kasid çıkdıb Zaymjana məqtyb aparır. Hər cur olsa taxıl qəndərəcəqiz. Hacı-Kəbyl cəbhəsini məhqəmlədirməqi rəca edirik. Ryhdan duşməməli».

Vəziyyətlə elə idi qi, Turqijə hərbi təlimatçılarının rəhbərliqi altında əqsi-inkilabçı bəndaları hər tərəfdən Baqlı, n təhdid edirdilər. Höqumət tərəfindən qıçiciq bir səhv byrakılması inkilab üçün o kədər lazı, n olan səhəri itirməq təhlüqəsi ilə təhdid edirdi. 800 nəfərliq bir dəstəyə maliq olan Biçeraxovyn çağırılması bila-vasitə Zyrə höqumətini jıkmak təhlüqəsi jaratmıjrdı və tezliqlə və'd edilmiş jardı, nın qələcəqijini və o zaman Biçeraxovdan jaka kyrtarmagı, n asan olacağı, n ymyd etməq olardı. Mərqəzdən qəməq dogrydan da qəlməqə bəzladı, amma az idi. Diqər tərəfdən də es-erlər və daşnaklar zəxsində əqsi inkilab öz fəalijjətini davam etdirirdi.

Jykarıda zıqr etdiqimiz xatiratında Denstervil jazır qi:

«Sosjalist-revoljysionerlər qət-qədə kuvvəlanmaqda olan bir firkədur-
lər. Ola bilər qi, by firkə jaktınlarda Zyrə höqumətini jıksın. Hər halda onları, n helə niyyəti vardyr».

Sonra ceneral nəkl edir qi, öz fiqrini Çeljapinə demiz, laqin o:

«Belə sejlər heç vakt ola bilməz. Onlar (es-erlər) bizim komitələrdə çaltır və muəjjən kədər məs'yljətli vəzifələr dytyrlar».

Dejə cavab vermizdur. Bələ də Çeljapin es-er «məs'yl» izçilərinə inanmış, amma inqilis ceneralı öz dostlarını daha yaxşı tanıjırdı.

İjynyn əvvəllərində Baqlıda Zyrə höquməti əlejhinə syi-kəsd açılmışdı. Həmin syi-kəsd hakkı,nda təəssuf qi, əlinmişdə məlymat azdyr

iykarı da qərduq. Şimali Kafkasja ilə əlakənin jənıdən bərpası na mane olan umdə səbəb—çəçenlər tərəfindən dağıdılmalı olan Groznı-Xasavjyrt dəmir joly xətti idi. 1918-nci ilin əvvəllərində Tereqdə bolşeviq təşqilatının rəhbərliqi altında xalk həquməti əmələ qəlib, Tereq viləjətində jazajan millətlər arasında sulh və əsajiz bərpası üçün hər cur tədbirlər qərmuşdu. İnkilab üçün Baqlıja nəcat verməqin nə kədə bəjuq əhəmiyyəti oldygyny dərqlə, Tereq bolşeviqləri Baqlı ilə dəmir joly munasəbatının bərpası na çalışırdılar. Xalk həquməti yzın muzaqərələrdən sonra çəçenləri Groznı-Xasavjyrt dəmir jolynın bərpası na razı etməqə müvəfək oldy. Stalinin iykarı da kejd etdiqimiz telegrafında da məzqyr dəmir jol xəttinin bərpasından bəhs olınyr. İz müvəfəkijjətlə kyrtarmaga jakınladıkdə Mozdokda ijynyn 20-ndə xalk həquməti əlejhinə işjan kaldırıldı, və işjançılar birinci nevbədə Proxladnı stansijasına hucym edib Baqlı ilə Şimali Kafkasja arasında joly qəsdilər.

Mozdok işjanının başında by zaman Baqlı cəbhəsinə komandan təjın edilmiş olan Lazar Biçeraxovyn kardadı, Tereqdə məşhyr Qjeorqi Biçeraxov dyrmyadı.

Muəjjən olmyədyr qi, Qjeorqi Biçeraxov həmişə kardadı, Lazar ilə əlakədə olyb, ondan vəsajit və silah alırmı. Qjeorqi Biçeraxov özü də ona pyly, kardadı miralaj Biçeraxov vasitəsi ilə İrandaqlı İnqiltərə komandanlığı verməsini inqar etməjirdi. İjyn ajında hələ Lazar Biçeraxov İranda olan zaman Karganova muracətlə Mozdokda Qjeorqi Biçeraxova qyja Zyra həquməti ygrynda mubarəzə üçün silah və dava ləvazimatı qəndərməqi təqlif etmişdi.

Vladikafkasda olan xalk həqumətinin əqsinə olaraq Qjeorqi Biçeraxov, Mozdokda es-er və menşeviqlərdən ibarət bir «kazak—qəntli» həquməti jaratmışdı. By həqumətin başında məşhyr sag es-er Leonid Orlov, Mərxəlev və səjirləri dyryrdılar.

Biçeraxov arxivinin olmasında bütün by əqsi-inkilab zümərələrinin kəşkilik munasəbatını ajdınlaşdırmağa imqan verməjir. Amma iykarı da dediqlərimizin hamısından qərulduqu uzrə Baqlıdaqlı əqsi inkilab çəkilişi ilə Mozdok çəkilişinin arasında əlakə var imiş və bvnları biri-biri ilə məryət edən, bilavasitə inqilis komandanlığının rəhbərliqi altında es-er firkəsi idi.

İjynyn 24-25-cən Baqlı cəbhəsində hələ nizami Turqijjə ordysy jok idi. O vaktə can ijynyn 15-də Qjəncədə təşqil olınyız Azərbaycan həquməti adlanan həqumətin ordy dəstələri ilə muharəbə etməq lazım qəlirdi. Jakı silahlanmamız dəstələrin kabagında dyrmak çok da çətin dejildi. Ona qərə ilq zamanlar Kızıl Ordı bir çok gələbələr çalmışdı. Baqlı həqumətinin umdə kuvvələri erməni zabitlərinin komandası altında olan erməni kit'ələri ijynyn iqinci jartısından cəbhədə sabotaza bəslədilər. Baqlı cəbhəsində muharəbədə iştiraq etmiş Aga-

mirovyn dediqinə qərə ijyn ajında hələ çok irəli qətməq və duzmənə zərbə vyrmak imqanı varmı. Agamirov dejir:

«İjynyn 18-ndə biz Qurdəmir dajirəsində hucyma qəçəraq duzmən kit'ələrinə jərindən ojnadıb Mususlu tərəfə kovdyk. Ondən sonra 3-cu liva komandanlığının anlaşılmaz rəftarı devry baslandı. By livanın əsqərləri Karmarjanı izgal etdilər və duzmən əsqərləri tərəfindən quclu mukavəmət qərmədən, müvəfəkijjətlə Qjeqaj tərəfinə irəliləjirdilər. Kabakda hucym edən duzmən kuvvəsi olmadığı halda və duzmən qəqilməqdə iqən 3-cu liva əsqərləri qəqilməqə bəslədilər. By zaman 7-ci tabyryn 2-ci bəluqu orta dəstə ilə son dəracə əlverişli zərajit altında hucymda bylyna bilərən birdən cəbhəyə qətməqdən imtina etdi. Məzqyr bəluq menşeviq firkə fədjilərindən və kışmən Balaxana menşeviq işçilərindən təşqil edilmişdi... Kozyn Agsyja çatdıkdə jadımdadyr xətti-mustəkim ilə bəni çağırıldı. By qənt Şamaxının lap jantındadyr. 2-ci liva orqanı-hərb uzvləri məni çağırıldı. Bynlar komandan Amazaspi ziddətlə axtarırdılar. Fəket komandan gəjib idi. Bynyn səbəbi aqıkdən-aqıqə xijənətmə, joksə kejdşizliqimə, ja-inqi Saljan milli zyrası ilə əlakəsi idi. bilməjirəm. Əldə olan məlymata qərə Saljan milli zyrası hələ ondan çok kabak turq ordyları ilə munasəbatda idi. O zaman turq komandanlığı qagız jazır və ermənilər əlejhinə dejil bolşeviqlər əlejhinə mubarəzə aparıldı. İshat edirdi.» *)

7-ci tabyr 2-ci bəluqun xijənəti hakkında Agamirovyn verdiqi məlymatı, 1918-ci ildə gəzətlərdə jazılmalı xəbərler ilə təsdik edilər. «Izvestija» gəzətinə «Kafkasja Kızıl Ordysy» gəzətinə iktibas olınyız belə bir xəbər vardyr:

«İjynyn 18-ci qəçəsi N tabyry komandanlığına əmr verilmişdi qi, Mususlu altında əqsi-inkilab bandaları tərəfindən sun'i syrətdə əmələ qətilirilmiş bataklığı hər nə cur olsa qəçsin. Zənti kahramanlarımız öz kit'ə komandanlarından əmr aldıkdə, mərdənə bir syrətdə bataklığa atı-larak, pyləmjot və səjirlərini çijinlərində daşırdılar... İqi bəjuq məşəkətlə bataklığı qəçəraq, sənqər dytyr. İqi diqər bəluq ehtijatda idi. Gəllətan duzmən atəz aqır. Bataklığı qəçmiş bəluqlər çal-çarpaz atəz altında kalırlar. By zaman alçak xajinlər xijənətarənə bir syrətdə öz sənqərlərini byrakır, joldaslarını başlı-bazına byrakıb siçan qibi kaçırlar.» *)

İjynyn 22-ndə Zyranın kapalı fevkəl'adə iclasında cəbhədən əsqər kit'əsinin həbsə alınması məsələsi muzaqərə edilirdi. Səhbət hamın hərbi komisarın əmrilə tərqı-silah və həbs edilmiş 2-ci bəluq üstündə idi. Hərbijjə komisarını əvəz edən Zəbyldajevin bəjanatını dinlədiqdən sonra menşeviqlər numajəndəsi belə bir kə't'nama təqlif edir:

«Zyra hərbiyyə komisarının bəjanatını dinləjəraq və onyn fəalijətini dogry hesab edəraq nevbəti məsələlərə qəçir.»

By kə't'namaja ancak 7 səs verilir və Zyra bolşeviq fraksijası numajəndəsi tərəfindən təqlif olınyız belə bir kə't'nama kəbyl edir:

*) Zyralar İttifakı hərbi məhqəmə arxivi, Hərbi kolleqija. İz №125 cild 3. Səhifə 28-29.

**) «Izvestija» №122 1918-nci il.

umyini bir sijasi xətt vucyda qətirildiqini anlamak olar. Mirbaxın kət-lindən sonra, sag es-erlər ilə sollar arasında bir vahid cəbhə əmələ qə-lir. «Naza Znamja» gəzetəsi jazır qi:

«Brest mukavəlanaması, pozylımyz və parlak inkilabı zorlayanlarıñ hamısı, jer uzundən supurulməlidir.... Mirbaxın kətlini biz alman imper-jalistləri tərəfindən Brest mukavəlanamasınıñ pozylmasınıñ bir cavab qibi təbriq edirik».

«Izvestija» pəq dogry olaraq qəstərir qi, sol es-erlər məsələni yə-yea qətirə bilməjirlər. Onlar qyjı Brest mukavəlanamasından həjəcan-lanırılar, ony köbyl etməjirlər, amma diqər tərəfdən də Mirbaxın kət-linə almanların Brest mukavəlanaması, zərəcitini pozmalarıñ səbəb qəstəririlər. Amma məsələnin ən muhummu byrasıdyr qi, sol es-erlər saglar ilə əl-bir olmyz və onlar ilə bir dildə danırlar. Mirbaxın kətli munasəbəti ilə «Znamja Tryda» gəzetəsi belə bir zəj jazmışdı:

«Biz Moskvada Mirbaxın kətli daltıca vuky bylmyz olan hadisələri daha çok baza duzuruz. Moskvada graf Mirbaxın kətli ilə bejnəlxəlk vəziyyətimizin həmişəkindən ciddi oldyğyna zühə etməjiriz.»*)

Hərini gəzetənin o biri numrəsində es-erlər belə bir syal verirlər:

«Almanja təmajulu ilə məzəkkətli Rysja ələjhinəmi, joksə Almanja kajzeri tərəfindən təhkir edilmiş, lut edilmiş Rysjanın səslənmiş olan mukəddəs gəzəbi ələjhinə? Alman cəbrqarlarına karzı, jenidən muharəbə e'lan etdiq və ona jardtım qəstəracəqiz».

Es-erlər inkilaba təmajul etməqi fiqirlərinə qətirə bilməjirdilər. Onlar uçun məsələ belə idi: ja Almanja ilə, ja da İnqiltərə ilə, Sag-es-erlər İnqiltərəyə təmajul edirdilər və çok qəcmədən byny açıldan-açığa səjləməqi mumqun qərdulər: Es-erlərin organı, 16 iyul tarixli baz mə-kaləsində jazır qi: «Baqınsqı Raboçi» son numrəsində inqilislərin bizə qəməqə çağırılması səhbətlərinə heç də luzym olmadığına inandırmaq istəjir». Gəzətə almanların tez-tez sulh zərtnamasınıñ pozmalarıñ, qəstərir və ona qərə də lazım qərirur qi:

«Zühəsiz, uzərimizə qələn təhluqə karzısında öz zəxsi fəalijət və aktifliqimiz ilə janazı, olaraq, gəddar duzmən ələjhinə əzumuzə muttəfik tapmamız da lazımdır. Çünqu by duzmən qəldiqdə, Rysja janacaksız kəlmək təhluqəsi altında bylynməklə barabar, minlərcə canlar da kirtinə veriləcəqdur... Ona qərə hər namysqar sosialist, qəçirməqdə oldyğymyz obzektif zərəcit içərisində iqi bəlanın junqulunu seçir. Katı duzmən olan Almanja ələjhinə muharəzədə proletarjat uçun, sosializm uçun, by saat muttəfiklərin qəməqi bəlanın junqulunu təzqil edirsə, o halda ondan vaz qəcməq olmaz.»**)

Baqıja Rysja uçun nicat verməq cumləsi ilə es-erlərin kəsdən al-datmaga çağırıldıqlarını, isbata hacət jök. Onlar inqilislərin İranda kuv-

*) «Znamja Tryda» № 90 1918-nci il.

***) Jənə orada № 93.

vəsi olmadığına, və Baqıja qəməq verə bilməjəcəqlərini qəzəlcəsinə bi-lirdilər. İnqilislərin Baqıja qəlməsi isə Almanja-Turqija ordylarınıñ in-qilislər ələjhinə qənis cəbhə açmalarına bir səbəb və əsas təzqil edəcəq idi. Həmçinin Zyralar Rysjasından jardtım qəzləməqə əsas daha çok olar, amma inqilislərin çağırılması isə Baqıñı Rysja ilə əlakədən məh-rym edəcəqi də ajdın idi. Deməq es-erlər inqilis komandanlığının di-rektivlərinə əməl edərəq, hər nə cur olыр olsun, Zyra həqumətindən xı-las olmaga kərar vermədilər. Byrası, da maraklıdyr qi, inqilisləri ça-ğırmaq məsələlərində də sol es-er rəhbərləri saglarıñ daltıca surundu-lər. «Izvestija» gəzetəsinin dediqinə qərə, sol es-er gəzetəsinin 15 iyul tarixli bir məkaləsində «ən həjasız bir zəqildə» muttəfiklər «tərəfinə təmajul xətti aparılır». «Izvestija» ilavə edir qi, məzqyr məkalə «Svo-boda Rossiji» adlı byrzyazja gəzetəsindən qəturulmuş və mənə qəst-ərilmədən çap edilmiş imiş.

Ijylyn 16-nda Zyranın kapalı iclası vake olyb, inqilisləri çağır-mak məsələsi muzaqərə edilmişdi. Zyra iclasında izçi numajəndələrinin bir hissəsi avamlik əhvali-ryhijjəsinə kaplılarak inqilisləri çağırmaqın ləhinə səs vermədilər. «Izvestija»nın verdiqi məlymata qərə, «butun səjir firkələr, sag es-erlər, menzəviqlər, daznaklar, sol es-erlər vahid imperjalist cəbhə ilə» kommynistlərin ələjhinə çıkmışdıılar. İnqilisləri çağırmaq məsələsi səsə kojylmyz və bolzəviqlərin kət'namasına qıçiq bir əqsəriyyətlə səs verilmişdi. Sonra bir də səsə kojylдықda, heç bir muəjjən nəticə hasil olmamış və məsələ jakın iclasa tə'xir edilmişdi.

Sol es-erlərin ja-da by firkənin rəhbərlərinin mudaraçılar kət'na-ması ləhinə səs verdiqləri qərirunur. Kaspi hərbi donanma numajəndə-ləri kızıqın bir syrətdə inqilislərin çağırılmasını tələb edirdilər. Amma bəhriyyə nəfərləri, (adi bəhriyyəçilər) arasında hələ çok tərəddud var idi. Ijylyn 14-ndə donanmanın bə'zi hissələri, «uçuncu kuvvə» jə'ni inqilis-lərin byrakılması, tələb edici bir kət'nama çıkmışdıılar. Zyranın məzqyr iclasının iqinci qunu ijylyn 17-ndə hərbi donanma bəhriyyəçilə-rinin umyini iclası, belə bir kərar da çıkmışdıı:

«İmperjalist inqilislərdən heç də qəməq istəməməli, Baqı zəhərinin butun vətəndaşlarına kət'i syrətdə, ən əiddətli məs'yilijət təhdidi ilə Kızıq Ordı sıralarına dolmaları və Baqı zəhərinin mudafəə və muhafəzəsinə kalkışmaları təqlif edilsin. Tə'cili syrətdə Baqı, Zəmaxı, və Zimali Kaf-kasja cəbhələrini təhkik edib, sonra təhkikat nəticəsi və Baqı və səjir cəbhələrin haltı hakkında donanma bəhriyyəçilərinin umyini iclasına mə'ryza verməq uçun bir komisja seçməli. Çünqu biz səbatla Zyra həqumətimizi mudafəə etməq tərəfdarı, hər nə cur olarsa olsun Rysja Sosialist Komma Zyra Cumhyriyyəti sənəjei uçun ən muhum məqəzi mevke' olan Baqı zəhə-rini öz kuvvəmiz ilə mudafəə etməjiriz.»*)

*) «Izvestija» № 141 1918-nci il.

Səfərbərlik əmrnaması hələ iyyın ayında verilmədi, amma Zyrada tərəfindən byrakılmış muracətnamalardan və bəhriyyəçilərin iykarıda qəstərliməz kətnamasından anlaşıldığına qərə səfərbərlik həkiki bir nəticə verməmişdi.

Zyranın 16 iyyl tarixli iclası, inqilisləri çağırmaq məsələsində Baqı proletarjattı arasında rəj birliqi olmadığını isbat etdi. Zyra gəzetələri byrasını kejd etmiş və «Izvestija» 19 iyyl tarixli numrəsində by hala belə səbəblər qəstərmişdi:

«Hər səjdən əvvəl bütün zyra təşqilatları, mudafəə, Kızıl Ordy və idarələr təşqil etməq yğrynda qundəliq islərə bəzaları karırtıb və jeni həjat kyrylyay ilə məəgyıl olyb, əsla dikkət verməmişlər qi, inqilislərin İrana qəlmələri jerli əqsi-inkilabçı kuvvələri ryhləndirir və işçi qəntli həqumatini jtkmak kəsdilə qənardan onlarıñ kuvvə almalarına ymyd verir. Son zamanlar bizim Zyra təbligat-məarif isləri və o cümlədən xarici siyasət və «təməjul» məsələlərini anlatmaq isləri heç dərəcəsinə enmişdir».

Jalınız Zyra təşqilatları, dejil, firkə təşqilatları, da təəssuf qi, bilavasitə mə'dənlərdə və zavodlarda iz aparmaga pəq az dikkət verirdilər. Bynyn da səbəbi bütün aktif işçilərin əhdəsində fevkəl'ədə çök zyra isləri olması idi. Bynyn nəticəsində mudaraçılar işçilər arasında provokasja tərətməqə imqan tapıb inandırdılar qi, inqilisləri çağırmaq heç də zyralar Rysjasından əl çəqməq deməq dejildir.

Es-erlər ilə dəznakların Zyrada istiraq etmələri ony fəalijjətdən salırdı, və ən muhum dekretlər qagız üzərində kalırdı. Səfərbərlik hakkindaql əmrə əməl edilməmiş oldygyny iykarıda qəstərmişdiq, bynyn nəticəsində cəbhədə vəzijjət qundən qunə fənalazırdı. «Izvestija» jazır qi:

«Biz təqidlə kejd edirik qi, ordylarımız gələbə çaldıqları halda çəqilmisələr, həm də duzmən çəqilməqdə iqən ehtijat dəstələri çəqildiqləndən aldıqları sənqərləri məhqəmləzdərə bilmədiqlərindən ejini zamanda çəqilmisələrdir».

Zyranın 16 iyyl tarixli iclası ilə o biri, jə'ni 25 iyyl tarixli iclasının arasında es-erlər ilə dəznaklar inqilisləri çağırmaq qibi xijanətaqaranə bir əmr hazırlamak yğrynda qeniz fəalijjət açmışdılar. Jəkin məzqyr firkələr Biçeraxov ilə əlbir imisələr, və onyn cəbhədən verdiqi xəbərlər qənardan jərdinə ehtijac oldygyny isbata çalırdıqları qəstərlilər. İjylın 20-də Biçeraxov Zaymjana telegraf çəqərəq cəbhədən bir çök müvəffəkijjətsizliqlər xəbər verir. Əz-cümlə Biçeraxov belə jazır:

«Zamaxı qetdi. Saljan qetdi. Cəbhədən baska bir də arkada ciddi təhlüqə vucyda qədir. Kaçan kit'ələrin jerinə oraja bila tə'xir 2—3 qunəcən texnikaca tə'min olynmyz təzə kit'ələr qəndərməq lazımdyr. Bynyn belə Qurdəmir cəbhəsinin tələb etdiqi kuvvəjə dəxli joxdyr. Ancak by sərtlərə əməl edildijji təkdirdə by qun sizinlə danışdıqları əməlijjata bəzələ bilərəm. Ancak o zaman əməlijjattıñ müvəffəkijjətinə ymyd olar. By vaktəcan mənə və'd olynanların hamısı, həkikət olmajb jalınız kyry

mə'lymat halında kalmışdyr: 20 qun müddətində ordyja ancak 200-ə kədər adam qəlmis, halby qi, ölçü kəbyl etməz dərəcədə çökly tələfat olmyşdyr. Mənim dəstəjə çağırmaqlıñ da ancak 600-ə kədər adam verdi. Jəkin qunlərdə nəjə arxajın olmaq və nə qibi islər qərəcəqimi bilməq uçun nə vakt, haradan, nə qibi kuvvələr qələ biləcəqini mənə muhəkkək sejləjin. Təqrar edirəm, turqlərin irəliləməsilə arkada ciddi təhlüqə vucyda qədir».

«Ordy kit'ələri ryhdən duşub mə'nəvi cəhətə pozulyşdyr. Bynyn islahı, uçun bir tədbir qərulməmişdir. Dəfələrlə və'd etdiqlinə bəkməjarək arka bir zəj verməmişdir. Cəbhəjə ancak heç dərəcəsinə az və tə'lim almamış əsqər qəndərilməsi davam edir. Topları, xədmətsiz qəndərir, təchizatı, jəksizdir. Ona qərə məs'ylijjəti əhdəmdən atıb, komandanlıq Avetisova verirəm və Xalk Komisarlar Zyrasına muracətlə jeni komandan tə'jin etməsini rəca edirəm. Mən də bacardıqları kədər Baqıtıñ mudafəə edəcəqəm».

«Bynynla barəbar by qunlərdə jərdin rəsmi gəzetədə aparılan təbligata xitam verilməsini rəca edirəm. Çünqə məzqyr təbligat mə'lym məsələdə kabakcadan kə't' olynmyz bir kərar olyb əhali arasında nifak salır, ordyja kuvvə qəlməsini azaldır, ony kuvvələndirməq əvəzində zəif salır. Cəbhədə olan əsqər kit'ələrini sajkırdırtıb Baqıja bəkməqə məcbur edir. By kit'ələrin nəkteji-nəzəri həmin təbligatıñ qudduqu nəkteji-nəzərə ziddir» № 800.»

Qərulduqu üzrə Biçeraxov artıq maskanı atıb, açık iz qərməqə bəzlamışdı. Jykarıda jazdıqları mə'lymatı Biçeraxov ijylın 20-də, jə'ni Baqıja qəlməsindən cəm'i iqi həftə sonra qəndərmişdi, və cəbhə təşqil etməq əvəzində bir çök tələblər verərəq hətta cavabını qəzlətmədən, məs'ylijjəti öz əhdəsindən atmaqlı mümkün hesab etmişdi. Biçeraxov inqilislərin çağırılması əlejhinə təbligatdan həqumatın vəz qçməsini tələb etməqi mümkün qərir və səbəb olmaq üzrə, by məsələnin «kabakca kə't' olynmyz bir kərar» oldygyny qəstərir və ordynın nəkteji-nəzəri həqumət nəkteji-nəzərinə zidd oldygyny kejd edir.

Maraklıdyr qi, «Znamja Tryda» haman numrəsində birisi Rətdən və diqəri Baqıdan olmaq üzrə iqi xəbər daha dərc edilmişdi. Birinci xəbər bəjuq hərlərlə çap edilmişdir, byrası da xəbərin fevkəl'ədə muhum oldygyny qəstərir. Birinci xəbərdə gəzetə belə jazır:

«Rətdən qənlənlər bizə xəbər verirlər qi, ijylın 19, 20 21-ndə Qiçiqxan dəstələri Rətdə inqilislər ilə muharəbə edirmisələr. Qiçiqxanın hucymy dəf' edilmişdir. Inqilislərdən 2 nəfər ölmüş, iqi jaralanmışdyr. Qiçiqxan dəstəsindən 150 nəfər ölmüş və 300 əsir alınmışdyr. Qiçiqxan dəstəsinin tə'kibi davam edir».

İqinci xəbər adi hərlərlə çap edilmişdir. Məzmuny da bejlədur:

«Petrov joldazın 782 nəfərliq dəstəsi Moskvadan Baqıja qəlmisdir».

By qiçiqciq çiziqinin çök bəjuq mə'nası var. By, inqilis kapitalı uçun es-erlərin alçaq laqej roly ojnadıqlarını, son dərəcə ajdın, əzqara

*) «Znamja Tryda» № 99. 1918-nci il.

çıkarır. İranda inqilislərin küvvəsi Petrovyn dəstəsindən çox az idi, və Zyralar Rysjasi tərəfindən yardımlı təqə byndan ibarət olyb kalmıyacığı zühəsis idi. By syrətlə qəruruz, es-erlər kəsdən işçiləri aldadırdılar qı, Zyralar Rysjasi qəməqə qəlməjir və qəməqi ancak inqilislərdən almak olar. Onlar, inqilislərin çağırılması, tələb edirdilərsə, səbəbi ihatə edən düzmənlərdən muhafəzə və mudafəəçi tapmaq fiqrində olmaları dejildi. Onların məksədi inqilis cenerallarının direktivi uzrə Zyra həqumətini məhv etməq idi.

Inqilisləri çağırmaq məsələsi ejni zamanda da Zyralar Rysjasi na krazi Baqlının münasəbəti məsələsi idi. Zyranın 16 iyul tarixli iclasında bolşeviqlər isbat edirdilər qı, by məsələ xarici siyasət məsələsidir, ony həll etməqə ancak mərqəzi Zyra həqumətinin ixtiyarı vardır. Baqlı Zyrası by məsələnin həllini öz ixtiyarına qəturməqlə Rysjadan ayrılmak məsələsini kabakcadan həll etmiş olyr. Mudaraçılar bilirdilər qı, aldatmış oldyqları işçiləri inkilabçı Rysjadan ayrılmaga razı olmalar və ona qərə də hər vəch ilə Baqlı Zyrasının mərqəzi həqumətə karzı münasəbəti məsələsindən vaz qəçməqə çalışırdılar.

«Baqınsqi Raboçi» 18 iyul tarixli bəz məkaləsində belə jazmışdı:

«Biz tə'qid edirik qı, inqilisləri çağırmaq məsələsində bəzi firkələrin maddi cihətdən Rysjadan ayrılmak vasitəsilə fabriq və zavod huyklarını, qeri kajtarmaga çalışın byrzyazjadan asılı olması, bəjuq rol oynamıydyr. Biz tə'qid edirik qı, o cumlədən «daznaksutun» firkəsi byrzyazjadan çox bəjuq pyllar alır».

Dəznaklar ilə es-erlərin xijanəti ancak iyylyn 2-ci yarısından əzqar olmyədy, amma çox kabakdan hazırlanırdı qı zühəsisdir. «Baqınsqi Raboçi» jykardı misal qətirdiqimiz bəz məkaləsində belə bir zəj jazır:

«Bizim ordyların turq əsqərlərinin əhdəsindən qələ bilməəcəyini by ağalar hələ ordymyzy muharəbəyə çıxmasından çox çox kabak danırdılar. Inqilis qəməqi tərəfdarlarının kabakcadan «dogry» bilmis oldyqları, uzrə əsqərlərimiz qeri qəqildilər... Bynlar elə bir zamanda qəqildilər qı, turqlar əzilmədilər, kaçırdılar, bizim qevirmə dəstəimiz Qeijajda düzmənin arkasına qəçmişdi. Bilməjiriz ordylarımızın qeri qəqilməsinə komanda hejətinin səhvlərini səbəb olmyədyr, joksa bəzka bir səbəb var. By qəqilisin əsl səbəblərini bilməjiriz, ancak hələliq ejbli bir faktı, qəstəririz. By saat Dəznaksutun firkəsinin numajəndəsi N. Arzymanjan turqlərin kararqahında olyb, orada Baqlı, daznaksakanları, ilə muzaqərat aparırlar».

Vəziyyət belə iqən əlbəttə Zyra həqumətini hucym edən düzmənlərdən mudafəə mümkün olmazdı. Ziddətli ərzak bəhranı, sajesində tam mə'nası ilə acliqdan dolajı, mudaraçılarının provokatorlyk fəalijjəti tə'assuf qı; işçilər arasında muvəffəqijjət kazanmışdı. Bynynla barəbar məzqyr səhədə də mudaraçılarının inkilaba ciddi zərbə vırmaga muvəffəq oldyqlarını, kejd etməq lazım qəlir. Azagıda jazılan sətrlər by məsələni bir dərəcəyə kədər ləkləndirirlər:

«Laqin ərzak işlərinin son qunləə cən mudafəəçi firkələr numajəndələri əlində oldyq az adamlara mə'lymdyr. Həttə by saat belə Lənqəran kəzasında və Myganda məhsyly ələ qətiməq işləri sag es-erlərin əlindədir. Halby qı, son ymydymyz by məhsyladyr. Ərzak muəssəsələrində olan ogyrlyk, xijanət və talanlar qimə mə'lym dejildir? Orada olan işləri «panamadan» bəzka bir ad ilə adlandırmak olmaz. Laqin orada «çalışanlar» təqə byrzyazja-mudafəəçilər ələminin cinajətar numajəndələri dejildurlər. Orada «acliqın mudhiiz əlləri ilə» işçiqəntli həqumətini bogmaga çalışın idraqı, sabotazniqlər də işləjirdilər, onlar çox zəjə muvəffəq oldylar da. Myganda məhsyl jıqılmış oldyqyna bakmajarak hələ bizə taxıl qəlməjir. Lənqəran kəzasında ərzak komisarlığı, numajəndəsi olan sag es-erlər hələ hesablamak və statistika ilə məsğulyrdylar. Jəkin onlar o vaktı, qəzljəjrlər qı, həqumət onların əlinə qəçsin, ta-inqi bizə taxıl qəndərsinlər».*)

Misal qətirdiqimiz by parça jalımız es-erlərin əqsi-inkilabçılık və xijanətqarlık fəalijjətini qəstərməq cihətdən maraklı dejildir. By parça ejni zamanda bolşeviqlərin əlində Baqlıda həttə komynanın birinci ajları,nda belə qifajət kədər küvvə olmadığı,ni və mudaraçı firkələrin yardımlı,na muracəət etməqə məchyr oldyqlarını, təsvir edir. Fəciəli nihajətə də by səbəb oldy.

Jykardı qərdüqumuz qibi Zyranın organı, proletarjat arasında tərəddud olmasının səbəbini zyra muəssəsələri tərəfindən qifajət kədər mədəni-məarif işləri aparılmamasında qəruurdu. «Baqınsqi Raboçi» 24 iyul tarixli numrəsində belə bir məsələ daha kaldırmışdı:

«Bojnymyza almaltız qı, Kızıllı Ordy jaratdıkdə bəzka səhvimiz by olmyədyr qı, by ordy organı syrətdə proletar muəssəsələri ilə məchyr olmamıydyr. O cumlədən firkə təəqilatımız Kızıllı Ordyja hər nev' nufyz və tə'sirdən məhrym idi. Bynyn nəticəsində qəhnə istibdad «nizam və kajda»ları,ndan məhrym olan Kızıllı Ordy özünə məxsys nizam və kajda jarada bilməmişdir. By səbəbdən də ona bağladıqımız ymydy pıça çıkardı».

By noksanların mevcyd və komynanın jıqlılmasına səbəb oldygynda mubahəsə ola bilməz. Amma byrada səhvlərdən bəhs etməq də o kədər mümkün dejildir. Bolşeviqlər gələbələrini axıra vadırmadı, larsa, işçilər arasında qəniz fəalijjət qəstərmədilərsə, mudaraçı firkələri qənar etmədilər—səhv etdiqləri səbəbə dejil bəliqə qifajət kədər küvvələri olmadığı,ndan idi. Baqlıda çalışmaq zərajəti es-er və daznakların nufyz və tə'sirini tezliqlə ləgv etməq imqanı, verməjirdi. Ona qərə də həqumət bir dərəcəyə kədər iflic qibi idi. Byna bakmajarak, Baqlı işçiləri mudaraçılarının xijanətaranə təbligatına yjsalar da, qutləvi syrətdə Zyralar Rysjasi,na sadik kalırdılar. Mudaraçılar işçiləri aldatmaga belə muvəffəq olmyədydlar qı, qıyja inqilislərin çağırılması, Baqlının Rysja əlindən çıxması, məsələsini kabakcadan həll etmiş olmaı. By barədə xusysən sag es-er qəzetəsinin 25 iyul tarixli bəz məkaləsi çox ibrəlidir. Məzqyr məkalədə əz-cumlə belə dejilir:

*) «Baqınsqi Raboçi» № 146. 1918-ncl il.

«Kə) həqumət Baqlı, Rysja üçün öz kuvvəmiz ilə muhafəzə və mudafəə edə bilməmizin mümqun olmaı, liakkında by qun bizə həkiki (realni) məlymat versin, o zaman, by saatacan etdiqimiz qibi jorylmadan joldaşlarımızi cəbhəyə çağırmaqla barabar həqumət ilə birliqdə uçuncu kuvvənin—inqilislərin—lazım olmadıqı, həkkındaqı, kəf'namanı, da imzalarlız. Jalınız bəhranlı bir zamanda biz iqi bəlanın ən junqulunu seçir və dejiriz: Rysja ələjhinə vəhəi istibdadlı, turqlərdənsə bəjuq demokratiq islahat əlqəsinin inqilisləri jakıdır».

Numynə qətirdijimiz parça jalan və iqi uzluğun nadir bir numynəsidadur. Dəfələrlə qəstərdiqimiz qibi sag es-erlər inqilislər tərəfindən ciddi jardımlı qəzləməq olmadıqını, qəzələsinə bilirdilər. Es-er gəzətəsinin məzqyr numrəsində «bəjuq rəzil Velhelmin Hindistana dogry hərəqət etməq jolyıny öz sinəsi ilə qəsmiz» olan Biçeraxova mədhijjələr jazılmızdı. Biçeraxov dəstəsi 800 kədər kazakdan ibarət idi və əlbəttə Turqijə ordyları karzısında ciddi bir kuvvə dejildi. Ejni zamanda gəzətə Petrovyn dəstəsinə əsla e'tina etməjir, haldy qi, onyn da 800-ə kədər əsqəri var idi. Zyralar Rysjasından qəməq qəlməqdə davam edirdi. İjylyn 24-ndə gəzətələrin verdiqi xəbərlərə qərə Həstərxandan Baqlıja dava ləvazımatı, və 170 nəfərliq komanda ilə 4 topdan ibarət bir atlı batareja qəlmizdi.

Hələ ən tyhafı, byrasıdyr qi, haman ijylyn 25-də, jə'ni sag es-erlər Baqlı, turqlərdən mudafəə etməq üçün inqilisləri çağırmaqı tələb edən qunu, butun gəzətələrdə və o cumlədən es-er gəzətəsində «inqilislər bizdən qəməq istəjirlər» sərlevhəsilə belə bir xəbər dərc edilmişdi:

«Ənzəlidən radio-tələgraf. Rəstdə vəzıjjət çək fənadyr. Qiçiqxan səhərə daxil olmyz və konsylxanani, atəə dytyr. Inqilislər bizdən qəməq istəjirlər».

Bynları'n hamısı isbat edir qi, es-erlər Baqlı, Rysja üçün mudafəə etməq məsələsindən ancak onyn üçün bəhs edirdilər. çunqu mudaraçılar tərəfindən aldadılmı,3 izçilər həddi-zatında inkilaba sadik kalmızdılar.

Kommynist firkəsi təzqilatı, ijylyn 24-də butun dajirələrdə, «həzırlıq vəzıjjət» mevzyy ilə mitinglər çağırıldı. Mə'ryzəni firkə təzqilatı və Xalk Komisarlar Zyrasının ən qərqəmli uzvləri verməli idilər. By mitinglərə nə kədər ymyd bağlandıqını, və onlara nə kədər əhəmiyyət verilmiş oldygyny bilməq üçün zyra organının baz məkaləsindən by cumlələri okymak qıfajətdur:

«Sosjalist Zyra Cumhyrijjəti ilə əlakəni qəsirlər..

Bə'zi duzmənlər mukavəmət kuvvələrimizi zəiflədirirlər. Cəbhə və mudafəə birliqini pozırlar. İaçiləri aldadırlar, satırlar. Butun by işlərə xitam verməq lazımdır. By qun mitinglər qunu—by qunun ən muhum ən çənlı məsələlərinin açıq muzaqərəsi qunudur. By qun—provokatorlar, xəbərçilər, satıçılar üzərində muhaqəmə qunudur. İmperjalizm noqərləri, qəfələri üzərində muhaqəmə qunudur».

1928
396

